

FATABUREN 1965

SAMFUNDET
NORDISKA MUSEETS
VÄNNER

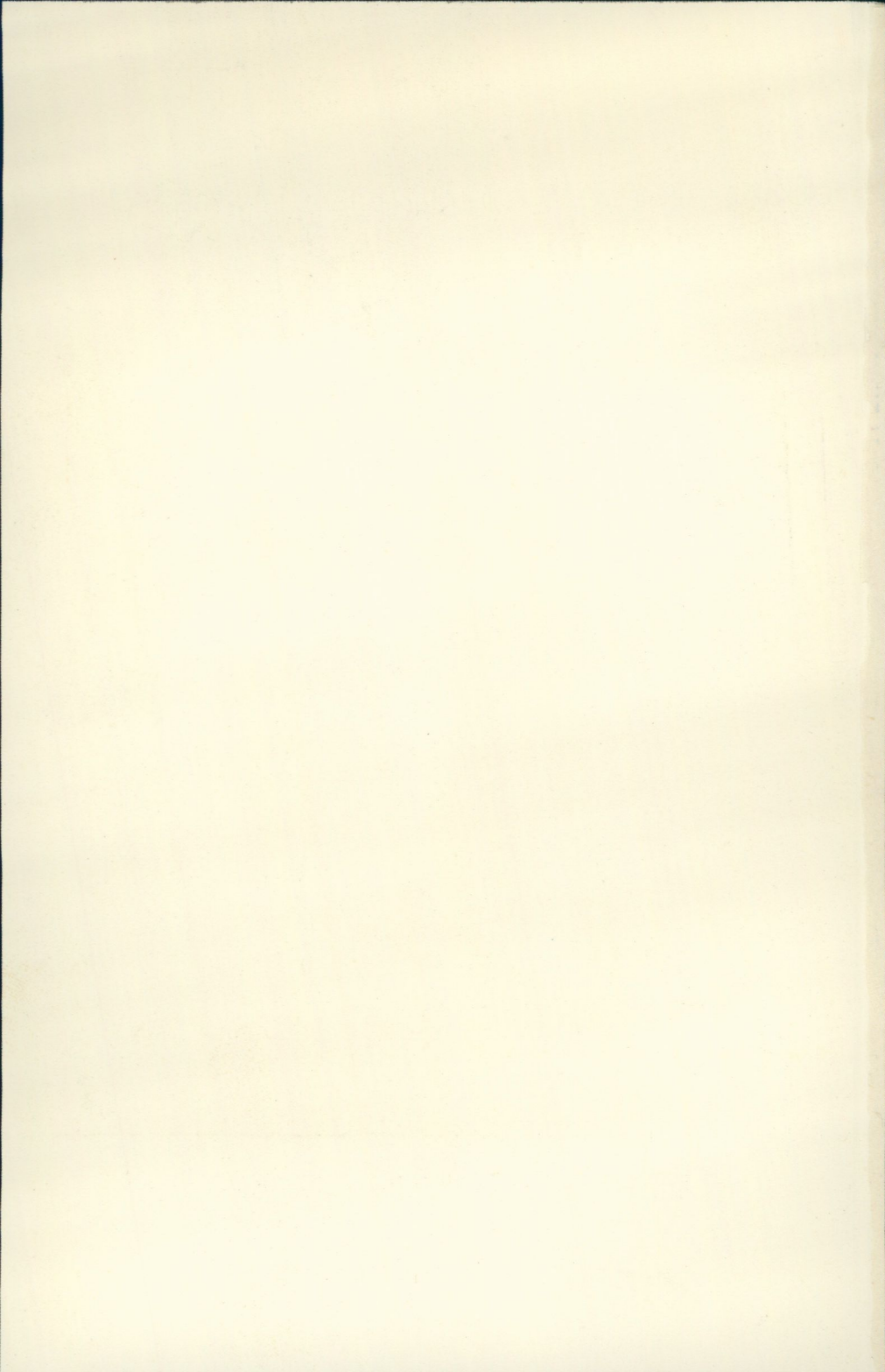
Till
medlemmarna av
SAMFUNDET
NORDISKA MUSEETS
VÄNNER

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

Från Jugendutställningen i Nordiska museet 1964. Möbler, textilier och prydnadsföremål från konstnären Alf Wallanders bostad i Stocksund och i Stockholm.

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1965

Redaktion:

GÖSTA BERG · HANS HANSSON

SAM OWEN JANSSON · MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagets färgbild visar några delar av den stora polykroma servis med släktens Grills vapen, vilken på beställning utfördes i Kina omkring 1740, troligen efter förlagor av Christian Precht. Servisen har 1964 förvärvats till Nordiska museet. Se vidare härom Erik Andréns uppsats i denna årsbok.

The colour picture on the cover shows some of the pieces from the large Chinese porcelain service decorated with the Grill family coat-of-arms which was acquired by the Nordic Museum in 1964. This service was ordered from China in about 1740, and was probably designed by Christian Precht. See also Erik Andréns article in this year book.

Tryckt hos Boktryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1965

Klichéerna från Grohmann & Eichelberg AB, Stockholm

INNEHÅLL

HANS HANSSON: Nordiska museet och framtiden	7
NILS CLEVE: Till bielkekåsornas genealogi	15
MAJ NODERMANN: De nyfunna bonaderna i Alfta	43
SIGURD WALLIN: Tapetmåleri från Carl Fredrik Torsselius motivkrets	77
GÖSTA BERG: Tama björnar, dansande björnar och björnförare	93
SAM OWEN JANSSON: Kalendertavlor	113
ANNA-MAJA NYLÉN, BO SOMMARSTRÖM, BARBRO PHILIPSON, BIRGER W. GRAPE: Från forskningsfältet	123
BLAND ÅRETS NYFÖRVÄRV	
<i>Märta Upmark</i> : Modejournal en miniature	149
<i>Marshall Lagerquist</i> : Karl XII i Kina	155
<i>Erik Andrén</i> : Claes Grills porcellaine	167
<i>Maj Nodermann</i> : Ett skåp från Skästra	181
<i>Albert Eskeröd</i> : Modell av ett plogspann från Skåne	184
SAM OWEN JANSSON: Arvid Bäckström in memoriam	187
NORDISKA MUSEET UNDER ÅR 1964	
Allmogeavdelningen	191
Högreståndsavdelningen	195
Avdelningen för föremålsregistrering	200
Tyresö	200

Julita gård	201
Svindersvik	202
Härkeberga	202
Arkivet	202
Biblioteket	204
Undervisningsavdelningen	205
Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folk- livsforskning och Institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms universitet	207
Utställningar	211
Kongresser	218
Modellverkstad och konservering	219
Textilkonserveringsateljén	220
Depositioner och utlån	220
Fältarbeten	
Etnologiska undersökningen	222
Högreståndsavdelningen	225
Offentliga uppdrag och museal rådgivning	226
Förvaltning m.m.	228
Utgivna skrifter	231
Befattningshavare	235
Förteckning över personer och institutioner som 1964 överlämnat gåvor till Nordiska museet	237
SKANSEN UNDER ÅR 1964	
Kulturhistoriska avdelningen	241
Klädkammaren	249
Naturhistoriska avdelningen	250
Högtider, fester och andra programinslag	266
Befattningshavare	277
Styrelseberättelse för år 1963	278
Revisionsberättelse för år 1963	286
 Register till Fataburen 1951—1965	 287

NORDISKA MUSEET OCH FRAMTIDEN

av Hans Hansson

Nordiska museet har nästan alltid expanderat, sällan stannat i in-
vanda former. Artur Hazelius sommarfärd i Dalarna 1872, som
han själv och museets krönikörer gärna kommer tillbaka till, satte
lavinen i rullning. Den 24 oktober 1873 öppnades Skandinavisk-
etnografiska samlingen i trädgårdsföreningens södra paviljong i
Drottninggatan 71, 1874 den andra paviljongen, 1875 norska av-
delningen i Drottninggatan 45, 1877 två våningar i Drottningga-
tan 79 och 1878 ett stort reklamnummer på världsutställningen i
Paris, där Hazelius exponerade svenska folkdräkter i autentisk
miljö. Dessa "livslevande tavlor" fängslade publiken och journa-
listerna i lika hög grad som förebilderna på "experimentscenen"
vid Drottninggatan hemma i Stockholm. "Om vi i Frankrike ägde
ett dylikt museum, skulle ett enda besök där lära oss mera av se-
dernas och dräkternas historia än ett halvt års studerande i digra
böcker", skrev La Gazette de France.

År 1880 fick Skandinavisk-etnografiska samlingen namnet Nor-
diska museet, nya stadgar, en ny organisation och hela svenska
folket till huvudman — vilket ingen tilläts glömma, så länge Ha-
zelius levde.

Hazelius triumf

Artur Hazelius är den nordiska museivärldens store PR-man,
vars insatser klart distanserar våra dagars Wasakampanj. Snabbt
och effektivt redovisar han sin verksamhet i utställningar, i publi-
kationer och i dagspressen. Han får tidningarna att månad efter

månad publicera listor över nyförvärv och givare, spalt upp och spalt ner. Efter att ha studerat en sådan lista upphöjer boulevard-bladet Figaro Hazelius till den amerikanske reklamkaren Barnums överman, förvisso en högst tvivelaktig komplimang.

Den lärde språkmannen Hazelius, som enligt egen utsago avskydde egennyttan, småsinne och byråkrati, var en mästare i konsten att ordna kortfristiga krediter med sig själv och sin idé som säkra tillgångar. Under 25 år lånade han, ”mestadels i smärre poster”, mer än 3 miljoner kronor. Finansieringen av museibygget på Lejonslätten satte hans förmåga att finna utvägar på svåra prov. I städer och socknar runt om i landet bildades kommittéer, ofta med hundratalet ledamöter, som på basarer, soaréer och sällskapspektakel samlade medel till byggnadsfonden. Tillräckligt liv i spelet blev det dock först sedan han ordnat ett penninglotteri, som gav uppslaget till våra dagars statslotteri, och byggplanerna kunde sättas i verket. Vid 25-årsjubileet 1898, när Hazelius var helt fångad av sin mest glänsande idé, Skansen, uppgick behållningen utom fonder till 872.878 kronor. Bland tillgångarna fanns två fastigheter vid Drottninggatan med samlingar, som det året lockade 26.324 besökare, vidare Skansen med 419.995 besökare, den halvfärdiga museibyggnaden på Lejonslätten och en grundmurad goodwill. Hela den avlönade personalen uppgick till hundra personer, varav omkring 30 på själva museet. Lönerna för de senare stannade vid 29 tusen kronor och för hela styrkan vid knappt 45 tusen. Nu (maj 1965) uppgår Nordiska museets lönestat för 115 fast anställda till drygt 2 1/2 miljon. Siffrorna har en del att säga dem som tror att museer fortfarande kan vara självbärande genom att leva på entréavgifter.

Hazelius fick uppleva hur hans idé blev grundläggande för nya museer inom och utom landet. När en engelsk museiman 1916 skrev en artikel om nordiskt museiväsen valde han rubriken ”The Triumph of Hazelius”. Denna triumffärd genom Europa har fortsatt långt efter hans bortgång.

Hazelius idé

Hazelius var rätt man på rätt post i rätt tid. Det sista är inte

minst viktigt. Inför 25-årsjubileet erinrade han sig hur han under resan i Dalarna 1872 överraskats "av den styrka med vilken egenheterna i folkets seder började utjämnas". Han konstaterade hur man fortfor att "med växande id ur gravarnas gömslen . . . frammana stenen, bronzen och järnet, vilka ännu efter hundratal av år möjligen kan avlockas jorden för att tala till forskaren", samtidigt som man förbisåg "det bräckliga material, som är ägnat att sprida ljus över vårt folks seder under de senast förflutna århundradena. . . Här var ingen tid att förlora genom ordstrider och meningsbrytningar om sättet att gå till väga. Kunde man ej gripa verket an oberoende av varje institution och av varje myndighet och därigenom slippa utsätta sig för äventyret att företaget kvävdes i sin födsel?"

När han ingrep hade en rad lagar och förordningar raserat det gamla mer eller mindre statiska traditionssamhällets grundvalar (ståndsrepresentationen, skråväsendet, bysamfundet), och industrialismens virvelvindar svepte in över landet. Det var den ännu rika kvarlåtenskapen från traditionssamhället som Hazelius ville rädda för forskningen: dess gamla boningar som revs, dess bohag som ringaktades och dess dräkter som bortlades. Museitanken föddes i en rent folklig miljö, och Hazelius ansåg själv att allmogeavdelningen med dess utpräglad nationella föremålsbestånd var samlingsarnas huvudavdelning. Men redan under det första året lades grunden till avdelningen för de högre stånden. Nu är museets samlingar av möbler, inventarier och dräkter, som tillhört adel, präster och borgare de största i Norden. Detsamma gäller beståndet av skråföremål.

Hazelius hade ett rikt material att ösa ur, så rikt att urvalet blev det största problemet. Fort nog fann han den riktiga principen. "För att föremålen måtte väcka större intresse borde man se dem i deras användning; se bohagen i själva stugorna, se hur dräkterna bars." Detta program för utställningar gav en klar vägledning vid samlingsarbetet. Därmed hade han också funnit den bärande grunden för ett kulturhistoriskt museums verksamhet: fortlöpande arbete i fältet med insamling av material, med systematiska uppteckningar, uppmätningar och utbildningar, allt med tanke på redovisning i utställningar. Utan denna ständiga kon-

takt med verkligheten förlorar ett kulturhistoriskt museum förmågan att appellera till museibesökarens egna erfarenheter av samhällets förändringar.

Hazelius prövade sin idé först på försök vid Drottninggatan och i Paris och därefter i full skala på Skansen och vann en framgång, som enligt någras mening var allt för stor, om man får döma av det förstuckna klander som blandades i kören av lovord. Två år efter starten hade en "antiqvitetsvän" angripit honom i en tidningsartikel, som kommit en annan insändare att undra, om artikeln inspirerats från statens historiska museum. Riksantikvarien Bror Emil Hildebrand fann sig föranlåten att rentvå sin institution från varje misstanke och deklarerade: "Någon annexionspolitik med avseende på Skandinavisk-etnografiska samlingen kan så mycket mindre läggas vårdaren av statens historiska museum till last, som han anser att de båda samlingarna varken bör eller kan betraktas som rivaler, då planen för desamma är helt olika. Tvärtom önskar jag all framgång åt d:r Hazelius strävanden i den riktning han valt."

Hildebrand insåg tydligen, att de båda museerna hade skilda målsättningar och att deras arbetsmetoder måste vara och förbli väsentligen olika. Ett arkeologiskt museum, som sysslar med förhistoria och medeltid, hämtar sitt material från gravar och ruiner, medan Nordiska museet, som är hänvisat till nyare tid, får sitt föremålsbestånd och sin kunskap från hem, verkstäder och andra livsmiljöer. Statens historiska museums kyrkliga och numismatiska avdelningar med material även från senare tider ger endast detaljer i den helhetsbild som Nordiska museet syftar till. Trots olikheterna har motsättningar och beskyllningar för konkurrens inte saknats. I fråga om museal konkurrens hade Hazelius en mycket fördomsfri syn. "Om man . . . bör tala om konkurrens, då det gäller räddandet av vårt fäderneslands gamla minnen, måste Nordiska museets styrelse för sin del anse, att en sådan konkurrens kan vara snarare nyttig än skadlig, då en tävlan mellan museerna hindrar deras styresmän att försjunka i likgiltighet eller överksamhet", heter det i ett av styresmannen författat utlåtande.

Arvet från Hazelius

Vi rynkar en smula på näsan åt Hazelius utställningsteknik med alla dessa interiörer, tablåer och "levande bilder" och talar gärna om panoptikon. Eller — vi gjorde det för några tiotal år sedan och försökte oss på en mer systematisk utställningsteknik och fann att många besökare lämnades helt oberörda. Nu är vi åter på väg mot Hazelius tablåer, som onekligen är förtjänta av en pånyttfödelse. Men detta sätt att göra utställningar har också sin begränsning. Vi måste mer än förr ta hänsyn till föremålets vård och bevarande. Mycket är värdefullare och skörare nu än för hundra år sedan. Vi måste också skydda oss mot souvenirjägare, snatterier och tjuvar. Olika säkerhetshänsyn, som vi är tvungna att ta, utesluter emellertid inte att Hazelius tanke fortfarande är riktig och möjlig att praktiskt genomföra.

I själva verket behövs interiörer och tablåer lika väl som systematiska uppställningar; interiörer med dräkter lika väl som dräktgallerier — och dräktparader; möbler i sin miljö lika väl som möbler i rader som berättar om stilutveckling, förebilder och förfalskningar — för att nämna några exempel från närliggande områden inom museets vida fält. Nordiska museet är fyllt av saker och ting från samhällslivets, arbetslivets och hemlivets alla funktioner och av kunskap om allt detta. Alltsammans har anspråk på att göras levande i översikter och specialutställningar. Vad man gärna skulle vilja börja en ny dag med är en försöksutställning för skolungdom och ett "torg" (i hallen nedanför Gustav Vasa) med skyltfönster, där man kunde exponera grupp efter grupp ur museets lagrade och magasinerade samlingar, i snabb följd och utan alltför arbetskrävande och tidsödande anordningar. Där skall även redovisas, vad vi för ögonblicket håller på med.

Museets lager fylles oavbrutet på. Just nu står Nordiska museet inför en intensifierad insamlingsverksamhet, som för tankarna till vad som skedde på Hazelius tid. Hans uppgift var att rädda kvarlåtenskapen från det sönderfallande ståndssamhället. De två generationer som följde efter honom har upplevt mer av omdaning och nyskapande än någon annan generation som vi kan överblicka. Till Nordiska museets nya uppgifter hör att samla in föremål,

data och bilder som kan belysa industrialismens samhälle. Den snabbt omoderna teknik som ligger bakom industrialiseringen tillkommer i stort sett andra museer. Nordiska museet skall meddela kunskap om hur ändrade materiella betingelser ingripit och ingriper i människors liv i hem och skolor, i arbete och under fritid och hur det svenska samhällets yttre gestalt förvandlas. Vi frågar oss, vad som bevarades av traditionssamhällets yttringar under industrialismens genombrottstid 1870—1914 och vad som finns kvar i dag.

Mycket har redan gjorts men det mesta återstår. Arbetsfältet är rikt och vidsträckt. Det gäller för oss lika väl som det gällde för Hazelius att välja och vraka och för oss mer än för honom att gå fram systematiskt och planmässigt. Vi måste finna nya vägar för att kunna åskådliggöra ett samhälle som i stigande grad utmärkes av rörlighet, urbanisering, specialisering och konfektion. Vi behöver försöksstationer i olika delar av landet för att kontinuerligt kunna följa de snabba förändringarna. Ett bra hjälpmedel för tvärforskning rörande den yttre samhällsutvecklingen har museet, när detta skrives, fått genom ryttmästare Adrian Flormans värdefulla donation av 25.000 flygbilder av svenska samhällen från tiden 1927—1939. En annan oskattbar tillgång, när det gäller att komma till rätta med dagens krav på museet är alla i museets arkiv insamlade data och fakta i form av uppteckningar, beskrivningar, uppmätningar och avbildningar från 90 års fältarbete — från industrialismens definitiva genombrott fram till vår egen tid — en enastående bakgrund för förståelsen av det samhälle som vi själva lever i. Några av arbetsresultaten har komprimerats inte bara i utställningar utan också i vetenskapliga och populära skrifter. I snart sagt all svensk kulturhistorisk litteratur rörande nyare tid åberopas Nordiska museet. Erfarenheterna från denna steg för steg utbyggda verksamhet har också legat till grund för statskontorets utredning om museets framtida organisation, som tillämpas från och med juli 1965 och som skall göra det möjligt att samordna de gamla och de nya uppgifterna.

Och till sist. Sedan staten påtagit sig det ekonomiska ansvaret för verksamheten vid stiftelsen Nordiska museet slipper styresmannen att som Hazelius agera tiggare och växelryttare för att klara

löner och omkostnader. Det finns för den skull ingen risk att han skall "försjunka i likgiltighet och overksamhet". Tiggarrstaven är fortfarande hans hedersattribut. Museets omkostnadsstat förslår inte för att genomföra de planer som föreligger.

Här skall bara ett önskemål framföras. Redan när museibygnaden på Lejonslätten uppfördes förelåg planer på att inrätta ett kafé. Man insåg klart att besökarna under vandringen genom de vidsträckta skådesamlingarna behövde en stunds rekreation. Behovet understrykes av var och varannan av museets över 100.000 årliga besökare. Utrymmet togs emellertid i anspråk för andra ändamål och den goda tanken väntar fortfarande på sitt förverkligande. Nordiska museet har alltid varit först i fråga om kontakten med allmänheten, först som "levande museum", först att inrätta en särskild undervisningsavdelning, först som utgivare av populära skrifter. Men när det gäller allmänhetens materiella trivsel är vi sist bland de stora museerna. "Här är ingen tid att förlora genom ordstrider och meningsbrytningar om sättet att gå till väga." Den 1 augusti uppsattes en fattigböss i museets entréhall, där var och en som gillar tanken kan lämna en skärv till dess förverkligande. Bidragen kommer att redovisas i dagspressen och i Fataburen.

Artur Hazelius har visat sig vara helt modern i sin uppfattning av hur ett museum skall arbeta och presentera sina samlingar. I andra fall har tiden ridit förbi honom.

Skansen är och kommer alltid att förbli Sveriges mest besökta museum. Dessa 60 tunnland oförliknelig svensk natur och kultur mitt i landets största tätort kommer aldrig att förlora greppet över publiken, även om Skansen som museum, enligt någras mening, representerar en föråldrad idé. Skansen utformades som en naturlig konsekvens av Hazelius tablåer. Eftervärlden har gått ett steg längre och kräver att gamla hus skall bevaras i sin miljö, och museerna har skaffat sig gårdar i olika delar av landet. Nordiska museet skall för sin del satsa på Svindersvik, Tyresö, Julita, Härkeberga och Matsgården. Där kan i bil- och fritidsepoken besöksiffrorna mångdubblas.

Nordiska museet var en enmansteater och Hazelius dess patriarkaliske dirigent. Så måste det vara då. I dag är Nordiska museet

helt beroende av lagarbete, av hur uppslagsrikt, fördomsfritt, målmedvetet och förtroendefullt detta lagarbete fungerar inåt och utåt. Inte minst gentemot andra museer. Men det måste fungera ömsesidigt och på lika villkor. Vad som mer än någonting annat slår den som försöker sätta sig in i Hazelius "sätt att gå till väga" är det fullständiga förtroende som han förmådde skapa hos sina uppdragsgivare, som för honom var både ekonomiska stödjare och publik. Kan Nordiska museet vidmakthålla och öka detta förtroende hos uppdragsgivarna — allmänheten och statsmakterna — kommer museet även i fortsättningen att vara en betydelsefull faktor i svenskt kulturliv. Nordiska museet är fortfarande som på Hazelius och Topelius tid "hela svenska folkets egendom" och "Sveriges bomärke".

TILL BIELKEKÅSORNAS GENEALOGI

av *Nils Cleve*

Sigurd Erixon har i sin uppsats Bolle och kåsa i Svenska Kulturbilder fäst uppmärksamheten vid att mer än hälften av alla bevarade praktkåsor av trä tillhört Bielkeätten. Att det bevarats så många dryckeskärl nyttjade inom en och samma släkt genom tre eller kanske fyra generationer antecknar han såsom anmärkningsvärt. Han konstaterar även att "denna släkt måste ha varit livligt intresserad av att upphålla gammal ritual, då den så konsekvent nyttjat träkärl av ålderdomligt slag på familjens högtidsdagar". Till de ålderdomliga träkärl Erixon avser hör förutom kåsorna också en ståtlig bolle, som länge förvarats på Åkerö och som tillhört riksrådet Peder Turesson Bielke (d. 1520).

Det stora antalet Bielkekåsor har efter Erixon uppmärksammats av andra författare, senast av Sven T. Kjellberg i boken Att dricka öl (1962), omtryckt i Kulturens årsbok 1964, och av Carl Gustaf Blomberg i uppsatsen De talande kåsorna, i Sörmlandsbygden 1964. Bägge har även berört kåsornas ägare och visat huru släktförbindelser kan förklara vissa kåsors förekomst inom respektive familjer (se även Kjellberg i Kulturens årsbok 1936). De personhistoriska undersökningarna kan dock föras vidare. Gör man sig denna möda, framträder ett mönster, som knappast är tillfälligt och som kan erbjuda nya uppslag i fråga om Bielkekåsornas genealogi.

Äldst bland de säkra Bielkekåsorna, från omkring 1540, är två med målade vapensköldar för ätterna Bielke och Hogenskild (bild 1—2). Samma vapenkombination, som avser kammarrådet Nils Pederssön Bielke och Anna Hogenskild, har också funnits på kåsor, som fordom förvarats på Ervalla gård i Västmanland och vilka Daniel Tilas avtecknade vid ett besök på gården 1761 (Gös-

ta Berg, En antikvitetsammlung på Ervalla gård, i Från bergslag och bondebygd 1947). Av de två makarna intresserar oss i detta sammanhang främst Anna Hogenskild. Hon var dotter till Clemet Bengtsson Hogenskild och Anna Hansdotter Tott till Nynäs i Lemo socken (icke Nousis såsom ofta uppgives) i Finland, vilket gods hon övertog efter moderns död 1549. Kjellberg har observerat, att detta godsinnahav erbjuder en möjlighet att förklara, på vilka vägar åtminstone somliga av de "finska kåsorna" kommit till Sverige; godset låg inom det område i sydvästra Finland, som av Olaus Magnus utpekats som tillverkningsområde för kåsor. Han tänker sig t.o.m. möjligheten att kammarrådet Nils Pedersson Bielke, som på 1540-talet hade hand om hovets varuinköp, anskaffat den kungliga fatburens kåsor över Nynäs. En närmare undersökning torde utvisa, att Kjellberg varit på rätt spår, i varje händelse i fråga om en väsentlig del av Bielkekåsorna.

Under den tid, från vilken de äldsta bevarade kåsorna härstammar, ägdes Nynäs av Anna Hogenskilds moder Anna Hansdotter Tott. Hon var född 1478 och dotter till riksrådet Hans Åkeson Tott till Stora Bjurum (i Västergötland) och Kristina Gyllenstierna. År 1498 bortgiftes hon med lagmannen över Norra Finland Henrik Bitz till Nynäs i Lemo. Bröllopet hölls på Åbo slott av Sten Sture d.ä., vars hustru Ingeborg Tott var Anna Hansdotters faster. Redan 1505 avled Henrik Bitz. Sex år senare gifte Anna Hansdotter om sig med väpnaren Clemet Hogenskild, som dog samma år. Även ett tredje äktenskap, som hon 1514 ingick med väpnaren Jöns Larsson Bölja, blev kortvarigt. I sitt första äktenskap hade hon sonen Erik Bitz, som tydligen dog ung, i det andra äktenskapet dottern Anna Hogenskild, född 1513. (Om Anna Hansdotter Tott och Anna Hogenskild hänvisas till F. Ödberg i Västergötlands fornminnesförenings tidskrift II, 1907—1909.)

Nynäs, där Anna Hansdotter styrde under jämnt femtio år, hörde till de förnämre godsen i Finland. Förutom Nynäs ägde Anna Hansdotter ett stort antal gods i Finland och Sverige. De viktigaste finländska gårdarna var Lahis (Lahinen) i Tavastland och Vik i Kimito socken söder om Åbo. Bland de svenska gårdarna blev Åkerö i Bettna socken i Södermanland, som hon övertog 1542,

den förnämsta; gården hade tidigare ägts av hennes syster Brita Hansdotter Tott, änka efter riksrådet Folke Gregersson Lillie. Mellan Nynäs och Åkerö underhölls en nära kontakt redan under den tid Brita Hansdotter levde, men särskilt sedan Anna Hansdotters enda dotter Anna Hogenskild tillsammans med sin make Nils Pedersson Bielke omedelbart efter arvskiftet 1542 från det bielkeska Stora Dala i Västergötland flyttat till Åkerö. Anna Hansdotter gjorde täta besök på Åkerö, och dottern besökte även sin moder på Nynäs. Anna Hogenskild hade tidigare varit gift med ståthållaren i Bohuslän Jakob Krumme till Hedensö (i Södermanland). Äktenskapet med Nils Pedersson Bielke, sedermera kammarråd, hade ingåtts 1537.

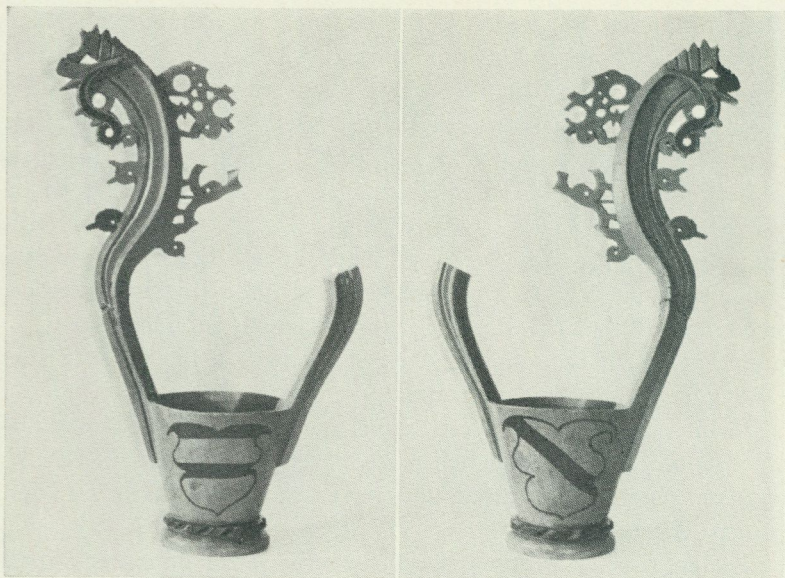
Gemensam ägare och ett synnerligen gott familjeförhållande förenade sålunda Nynäs och Åkerö. Det gäller nu att undersöka, i vilken mån Nynäs kan ha varit leverantör av de kåsor som funnits på Åkerö.

Redan Kustaa Vilkuna har observerat, att i bouppteckningen efter Anna Hansdotter Tott 1549 på Nynäs uppräknas 5 vita, dvs. omålade kåsor (Acta ethnologica 1936). En genomgång av räkenskaperna för Nynäs ger ytterligare följande belägg från Anna Hansdotters tid.

I räkenskapsboken 1527—30 antecknas för året 1527: "Item 30 kowsar". Det kan annoteras, att dessa saknas i en förteckning över träkärl två år senare. I denna senare förteckning förekommer bl.a. "6 västgöthe boollar". — "Item fick hustru marieth i Wemo ii speen korn for the vij kosor som jach sendhe til eder till swerie". I marginalen: "assumpcionis marie" (= 15 augusti).

I räkenskapsboken för 1531—33: "Item i förenempnde tidh gaff i och en span rog för 3 Stycka mindre en 30 styckar koosoor och Ember oc miölkbytthor".

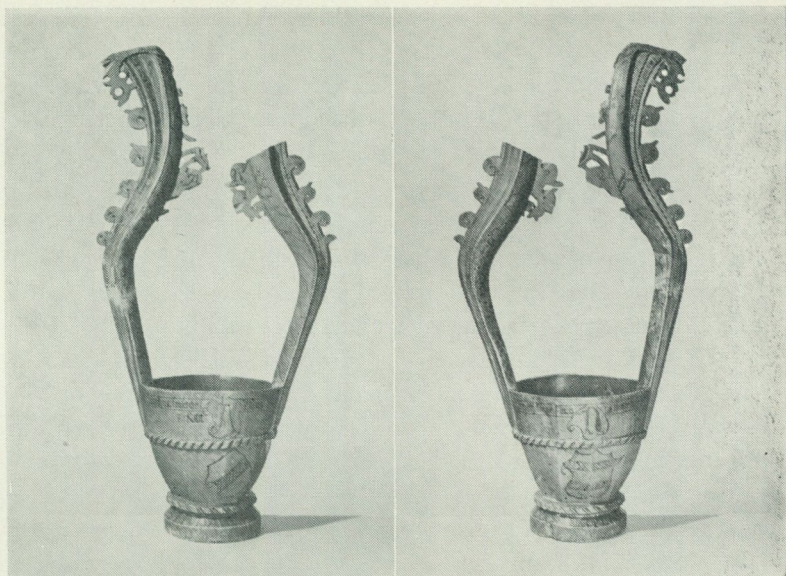
Det stora antalet kåsor, som omnämns i Nynäsräkenskaperna från denna tid, är anmärkningsvärt i och för sig. Intressantast är dock uppgiften om de 7 kåsorna, som inköpts av hustru Mariet i Vemo (Vehmaa), en socken i närheten av Lemo, och att dessa av gårdsfogden sänts till Anna Hansdotter i Sverige. Besöket i Sverige kan ha gällt dotterns bröllop med Jakob Krumme till Hedensö, vilket troligen ägde rum hösten 1530.

1 Dryckeskåsa med vapen för kammarrådet Nils Pedersson Bielke och Anna Hogenskild, omkring 1540. Nordiska museet.

Anna Hansdotter Tott avled i Sverige och hennes många gods ärvdes av dottern Anna Hogenskild. Såsom tidigare nämnts hade Anna Hogenskild och Nils Pedersson Bielke redan 1542 bosatt sig på Åkerö, och denna gård blev också deras huvudgård, medan godsens i Finland sköttes av fogdar. Avkastningen från de finländska godsens överfördes årligen med egen skuta till Sverige, förmodligen närmast till Nyköping. Enligt Åkeröräkenskaperna ägde nämligen Anna Hogenskild, såsom Blomberg påpekat, en finsk skuta i Nyköpings hamn.

Den ena av kåsorna med Bielke- och Hogenskildvapnen är daterad 1540 (bild 2) och tillhör sålunda en tid, då familjen ännu bodde på Stora Dala i Västergötland, varifrån Nordiska museets fina silverbeslagna snibbskål härstammar (Fataburen 1961, bild sid. 189 och 191). Från Stora Dala kom kåsan till Åkerö och har till slut efter fyra hundra år genom arv hamnat hos sin nuvarande ägare fru Birgitta Fernström, f. Leijonhufvud. Den andra kåsan

2 Åkerökåsan med vapen för Nils Pedersson Bielke och Anna Hogenskild, 1540. Ägare fru Birgitta Fernström, f. Leijonhufvud, Mörrum.

med samma vapenkombination saknar årtal och är tydligen anskaffad vid ett annat tillfälle, eftersom vapensköldarna är målade av en annan hand (bild 1).

Redan 1550, ett år efter Anna Hansdotters död, avled kammarrådet Nils Pedersson, och härefter ankom både Åkerös och alla de övriga gårdarnas skötsel enbart på Anna Hogenskild. Hon blev en centralgestalt inom den stora bielkeska familjekretsen. Hon var tydligen mycket släktkär och samtidigt en person som både anförvanter och vänner gärna vände sig till. Periodvis tjänstgjorde hon som hovmästarinna vid hovet i Stockholm, där hon tycks ha varit allmänt aktad och uppskattad, oberoende av förvecklingarna inom kungahuset.

Anna Hogenskild hade flera barn. I det första giftet med Jakob Krumme till Hedensö hade hon döttrarna Ingeborg och Kristina, i det senare med Nils Pedersson Bielke sönerna Hogenskild, Klas och Ture samt dottern Karin. Sönerna blev framstående män

i staten, samtliga riksråd, Hogenskild och Klas därtill friherrar. Två av dem fick likväl en tragisk död; Ture Bielke avrättades 1600, Hogenskild Bielke fem år senare. Lyckligtvis behövde Anna Hogenskild icke uppleva sönerns dödsdomar och likvidering. Hon avled 1590 på Åkerö i en ålder av 77 år.

På den genealogiska tabellen (bild 3) ser vi kåsor utritade för tre av Anna Hogenskilds barn, nämligen för dottern i första giftet Kristina Krumme samt för Hogenskild och Karin Bielke från det senare giftet. För kåsornas kronologi kan det vara av intresse att anföra de år dessa personer ingått sina äktenskap. Kristina Krumme gifte sig 1551 på Åkerö med sedermera riksrådet och fältmarskalken Klas Kristersson Horn till Äminne, Karin Bielke 1557, likaså på Åkerö, med sedermera riksrådet Erik Gyllenstierna och Hogenskild Bielke 1569 med Anna Sture. Kåsorna måste sålunda ha fått sina vapen målade nämnda år eller senare. Att kåsorna utgått ur moderns rika fatbur på Åkerö kan anses för givet.

En notis i Nynäsräkenskaperna synes utvisa, att förrådet av kåsor i slutet av 1550-talet likväl var i behov av komplettering. År 1559 införes nämligen följande utgiftsposter: "Köffttes x kousor gaffs Bönor — 1 spann". "Köffttes then elfte Kousan för penningar — 2 öre".

Anna Hogenskild var befryndad med den grevliga Sturefamiljen på Hörningsholm i Södermanland; greve Svante Sture och Anna Hogenskild var nämligen kusinbarn. Med Märta Leijonhufvud hade Svante Sture flera barn, av vilka döttrarna Sigrid, Magdalena eller Malin, Anna, Margareta och Kristina samt sonen Mauritz är av intresse i detta sammanhang (se släkttavlan bild 4). Familjens tragiska öden är välbekanta. Förutom greve Svante Sture mördades två av sönerna vid de mycket omtalade Sturemorden i Uppsala, senare förlorade tre mågar livet genom halsuggning.

I början av år 1562 bevistade Anna Hogenskild sin svågers Ture Pedersson Bielke bröllop med Sigrid Sture, den äldsta av döttrarna på Hörningsholm. Vid samma tillfälle kunde hon fira sonen Hogenskilds förlovning med brudens syster Anna. En kåsa i Kulturhistoriska museet i Lund med Bielke- och Natt och Dag-(Sture)vapnen torde, såsom Kjellberg antagit (Kulturens årsbok

1936), syfta på Ture Pedersson Bielke och Sigrig Sture (se nedan). Det ligger nära till hands att förmoda, att kåsan varit en av Anna Hogenskilds gåvor till svågern jämte maka.

Hogenskild Bielkes förlovning med Anna Sture drog ut på tiden. Först 1569 kunde bröllopet firas på Hörningsholm, vilket skedde i närvaro av konungen, drottningen och hertig Karl. Den kåsa i Nordiska museet (bild 5), som har vapenkombinationen Bielke — Natt och Dag (Sture), har av Erixon sammanställts med Hogenskild Bielke och Anna Sture, vilket torde vara riktigt, men den har icke anskaffats till bröllopet utan förmodligen först omkring 1590 (se nedan).

År 1573 inträffade på Hörningsholm det välbekanta brudrovet, då den näst äldsta dottern Magdalena eller Malin bortrövades av friherre Erik Gustafsson Stenbock. Enleveringen väckte en våldsam uppståndelse och åstadkom svåra slitningar familjerna emellen, bl.a. en allvarlig konflikt mellan Erik Gustafsson och Hogenskild Bielke. Först ett och ett halvt år efter bröllopet, som hölls på Torpa slott, försonades mor och dotter. Hur Anna Hogenskild ställde sig till enleveringen vet vi icke. Den kåsa med Stenbock- och Sturevapnen, som finnes bevarad i Kulturhistoriska museet i Lund, kan dock ha varit en gåva av henne men kan också ha kommit från någon av Malins systrar på Hörningsholm. Måhända är det på samma vägar som en kåsa, numera i Växjö museum, kommit i Erik Gustafssons broders ägo. Denne, friherre Karl Gustafsson Stenbock, som ägde Toftaholm i Småland, gifte sig 1593 i Åbo med Brita Klasdotter, dotter till Klas Andersson Västgöte och Katarina Hansdotter till Växjö (Vääksy) i Kangasala i Finland. Eftersom kåsan endast bär Stenbocksvapnet och Karl Gustafssons initialer, har kåsan tydligen erhållits eller anskaffats före detta giftermål.

Banden mellan familjerna på Åkerö och Hörningsholm knöts ännu fastare genom två bröllop, som ägde rum 1581. Anna Hogenskilds son Ture Bielke gifte sig med den fjärde i ordningen av döttrarna Sture, nämligen Margareta, och Anna Hogenskilds dotterdotter Anna Klasdotter Horn, dotter till friherre Klas Kristersson Horn till Äminne och Kristina Krumme, med greve Mauritz Sture. Det finnes en teoretisk, ehuru mindre sannolik möjlighet

att någon av kåsorna med vapenkombinationen Bielke — Natt och Dag (Sture) och utan initialer tillhört Ture Nilsson Bielke och Margareta Sture.

Anna Hogenskild inneslöt i sin stora välvilja sina många barnbarn och andra närstående anförvanter och vänner. Vid en större fest på Åkerö 1582 uttogs ur förrådet 34 dryckeskåsor, och av dem förärade hon två av sina gäster 5 kåsor vardera (F. Ödberg). Den ene av dem var Nils Nilsson Natt och Dag, sedan 1579 gift med Anna Hogenskilds dotterdotter Anna Gylta, dotter till riksrådet Bengt Gylta till Hedensö och Ingeborg Krumme. Den andre var Göran Klasson Stiernsköld, halvbror till Erik Karlsson Gyllenstierna, som var gift med Anna Hogenskilds dotter Karin Bielke (om släktskapsförhållandena se tabellen bild 3).

Enligt meddelande av professor Gösta Berg såldes i april 1915 på Bukowskis auktion en kåsa i trä med årtalet 1589 och initialerna G B och C S, avseende riksrådet Gustaf Banér och Kristina Sture. Denne Gustaf Banér var kusin till syskonen Bielke och därtill Hogenskilds bästa vän. Kristina Sture var åter den yngsta av de tidigare nämnda Sturedöttrarna. Vad var naturligare än att dessa nära släktingar begåvades med en kåsa från Åkerö.

Till de befryndade vännerna hörde Anders Keith och dennes hustru Elisabeth Grip, vilkas kåsa finnes i Nordiska museet. Anders Keith och den ovannämnda Gustaf Banérs broder Sten Banér var gift med två systrar Grip, Elisabeth och Margareta, döttrar till riksrådet Birger Nilsson Grip (se släkttavlan bild 7). Nämnas kan också, att Anders Keith höll glaven som en av fastarna såväl vid Mauritz Stures och Anna Klasdotter Horns bröllop 1581 som en månad senare för Gustaf Banér och Kristina Sture.

Vid sitt giftermål med Anna Hogenskild hade Jakob Krumme skänkt henne Hedensö i Södermanland i morgongåva. Redan under sin livstid, dock först efter 1569, överlät Anna Hogenskild Hedensö till sin dotter Ingeborg Krumme. Vid arvskiftet 1588 övergick gården till dennes dotter Brita Gylta, som kort därefter hade gift sig med Knut Jönsson Kurck till Laukko (se nedan). Hedensö är av intresse i detta sammanhang av olika orsaker. En av anledningarna är den kåsa (bild 8), som fortfarande finnes på Hedensö. Kåsan har årtalet 1542 och är således från den

tid, då Anna Hogenskild var ensam ägare till gården.

Hedensökåsan är en av de vackraste och bäst bevarade. Vapenskölden på ena sidan har en "vase" som vapenbild. På den motsatta sidan finnes ett monogram inom en sköld. Monogrammet förefaller vid första påseendet inrymna bokstäverna EHS och eventuellt V. Kåsan är försedd med inskrifter både på grenverket och runt bågarens övre kant. Om vapnet säger Blomberg under hänvisning till Hans Gilllingstam, att vapenbilden har anknytning till Vasaätten, men att initialerna ej låter sig förbindas med någon speciell medlem av denna släkt.

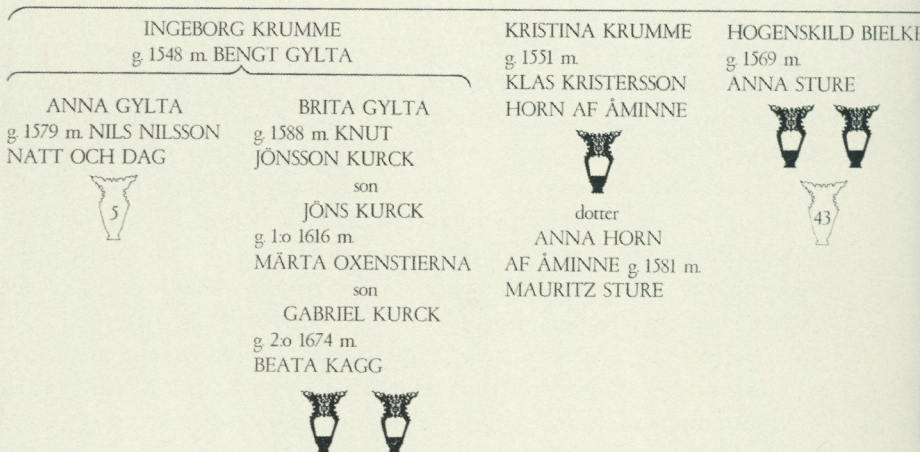
På något sätt bör Hedensökåsan ha samband med Anna Hogenskild, men huru? Årtalet och inskrifterna kan måhända ge en ledtråd. Året 1542 utbröt i Småland Dackefejden, det för Gustav Vasa farligaste upproret under hela hans regeringstid. Även på Åkerö och Hedensö hade man känning av inbördeskriget, eftersom flera av familjens närmaste anförvanter och vänner var med i striderna mot Dacke. Ovanom monogrammet på Hedensökåsan står "Protegat te nomen Dei Jacob" (Jakobs Guds namn beskydde dig) och ovanom Vasavapnet "Domine salvum fac regem" (Herre rädda konungen). Ehuru bägge inskrifterna är citat ur Davids 20 psalm, första och tionde verserna, kan det knappast råda tvivel om att texten hänsyftar på det trångmål Gustav Vasa råkat i genom Dackes uppror. Allvaret understrykes ytterligare av inskrifterna på grenverket: "Gracia Non Opera" (genom nåden, ej på grund av gärningarna) och "Spes unica Crux Christi" (vårt enda hopp är Kristi kors). [Texterna jämte översättning enligt Blomberg.]

Är denna sammanställning av kåsans text med de politiska händelserna året 1542 riktig, bör monogrammet på något sätt ha anknytning till konungens person. Eftersom monogrammet varken kan hänföra sig till honom själv eller drottningen, ligger det närmast till hands att tänka på Gustav Vasas fader Erik Johansson, och det är icke otänkbart, att dennes initialer gömmas i monogrammet, förslagsvis så att I (= J) och H sammanskrivits; monogrammet kunde sålunda utläsas H E I S eller Herr Erik Iohans Son. Även andra tolkningsmöjligheter finnes. Det bör observeras, att Erik Johansson Vasa var Anna Hogenskilds moders, Anna

ANNA HA
f 1478
g 1o 1498 n
2o 1512 n
3o 1514 n

ANNA H
f 151
g 1o 1530 n
2o 1537 n

Hansdotter Tott, halvkusin och att denne varit en av fastarna vid hennes bröllop med Henrik Bitz 1498 på Åbo slott, då morgongåvebrevet undertecknades. Av någon orsak kan Anna Hogenskild ha ansett det lämpligt att påminna om släktskapen med kungafamiljen.

Anna Hogenskilds stora intresse för praktkåsor synes ha de-

DOTTER TOTT

d 1549

HENRIK BITZ

CLEMET HOGENSKILD

JÖNS LARSSON BÖLJA

ter

GENSKILD

d 1590

JAKOB NILSSON KRUMME

NILS PEDERSSON BIELKE

KARIN BIELKE

g 1557 m. ERIK KARLSSON
GYLLENSTIERNA

hans halvbror

GÖRAN KLASSON

STIERNSKÖLD g 1575 m.

KERSTIN HANSDOTTER

BIELKENSTIERNA

KLAS BIELKE

g 1o 1574 m. ELIN
LARSDOTTER FLEMING

till Sundholm (Eg. Finl.)

dotter

MARGARETA BIELKE

g 2o 1622 m. GABRIEL

GUSTAFSSON

OXENSTIERNA

TURE BIELKE

g 1581 m. MARGARETA STURE

MÄRTA BIELKE

g 1611 m. GABRIEL

GUSTAFSSON

OXENSTIERNA

NILS BIELKE

till Åkerö och Ervalla

g 1617 m.

KATARINA

BENGTSDOTTER

OXENSTIERNA

3 Släkttavla utvisande kända ägare av kåsor bland Anna Hansdotter Totts ättlingar. Svarta kåsor bevarade, vita dokumentariskt belagda.

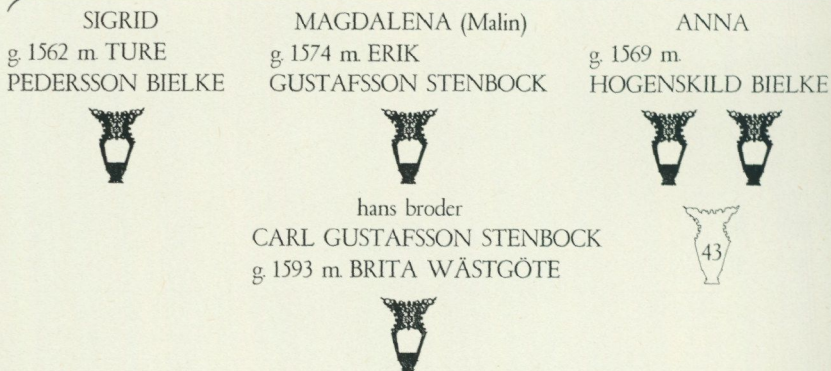
lats av sonen Hogenskild. Detta framgår av räkenskaperna för Nynäs i Lemo, antecknade under rubriken Henrik Jacobssons räkenskaper för Nedre härad i Satakunta. Henrik Jacobsson var Anna Hogenskilds fogde men indrev tydligen samtidigt de inkomster Hogenskild Bielke hade som häradshövding i Nedre Satakunta.

SVANTE STURE

f 1517

g.m. MÅRTA

f 1520

1589. "Röde Koussar — 20 str". I marginalen har med annan handstil antecknats 10 daler.
1590. "Inköppt: str — 2 Mkr Färgade Koser — 23 str — 46 Mrker". "Item ähr lefuerehet här Hogenskilds Rettere boendes i Aspa, der opå hans bekenneelse, datum 21 Septembris: Fergede Koser — 19 str".
1591. "Till denn Edle och wälborne — Hogenskilt der opå hans härligheetz Quittens datum Julij 1591: Målade Kooser — 4 str. Summa utgifuit — Målade Kooser — 23 str".

Räkenskapernas uppgifter torde tolkas så, att fogden Henrik Jacobsson året 1589 inköpt och översänt till Hogenskild Bielke 20 röda kåsor, att han följande år åter inköpt 23 "färgade" kåsor, men att av dessa endast 19 samma år levererats till Hogenskild Bielke, medan de fyra återstående avsänts året därpå. Under dessa tre år hade från Nynäs till Sverige översänts icke mindre än sammanlagt 46 kåsor. Det Aspa, som omnämns i samband med 1590 års leverans, torde avse gården Aspa i S:t Nikolai socken i närheten av Nyköping. Aspa låg på endast ett par mils avstånd från Åkerö.

(Natt och Dag)
d. 1567
LEIJONHUFVUD
d. 1584

MARGARETA
g. 1581 m. TURE
NILSSON BIELKE

MAURITZ
g. 1581 m. ANNA
KLASDOTTER
HORN AF ÅMINNE
dotter av KLAS
KRISTERSSON
HORN AF ÅMINNE
och KRISTINA KRUMME

KRISTINA
g. 1581 m.
GUSTAF AXELSSON
BANÉR

MÄRTA BIELKE
g. 1611 m. GABRIEL
GUSTAFSSON
OXENSTIERNA

NILS BIELKE
till Åkerö och Ervalla
g. 1617 m.
KATARINA
BENGTSDOTTER
OXENSTIERNA

5 eller 6

4 Släkttavla utvisande kåsornas fördelning inom greve Svante Stures familj och närmaste släkt. Svarta kåsor bevarade, vita dokumentariskt belagda.

De anmärkningsvärt stora leveranserna åren 1589—90 torde ha föranletts av alldeles särskilda orsaker, men vilka? Under dessa år inträffade inom den trängre familjekretsen två händelser, då kåsor i större mängder kunde ha fått användning. År 1589 gifte sig Hogenskild Bielkes dotter Ebba med sin farbroders svåger Axel Bielke, drottning Gunillas broder, år 1590 den 29 november firades gravöl efter Anna Hogenskild, som avlidit den 13 september på Åkerö. Det bör dock observeras, att Ebba Bielkes bröllop hölls av konung Johan på Uppsala slott. Kåsorna av den första sändningen kan knappast ha kommit till användning vid detta tillfälle men kan ha varit avsedda som gåvor åt de nygifta eller för att användas vid hemkomstöl antingen hos mormo- dern på Åkerö eller på Hogenskild Bielkes olika gårdar, bland vilka Läckö var den förnämsta. Av 1589 års kåsor har Hogenskild Bielke tydligen skänkt en åt sin gode vän, kusin och svåger Gustaf Banér. Detta årtal finnes nämligen på Gustaf Banérs och Kristina Stures kåsa (bild 6). Kåsan ger möjligen datering även

åt Hogenskild Bielkes egen kåsa (bild 5). Leveransen 1590 är mer eller mindre förbryllande. Hogenskild Bielke hade plötsligt råkat i onåd och hölls under bevakning på sin hustrus fädernegård Hörningsholm. Pesten härjade i landet och nådde också Åkerö. På Åkerö stod det även annars illa till. Anna Hogenskilds hälsa hade länge varit vacklande, och hälsotillståndet förvärrades under vårens och sommarens lopp. Såsom tidigare nämnts avled hon den 13 september, dock icke i pesten. Eftersom kåsorna levererades endast en vecka efter dödsfallet, är det svårt att tänka sig att de varit avsedda för gravölet. Oberoende därav förefaller det som om Åkerö varit kåsornas bestämmelseort, eftersom de sänts till Aspa. Det finnes likväl också den möjligheten att kåsorna varit avsedda att sändas vidare till det något mera avlägsna Loddby, Hogenskild Bielkes gård i Kvillinge socken i närheten av Norrköping, eventuellt med tanke på att vidarebefordras till Läckö. Måhända utfördes leveransen just på detta sätt. Antalet kåsor, nitton stycken, är samma som fanns på Läckö 1615.

Till de tämligen sena Bielkekåsorna hör kåsan i Nationalmuseet i Köpenhamn, vilken tillhört S:t Knuds Brødres Gildelaug i Kalundborg. Att kåsan hör till gruppen Bielkekåsor framgår av det på bågaren målade Bielkevapnet. På foten finnes inristade bokstäver och årtalet 1600, vilka dock knappast har något med kåsans tillkomst att göra. Att kåsan kommit till Kalundborg från något av Bielkeättens gods i Danmark är tämligen säkert. I Danmark kan kåsan ha hamnat över något av de svenska godsens, men det är kanske värt att annotera att en av Anna Hogenskilds danska fogdar, Per Andersson från Ribe på Jylland, under 1574—1577 tjänade som fogde på Nynäs i Lemo.

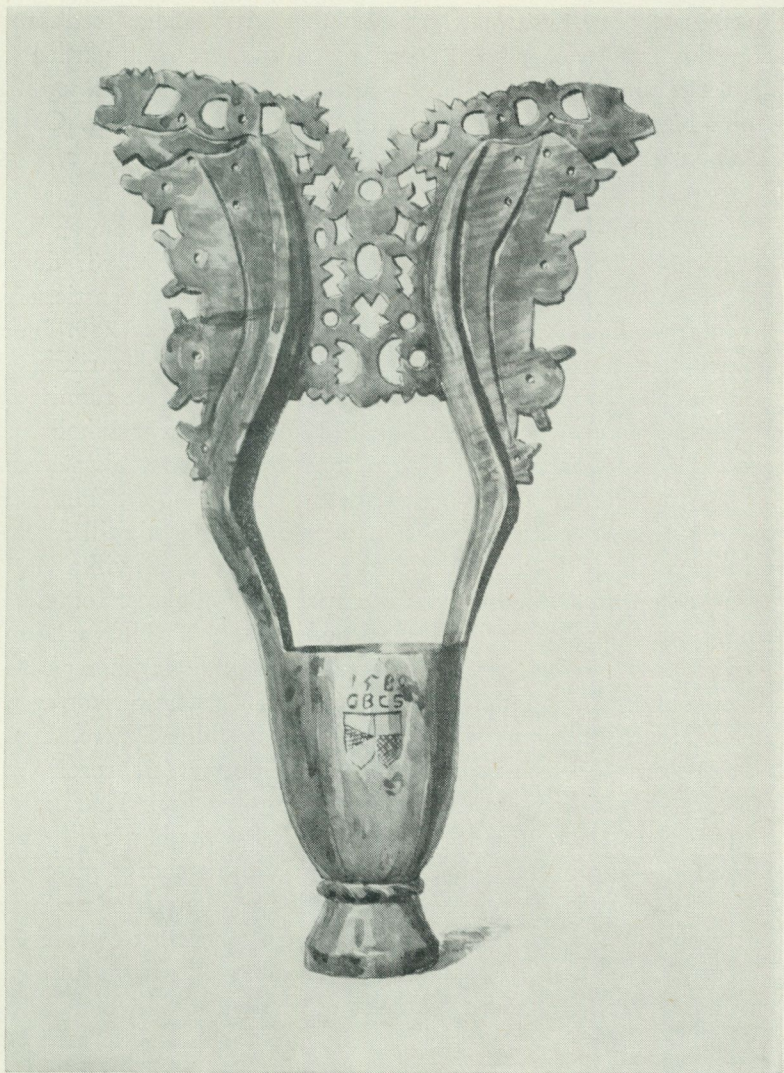
Intresset för ålderdomliga träkärl, i detta fall grenhornade kåsor, har inom Bielkesläkten bibehållits icke bara i tre och fyra generationer (Erixon) utan — ifall man utgår från Anna Hansdotter Tott — ännu i en sjätte generation. Detta framgår av de två kåsorna i Nordiska museet med vapen för ätterna Kurck och Kagg (bild 9), avseende friherre Gabriel Kurck till Laukko och hans maka Beata Kagg. ”Jag är födder och ursprungens av Kurckar på mitt fäderne, vars möderne var den gamla urminnes släkten av de Gyltar, varibland de allra äldsta släkterna i Svea riket

5 Riksrådet Hogenskild Bielkes och Anna Stures kåsa. Nordiska museet.

beräknas" skriver Gabriel Kurck i sina levnadsminnen (utgivna av Reinh. Hausen 1906). Hans farmor Brita Gylta var dotter till riksrådet Bengt Gylta till Hedensö och Ingeborg Krumme och följaktligen dotterdotter till Anna Hogenskild. Hedensö, omnämnt flere gånger i det föregående, hade från Gyltaätten övergått till den Kurckska, och det är tydligen på Hedensö som kåstraditionen bevarats. Vid arvsaftet efter fadern hade visserligen Hedensö tillfallit brodern Knut, medan Gabriel tilldelades det gamla familjegodset Laukko i Finland, men detta var kanske en större anledning för Gabriel Kurck att åt sig låta förfärdiga egna kåsor, vilka på gammalt vis utsmyckades med hans och hans makas vapensköldar. Årtalet 1681 på de två kåsorna hänför sig till en tid, då Gabriel Kurck som landshövding i Skaraborgs län bodde på Marieholm invid Mariestad. Detta år föddes makarnas enda barn, dottern Kristina, och man kan förmoda att de anskaffades med tanke på det stundande barnsölet. Antagligen hade man vänt sig till någon kunnig västgöte. Sedan Gabriel Kurck 1683 beviljats avsked från landshövdingebefattningen, överflyttade familjen 1685 till Finland. Av någon anledning kvarlämnades kåsorna i Västergötland. Till Nordiska museet har de kommit från gården Fjäll invid Mariestad. De har sålunda icke kunnat ingå i beståndet av 30 "wählkomme skåhlar" av trä, som 1683 fanns på Laukko och av vilka 10 var "odugl. måhlade" (Irja Sahlberg). En kåsa i Nordiska museet (inv. nr CLIV), vilken tydligen är gjord av samma träsnidare som förfärdigat de kurckska kåsorna, saknar sköldar men kan naturligtvis ha hört till samma beställning. Denna kåsa har dock på andra vägar kommit till museet.

Av nu kända kåsor kan sålunda 16 eller 17 kåsor på ett eller annat sätt förbindas med den bielkeska familjekretsen. Om man utgår från tesen, att de flesta av de äldsta kåsorna, från 1540-talet eller tidigare, kommit till Sverige över Åkerö, Stora Dala eller Hedensö — fränsett dem som tillhört den kungliga fatburen — är man benägen att ytterligare tillfoga den vackra kåsan i Göteborgs historiska museum, vilken har årtalet 1526 (1546?) jämte ytterligare en kåsa i Nordiska museet (inv. nr CLV), bägge tydligen gjorda av samma kåsmakare. För den senare finnes en osäker proveniensuppgift om att den härstammar från Tidö. Om uppgiften

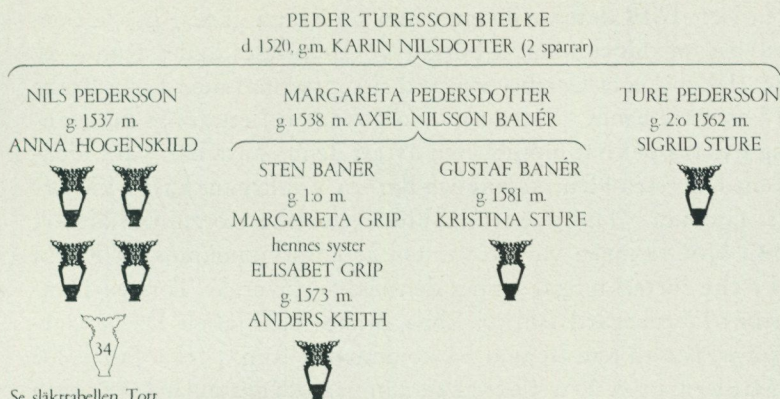

6 Riksrådet Gustaf Banérs och Kristina Stures kåsa, 1589. Efter akvarell i Nordiska museet.

är riktig, torde kåsan mycket väl kunna sammanställas med Anna Hansdotter Tott eller med Anna Hogenskild, eftersom gården på 1540-talet innehades av Göran Åkesson Tott, som var son till Anna Hansdotters kusin riksrådet Åke Göransson Tott. Göran Åkesson gifte sig 1544 (!) med Kristina Larsdotter Sparre, även hon nära släkt med familjen på Åkerö.

Enligt anteckningar som professor Gösta Berg gjort om en kåsa utan vapen och inskriptioner på Börningekloster, härrör denna från Fiholm i Södermanland och har ingått i det oxenstienska inventariet, inköpt av riksrådet Joachim Beck-Friis 1789. Inom släkten har man förmodat, att den på sin tid tillhört rikskanslern Axel Oxenstierna. Att kåsan redan på 1500-talet funnits på Fiholm är mycket troligt. Mellan 1586 och 1592 var Fiholm sättesgård för friherre Bengt Gabrielsson Oxenstierna. Sistnämnda år övertogs gården av brodern Gustaf (J. E. Almquist, Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden). Bägge hörde till Åkeröfamiljens frändekrets, och det är svårt att avgöra, på vilka vägar kåsan hamnat på Fiholm. Som exempel på möjligheter som förefinnes kan nämnas, att brödernas moder Beata Trolle var Anna Hogenskilds syssling, ett släktskap som betydde mycket på den tiden, och att deras fader riksrådet Gabriel Kristersson var en av Anna Hogenskilds medarvingar till fru Pernilla Sparre. Bengt Gabrielssons första hustru Sigrid Gustafsdotter (tre rosor) var åter dotter till Anna Hogenskilds syssling Ingeborg Kristoffersdotter (Röd). Dennas moder Brita Roos till Ervalla hörde till Anna Hogenskilds närmaste umgängesvänner; vid Ingeborgs giftermål 1554 sände Anna Hogenskild till bröllopgården en ox och en halv tunna smör och ihågkom henne även senare med gåvor (F. Ödberg). Även den senare ägaren av Fiholm stod genom sin hustru Barbro Bielke i nära släktskapsförhållande till Bielkes på Åkerö, och deras son Gabriel var i tur och ordning gift med två sondöttrar till Anna Hogenskild (se släkttavlan bild 3). Det finnes också en teoretisk, ehuru kanske mindre trolig möjlighet att kåsan kommit i Oxenstiernasläktens ägo först efter 1619, då Axel Oxenstierna blev ägare till Nynäs i Lemo.

Återstår sålunda ytterligare fyra kåsor. Av dem kan vi utsluta Ruskokåsan i Finlands Nationalmuseum och kåsan med finsk in-

7 Släkttavla utvisande ägare av kåsor bland några av riksrådet Peder Turesson Bielkes ättlingar. Svarta kåsor bevarade, vita dokumentariskt belagda.

skrift — Torsten Henrikssons kåsa — i Västerviks museum. Kåsorna i Dala fornsal och Läns museet i Västerås, av vilka den förra kommer från Kolbergsbo i Sundborns socken, den senare (avbildad i Västmanlands fornminnesförenings årsskrift 1935) från Pålsbo i Norrby socken invid Sala, förefaller helt fristående, men kan naturligtvis härstamma från någon herrgård (t.ex. Rävelda) med Bielketraditioner eller -kontakter på samma sätt som de två Hogenskild- och Bielkekåsorna i Ornässtugan. Kåsan i Dala fornsal är tydligen utförd av samma kåsmakare som gjort Gustaf Banérs och Kristina Stures kåsa och har förmodligen ingått i 1589 års sändning av kåsor till Hogenskild Bielke.

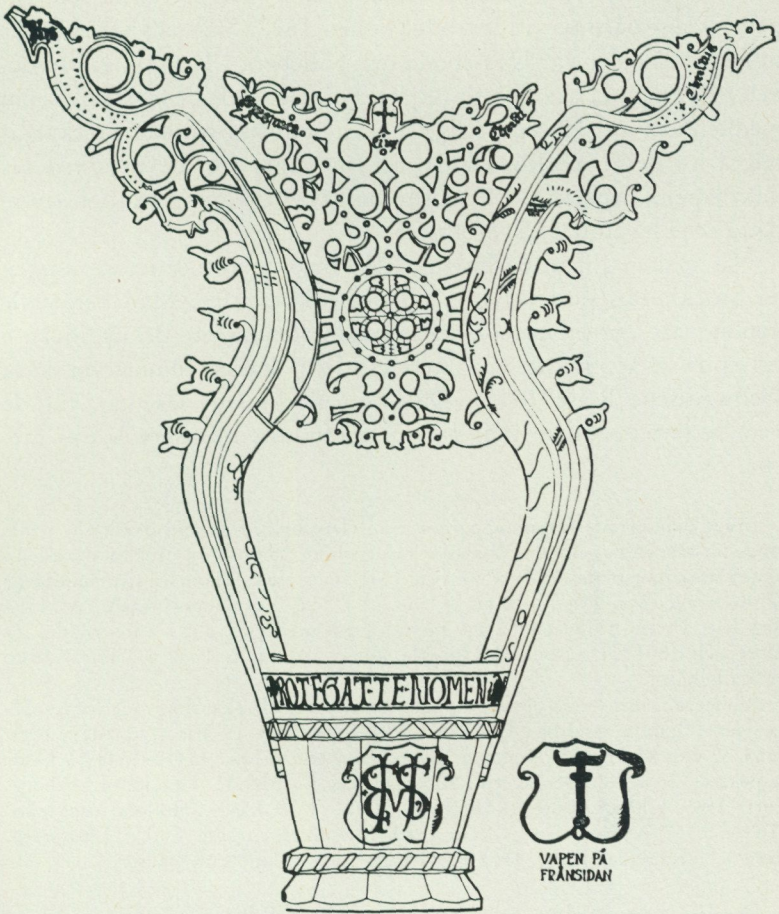
De i tryck återgivna uppgifterna om kåsor bör även beaktas. I det föregående har redan kåsorna på Ervalla gård omnämnts, dock utan kommentarer. Gösta Berg har förmodat, att dessa kåsor med de hogenskildska och bielkeska vapnen kommit till gården som arvegods med Anna Hogenskilds sonson Nils Turesson Bielke, som 1617 genom gifte blivit ägare till Ervalla. Nils Turesson var gift med en dotter till den tidigare nämnde Bengt Gabrielsson Oxenstierna till Fiholm (se släkttavlan bild 3).

William Karlson, som i sin bok *Ståt och vardag i stormaktstidens herremanshem* (1945) meddelat uppgiften om kåsorna på Läckö (se ovan), anför också en "Rödh Kossaa", som finnes upp-

tagen i ett 1619 daterat inventarium på Runsa gård i Eds socken nordväst om Stockholm. I början av 1600-talet ägdes Runsa av greve Jakob De la Gardie, som vid sitt giftermål med Ebba Brahe 1618 skänkte henne gården som morgongåva. I ett annat sammanhang har jag påvisat möjligheten av att denna kåsa kan vara identisk med Torsten Henrikssons och Barbro Wildemans kåsa i Västerviks museum (Tjustbygdens kulturhistoriska förenings årsbok 1954). Motiveringen var att samma år kåsan omnämns på Runsa — i äldre förteckningar finnes den icke — övergår Torsten Henrikssons fädernegård Autis i Ebba Brahes och Jakob De la Gardies ägo. Kåsan kan likaväl ha kommit till Runsa från Jakob De la Gardies Läckö. Ytterligare kan nämnas, att grangården Lövsta i samma socken intill 1613 innehades av Ture Pedersson Bielkes änka Sigrid Sture och därefter av dottern Kristina (död ogift 1646). Runsa ärvdes av Jakob De la Gardies dotter Kristina Katarina, som 1694 "renoverade" de två kåsor, som numera förvaras i Kulturhistoriska museet i Lund och av vilka den ena ursprungligen ägts av Ture Pedersson Bielke och Sigrid Sture, den andra av Erik Gustafsson Stenbock och Malin Sture.

I Ioh. Haquini Rhezelii Monumenta Uplandica finnes avbildningar av två kåsor, som 1635 förvarades på Funbo prästgård i Uppland. Trots de endast skissartat gjorda teckningarna känner man igen kåsor av tidig typ, sådana som man gärna sammanställer med de äldsta Bielkekåsorna. Hur prästen i Funbo kommit över kåsorna är omöjligt att veta. Gissningsvis härstammar kåsorna ursprungligen från Frötuna i grannsocknen Rasbo; familjen Soop på Frötuna var nära allierad med familjen på Åkerö. Kåsorna kan också ha kommit från Ture Pedersson Bielkes Salsta i Tensta socken; Ture Pederssons son Nils erhöll 1602 Funbo och Rasbo socknar i förläning.

En kåsa, som däremot är svårare att inpassa i gruppen Bielkekåsor, är den som i slutet av 1700-talet fanns i prosten Samuel Wiessels hem i Vislanda i Småland. Sven T. Kjellberg återger Samuel Ödmanns skildring av kåsan och de dryckesvanor, som enligt traditionen sammanhänge med dylika dryckeskärl. En hypotetisk möjlighet är att kåsan på samma sätt som Karl Gustafsson Stenbocks kåsa förrirat sig från något av de stenbockska godsens,

8 Kåsa med Vasavapnet och årtalet 1542. Hedensö. Teckning av Sven Edblad i Sörmlandsbygden 1964.

av vilka Toftaholm låg nära Vislanda. Kåsan i Vislanda ger oss även anledning att beröra släkten *Kåse*, som hörde hemma i dessa trakter. Denna småländska frälsesläkt förde i vapnet tre svarta bjälkar i vitt fält och som hjälmprydnad en stiliserad kåsa. Ursprungligen har släktens namn *Kåse* knappast haft något att göra med *kåsa* i betydelse av dryckeskärl, och hjälmprydnad-

dens kåsa, som alluderar på släktnamnet, bör väl betraktas som vapenritarens påfund vid introduktionen 1627. Släktens sätesgårdar under 1500-talet var Uggleboda och Sälleberg i Ryssby, grannsocknen till Vislanda och Öjhult i Pjätteryd. Det är fullt förstäeligt, om medlemmar av släkten åt sig, snarast som kuriositeter, anskaffat några av dessa märkliga kärl, som använts för att pryda deras släktvapen. Tack vare släktförbindelser i Nyköpingstrakten torde detta icke ha stött på svårigheter.

När tysken Johan Beckmann 1765 besökte antikvitetsamlingen på Stockholms slott, visades honom också kåsor. Man berättade honom, att om en person icke kunde tömma ett dryckeshorn i ett enda drag, måste han som straff i stället tömma en kåsa (Schwedische Reise 1911). De kåsor Beckmann såg var väl de sista resterna av dem som på sin tid funnits i Gustav Vasas fatbur.

Enligt publicerade fatbursuppgifter från Gripsholm förekom där kåsor i följande utsträckning: 1546 8 målade kåsor, vilka samma år utökades med 12 nya. Dessa omnämnes både 1547 och 1548, men den 1 januari sistnämnda år "förbättrade W:n Fru --- stora 4, små 2" = 26 "förmålade" kåsor. År 1551 slog herr Peder Brahe en kåsa i huvudet på en dräng, 1553 antecknades 23 kåsor och 1561 24 kåsor. På Uppsala kungsgård fanns 1550 5 "hvita", dvs. omålade kåsor.

Publicerade och exciperade uppgifter från finländska slott och kungsgårdar ger följande resultat. Åbo slott: 1548 och 1549 19 kåsor vardera året, 1553 20 vita kåsor, 1558 5 gamla kåsor. Tavastehus slott: 1541—1544 16 kåsor respektive år, 1547—48 16 vita söndriga kåsor, 1556 11 vita kåsor. Viborgs slott: 1549 3 kåsor. Borgå kungsgård: 1542—43 9 kåsor. Hollola kungsgård (Tav.): 1557 7 kåsor. Saaris kungsgård, Mietoinen sn (Eg. Finl.): 1561, resp. 1569 3 "förmålade" kåsor, 1571 5 "färgade" och 2 "ofärgade" kåsor.

Denna förteckning är bristfällig och borde kompletteras med en granskning av inventarieförteckningar rörande övriga borgar och kungsgårdar. Men redan på basen av ovanstående material torde man vara berättigad att draga den slutsatsen, att anskaffningen av kåsor till de kungliga slotten och kungsgårdarna ägde rum på 1540-talet eller tidigare. Några större nybeställningar tycks icke ha förekommit på 1550-talet eller senare. De kåsor som nämns efter 1550 torde i de flesta fall ha hört till äldre förråd. Detta kan förmodligen också sägas om kåsorna på Saaris (se nedan) och Hollola kungsgårdar, vilkas inventarieförteckning-

9 Kåsa med vapen för friherre Gabriel Kurck och Beata Kagg, 1681.
En av två stycken. Nordiska museet.

ar är ofullständiga. För samtliga finländska slott och kungsgårdar gäller att inventarieförteckningar nästan helt saknas för tiden före 1540, vilket gör det tänkbart att kåsor anskaffats redan därförinnan — såsom även torde ha varit fallet.

Sven T. Kjellberg har, såsom tidigare nämnts, påpekat, att anskaffningen av varor till hovets och förvaltningens behov på 1540-talet hörde under Nils Pedersson Bielke. Kjellberg framhåller också, att importen av träkärl till Stockholm var påfallande stor under Nils Pederssons tid, och tillägger att "man tycker sig utan vidare kunna sätta detta i samband med hans innehav av Nynäs gods i hjärtat av Vakkafinland". Den roll Kjellberg tilldelar Nils Pedersson är tilltalande och kan måhända förklara hovets anskaffning av kåsor. Däremot kan det icke ha varit på hans tillskyndan som de finländska slotten och kungsgårdarna försågs med kåsor, eftersom han tillträdde sitt ämbete först 1544.

Olaus Magnus beskrivning av de grenhornade kåsorna är utomordentligt åskådlig: "Natur och konst samverka att dana dem vackra och prydliga. De göras nämligen av de vackraste granrötter som krusas, urholkas och på utsidan siras med en mångfald snidade figurer, ja även smyckas med konstnärligt arbetade gyllene beslag eller andra färgrika sirater. De är därför betagande vackra, så att man betalar dem dyrt". I motsats till denna instruktiva skildring förefaller hans teckningar föga vederhäftiga och torde knappast vara i högre grad vittnesgilla.

Den ovan återgivna beskrivningen av kåsorna är så korrekt även i detaljerna, att man bör förutsätta att Olaus Magnus informerats av en person, som haft god kännedom om kåsornas tillverkning. Kjellberg förmodar att Olaus Magnus fått sina uppgifter om kåsorna under ett besök i Västerbotten 1519, kanske i Torneå, där han hade goda tillfällen att tala med handelsmän från olika landsändar. Det finnes dock även en annan möjlighet, som kanske är värd att anteckna, eftersom den med hänsyn till tidpunkten förefaller mer tänkbar. Ären mellan 1534 och 1537 vistades Olaus Magnus i Danzig, där han lätt kunde få tillförlitliga uppgifter om finländska förhållanden. Bondeseglationen från Vakkafinland sträckte sig under 1500-talet även till de större Östersjöstäderna såsom Köpenhamn, Rostock, Wismar, Danzig

och Riga, dit man framför allt utförde tråkärl.

I detta sammanhang kan det vara på sin plats att beröra Johannes Thomæ Bureus uppgift i Sumlen omkring 1600, att "kronkosor göras och i Westerbotn". I egenskap av fornforskare borde Bureus vara vittnesgill. Å andra sidan är uppgiften av sent datum; en kåstillverkning vid denna tid, möjligen därtill lokalt begränsad, måste betraktas som en sekundär företeelse. Vid denna tid hade de grenhornade kåsorna redan upphört att väcka intresse, åtminstone bland adeln, fränsett kanske ett rent antikvariskt sådant.

Redan en snabbgranskning av det föreliggande kåsmaterialet tycks ge vid handen, att kåsorna utgått ur jämförelsevis få kåsmästares verkstäder. Den första "grenhornade" kåsan gjordes av "någon med gotikens motivriktighet förtrogen träsnidare" (A. Hirsjärvi). Sven T. Kjellberg och senast Sigurd Wallin i Svenska Museer 1964 har framhållit släktskapen mellan kåsornas dekorativa krona och altarskåpens sengotiska ornamentik; huruvida kåskonstnären själv varit altarskåpssnidare må lämnas osagt. De äldsta bevarade kåsorna, av vilka några tack vare årtal kan fixeras till 1540-talet, en något osäkert till 1520-talet, är så friska i kompositionen och säkra i detaljerna, att de kan förmodas stå den första kåstillverkarens arbeten nära, även om de kanske icke är gjorda av honom. Kåsorna från de följande årtiondena är tydligen snidade av andra kåsmakare, men av det tillbuds stående materialet att döma har dessa icke varit många. — Om kåsornas eventuella utveckling från majade dryckeskärl eller från gässliknande skålar se Auvo Hirsjärvis artikel i *Fataburen* 1947 och den där avbildade numera försvunna "kåsan" från Vampula kyrka.

Något av åren mellan 1527 och 1530 köpte Anna Hansdotter sju kåsor av hustru Mariet i Vemo. Till samma socken en mil nordväst om Nynäs hänför sig den enda hittills bekanta uppgiften om en person med yrkesbeteckningen kåsmakare. I samband med en åtkomsthandling rörande Huruis (Huruinen) gamla frälsegods i Vemo (Vehmaa) socken omnämns i Ivar Flemings jordebok (utgiven 1958) *Per Kousomakare* i Vanhakylä by. Huruis gods hade Jöns Andersson "aa wapn" 1512 donerat till Nådendals kloster.

Med stöd av Västerås recess 1527 inlöste riksrådet Joachim Fleming godset av Jöns Anderssons arvingar. I ett tillägg i jordeboken redogöres för arvingarnas släktförhållanden. Av denna utredning framgår, att till Jöns Anderssons arvingar hörde hans faders brorsbarn, dvs. kusiner, Per i Rokkainen och dennes tre systrar Kirstin, Elin och Mariet, av vilka Elin var Per Kousomakares i Vanhakylä hustru och "hade barn". Kåsmakaren var sålunda ingift i en släkt, som bör ha haft ett visst anseende i socknen. Av urkunden förefaller det, som om Per Kousomakare varit avliden 1526, eftersom hans del av arvet utbetalades till sonen (?) Olof Vanhakylä, förmodligen samme Olof Persson, som 1540 innehade ett hemman i Vanhakylä by. Huruvida hustru Mariet i Vemo är identisk med Per Kousomakares hustrus syster Mariet Olddotter Rokkainen är omöjligt att avgöra. Vanhakylä och Rokkainen var grannbyar i socknens norra del.

För de sju kåsor Anna Hansdotter köpte av hustru Mariet i Vemo gav hon 2 spann (= 1 tunna) korn, vilket kan anses vara väl betalt. År 1559 erlades ett spann bönor för 10 kåsor, och för en kåsa betalades 2 öre. Som jämförelse kan nämnas de priser, som konungens fogdar sex år senare betalade för andra slag av träkärl. I samband med en leverans för Erik XIV:s räkning erlades 4 öre för 100 bägare och lika mycket för 48 små hankestop (Irja Sahlberg i Finskt Museum 1954). Goda prisuppgifter föreligger för åren 1589 och 1590. För de sammanlagt 43 röda eller "färgade" kåsor, som dessa år levererades till Hogenskild Bielke, antecknas 2 mark som styckepris. Den kraftiga prisstegringen från 1559 beror i främsta rummet på 1570-talets kännbara myntförsämring. Samtidigt betalades för långa enekannor 4 öre och för små enekannor 1 öre, för större borgstop 4 öre och för mindre 3 öre samt för 40 hankestop sammanlagt 14 öre. För priset på en enda kåsa kunde man sålunda köpa sig antingen 4 långa eller 16 små enekannor, 4 större eller 5 mindre borgstop, eller också ca 45 hankestop.

Torsten Henrikssons till Autis och Barbro Wildemans kåsa visar att frälsemän även på andra gårdar i trakten nyttjat kåsor. De tre kåsor som 1561 och 1569—70 inventerades på Saaris kungsgård — år 1571 angavs antalet till 5 färgade och 2 ofär-

gade — kan ha tillhört gårdens tidigare ägare häradshövdingen Joachim Fleming eller ståthållaren friherre Lars Fleming, innan Saaris 1557 ombildades till kungsgård. Detta förefaller troligt, emedan kåsorna antecknades som "förmålade" eller "färgade" och sålunda varit dyrbarare än kungsgårdarnas — och även slotstens — genomgående "vita" kåsor. Det kan ytterligare nämnas, att tillsammans med kåsorna omnämns ett "snidat horn med messing beslagen", ett föremål som ingalunda hör ihop med 1550- eller 1560-talets kungsgårdar. Kåsor har förmodligen också funnits på de flemingska storgodsen Sundholm och Villnäs (Louhisaari) liksom även på hornarnas Kankas (Kankainen). Familjerna på Sundholm och Kankas var ingifta i den svenska högadeln, varför teoretiska möjligheter finnes att enstaka kåsor även över dessa gårdar kommit till Sverige. Den rika arvtagerskan till Sundholm Elin Larsdotter Fleming blev 1574 Anna Hogenskilds svärdotter genom hennes giftermål med dennas son Klas Bielke. Fridolf Ödberg har skildrat förberedelserna för det hemkomstöl för de nygifta, som hölls på Åkerö i januari 1575, huru Anna Hogenskild skrivit till Hogenskild Bielke och bett att få "brudehedern" till Åkerö och huru Hogenskild lovat sända henne "den röda drätten" och sin kock Jens.

Kåsan från Hujala by i Rusko socken nära Åbo behöver icke ha något samband med Nynäs eller någon annan frälsegård, utan kan från början ha anskaffats av ett gille eller byalag. Om kåsdrickandets mer eller mindre rituella karaktär se Kustaa Vilkuna i *Acta ethnologica* 1936 och A. Hirsjärvi i *Fataburen* 1947.

I denna framställning av Bielkekåsornas genealogi har stoff av dokumentarisk karaktär kombinerats med sannolikhetsresonemang. En närmare undersökning av kåsornas form och ornametik hade varit önskvärd, och en sådan bör någon gång göras. Även om ett och annat tolkningsförsök i det föregående kan vara felaktigt, förefaller det mig, som om helhetsbilden småningom börjar klarna. Nynäs gårds betydelse som förmedlare av Bielkekåsorna kan knappast ifrågasättas, eftersom kåsor därifrån bevisligen överförts till Sverige. Åkerös roll som spridare av kåsor torde också vara odisputabel. Hedensös och Hörningsholms andel i spridningen måste väl betraktas som mera sekundär. Huvudpersonerna i

sammanhanget är Anna Hansdotter Tott och Anna Hogenskild, mor och dotter. Närmast tack vare dem blev kåsorna en exklusivitet för Bielkesläkten och dess närmaste krets, en traditionsbevarande förmedlingslänk på släktens högtidsdagar, vid bröllop, barnsöl, kanske gravöl, eller också vid mera tillfälliga fester, då man ordnat till gästbud för anförvanter och vänner och gärna ville öka feststämningen med att dricka ur de praktfulla släktkåsorna.

Zusammenfassung

Sigurd Erixon, Sven T. Kjellberg, Carl Gustaf Blomberg und andere Forscher haben schon beobachtet, dass viele der noch erhaltenen prachtvollen "Kåsa" oder "Kosa" genannten hölzernen Trinkgefäße Mitgliedern des Adelsgeschlechts Bielke gehört haben. Wenn das verwandtschaftliche Verhältnis der bekannten Besitzer von Kosa-Schalen näher untersucht wird, stellt sich heraus, dass so der Fall war in grösserem Umfang als früher vermutet wurde.

Olaus Magnus zufolge wurden solche hölzerne Trinkschalen im nördlichen Teil von Südwest-Finnland hergestellt und zwar in einer Gegend die auch sonst dafür bekannt war, dass dort Holzgefäße verfertigt wurden. Es hat den Anschein, als ob sämtliche Kosa-Schalen aus dem 16. Jahrh., die mit der Familie Bielke in Zusammenhang gebracht werden können, von dieser Gegend gekommen sind und zwar durch Vermittlung von Anna Hansdotter Tott († 1549) und ihrer Tochter Anna Hogenskild († 1590), die beide zu gleicher Zeit Landgüter in Finnland und in Schweden besaßen. Die Rechnungsbücher des Gutes Nynäs (jetzt Nynäinen) in Finnland erweisen, dass Kosa-Schalen in grossem Masstabe eingekauft und nach Schweden übersandt wurden, vermutlich zunächst nach Åkerö in der Prov. Södermanland. Besonders Anna Hogenskild, die mit Kammerat Nils Pedersson Bielke verheiratet war, trug zu der Verbreitung der Kosa-Schalen bei dadurch dass sie solche ihren Kindern, Verwandten und Freunden schenkten. Ihr Sohn Hogenskild Bielke war auch von Kosa-Schalen interessiert und beauftragte während der Jahre 1589 und 1590, 43 Kosa-Schalen in Finnland zu kaufen. Die Tradition wurde in der Familie noch mehr als ein Jahrhundert erhalten, und noch 1681 wurde von einem der Nachkommen, Gabriel Kurck, Kosa-Schalen bestellt, jedoch nicht in Finnland sondern wahrscheinlich in Västergötland (Westschweden).

Wenigstens ein Teil der Kosa-Schalen wurden in Vemo (Vehmaa) für Nynäs gekauft. Der einzige bisher bekannt gewordene Hersteller von Kosa-Schalen, Per Kåsmacher, war im selben Kirchspiel tätig. Vermutlich muss man mit einer nur geringen Anzahl von Herstellern rechnen. Die besten und ursprünglichsten Kosa-Schalen gehören der Zeit vor 1550, und wahrscheinlich geschah die Anschaffung von solchen Trinkgefässen für den Hof des Königs und für Schlösser und Staatsgüter in den 1530-er und 1540-er Jahren.

Von den erhaltenen Kosa-Schalen sind 22 in Schweden, 1 (mit dem Wappen der Bielke-Familie) in Dänemark und 1 in Finnland vorhanden.

DE NYFUNNA BONADERNA I ALFTA

En första kommentar

av Maj Nodermann

I augusti månad 1964 påträffades i Hans Ersgården i Kyrkbyn, Alfta socken i Hälsingland en samling äldre bonader, samtliga målade på väv. Fyndet gjordes av gårdens ägare Jonas Persson i samband med en reparation av mangårdsbyggnaden.

Vid byggnadens uppförande 1827 hade man som fyllning i trossbottnarna använt avfall från linberedningen, s. k. linskakungar. För att hindra detta småfibriga material att tränga igenom springorna i innertaket behövde man ett täckande skikt och tog härför en samling bonader, vilka man då synbarligen bedömt som värdelösa, och bredde ut dessa direkt på bräderna. Härpå lades linavfallet och däröver golvtiljorna till övre våningen. Denna sekundära användning torde vara orsaken till att bonaderna är söndersprättade, delvis ånyo sammansydda och trasiga i kanterna. När de nu åter kom i dagen, hade man en helt annan syn på dem. Dessa bonader härrör från minst sju olika mästare, och större delen av dem stammar från 1500-talet. De olika fragmenten är hopsydda utan inbördes sammanhang, och vid attribueringen har de stycken, som stilmässigt hör samman, omnämnts som en helhet och numrerats I—VIII.

Alfta I

Tre skilda bonadsdelar kan föras till en gemensam grupp under beteckningen Alfta I. De är målade på väv. Någon analys av väven göres inte här, men materialet, lin och hampa, har delvis varit till hjälp vid särskiljandet av de olika bonadsdelarna.

Alfta I består av två fragmentariska stycken med figurframställning och ett tredje, enbart dekorerat med schablonmönster.

Jonas Perssons gård i Kyrkbyn, Alfta socken i Hälsingland. Bonaderna påträffades i augusti 1964 i övre våningen i den timrade byggnaden. Foto Ulla Wåger.

Sviten är uppbyggd av horisontellt grupperade bildfält, inramade av arkadbågar avdelade med kolonner. Svicklarna pryds av trebladiga rosor och själva valvbågarna av enkla streckornament.

Motivet är hämtat ur passionshistorien. Det större stycket, med en längd av 214 och en höjd av 104 cm, är till sin övre del klart avgränsat av en schablonbård, vilken utgjort en naturlig avslutning, medan sidopartierna visar att bildfälten haft en fortsättning åt bägge håll. Nertill har den trasiga kanten rester av en bandranka med rosor, knappast iakttagbar på bild. Den antyder att de schablondekorerade tygrester, som ovan nämnts såsom det tredje partiet i denna serie, ursprungligen kan ha hängt horisontellt nedanför den berättande bildsviten eller utgjort en fortsättning i sidled.

Bildberättelsen är avsedd att läsas från höger och visar i det

första fältet Herdarnas tillbedjan. Kristusbarnet ligger på marken, Maria knäböjer vid barnet, och Josef står vid sidan med handen under huvudet. Härbärgets ringhet markeras av husets låga höjd. Josef når nästan ända upp till takåsen, och de bakom stående herdarna är synliga ovan taket. Bakgrunden utgöres av ett stadsparti med krenelerad mur och trappgavelhus. Det är vanskligt att försöka utläsa mera ur bilden på grund av de stora vattenskadorna. Klart är emellertid att Maria skildras knäböjande och inte liggande som i de tidigt medeltida framställningarna.

Mittpartiet upptages av korsfästelsescenen med Maria, Jakobs moder, och Maria Magdalena stående vid korsets fot. Även kvinnorna har gloria. Bakgrunden utgöres av ett draperi i tätta våder, upptill söndertrasat i flikar under en mörk måne. Draperiet torde avse den rännande förlåten, ehuru konstnären har låtit den sönderdelas i flera stycken och inte följt evangeliets beskrivning: "Och si, förlåten remnade i tu stycker, ifrån ofvan och ned igenom" (Matt. 27:51). Solen och månen i mörkt blått kan möjligen ses som ett återgivande av solförmörkelsen.

Uppståndelsescenen visar oss Kristus, just då han tar steget ur den rektangulära, öppna stenkistan och sätter ena foten på marken. Han är svept i en vid mantel, sammanhållen över bröstet med ett ovalt spänne och har i handen korsfanan. Knektarna sover, den ene på knä i förgrunden, den andre med armar och huvud stödda på gravhällens ena hörn. Bakgrunden utgöres av en stadssilhuett, liknande den tidigare nämnda. En detalj värd att omnämna är den lilla klockstapeln, bestående av två resta stolpar med klockan hängande under ett enkelt, spånklätt sadeltak.

Den andra delen av bildsviten, som endast mäter 112×56 cm, utgör en direkt fortsättning till uppståndelsescenen. Enligt gängse framställningsschema borde motivet rimligen utgöras av Kristi himmelfärd, men om så här är fallet kan inte med bestämdhet avgöras. I sitt fragmentariska skick visar bilden en samling knäböjande människor med knäppta händer. Om motivet verkligen skulle varit en himmelfärdsscena, borde de agerande haft blickarna riktade uppåt och ej framåt. Anmärkningsvärt är även att centralfiguren har långt, rödgult hår, liknande det Maria försetts med i födelsescenen, och får alltså tänkas vara en kvinna. De

mörka, flikiga partierna kring dessa knäböjande personers huvuden är icke att betrakta som huvudbonader utan troligen endast delar av bakgrundens starkt kuperade terräng.

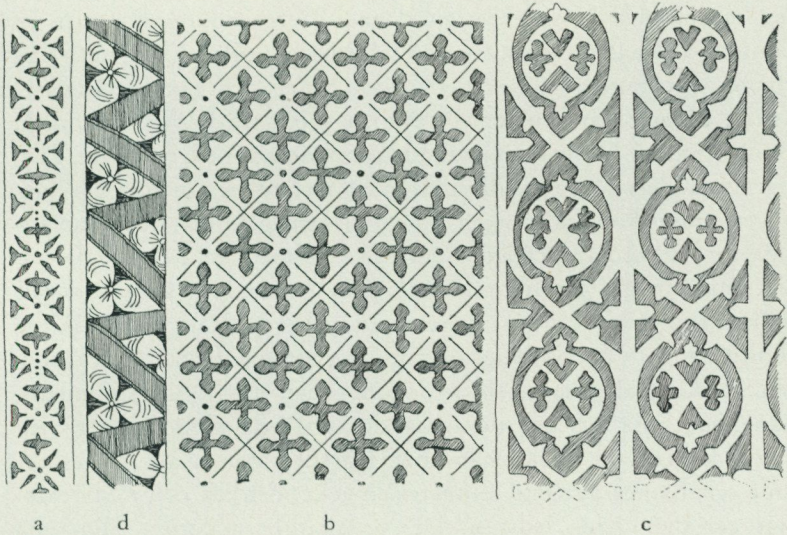
Det är givet att konstnären haft någon form av förlaga. Att finna den exakta förebilden är emellertid icke lätt, när man studerar ett så ofta framställt motiv, men att inspirationskällan måste vara några av 1500-talets otaliga träsnitt är tydligt. Uppståndelsescenen har exempelvis stora likheter med en framställning som ingått i en upplaga av *Biblia pauperum*, publicerad av Henrik Cornell.¹

Klädernas veckbehandling och måleriets allmänna karaktär möjliggör en tidsbestämning till 1500-talets förra hälft. Man finner liknande klädedräkt i Njurunda kyrka i Medelpad och på de år 1549 daterade valvmålningarna i Sorunda i Södermanland.² Under alla omständigheter har detta bonadsmåleri nära samband med samtida kyrkligt muralmåleri.

De berättande bildsviterna i de medeltida kyrkorna ersatte det skrivna ordet för den icke läskunniga församlingen, och i flera kyrkor i Hälsingland och dess grannlandskap påträffas rester av sådant måleri eller senare utlöpare därav. Betecknande för Alftabonaderna är även att det till bildsviten hört schablonerade tygvåder i likhet med kyrkmålningarnas nedtill avslutande dekor med målade draperier runt väggarna. Den sammanlagda yta, som dessa bonader varit avsedda att täcka, har haft en längd av minst 3,5 och en höjd av ca 2 m.

Schablonmönstren på dessa tygvåder och på de bårder, som inramar bildsviten, är av intresse, då de erbjuder en utgångspunkt för ett jämförande studium med just kyrkligt muralmåleri.

I första hand har man den enkla bården, som åtskiljer bildsvitens fält och även de större schablonerade fälten. Den är målad i rödbrunt på ofärgad botten (a). Vidare är små klöverbladslänkande kors infogade i ett rutmönster i svart på röd botten (b) och här till ett nätverk med ovalt centralmotiv, även detta i svart på rött (c). Mönstret med de fristående ovalerna måste på grund av sin utformning vara tryckt med tryckstock, medan de andra enklast åstadkommit med schablon. Av praktiska skäl omnämnes alla i fortsättningen som schablonbårder. Dessa mönster löper

Mönsterbårder, tillverkade med schablon och tryckstock. De har kompletterat bonadssviten Alfta 1.

vertikalt. De kantas upptill av ett veckat band med infällda trebladiga rosor (d). Ser man sig om efter jämförelsematerial, får man beakta, att valvmålningar med schablonbårder är allmänt förekommande under 1500-talet. Vi finner sådana i Sorunda i Södermanland, Glanshammar i Närke och Valö i Uppland för att nu nämna några.³ Med hänsyn till de lokala mästarnas vanligen begränsade verksamhetsområde är det naturligt att i första hand studera närliggande jämförelseobjekt. Man påträffar också likartat måleri i två mellannorrländska kyrkor, Njutånger i Hälsingland och Oviken i Jämtland. I bägge dessa kyrkor finner man berättande bildserier inramade av liknande schablonbårder som på Alftabonaderna. I Oviken har de placerats ovanför varandra på kyrkans nordöstra väggar, där de medeltida murarna ännu är bevarade, i Njutånger däremot i taket, där dekoren avpassats efter de triangulära fält, som bildas mellan valvbågarna. Kvalitetsmässigt råder en märkbar skillnad mellan de bägge kyrkornas muralmåleri, både till komposition och figurframställning. Även

om schablonbårderna visar en slående överensstämmelse, ger en jämförelse mellan dekorationsdetaljerna ej tillräckligt underlag för ett antagande att de är ett verk av en och samme mästare; att de däremot är arbeten av samma skola torde vara ostridigt. Bildsviterna i Oviken är stelt inkomponerade i fyrkantiga fält, figurerna delvis grovt tillyxade med jättefötter, medan i Njutånger människogestaltningen har en viss sirlighet och bildsammanställningen med insprängd akantus skett med en påfallande variationsförmåga. Jämför man nu Alfta I med Njutångers muralmåleri finner man stora överensstämmelser i de frontalt ställda figurerna, som har kraftiga händer, men normalstora fötter, som har ansikten, där näsroten och ögonbrynen dragits i en sammanhängande linje och där de agerande är iförda klädedräkter med starkt konturerad veckbehandling. Därtill kommer att närbesläktade schabloner nyttjats. Likheten är icke identisk och motivmässigt ger den ingen ledtråd. Det är snarare måleriets allmänna karaktär och den geografiska närheten, som gör det rimligt att se njutångermålningarna och Alfta I som verk av samma skola, kanske av samme mästare. Härvid uppkommer frågan, om man närmare kan identifiera denne.

Nils Strömbom har nämnt namnet Måns Gad, målare och underlagman i Hälsingland. Det måste emellertid framhållas, att det idag inte finns något av Måns Gad signerat arbete eller några arkivaliska belägg för hans verksamhet som konstnär. Däremot föreligger litterära vittnesbörd om att de numera brunna kyrkorna i Delsbo och Forsa haft rika takmålningar signerade av "Maans godh (Gad ?) Maalare" på 1500-talet. Med utgångspunkt härifrån har Strömbom dragit en linje från de nu försvunna målningarna i Forsa och Delsbo till de bevarade och osignerade i Njutånger. Jämförelsematerialet i Forsa är endast bevarat i form av teckningar, utförda av en amatör på 1750-talet, nämligen kyrkoherde Nils Wettersten.⁴ Med all respekt för Strömboms tålmodiga sökande efter Måns Gad i röklängder och domböcker återstår att konstatera följande: En målare med namn Måns Gad har varit verksam i Hälsingland under 1500-talets förra hälft. En underlagman med samma namn har likaledes verkat i samma landskap 1531—1542. Sannolikheten för att den-

ne Gad skulle ha arbetat i flera kyrkor än dessa är stor, och det är ingalunda uteslutet att denne man också dekorerat Njutångers kyrka; tidsmässigt passar han väl in i sammanhanget. Beviskedjan saknar emellertid den avgörande länken och författaren föredrar försiktigtvis att tills vidare omnämna konstnären som Njutångermästaren.

Något skeptisk måste man ställa sig till Strömboms antagande, att Njutångermästaren även skulle ha utfört målningarna i Ovikens kyrka och den uppmärksammade bonaden från Kinderåsen i samma socken.⁵ Att denna tympanonformade bonad, avsedd för en ryggåsstuga, har samband och är jämnårig med målningarna i sockenkyrkan är otvetydigt, men maneret är mycket grövre, färgskalan grötigare och mindre nyanserad, perspektivet valhänt. Däremot stämmer schablonmönstren exakt överens. Min uppfattning är att den hittills okände konstnären vid arbetena i Ovikens kyrka haft en gesäll med sig, som under målningens gång åtagit sig ett beställningsarbete för en privatperson, och därvid fått låna mästarens schabloner och förlagor. Den tänkbara slutledningen blir alltså att den bonad, som här kallas Alfta I, kan vara av samme mästare som utfört arbete i Njutångers kyrka, och att den har en samtida motsvarighet, nämligen bonaden från Kinderåsen, som tillhör en närbesläktad skola, men ingalunda är utförd av samma hand.

Som utlöpare av detta måleri, där likartade schablonbårder kommit till användning, får man betrakta bonadsfragmenten från Hovra i Delsbo socken (Hälsinglands museum inv. nr 13588), publicerade av Strömbom.⁶ Det är intressant att iakttaga, hur schablonbården på Hovra 1 C är en förenklad variant av bårdmotivet i Alfta VII.

Alfta II

Den bäst bevarade bildsviten med klara färger i rött, brunt och svart visar scener ur Matteus andra kapitel. Från höger till vänster kan man följa de tre vise männen på deras väg till Betlehem. "Och Herodes lät församla alla de öfversta Presterna och Skriftlärda ibland folket och frågade dem hvar Christus skulle födas" (Matt. 2: 4). "Då kallade Herodes lönliga de visa männerna till

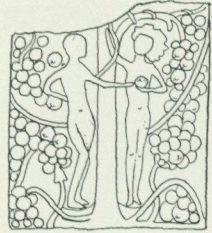
1580

Detalj av Alfita III. Bonadsfragmentet är i för dåligt skick för att fotografiskt kunna reproduceras.

sig, och besporde granneliga af dem, hvad tid stjernan syntes" (Matt. 2: 7). "Och sände dem så till Bethlehem och sade: Farer dit, och bespörjer granneliga efter barnet" (Matt. 2: 8). Slutsce- nen visar Konungarnas tillbedjan. "Och gingo in i huset, och fun- no barnet med Maria, dess moder; och föllo neder och till- bådo honom, och uppläto sina häfvor, och skänkte honom guld, rökelse och myrrham" (Matt. 2: 11). Bonaden, som har en sam- manhängande längd av 4 och höjd av 1 m, är trasig i kanterna, och det kan ej med säkerhet avgöras, hur den varit avslutad uppåt. Nertill har den varit försedd med en bård med ett veckat band av samma typ som Njutångermästaren använt sig av och som endast bekräftar, att flera konstnärer arbetat med samma mönsterförråd. Sidopartierna har haft en fortsättning, och bo- nadens ursprungliga längd är ej möjlig att fastställa.

Också denna bonad kan tidfästas till 1500-talet. De små kul- larna, som männen går över, är t. ex. av samma typ som mark- beskaffenheten i Sorundamålningarna. De vise männen har öpp- na, medeltida kronor, men Herodes är iförd en bygelkrona, som hör renässansen till. Modedräkterna daterar den till 1500-talets senare hälft. Om konstnären haft en direkt förlaga eller inspi- rerats av kyrklig inredning eller annat bonadsmåleri är ej möjligt att avgöra. Han har synbarligen medvetet avsett en stark stili- sering med sina stelt framåtskridande figurer, som alla har pinnskala ben och onaturligt långa halsar. De tre konungarna

Detalj med syndafallsmotivet från
Alfta IV.

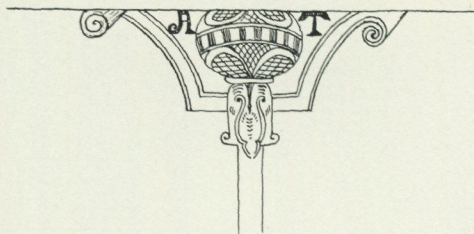
med sina välansade skägg och sin påfallande klädelegans ger inte intryck av österländska furstar. Man tror sig snarare se Gustav Vasas tre söner, efter samtida porträtt.

Alfta III

Ett litet bonadsfragment, en halv kvadratmeter stort, är svårt fuktskadat. All färg är bortnött och endast konturerna är skönjbara av två knäböjande gestalter med runda glador, i kanten försedda med motställda öglor. Ena partiet upptages av en nätt och jämt synlig blomsterurna med slingrande akantus. När tygstycket sprättades loss från andra textildelar, med vilka det var sammansytt, visade sig den invikta kanten dölja årtalet 1583 (alternativt 1586, sista siffran är något defekt). Denna bonad är alltför fragmentarisk och illa skadad för att tillåta något som helst försök till analys eller ens ett fotografiskt återgivande.

Alfta IV

Den fjärde bonaden är av enklare utförande än de ovan nämnda. Den bär helt allmogemålarens prägel med enkla bladslingor och ett klumpigt utformat ruttmönster med klöverbladslignande motiv. Uppe i vänstra hörnet finner man en naiv framställning av syndafallet med Adam och Eva, ormen och trädet. Utformningen av människokropparna med de utdragna lemmarna tyder på att bonaden har senmedeltida traditioner och kanske dekorerats under 1500-talets förra hälft. Motivets inramning har stora likheter med anfanger i dåtida andaktsböcker, ehuru begynnelsebokstaven här är ersatt med enbart växtornamentik.

Detalj av signatur på mittbalustern i Alfva V.

Alfva V

När bonaden med syndafallsmotivet blivit omodern, tog man efter ungefär hundra år och vände på den och försåg baksidan med nya målningar. Man finner där en bildsvit som skildrar, hur den sköna drottning Ester påverkade konung Ahasverus att ge hennes folk frihet. Till skillnad från de föregående bonaderna är denna inte avsedd att betraktas från höger, utan man bör börja sitt studium från vänsterkanten och samtidigt läsa innantill i Esters bok: "På tredje dagen klädde Ester sig i Drottningaklädning och gick in i gården för Konungahuset, innerst emot Konungsgemaket; och Konungen satt på sinom Konungliga stol i Konungshusena, tvärt emot dörrena i huset. Och då Konungen såg Ester Drottningena stå i gårdenom, fann hon nåde för hans ögon; och Konungen räckte ut den gyldene spiron i sine hand emot Ester. Så gick Ester fram, och tog på ändan af spirone" (Esters bok 5: 1—2).

"Den man som Konungen gerna vill ära, Honom skall man hafva fram och kläda uppå honom Konungliga kläder, de Konungen plägar draga, och den häst, som Konungen plägar rida, och att man sätter en Konungslig krona på hans hufvud" (Esters bok 6: 7—8). "Så tog Haman klädningen och hästen och klädde på Mardechai och förde honom på stadsgatone, och ropade framför honom: Så skall man göra dem manne, som Konungen gerna ära vill" (Esters bok 6: 11).

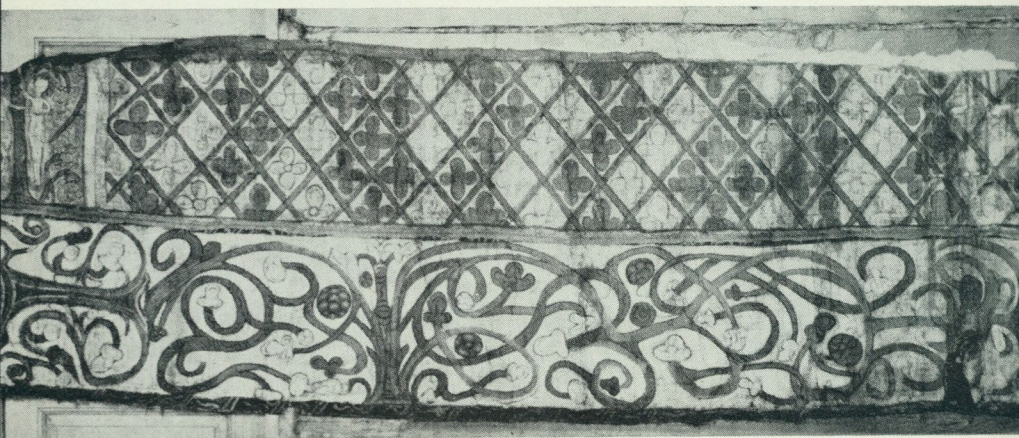
"Och det skrefs under Konung Ahasverus namn, och med Konungens ring beseglades; och han sände brefven med ridande båd på unga mular" (Esters bok 8: 10).

Motivet är — om inte direkt vanligt — så ganska ofta före-

ALFTA I

Bonad målad på väv. Övre partiet visar från höger Herdarnas tillbedjan, Kristus på korset och Uppståndelsen. Den nedre, fragmentariska delen, utgör en direkt fortsättning och den sovande krigaren i högra hörnet ingår i uppståndelsescenen. Slutscenen visar troligen Kristi himmelsfärd, möjligen Pingstundret. 1500-talets förra hälft.

ALFTA II

Bonadssvit (överst), som från höger till vänster visar hur Herodes rådgör med de skrifflärda, hur han sänder de vise männen till Betlehem och hur dessa, vägleda av stjärnan, finner Jesusbarnet och överlämnar sina gåvor. 1500-talets senare hälft.

ALFTA VI

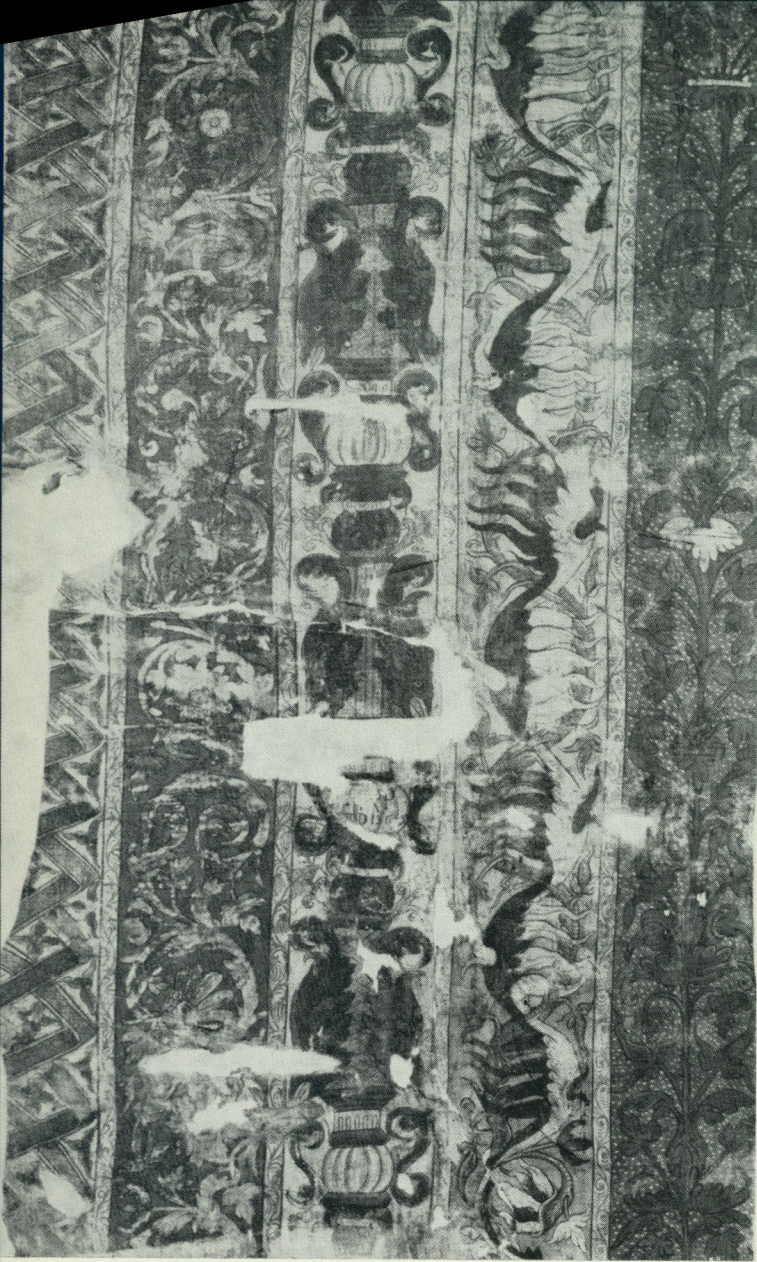
Del av tapetsvit, målad på väv, med framställningar av en serie dygder, av vilka Prudentia (Klokheten) och Temperentia (Måttligheten) samt en manlig dygd, ej synlig på bilden, är bevarade. Under bildfälten en bård av eleganta grotesker. Kopia efter gravyr av Hans Burgkmeier. 1500-talets förra hälft.

(På motstående sida i mitten.)

ALFTA IV med motiv ur Esters bok, skildrande hur drottning Ester inför konung Abasverus ber om nåd för sitt folk, hur Mardechai äras i procession och hur dekretet om det judiska folkets rättigheter under-tecknas av konungen. På mittpelaren signerad AT. Omkring 1600.

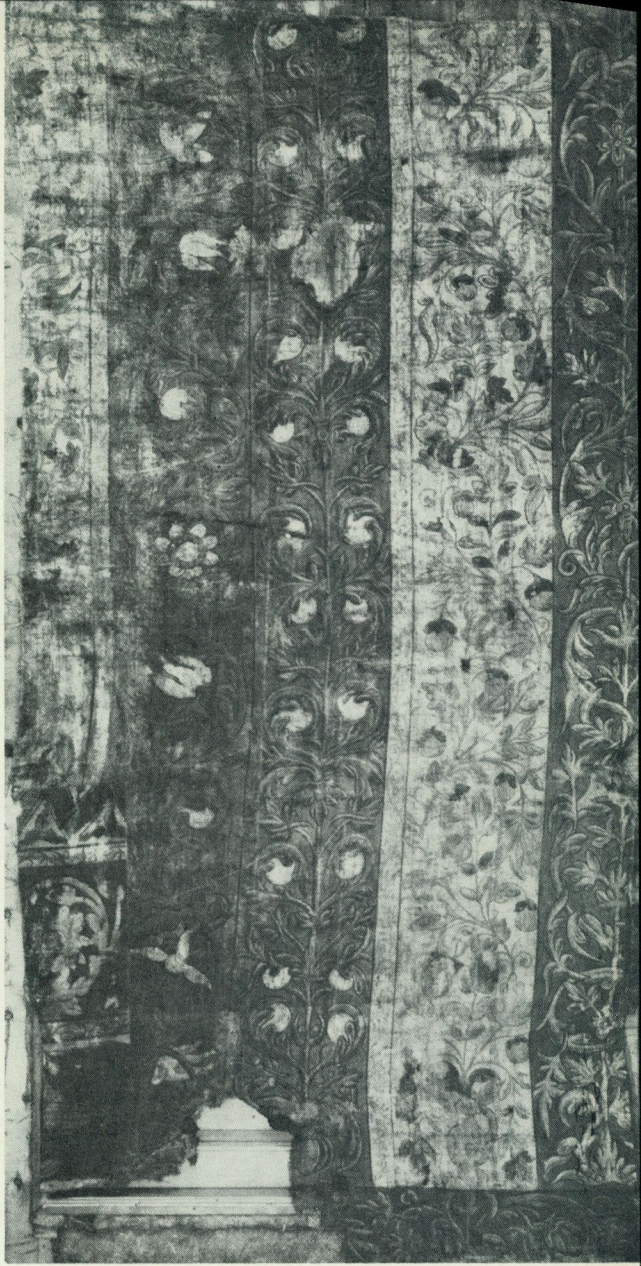
(På motstående sida nederst.)

ALFTA IV utgör baksidan till Estersviten och är äldre än denna. Utformningen av syndafallsmotivet visar senmedeltida traditioner. Möj- ligen 1500-talets förra hälft.

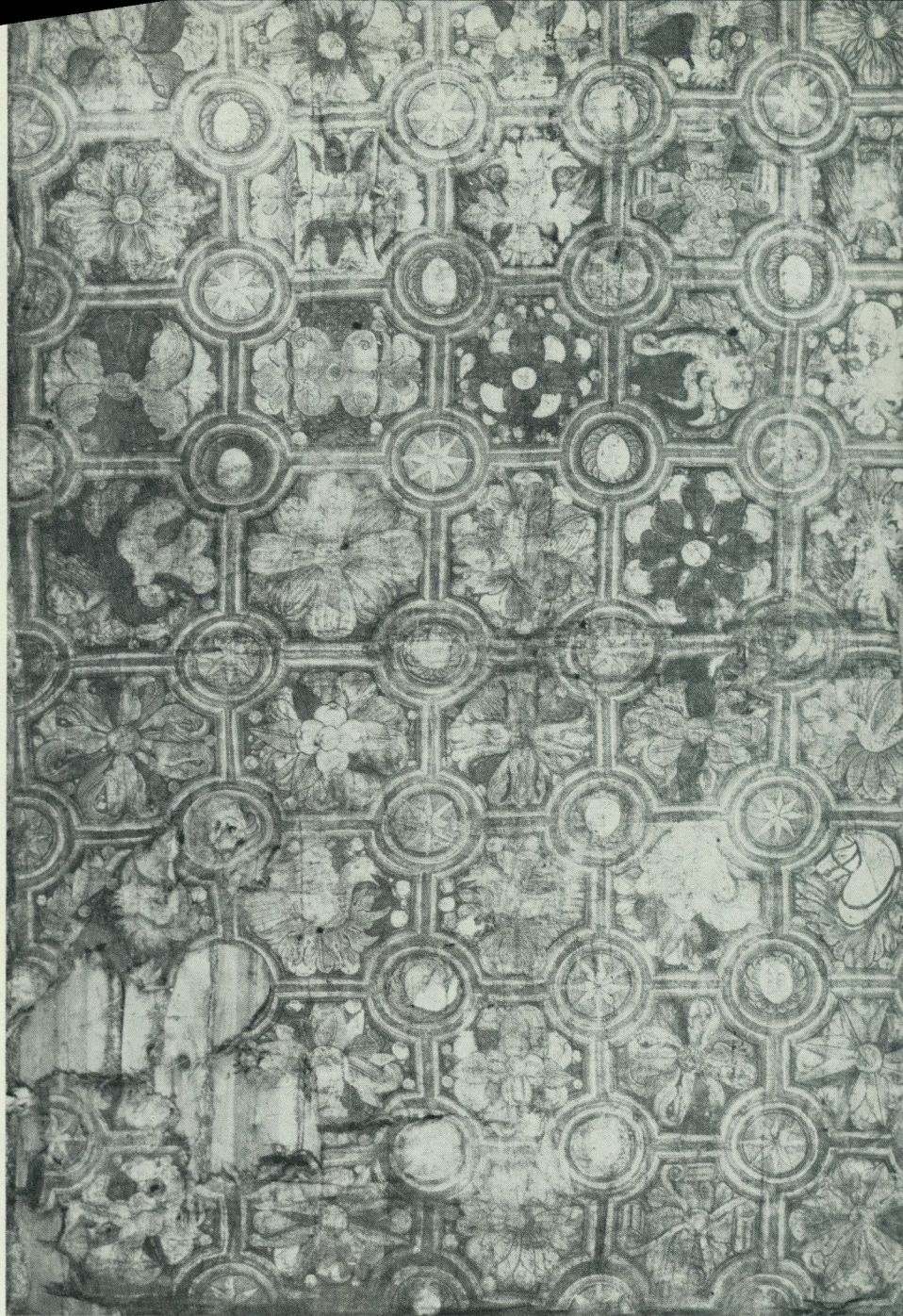
ALFTA VII a

Del av bårdtapet, daterad 1565 och signerad MP på den andra urnan nedifrån i den mellersta bården.

ALFA VII b

Del av samma tapet, visande avslutningen nertill med en tvärgående bård. Denna väggbeklädnad har krävt en rumshöjd av över fyra meter.

ALFTA VIII

Takbeklädning, målad på väv, avsedd att täcka ett relativt litet rum. Man har här uppnått nästan samma effekt som i Gripsholms och Kalmar slotts magnifika kassettak av trä, men i ett portabelt material. Arbetets höga kvalitet gör det tänkbart att det beställts för ett kungligt residens. Det faktum att taket har lagats med en linnebit, bemålad med en kunglig bygelkrona, styrker denna teori. 1500-talets senare hälft. T. v. ena halvan, ovan detalj med instrument, parställda fåglar och fiskar och en bevingad harpya, inramade av rosor och rullverk. Varje utrymme som inte täckes av andra ornament är utfyllt med små äpplen.

Valvmålningarna från Njutångers kyrka i Hälsingland ger ett starkt intryck av den ornamentala fantasi och berättarglädje, med vilken de senmedeltida kyrkorna dekorerades. 1500-talets förra hälft.

Estermotivet efter träsnitt av Hans Holbein.

kommande inom kyrklig konst. Möjligheten att finna en förlaga är inte utesluten. Motiv ur Esters bok har flerfaldiga gånger begagnats, både i kyrkmåleri och på vävda tapeter.⁷

Sviten är uppbyggd utan någon egentlig avgränsning, och de olika momenten flyter samman. Motivet med den knäböjande drottningen och två tärnor, som bär hennes släp, kan ha hämtats ur något träsnitt. Motivet återfinnes i Gustav Adolfsbibeln. Denna utkom 1618, vilket kanske är för sent för att den här skulle ha kunnat tjäna som förlaga. Däremot kan Hans Holbeins Esterframställning ha varit en inspirationskälla.⁸ Den magnifika mittpelaren, som avdelar bildytan i två hälfter, har renässanskaraktär och bör ha sitt upphov i något mönsterblad, exempelvis av Vogtherr.⁹ Utformningen av konung Ahasverus tron är högst ovanlig. Han sitter i en halvcirkelformad bänk med runda urtag i sidorna, som antyder att det kan vara fråga om en bärstol. Den är bemålad som en husfasad med krenelerad mur och långa fönsterrader. Dekoren är att se som en utlöpare av en medeltida tra-

*Prudentia — Försiktigheten, gravyr av Hans Burgkmair, Augsburg (1473—1531). Burgkmairs allegoriska framställning av Dygderna visar så stora detaljöverensstämmelser med figurerna från *Alfta VI*, att de torde ha tjänat som direkt förlaga till dessa.*

dition, då möblerna var uppbyggda med så rika arkitektoniska detaljer, att en stol kunde få likhet med en byggnadskropp. Man finner ibland detta i samband med medeltida helgonbilder.

Vad dateringen av Esterbonaden beträffar torde man med ledning av klädedräkten kunna tidfästa den till omkring 1600. På mittpelarens kapitäl läses initialerna AT målade i vitt på mörkare botten. Bokstävernas placering och utformning gör att de måste betraktas som en signatur. Det är höjt över varje tvivel, att de ej skulle vara samtida med konstverket.

Vem är nu denne AT? Hans framställningskonst har nära samband med samtida kyrkligt muralmåleri. Betraktar man bildsviverna i ett antal kyrkor i mellersta Norrland, alla tillkomna under tidigt 1600-tal, står det genast klart, till vilken skola bonadsmålarer AT måste räknas. I fyra jämtländska kyrkor, nämligen Hackås, Rödön, Frösön och Ragunda, finner man ett gott jämförelse-material, liksom i Grundsunda i Ångermanland.

Hackåsmålningarna, daterade 1601 och signerade av Jonas Olai

och Olaus Erics, visar samma typ av berättande bildsviter med en figurframställning, där de agerande försetts med oproportionerligt stora huvud, korta halsar och smala ben. Allt detta talar för att tillverkaren av Alftabonaden måste ha arbetat inom samma krets som mästarna till väggmålningarna i Hackås kyrka.¹⁰

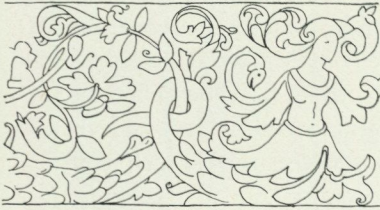
I Alfta skulle traditionen komma att fortleva, och som en utlöpare av detta måleri får man betrakta bonadsstyckena från Hässja by i Alfta socken, daterade 1645, och det rika fyndet i Hammarvall, Delsbo socken. Bägge dessa bonadsgrupper är publicerade av Svante Svärdröm, och han har även påvisat sambandet mellan dessa arbeten och det jämtländska muralmåleriet. En intressant detalj, som förbinder nattvardsmotivet från Hässja och Estermotivet från Kyrkbyn, är de trumpetblåsare som förekommer på dem båda och som har stor inbördes likhet.¹¹

Estermotivet återkommer för övrigt i en annan variant på ett bonadsfragment från Säbbervallens fäbod i Bjuråker, tyvärr i mycket dåligt skick. Man skymtar dock konung Ahasverus, som med spiran vidrör den stående Ester. Berättelsen om Ester tilltalade den folkliga fantasin, och vid en fortsatt inventering av bonadsbeståndet är det troligt att man finner flera framställningar av den lilla drottningen.

Alfta VI

Det är icke enbart bibliska motiv som framställts i bonadsmåleriet. I Alfta finner man även profana allegorier. På en bonadssvit, här benämnd Alfta VI och bestående av tre delar, sammansydda med andra textilfragment, framställes två allegoriska kvinnogestalter och en manlig i arkadbågar, omgivna av groteskmotiv med fantasifulla bladslingor, delvis utformade som människokroppar. Måleriet är mjukt, en aning disigt, färgskalan dämpad med jordbruna och milt grå nyanser. Bakgrunden är himmelsblå.

Kvinnorna symboliserar de bägge dygderna Försiktigheten och Måttligheten. Därtill kommer en manlig gestalt i ett fragmentariskt bildfält, tyvärr så svårt skadat att varje försök till identifiering omöjliggöres. De har förmodligen ingått i en hel svit, varav resten nu är förlorad och som framställt alla de sju Dyg-

Groteskmotiv. Detalj från bården på Alfva VI.

derna, kanske även Dödssynderna. Här står nu Prudentia, Försiktigheten, med en spegel — för självrannsakan — och en orm symboliserande klokheten. Måttligheten i sin tur avbildas med två kärl, hållande vin från det större till det mindre. Den direkta förlagan har varit en gravyr efter Hans Burgkmair, och kopisten har avsevärt förenklat motivet.¹² Hans Prudentia är mycket riktigt placerad i en arkadbåge, men pilastrarna saknar dekor och den rikt ornamenterade pall, på vilken hon står, har förvandlats till en enkel plattform. Vid en jämförelse med förlagan ser man nu tydligt, att det föremål hon håller i sin hand är en spegel, där glaset är innefattat i en oval ram, uppburen av en amorin. Ormen slingrar sig i hennes hand, medan passaren från originalet är utesluten på kopian. Av den rika inramningen har kopisten med stor konst utformat bladslingor och halvt upplösta människokroppar. Detaljerna är svåra att uppfatta på den vattenskadade vävnaden. Den uppenbara överensstämmelsen med originalet framgår bättre av den tecknade detaljen (jmf. vignetten). Originalets övre bård har kopisten nöjt sig med att ersätta med en enkel schablonlist med kors och streck.

Burgkmairs träsnitt utkom under 1500-talets förra hälft, och det är troligt att det inte har förflutit någon längre tid, innan kopian kom till stånd i sin förenklade version.

De inom den högra arkadbågen tydligt framträdande initialerna EO är icke att betrakta som en signatur. Bokstäverna är av en senare typ med raka versaler, som helt skiljer sig från den eleganta, knappast skönjbara präntade skriften på Prudentias fotpall. Dessutom är EO inte målat utan ristat i duken, så att färgen skrapats av och den grova väven framträder. Bokstäverna måste

Detalj av bårdmotiv ur Alfta VII.

alltså betraktas såsom sekundära och utan intresse för frågan om tillverkare och datering.

Mästaren är anonym, men det står klart att han inte kan betraktas som en allmogekonstnär, utan måste vara en man med skolning från en god verkstad. Det föreligger överhuvudtaget en markant skillnad mellan den mera "folkliga" konstnärliga uppfattningen i Alfta I—V och det avancerade måleri av kontinental prägel, som utmärker det övriga Alftamaterialet.

Alfta VII a

Den sjunde bonadssviten, daterad 1565, har inga figurala motiv utan består av tio olika typer av breda bårder, åtskilda av smalare lister. Bonadens totalhöjd är 3,75 m. Bårderna visar, från vänster till höger, följande motiv:

1. Ett veckband i rött med en trebladig ros i de utsparade triangulära fälten. Motivet är alltså detsamma som konstnärerna till Alfta I och II tidigare använt sig av, men här i ett mera nyanserat utförande med de veckade banden i dubbla slingor och med en skuggverkan, som ger perspektiv. Det ena bandet är rutat, det andra är slätt.
2. En elegant bladranka med tulpanliknande knoppar kring en central blomma med flikiga kronblad och en fembladig inre blomma.
3. Ovanpå varandra ställda "urnor", där varannan har öron av akantusblad och varannan är omsluten av två motställda fiskar i brunt och svart.

4. Den fjärde bården har egenartade, femflikiga bladmotiv, liknande lågor eller fingrar, till vilka ingen direkt motsvarighet i samtida mönsterblad hittills påträffats och som kan utgöra ett missuppfattat eller medvetet omformat bladmotiv.

5. Det femte motivet består av en enkel bladranka på mörk botten med ljusa prickar.

Dessa fem motiv åtskiljes av smalare bårder med en liten bladranka i brunrött på ljus botten.

Bonaden är daterad. På ett löst fragment, ganska skadat, och sammansytt med andra bonadsdelar, men vid fotograferingen inpassat på sin ursprungliga plats, kan man på en av "fiskurnorna" avläsa bokstäverna MP, ett bomärke och dateringen A(nno) D(omini) 1565, målat i svart.¹³ Utformningen av såväl bokstäver som siffror visar, att signeringen är autentisk. Bokstäverna MP kan utgöra ägareinitialer men också — och i detta fall kanske troligare — en signatur. Ägareinitialer skulle med stor sannolikhet väntats innehålla även hustruns namn och haft den traditionella kombinationen av t. ex. MPS och MDD.

Alfta VII b

De breda blomsterbårderna fortsätter i annan variation på ett annat stycke väv av samma struktur, där man finner fem likartade bårdtyper, som här numreras i löpande följd med de tidigare nämnda.

6. Bladranka med tulpanliknande blommor på ljus botten, svår att iakttaga, eftersom väven här är vattenskadad.

7. Bladranka med ljusa, tulpanliknande blommor på mörk botten.

8. Bladranka med stora, runda, bollformade knoppar.

9. Bladranka på ljus botten, nertill avslutad med en urna i ljusgrått.

10. Bladranka i ljusgrått på mörkare botten.

Beträffande denna sammanhängande svit kan följande iakttagas. Färgskalan är dämpad i svart, grått och jordbrunt med något inslag av rödbrunt. Bägge bonaderna har samma höjd av ca 3,75 m. De har varit avsedda att hängas vertikalt, vilket tydligt framgår av mönsterbårdernas utformning. Den ljusa rankan avslutas sålunda nertill av en urna, bården med "lågorna" avtonas nedåt i en utdragen ranka, och en horisontellt tvärställd bård begrän-

sar slutligen nedtill de vertikala bårderna. Därtill kommer att signeringen inte varit avsedd att läsas från sidan utan på en stående och ej en liggande urna.

Måleriet är utfört med stor elegans av en driven målare. Han har med all säkerhet arbetat efter förlaga och använt sig av några av de otaliga mönsterblad, som florerade under 1500-talet. En genomgång av tillgängliga mönsterböcker och grafik har inte givit något resultat. Materialet är oändligt. Delfiner eller fiskar sammanställda med bladornament är vid denna tid utomordentligt vanliga, och man har inte genom ornamenten någon vägledning i sitt sökande.

Det väsentliga är konstaterandet, att denna bonadssvit, daterad 1565, har sitt upphov i samtida mönsterblad och kräver en vägg-höjd, som utesluter ett ursprung i allmogemiljö.

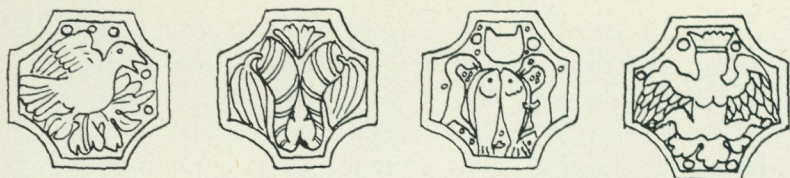
Alfta VIII

Den märkligaste delen av Alftabonaderna är de bägge stora, sinsemellan sammanhörande partier, som ej i egentlig mening utgjort bonadsmålari utan är en efterbildning på väv av senrenässansens kassetak. Dessa partier bildar tillsammans en kvadratisk yta och har med all säkerhet varit avsedda att spännas under ett innertak.

Frånvaron av bibliska motiv gör det föga sannolikt att taket utgjort del av kyrklig inredning.

De magnifika kassetak av trä, som anskaffades till Gripsholms och Kalmar slott under vasatiden, är uppbyggda av kraftigt listverk, inramande fält, antingen kvadratiske eller mångkantiga, ornerade med intarsia eller målning.¹⁴ Ett av de vackraste taken på Gripsholm har fälten dekorerade med grotesker, som går tillbaka på mönsterblad av Aldegrever, medan skärningarna mellan kassetterna är försedda med små porträtt.¹⁵

Alftataket har mångkantiga fält inramade av målat listverk. Man kan iakttaga, hur konstnären först dragit upp ett symmetriskt rutverk och sedan med passare i skärningspunkterna anbragt cirklar, så att det uppstått åttkantiga fält med varannan sida rak, varannan konkav. Sammanfogar man de bägge styckena, finner man att de passar exakt i varje mönsterdetalj. Granskar

Detaljer ur kasettakets mångskiftande motivvärld.

man yttersidorna, skall man finna att dessa begränsas av en odekorerad kant, där tyget gått in under en taklist. Cirklarna är fyllda med änglaansikten och stjärnor, vilka ger samma effekt som de små porträtten på Gripsholmstaket. Man observerar, att i varje hörn av taket är en stjärna anbragt, även där det enligt konsekvensen skulle ha förekommit ett änglaansikte, och man kan därför med säkerhet antaga, att detta varit den avsedda avslutningen och att man här således har att göra med ett helt, bevarat tak, som består av 68 åttkantiga fält. Takmålningen har alltså varit avpassad för ett ganska litet rum, 3,5 m i kvadrat.

Att bildfältens rikt varierande och fantasifulla dekor har utförts efter mönsterblad är uppenbart, och frågan är om kopisten hämtat förlagorna från ett och samma håll eller sammanbragt sin mönsterskatt. Man möter här bevingade harpyor, änglar, vilkas kroppar är upplösta i bladmotiv, parställda fåglar vilande på bladverk, gigor och trumpeter, hästhuvud, ödlor och fiskar sammanställda med stiliserade rosor och rullverk. Måleriet är unikt för svenska förhållanden. Kvaliteten på arbetet är så hög, att det är otänkbart att en norrländsk provinsmålare skulle ha åstadkommit detta. Arbetet måste härstamma från en skolad konstnär, och det kan ifrågasättas om det är tillverkat av svensk mästare. Det är mycket som talar för en nordtysk "Kleinmeister". Betraktar man harpyan, lusen, de blodtörstiga griparna och de små missfostren, hör de hemma i Hieronymus Boschs¹⁶ och Albrecht Dürers¹⁷ fantasivärld. De rikt varierade rosetterna med ansats till rullverk har visserligen 1500-talstraditioner, men på samma gång en frodighet, som kan höra det begynnande 1600-talet till. Dateringen är svår, och om ursprunget får man uttala sig med försiktighet. Karaktären är snarare tysk än italiensk, och man bibringas närmast den åsikten, att man här har att göra

med ett importarbete från någon mindre, nordtysk verkstad eller — och detta är troligare — med ett arbete av en inkallad tysk mästare.

Att hälsingegårdarna varit särskilt rika på äldre bonadsmåleri är allmänt känt. Det är i och för sig inte märkligt, att man i en storbondegård redan på 1500-talet hade dekor målade på väv. Den jämtländska motsvarigheten härtill, Kinderåsenbonaden, visar genom sin form, att den just varit avsedd för en ryggåsstuga. Inför rikedom i fyndet från Hans Ersgården måste man dock inse orimligheten i att 50 kvm målade bonader, tillkomna inom loppet av ett århundrade av kanske åtta olika mästare, ursprungligen härstammat från en och samma gård.

När det gäller ursprungsfrågan, får man betänka, att materialet inte är enhetligt. Det fördelar sig på två grupper där det ena partiet, Alfta I—V, med sin anknytning till lokala traditioner och kyrkorna i grannskapet troligen är tillverkat inom provinsen av traktens egna mästare. Den andra gruppen har kontinental prägel, är kanske utförd av från utlandet inkallade konstnärer och har ingalunda sitt ursprung i allmogemiljö.

Enbart den provinsiellt präglade gruppen är så omfattande, även ytmässigt sett, att man knappast kan förknippa den med en och samma bondgård. Det största bonadskomplexet med alla smådelar sammanräknade kräver inte större höjd än 2,5 m och en längd av ca 4 m och denna väggyta kan man få i en vanlig parstuga, där bakre väggen i äldre tid ofta var fönsterlös, men beståndet är trots detta så rikt, att man ser sig om efter andra alternativ.

En närliggande tanke är att de av lokalt måleri präglade bonaderna skulle härstamma från prästgården, som med sina många hus och "nattstufwor" hade stora utrymmen, lämpade för väggdekor. Vid författarens besök på platsen framfördes också denna teori med hänsyn till att prästgården på 1600-talet enligt bevarade inventarieförteckningar hade haft bonader, som sedan avyttrats.¹⁸ En kollationering av arkivalierna visar, att detta förhållande är riktigt, men att det knappast kan gälla det här aktuella materialet. Det äldsta prästgårdsinventariet från 1679 visar

att prosten Nerbelius, som avlidit detta år, var en mycket för-
mögen man, som haft rikt dekorerade boningsrum. I förteck-
ningen upptages 19 alnar målade bonader till 8 öre alnen i norra
sängstugan och 12 alnar till 12 öre alnen utan angiven placering.

I en skriftlig överenskommelse mellan församlingen och pros-
tens arvingar, kallad ett "Wälment Sluut emellan fordom Ehre-
wyrdige Probstens Sahl. Mag. Petri Nerbelii arffwingar och för-
samlingen i Alffta, oprättad år 1679 den 15 Juni", nämnes sär-
skilt att "hwadh löst innandöme uthi Sochnens huus är, såsom
sängiar, bord, skåp, stolar, folkbänkiar, kistbänkiar, *wäggebonad-
her och målningar* etc. dheth hörer arffwingarna till, hwilket för-
samlingen tilstås at aff arffwingarna antingen handla eller låta
dem afföra. Item hörer arffwingarna till alt Snickarwärk inne uthi
alle huus och nogre fönsterkarmar".¹⁹

Det framgår klart, att de här nämnda bonadsmålningarna är
prostens privata och av honom bekostade egendom och att de måste
vara tämligen nytillverkade. Några äldre bonader nämnes icke,
och hade det rört sig om över 100-åriga inventarier skulle dessa
rimligtvis ha omnämnts som gamla. Här avses enbart väggdekor
från 1650-talet, och därmed kan Alftafyndet icke ifrågakomma.

En genomgång av Alfta kyrkas inventarier från år 1676 ger
heller inga som helst belägg för att där skulle förvarats målade
bonader, ehuru det ingalunda skulle vara otänkbart. Kyrkans
inventarieförteckning är så detaljerat förd, att varje textilföremål
kan identifieras.²⁰

En sak värd att notera är att den medeltida kyrkan har varit
försedd med "biert" målning i taket och att denna kan ha varit
besläktad med Njutångers dekor. Detta kan dock inte styrkas och
framföres här enbart som en hypotes, men det är ingalunda otänk-
bart att den bjärta målningen varit utförd av Njutångermästaren
och att denne, samtidigt som han vistades i trakten, utförde mål-
ning på väv för en privatman.

Om denna bonadsgrupp kommer från en prästgård eller ett
storbondehem är inte möjligt att avgöra. Kanske är den samman-
bragt från olika gårdar. Klart är emellertid att den andra delen
av fyndet, det av kontinental stilkonst präglade materialet, hör
hemma i en annan miljö.

När man detaljgranskar det målade taket, finner man just i mittpunkten ett hål, som kan ha uppstått, när man anbragt en takkrona. Senare är detta lagat och ifyllt med ett litet stycke guldbelagt tyg, där man tydligt kan iakttaga ett vapen och en kunglig bygelkrona.

Kassettaket har prytt ett helt litet rum. Bårdtapeterna ställer däremot stora krav på utrymme, minst fyra meter, och uteslutet är inte att de avpassats efter en rumsinredning med panel. Takhöjden skulle i så fall bli nära fem meter. Sviten med Dygderna kan ha haft en anseelig längd, om den omfattat alla de kända allegoriska gestalterna — även Lasterna — och i så fall täckt tre väggar i en ganska stor sal.

När man ser sig om efter en tänkbar ursprungsort, där rums höjden räckt till och den ekonomiska standarden och de kontinentala förbindelserna varit av sådan art att man kunnat inkalla skolade tyska konstnärer, är det inte orimligt att föreställa sig en kungsgård. I Hälsingland har det, så vitt man kan se, inte funnits några sådana, men i Gästrikland har funnits två, nämligen Valls kungsgård i Valbo socken och Gävle slott.²¹ Gävle var den närmaste staden av betydelse, som hälsingarna ofta besökte på sina formansresor. Sammanställningen är i och för sig ej otänkbar.

Tyvärr ger tillgängliga arkivalier inga direkta belägg för denna teori. För kungsgården i Vall föreligger syneprotokoll först 1739, och mangårdsbyggnaden där nyuppfördes 1710, sedan den gamla nedbrunnit av våld. För Gävle slott visar slottsräkenskaperna, att en ny slottsbyggnad av sten på Johan III:s initiativ uppfördes 1583—93. En stor flygelbyggnad av trä tillkom 1679—80. Så sent som 1688 stod det gamla medeltida träslottet kvar, omnämnt som Gamla träbyggningen. Det var då i stort förfall, och fönstren var igenspikade med bräder. Inventarieförteckningar föreligger för 1590—93 men upptager huvudsakligen byggnadsmaterial, redskap och matvaror. Inga möbler nämnes och av textilier enbart några lakan, vepor och bolstrar. Den nya slottsbyggnaden var ej färdig, och man hade inte flyttat in. Först år 1600 iordningställdes slottet invändigt. Från 1680-talet har man utomordentligt detaljerade syneinstrument, där varje möbel och varje dörrbeslag noteras, men icke en enda bonad eller väggmålning om-

nämnes. Endast landböndernas parstugor uppgives ha "målning på bonadh", och tanken att delar av Alftamaterialet skulle härstamma från Gävle kungsgård kan ej styrkas.²²

Sammanfattningsvis kan sägas, att under 1500- och 1600-talen Hälsingland utgjort ett konstnärligt centrum för mellersta Norrlands allmoge- och kyrkokonst. Det geografiska spridningsområdet har även omfattat Jämtland. Det norrländska bonadsmåleriets nära samband med kyrkligt muralmåleri har redan framhållits av flera forskare, vilka förbundet de tidigare kända bonaderna från Hovra, Kinderåsen, Hässja och Hammarvall med lokal kyrkmålartradition.

De nyfunna Alftabonaderna utgör härvid intet undantag, utan den lokalt präglade delen av fyndet med Njutångermästarens och AT:s arbeten kan tidfästas genom kyrkligt jämförelsematerial. Det förbryllande är Alftafyndets heterogena karaktär, vilken antyder att det måste haft sitt ursprung i skilda miljöer. För en del gäller, att den är tillverkad inom landskapet av provinsiella mästare, medan den andra och kontinentalt präglade delen måste ha sitt upphov i högreståndsmiljö och torde ha målats av inkalade konstnärer.

Att inordna detta märkliga bonadsmåleri i sitt konstnärliga sammanhang fordrar ett ingående studium, som ligger utanför ramen av en förstahandspresentation som denna. Det synes emellertid väsentligt att detta material snabbt presenteras i bild med de kommentarer, som för dagen låter sig göra, för att bli tillgängligt för dem som bedriver forskningsarbete inom området.

Noter

¹ Träsnittet med Kristi uppståndelse är publicerat av Henrik Cornell i *Det uppsvenska kalkmåleriet*, s. 85.

² Jmfr bildmaterial, publicerat av Rune Norberg i *Vasatidens kyrkomåleri i Sörmland*, s. 4.

³ Rikhaltigt bildmaterial finner man i Cornell-Wallin, *Uppsvenska kyrkomålningar från 1500-talet*.

⁴ Beträffande Måns Gad är denne nämnd som målare av kyrkoherde Nils Wettersten, som uppger att målningarna i Forsa och Delsbo varit signerade av målaren Måns Gad. Nils Strömbom har funnit att en underlagman med samma namn varit verksam i Hälsingland 1532—41. Denne skulle ha avlidit 1559 och varit bosatt i Fiskeby nära det nuvarande Hudiksvall enl. Strömbom i Några notiser om det dekorativa måleriet i Hälsingland, s. 42. Det är icke orimligt att målaren och underlagmannen är en och samma person.

De signerade målningarna i såväl Forsa som Delsbo är försvunna. Arkivaliska belägg angående tillverkaren saknas. Det finns däremot bevarade målningar i Njutånger. Dessa är icke signerade, och varken arkivaliska uppgifter eller tradition om tillverkare föreligger. Som bevis för att de skulle vara av samme mästare gör Strömbom jämförelser mellan det bevarade riksvapnet i Njutånger och en avritning från 1750 av Wettersten. Likheten är stor, men som bevis knappast tillräckligt för mera än en hypotes. Det är med hänsyn härtill som författaren tills vidare föredrar att ej använda namnet Gad, även om det är troligt att denne är identisk med Njutångermästaren.

⁵ Strömbom i Några notiser . . . , s. 49.

⁶ Bonaderna från Hovra i Delsbo socken, nu i Hudiksvalls museum har publicerats av Strömbom a. a. s. 31.

⁷ I motivregistret i Nationalmuseets bildarkiv finns flerfaldiga altarmålningar med Estermotivet upptagna, dock ingen som kan ligga till grund för den aktuella, varken till komposition eller tidsmässigt. Däremot förekommer motivet med den knäböjande Ester i flamskvävnad under den aktuella tiden, publicerad av Riitta Pykkänen, bild 19, 45.

⁸ Gustav Adolfsbibeln, som utkom 1618, illustrerad med träsnitt, har en Esterframställning med drottningen knäböjande och två tärnor, som uppbar hennes släp. Holbein har framställt henne på liknande sätt enligt en utgåva 1943 av hans Bilder zum alten Testament, fig. 65, s. 84. — Bibelcitaten är dock ej hämtade ur Gustav Adolfsbibeln utan från en upplaga av år 1870.

⁹ Vogtherr har hela serien av mönsterblad med balustrar, av vilka ett finns publicerat av Armin Tuulse i Gustav Vasas reformationstavlor, s. 70.

¹⁰ Väggmålningarna i Hackås kyrka har så ofta publicerats, att de bör vara väl kända, och jämförande bildmaterial medtages därför ej här. Jmfr Eric Festin, Hackås kyrka, Sigurd Erixon, Hälsinglands bygdemåleri och Svante Svärdström, Bibel på väv och mur. Både Svärdström och Erixon har påvisat sambandet mellan detta bonadsmåleri och målningarna i Hackås kyrka.

¹¹ Hässjafyndet är publicerat av Svärdström 1936 i Hälsingemålningar från drottning Kristinas dagar och bonaderna från Hammarvall i Delsbo socken 1953 i Bibel på väv och mur. Bonaden från Säbbervallens fäbod, Bjuråkers socken, Hälsingland, finnes i privat ägo, hos J. Jonasson, Bjuråker. Den har stor inbördes överensstämmelse med Hammarvallsfyndet och har av Svante Svärdström daterats till omkring 1640.

¹² Hans Burgkmair, verksam i Augsburg, 1473—1531. Några av hans Dygder är publicerade av van Marle i Iconographie de l'art profane, s. 68.

¹³ Signaturen är delvis defekt. Den var anbringad på en av urnorna på ett separat stycke väv, trasigt och sekundärt sammansytt med andra bonadsdelar. Vid bildåtergivningen är urnan med signaturen inpassad i den större bonadsdelen, till vilken den en gång hört.

¹⁴ Kalmar slott har behandlats av Martin Olsson och Gripsholms slott under

vasatiden av P.-O. Westlund. Kassettaget med porträtten är avbildat av Westlund, s. 135.

¹⁵ Heinrich Aldegrevet, kopparstickare och guldsmed, verksam i Soest, 1501—61 (årtalen ungefärliga).

¹⁶ Hieronymus Bosch, verksam i Nederländerna, d. 1516.

¹⁷ Albrecht Dürer, verksam i Nürnberg, 1475—1528.

¹⁸ Denna teori framfördes vid mitt besök i Alfta av hembygdsväringens ordförande Johan Olsson, Alfta.

¹⁹ Bokslutet mellan prosten Nerbelii arvingar och församlingen ingår i Alfta N:I, Härnösands landsarkiv (HLA).

²⁰ Samma volym som ovan.

²¹ Kungsgårdar har tidigare även funnits i Norrala (enl. J.A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen, 2:1, s. 307) och i Hög (enl. C.G. Styffe, Skandinavien under unionstiden², s. 313). Dessa gårdar hade före 1560-talet övergått i privat ägo och är alltså här ej aktuella.

²² Slottsräkenskaperna förvaras i Kammararkivet, Landskapshandlingarna för Gästrikland, 1590—91. Utomordentligt detaljerade inventarieförteckningar finner man i Syneinstrument för Gävle slott och Valls kungsgård i Gävleborgs läns landskontors arkiv, HLA.

För uppslaget att söka Alftabonadernas ursprung i en närbelägen kungsgård tackas fil. dr Sigurd Wallin.

Källor och litteratur

Otryckta:

Inventarieförteckningar för Alfta kyrka och prästgård, Alfta N:I, Landsarkivet, Härnösand (HLA).

Inventarieförteckningar och räkenskaper för Gävle slott, Landskapshandlingar, Gästrikland 1590—93, Kammararkivet.

Syneinstrument för Gävle slott och Valls kungsgård, Gävleborgs läns landskontors arkiv, HLA.

Tryckta:

Almquist, J.A., Den civila förvaltningen i Sverige 1525—1630, del 2:1, 1919.

Albrecht Dürers sämtliche Kupferstiche, 1912.

Berliner, R., Ornamentale Vorlageblätter des 15. bis 18. Jahrhunderts, 1925—26.

Biblia (Gustav Adolfsbibeln), 1618.

Cornell, H., Biblia Pauperum, 1925.

Dens., Det uppsvenska kalkmåleriet, i Svenska kulturbilder, ny följd, VII—VIII, 1937.

Cornell, H., och Wallin, S., Uppsvenska kyrkomålningar på 1500-talet, 1953.

Erixon, S., Hälsinglands bygdemåleri, i Svenska kulturbilder, ny följd, VII—VIII, 1937.

Ferguson, G., Signs and symbols in Christian art, 1961.

Festini, E., Hackås kyrka, 1923.

Hans Holbeins des Jüngern Bilder zum alten Testament, 1943.

Jessen, P., Der Ornamentstich, 1920.

van Marle, R., Iconographie de l'art profane au moyen-âge et à la renaissance, 1932.

- Modén, A., Ur Gefle slotts äldre historia, i Från Gästrikland 1932.
 Norberg, R., Vasatidens kyrkomåleri i Sömland, i Sörmländska kyrkor, band 6, 1946.
 Olsson, M., Kalmar slotts historia, del I—II, 1944—61.
 Petrini, H., Arkivalier rörande Gästrikland i Härnösands landsarkiv, i Från Gästrikland 1962.
 Pylkkänen, Riitta, Renessansin puku Suomessa 1550-1620, 1956.
 Ripa, C., Della novissima iconologia, 1625.
 Strömbom, N., Dekorativt måleri i Närke under yngre vasatid, i Från bergslag och bondebygd 1956.
 Dens., Några notiser om det dekorativa måleriet i Hälsingland under 1500-talet, i Hälsingerunor 1956.
 Styffe, C.G., Skandinavien under unionstiden, 2. uppl., 1880.
 Svärdström, S., Hälsingemålningar från drottning Kristinas dagar, i Fataburen 1936.
 Dens., Bibel på väv och mur. En norrländsk målarskola under stormakts-tiden, i Fataburen 1953.
 Tuulse, A., Gustav Vasas reformationstavlor, 1958.
 Westlund, P.-O., Gripsholm under vasatiden, 1948.

Teckningarna i denna uppsats är utförda av fru Maria Berkoff, Nordiska museet.

Summary

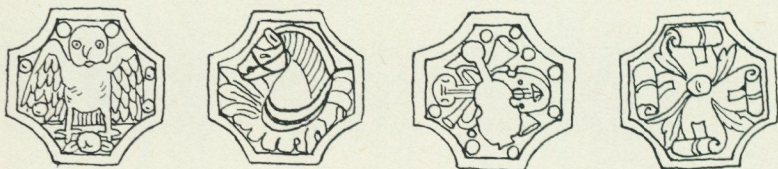
In August, 1964, about 50 square meters of painted canvases for wall hangings were discovered on Jonas Persson's farm in Kyrkbyn in Alfta parish in Hälsingland. Most of these date from the sixteenth century, and when discovered were partly sewn together and used as insulating material between the double flooring of the upper storey of a farmhouse, built in 1827. They came to light when the floor was being repaired.

These remarkable paintings are not a homogeneous group, and the work of at least eight artists can be distinguished.

The first group seem to be native products, and may have been produced in Hälsingland by local artists. They only depict religious motives, showing scenes from the Old Testament, stories from Esther and Genesis and the story of the Passion from the New Testament. Comparison with similar paintings on church walls show the date of these paintings to be the first half of the sixteenth century with the exception of the stories from Esther, which should probably be dated to after 1600.

The second group of paintings are artistically better and show a continental influence. They show secular motives, such as the virtues Prudence and Temperance, grotesques, urns and fishes. A ceiling painted on canvas to resemble the splendid wooden pannelled ceilings of the Vasa period is specially noteworthy. The canvases with painted flowery borders, dated 1565, were made to hang vertically, and require a ceiling height of more than four meters.

Such painted canvases and the painted ceiling cannot possibly have been made for a peasant home, and this heterogeneous material must therefore originate from different sources. The first, native, group may have been ordered for a farm or vicarage, while the group showing continental influence comes from upper class surroundings, may be from a royal residence. However, attempts to find proof for such a hypothesis in the archives of the royal residence at Vall or Gävle castle have given no definite result.

TAPETMÅLERI FRÅN

CARL FREDRIK TORSSSELIOUS MOTIVKRETS

i Nordiska museets samlingar

av Sigurd Wallin

Ett hantverkshistoriskt nyförvärv, betydelsefullt i en säregen grad, har skett genom att museet förvärvat äganderätten till stockholmsmålaren Carl Fredrik Torsselius tapetmålarbok från 1700-talet. Den bär på varje blad en akvarell med schemat för dekoreringsen av en rumsinteriör visande brett väggfält, smala pilasterfält, dörröverstycke och panelverk. Färgkompositionerna växla från blad till blad och mönstervariationer inom en och samma bild mångdubbla den repertoar som ryms på de över sjuttio bladen. Som en yrkesmålares samlade förråd av mönster, egenhändigt sammanställt, är denna tapetmålarbok ett högst upplysande dokument och därtill närmast ett unikum. Från målarverkstaden kom den direkt till storsamlaren Christoffer Eichhorn och från honom till Nationalmuseum, varifrån den nu genom byte övergått till Nordiska museet. Det hör till historien att tapetmålarboken ändå är långt ifrån ny i vårt museum. Den har nämligen ända sedan Gustaf Upmarks tid funnits här som lån och varit flitigt studerad i samband med museets fortlöpande arbete med historisk herrgårds- och stadskultur. Ägobytet har därför kunnat direkt utlösa förverkligandet av länge närda planer på en utförlig publicering av den stora tapetmålarboken.

Det har under årens lopp blivit ett stående intresse vid umgänget med 1700-talets rikhaltiga rumsinredningskonst att spana efter tapetsviter som utförts direkt efter ett mönster i målarboken. Men detta sökande har förblivit resultatlöst i en om möjligt ännu

högre grad än t. ex. letandet efter herrgårdar som planlagts direkt efter Carl Wijnblads "Fyrtio våningshus". Förklaringarna kunna vara flera. Tapeter är en modevara som försvinner eller döljs under idel nya lager. Hovmålaren Torsselius egna bostäder exemplifiera det förhållandet totalt. Att så oändligt mycket av varan från detta tidevarv dock finnes kvar vittnar om att det gäller en verklig högperiod. Detsamma gör frekvensen inom tapetmålaryrket. I Stockholm ha ett par tiotal yrkesmän samtidigt kunnat vara specialiserade på tapetmåleri, medan ämbetsmålarnas flertal jämte sin allmänna praktik också kunde måla tapeter, t. ex. just Torsselius.

I stället för att visa upp rumsdekorationer som beställts direkt efter hans mönsterbok är man alltså nu hänvisad till mera allmänna jämförelser genom att kring bevarade tapeter gruppera besläktade motiv ur mönsterboken. Den enskilda verkstadens roll i den stora produktionen kan på så sätt belysas och ge sitt bidrag till översiktlighet och gruppering inom ett stort och övervägande anonymt konsthantverksmaterial. För en exemplifiering härav i kortaste sammandrag erbjuder redan museet ett överflöd i sina uppbyggda interiörer eller samlingarna av enstaka tapetfält. Det mångdubbelt rikare förråd som finnes samlat i bild från studieresorna behöver ej ens anlitas, när det som här gäller ett påpekande av Torsseliusbokens förhållande till periodens rumsdekorationer.

Carl Fredrik Torsselius unga dagar som gesäll inföllö på 1780- och 90-talen. Det var ett tidsskede då modestilarna växlat i så hastig takt att man hade i friskt minne både en och två föregående stilar. Och åtminstone i vårt provinsialt färgade modeområde kunde man njuta deras former i tolerant gemenskap. Rokoko, tidig gustaviansk stil och nymodern sengustaviansk klassicism uppträdde ganska oförmedlat tillsammans och kunde i varje fall utövas omväxlande av en och samma dekoratör. Torsselius bok illustrerar detta förhållande på det tydligaste sätt.

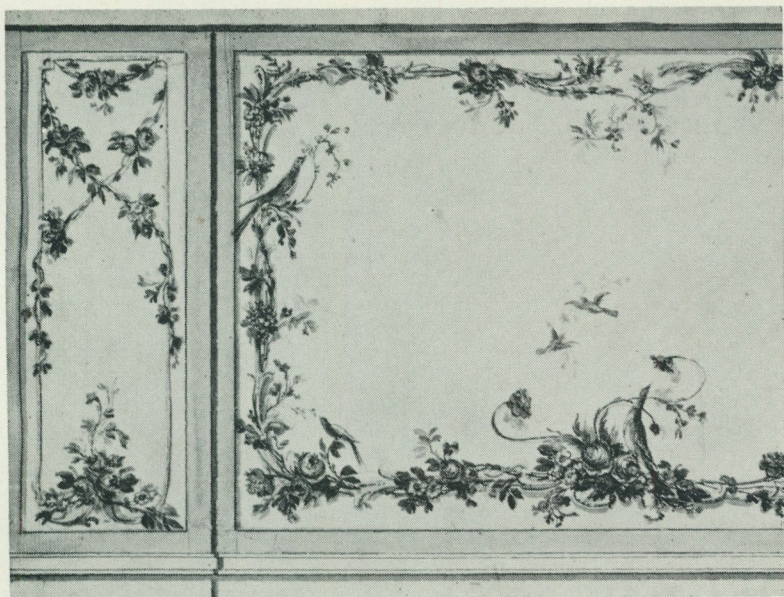
Ett stilrent rokokorum från ett rivet stockholmshus — Drottninggatan 68, nu i Nordiska museets högreståndsavdelning — har ljusa väggfält i oljemålning på väv med blomrankor i påfallande lätta och veka former som ramverk (bild 1). Tyngdpunkter markeras genom fylligare grupper av blommor och frukter och den luftiga

vegetationen livas av en och annan graciöst poserande fågel (bild 3). Färgerna lysa lätta och klara. Hos Torsselius motsvaras denna art av en komposition (bild 2, Torsselius N:o 21) med blombård i samma fria naturalism, blott med givmildare rosenfång och fladder av sångfåglar. Färgskalan är lika brokigt glad, fonden lika lättsamt vit. Torsselius har också en bård (bild 5, N:o 5) av konvolvulusranka lindad kring en smal stav. Både blommor och blad äro frodigare men av samma skapnad och kulör som i rummet från Drottninggatan. En tunnare ranka hos Torsselius (bild 4, N:o 24) bär spår av gustaviansk smak i sin regelbundnare lindning kring staven och är här sammanställd med ett avancerat gustavianskt dörröverstycke. Här äro alltså de mjuka stilövergångarna exemplifierade, och när alla sannolikheter tala för att tapetmålarboken i sin helhet tillkommit på 1780—90-talen behöver detta alls icke utesluta att tapeten från Drottninggatan är målad ett par årtionden tidigare under rokokostilens egentliga moderid hos oss. Denna tapet är för övrigt en mera återhållen variant av så uppmärksammade ting som den berömda fågelsalen på Ekolsund och Strömsholms slots kinesiska sal, dekorationer som utförts av Lars Bolander på 1770-talet. Även sådana fylliga och rika väggfält med blommor, frukter och stora fåglar har Torsselius i sin bok (N:o 35, 36) fastän en hopklumpad tyngd och brist på rörlighet ställer dem på en annan nivå än verken av den dekorativa genrens obestrida mästare.

Tottieska malmgården på Skansen, som ursprungligen byggdes vid Bondegatan på Söder i Stockholm av grosshandlaren Charles Tottie, fick sin högklassiga gustavianska inredning på 1770-talets början. Det s. k. kafferummet intill festsalen i övre våningen är genomgående hållet i en ljus rosaton. Väggfälten i olja på väv (bild 6) ha runt den ljusa ytan en fast begränsad ram med flätmönster tillhörande den grupp av antikiserande bårder som ymnigt förekomma i gustaviansk stil. I Skogaholm finner man exempel på densamma i den gula kammaren och Torsselius har ett blad (bild 8, N:o 8) med löpande hund och ornerade rosetter, använda som i kafferummet och därjämte ett par bårdmönster i dörröverstycket. Väggfälten i kafferummet ha också ett annat av stilens stående dekorationsmotiv, en tunn blomguirland hängd i festoner

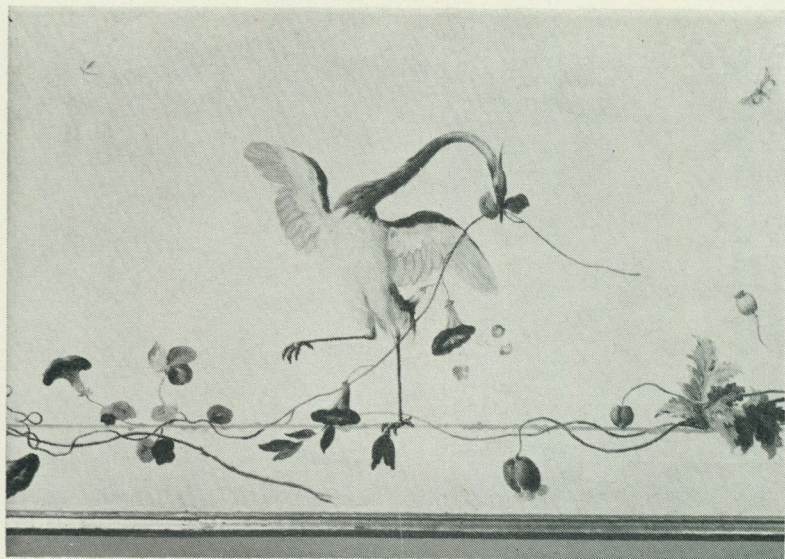
1. Vägghälsa från huset Drottninggatan 68, Stockholm, Nordiska museet.

2. Förlaga till tapetmålning. C. Fr. Torsselius tapetmålarbok N:o 21. Detalj.

ned från runda rosetter upptill på fältet. Här är Torsselius rik på variationer (bild 7. N:o 58; 47, 54). Återstoden av fältet lämnas antingen fri som i kafferummet, eller ock ställs en urna eller dylikt nedtill förstärkande antikintrycket men också motverkande den graciösa lätthet som behärskar dessa blomguirlander. Den Tottieska interiören är en fulländad prestation med sin lätta dekor i ljusa fält inramade i mörk boasering och verksamt kontrasterande mot ett pompösare grannskap. Gustaviansk finess i sin pryddo!

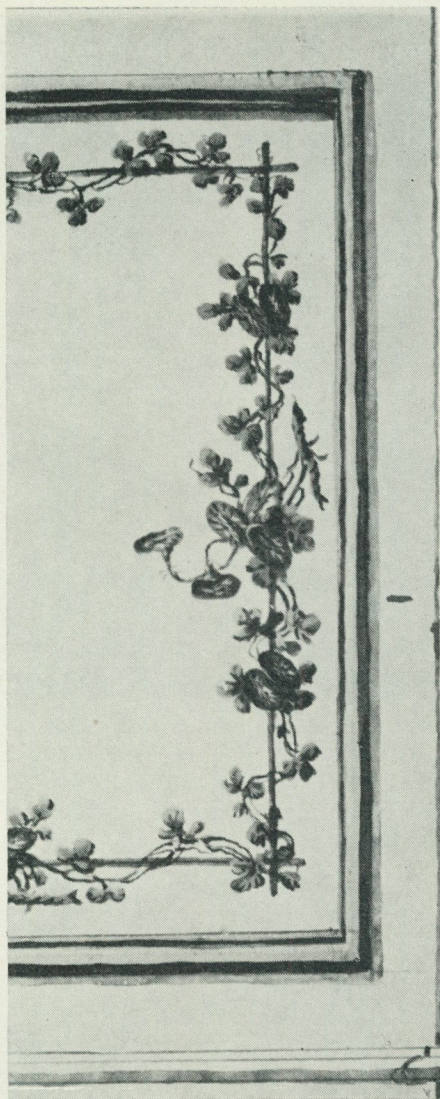
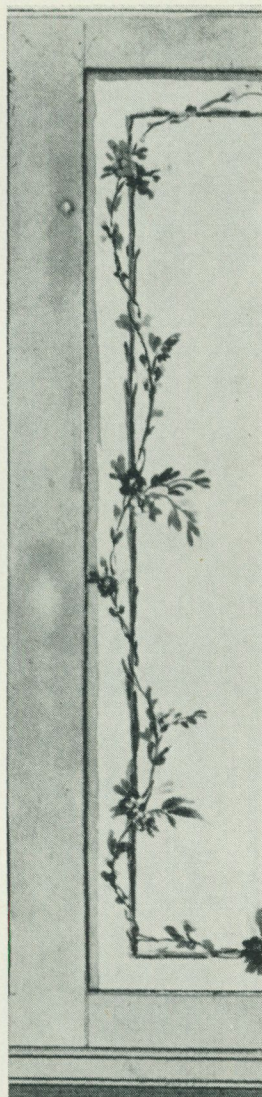
Ett rum från Krusenbergs herrgård i Uppland, som sedan länge ingått i museets samlingar, är en sengustaviansk variant med en klart avgränsad bård runt fältet och därjämte i mitten på de större fältens nedre fris en mörk figurplatta (bild 9, 10). Bårderna fyllas av kandelabermotiv, enfärgade i grönt, med vita dagar, fi-

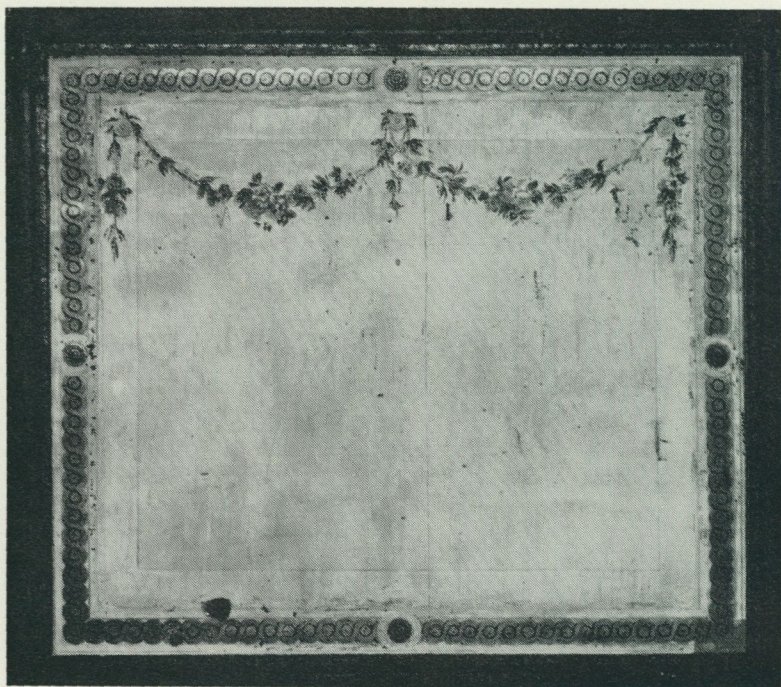
3. Detalj från tapeten från Drottninggatan 68. Nordiska museet.

gurplattornas botten är chokladbrun och väggfältens ytor kallt grå. Torsselius har flera paralleller fastän hans kandelabermotiv över lag avvika något mer från de klassiska mönstren. Samma något uppmjukade och svällda former som i Krusenbergsrummet presterar han också (bild 13. N:o 27) i bårder med grått och vitt mönster mot grön fond, eller med andra bottenfärger, blått eller rött (bild 11, 12. N:o 64, 37). Blå kammaren, Skogaholms förnämsta gästrum bör ihågkommas i detta sammanhang för en kandelaberbård i ljust blått kring väggfälten, som ger en sval och inbjudande karaktär åt hela rummet.

Ett väggfält i museets samlingar, nu utställt i avdelningen för mat och dryck (bild 14), visar sengustavianska former med sitt dubbla ramverk och inlagda små vitfiguriga fält med mörk botten. Inom grå ramstycken och olivgrön ramlist ligger den yttre ornamentramen med lagerstav och hörnrosetter i vitt. Själva fältets yta är gulgrå och på den är lagd den inre ramen, en kring en smal stav lindad tunn blomranka med sin bukett nedtill och en ansats

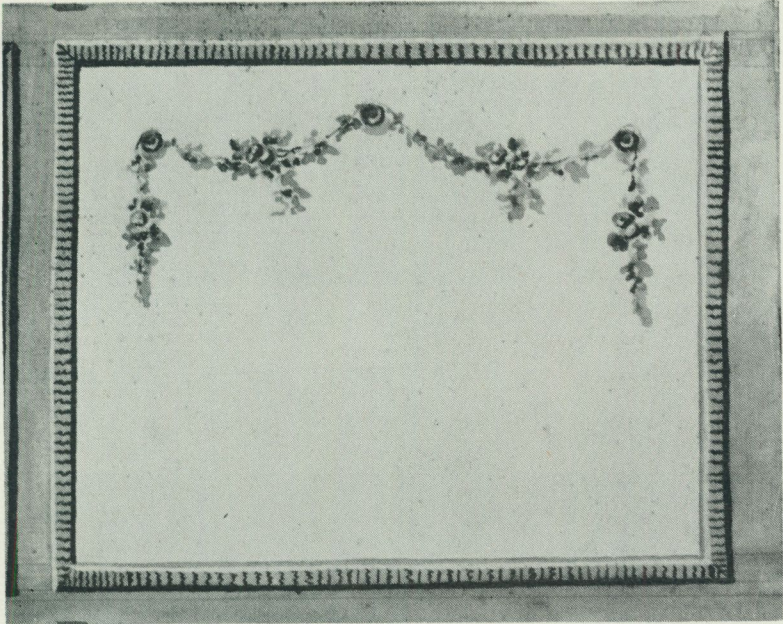
4. Bårdmotiv. Torsselius N:o 24. Detalj.
5. Bårdmotiv. Torsselius N:o 5. Detalj.

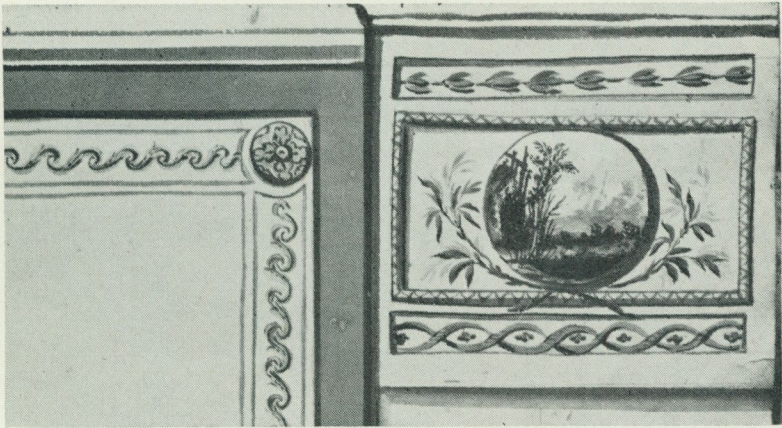
6. Väggfält i Tottieska malmgårdens kafferum. Skansen.

till en krans upptill i mitten. Det är gustavianskt graciöst och lätt och samtidigt har det de dubbla bårderna och de i ramen inlagda småfiguriga plattorna gemensamma med den sengustavianska stilsorten. Torsselius har gott om paralleller. Ett hans väggfält (bild 15. N:o 60) betonar mer den sengustavianska tyngden, ett annat (bild 17. N:o 48) har blomslingan innanför frisen med lagerstav och ett tredje (bild 16. N:o 41) har lagerstavsfrisen interfolierad med de små figuravlorna. Till museets tapet höra smala pilasterfält med det stora fältets bårder och ett dörröverstycke med en liten figurplatta som mittstycke inom kransar och meanderbård.

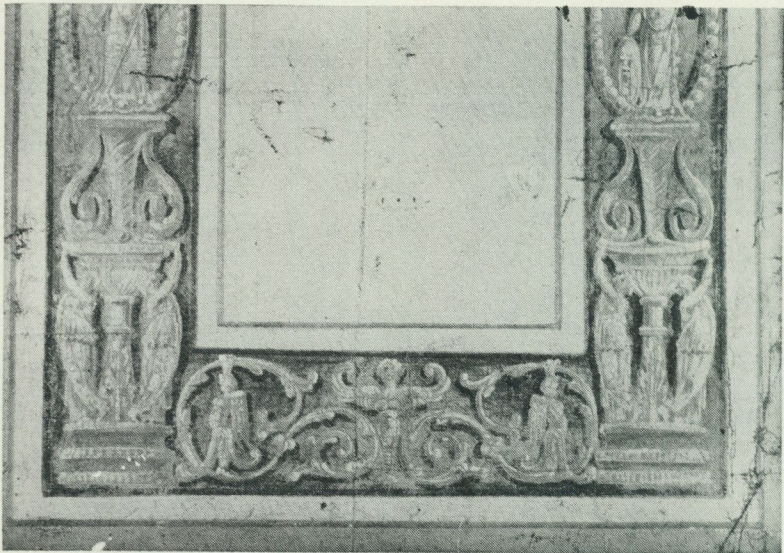
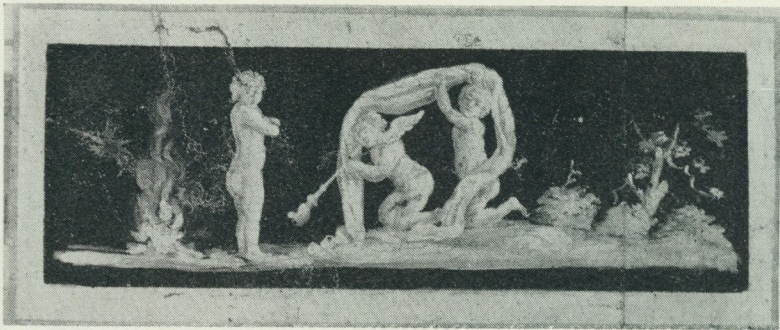
En helt genomarbetad sengustaviansk väggdekoration finnes i Julita gård i Södermanland i övervåningens salong (bild 18). Kandelaberpilastrarna ha mönster i vitt omväxlande med mörkbottnade figurplattor. Väggfälten ha mörka ramar med ljust rankmönster av en viss geometrisk fasthet i formerna, rosetter i hörnrutor-

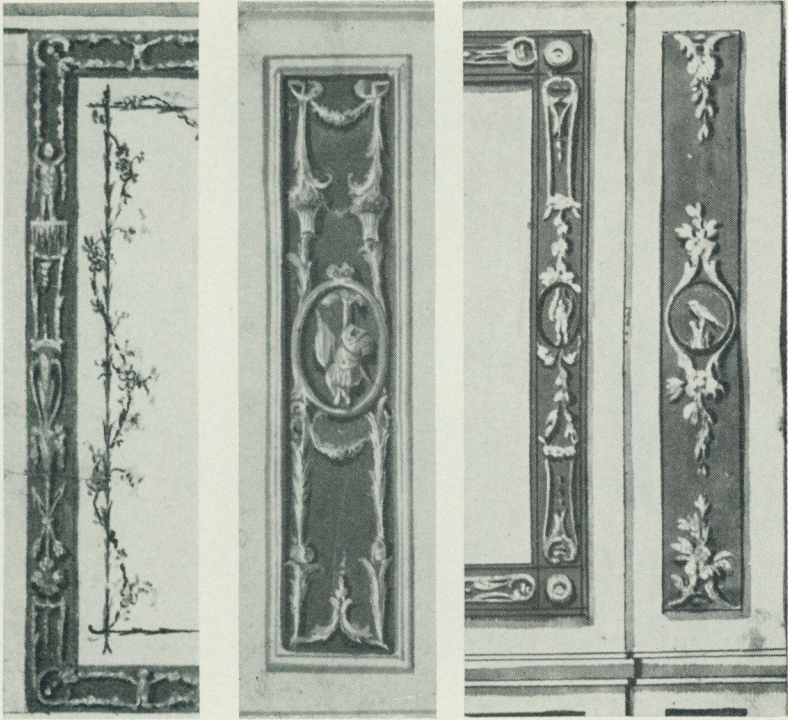
7. Väggfält. Torsselius N:o 58.

8. Bårdmönster och dörröverstycke. Torsselius N:o 8. Detalj.

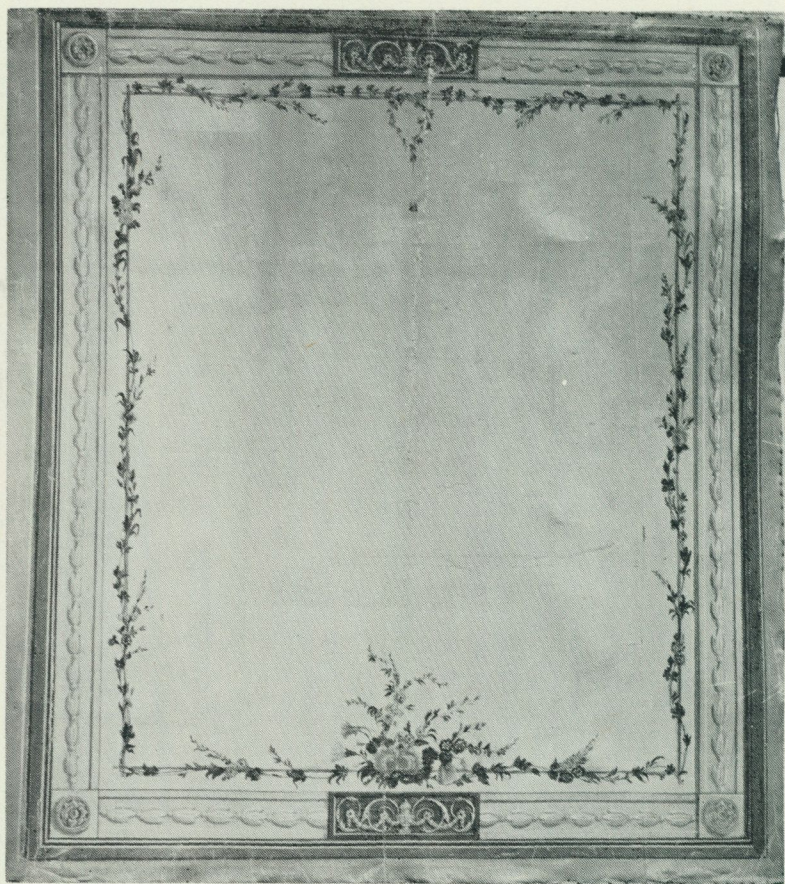

9, 10. Tapet från Krusenbergs herrgård, Uppland. Nordiska museet.

11—13. Bård- och pilastermönster. *Torsselius N:o 64, 37, 27.*

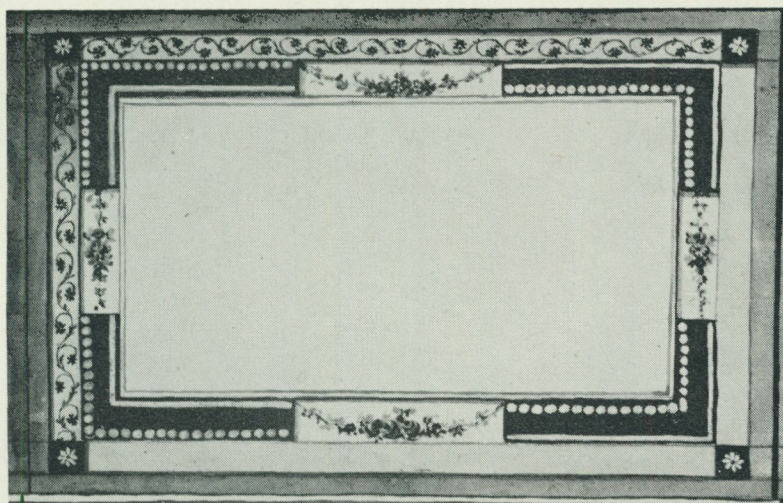
na och figurplattor på mitten både nedtill och upptill. Inom rammarna äro fälten lämnade tomma för tavelhängning. Vad Torsselius själf har att bjuda på inom detta område, som var det rådande modermönstret vid den tid då han målade sina akvareller, har nyss framvisats men kan kompletteras med en akvarell (bild 21. N:o 57) som är späckad med alternativ. Och även Skogaholm har ett besläktat bårdmönster, en vinranka mellan pärlstavar kring väggfälten i röda kammaren. Vidare har Torsselius tapetmålarbok åtföljts av två blad (bild 19. N:o 105, 106) som äro tecknade med en yrkesornamentists skicklighet, med kandelaberpilastrar, bårdmönster och dörröverstycken med figurgrupper. Det är möns-

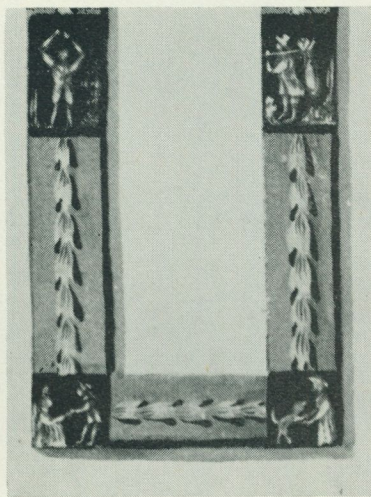
14. Väggfält. Nordiska museet, avdelningen för mat och dryck.

terteckningar av en kvalitet som tapetmåleriet i regel icke når upp till. Undantagsvis ha dock även enskilda stockholmshus kunnat uppvisa dylikt. Nordiska museet har fått en uppsättning pilastrar från huset Stora Nygatan 32 (bild 20), vilka utförts med den säkerhet i teckningen och den precisa penselföring som denna lärda stilart kräver av ornamentmålaren.

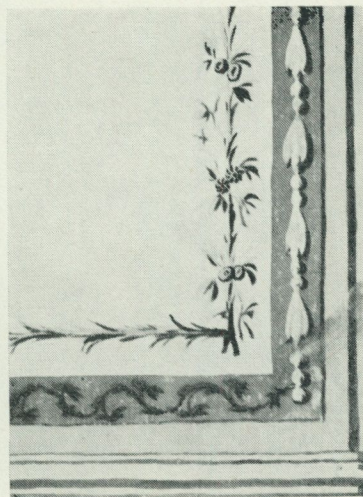
En uppräknig av jämförelser fram och tillbaka som de här gjorda kan med allt skäl bedömas som föga upplysande. Till någ-

15. Väggfält. Torsselius N:o 60.

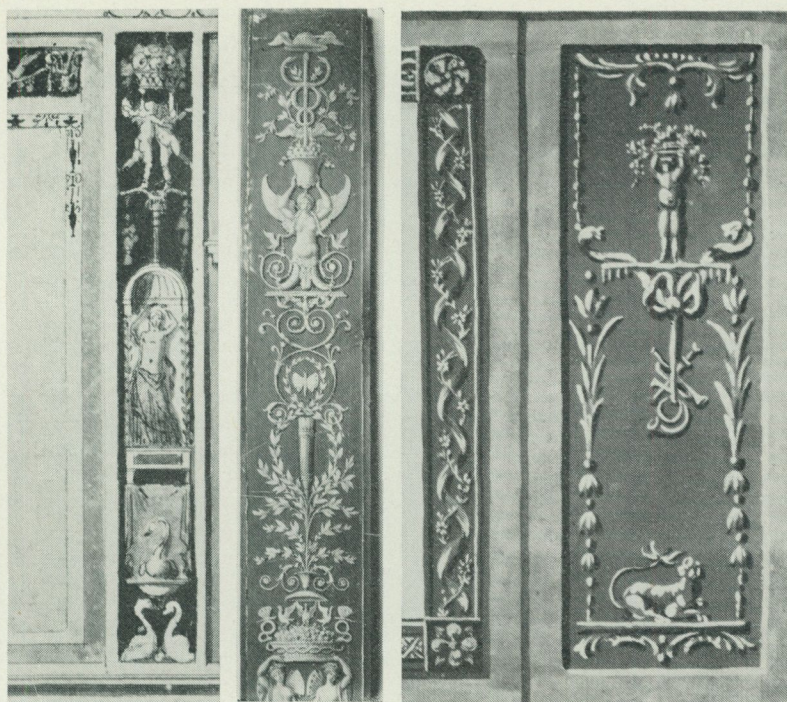
16. Bårdmotiv. Torsselius N:o 41. Detalj.

17. Bårdmotiv. Torsselius N:o 48. Detalj.

18. Salongstapeten, Julita gård, Södermanland.

19. *Pilastermönster. Torsselius N:o 105. Detalj.*
 20. *Pilasterparti från huset Stora Nygatan 32, Stockholm. Nordiska museet.*
 21. *Bård- och pilastermönster. Torsselius N:o 57. Detalj.*

ra påtagliga resultat i fråga om hantverkssamhörighet eller mästarens namn nå de ej. Och detta beror lika mycket på materialets allmänna anonymitet som på att området är relativt obearbetat. Ett par sidors omnämnande kan därför vara tvunget att stanna vid att blott påminna om ett ämne som dock har alla svenska hem till intressesfär. Stora samlingar äro gjorda av museerna, framför allt vid husrivningar, men just sådant material behöver lösas upp och prepareras för att avlockas sitt kunskapsinnehåll, och dylikt arbete hör i stor utsträckning till det eftersatta. Samma är för-

hållandet med fältarbetenas skördar av bilder och notiser. Redan omgrupperingen från topografisk till tapethistorisk samhörighet kostar handarbete i mängd, åtminstone där resefrukterna vuxit från högar till veritabla bergkullar. Bearbetningen kan inte heller utföras utan viss historisk kunskap och metodik. Insamling, bearbetning, publicering och — vetenskap är faktorer utan vilka allt museiarbete är förgäves.

Zusammenfassung

Tapetenmalerei aus dem Motivkreis des Dekorationsmalers Carl Fredrik Torsselius.

In kurzem gibt Verf. in der Schriftenreihe Nordiska Museets Handlingar das Tapetenmalerbuch eines Berufsmalers aus, das eine reichhaltige Sammlung von aquarellierten Mustern für Zimmerdekorationen enthält. Es kam seinerzeit direkt aus der Malerwerkstatt zum Kunsthistoriker und Sammler Christoffer Eichhorn, von ihm zum Stockholmer Nationalmuseum und ist neulich durch Tausch in den Besitz des Nordischen Museums gelangt. Carl Fredrik Torsselius (1764—1836), Meister der Stockholmer Malerzunft, hat das Tapetenmalerbuch während seiner Gesellenjahre in den achtziger bis neunziger Jahren des 18. Jahrhunderts hergestellt. Es steht in Schweden als Musterbuch eines Handwerkers in Aquarellentechnik für bedeutend grössere, mit Ölfarbe gemalte Dekorationen auf Leinwandtapeten oder Zimmerwänden so gut wie einzig da.

Torsselius' Tapetenmalerbuch bot schon lange wichtiges Vergleichsmaterial für die Forschungen des Nordischen Museums auf dem Gebiete der Zimmerdekoration des 18. Jahrhunderts. Aus dieser Periode ist eine mannigfaltige Anzahl verschiedenartiger Tapeten in schwedischen Herren- und Bürgerhäusern noch erhalten. Die lange Bekanntschaft mit dem Dokument hat es dem Museum ermöglicht, gleich nach dem Erwerb einen schon lange gehegten Plan zur ausführlichen Veröffentlichung des Malerbuchs zu verwirklichen.

Die Sammlungen des Museums von gemalten Tapeten aus dem zweiten Teil des 18. Jahrhunderts enthalten viele Produkte, die zum Vergleich mit Torsselius' Musterblättern auffordern, auch wenn direkte Übereinstimmungen fehlen. Eine Anzahl solcher Zusammenstellungen werden hier illustriert: jede Doppelseite zeigt eine Tapete aus dem Besitz des Museums und einige Beispiele aus dem Tapetenmalerbuch.

TAMA BJÖRNAR, DANSANDE BJÖRNAR OCH BJÖRNFÖRARE

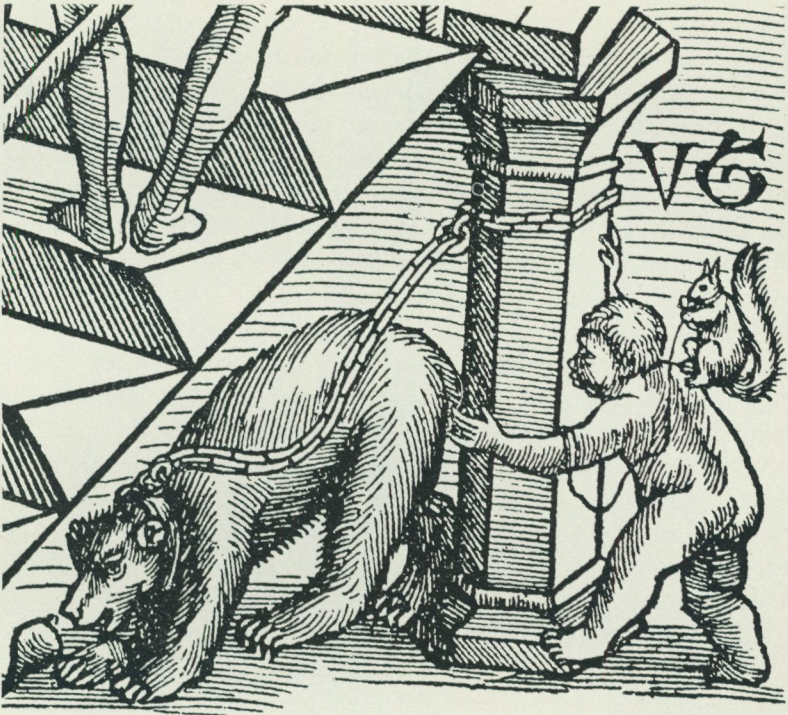
Av Gösta Berg

Om Knut Persson, som under åren 1564—1569 och 1575—1580 var fogde vid Borns hyttegård i Kopparbergs län, berättas, att han hade "en stor hemtam björn som följde honom vart han gick och lopp före honom när han kom till bys", dvs. till gruvstaden Falun. Att på detta sätt hålla en tambjörn i stället för hund har inte varit helt ovanligt vare sig då eller senare. Hälsingeprosten Olof Broman nämner i förbigående, att den karolinske krigaren Otto Vellingk, som 1687—1693 var landshövding över Norrland, hade med sig en sådan på sina tjänsteresor i en bur bak i vagnen och tjudrade honom med en järnlänk i fähusväggen intill gödselstaden. När han en gång kom till Vålsta i Rogsta socken, som var Bromans fädernegård, fick denne se, hur bonden med käppen slog björnen "som stod vid hon att äta — — — sägandes: Nådige Herre, denne är av faners släkte och är inte godtroendes". Härnösandslektorn Fale Burman, som på 1790-talet företog omfattande forskningsresor i Jämtland, har antecknat, att de tama björnarna var "fordom allmänna". Som exempel nämner han att gamle prosten i Offerdal hade sina björnar — hane och hona — fastlänkade under prevetet, dvs. avträdet. Med gamle prosten avses säkert Olaus Jonæ Genberg (1714—75), som även eljest synes ha intresserat sig för den vilda djurvärlden. Av hans hand finns sålunda en "Berättelse om en järf eller filfras, som blifvit fångad, då han var unge, och sedan andra året uppfödd". För de karolinska krigsfångar i Archangelsk, som enligt gängse tradition iscensatte Lorentz Kristoffer Stobées flykt, varvid den ryske gu-

vernörens tama björn spelade en viktig roll, bör själva miljön i detta hänseende inte ha tett sig alldeles främmande.¹

Ibland kunde det vara fråga om björningar, som fallet var när kanslipresidenten Bengt Oxenstierna (1623—1702) övernattade med sin lilla björn på en skånsk gästgivaregård. Presidenten vaknade, när en "tomtbise" kom in, en liten gubbe med stort skägg, och började steka fläsk på glöden i kakelugnen. Då björningen också ville smaka på fläsket, knäppte tomten honom på nosen, så att han "gnall illa", och följande morgon befanns björnen vara "eländigt slagen". Mindre tama var efter allt att döma de två halvårsgamla björningar som Carl von Linné såg en junidag 1746 på gästgivaregården i Mosås i Närke. "Vi sågo med förundran deras medfödda arghet, och så små de voro, så hade två karlar största möda vid att styra deras raseri; ty de beto, rytte och revo på alla sidor, och kastade ofta med en särdeles vighet och styrka omkull karlar som skulle leda dem". När Carl Tersmeden som ung sjöofficer vistades i Finland, var han med om att fånga två björningar, av vilka han skänkte den ena till sin vän assessor Gustaf Samuel Ruuth, medan han själv 1742 förde med sig den andra, "min lilla björn, som var tamd och narraktig", hem till Stockholm. Den småländske kronofogden Sven Ingemar Ljung såg vid ett besök i Stockholm 1798 på Ladugårdslandet, alltså det nuvarande Östermalm, hos österrikiske ministern bl. a. "en bunden liten tam björn, som bandhund".²

Så småningom fick väl bruket att hålla björn i stället för hund ett drag av excentricitet, såsom när Byron 1807 skaffade sig en sådan och logerade den i Trinity College i Cambridge, sedan han funnit att statuterna inte förbjöd detta (men väl att ha hund). Björnen, kallad Bruin, motionerades i koppel och Byron uppgav att den skulle "sit for a Fellowship and teach the Fellows manners". Att skänka bort björningar var inte heller senare något ovanligt och förekom både i mera borgerliga sammanhang och i de högre samhällskretsarna. En tvåårig gosse Fredholm fick t. ex. 1825 en björnunge som gåva, och 1857 mottog Karl XV som present av en kapten Gran två björningar som förvarades på Drottningholm. Den berömde zoologiprofessorn Sven Nilsson höll i Lund på 1820-talet två björningar, stora som pudlar. "De stodo

1. Björn kedjad vid pelare nedanför trappan till en rättssal. Utsnitt ur träsnitt av Urs Graf, 1506. Efter Muther.

i en trädgård, hvardera bunden i ett hampstreck, tjockt som ett finger och av 3—4 alnars längd. Stundom löstes de, dock så att de släpade strecket efter sig, för att kunna fasttagas; de roade sig då med att klättra i träden, vilket de alltid med synbart nöje verkställde, och stego ända upp i översta toppen". Ännu på 1920-talet höll Eric von Rosen en tam björnung på Rockelstad i Sörmland, som dock måste avlivas efter ett olyckstillbud.³

Både när det gällde hållandet av björnar som vakt- och sällskapsdjur och deras användning som ståndsmissiga presenter är de nu skildrade förhållandena att betrakta som utlöpare av en äldre medeltida tradition. Redan Saxo berättar i sitt historieverk *Gesta Danorum*, tillkommet omkring 1200, sägnen om amazonen

Lathgerta, som skyddar sig mot sin efterhängsne uppvaktare Regerus, dvs. Ragnar Lodbrok, genom att binda en björn och en hund i förhallen utanför sitt rum. Skånelagen stadgar liksom den jylländska lagen straff för den som "uppföder någon björn eller ulv eller andra djur och fåglar, som är av grym natur", om dessa djur dräper en man. Från den europeiska kontinenten har vi åtskilliga bilder som visar, hur man höll björnar fastlänkade utanför portarna, även till offentliga byggnader, bild 1. Att detta förekommit i Sverige visar en räkenskapsnotis från Kalmar slott 1562, där stångjärn utlämnas till en kedja för en björn. Det var inte ovanligt att olyckshändelser inträffade. Särskilt blev naturligtvis detta fallet, när björnarna fick gå fritt på slottsgårdarna, som fallet var i Köpenhamn under Kristian IV:s tid (1577—1648). Där fanns både små och stora björnar "med de fremmeste Ben bundne paa Ryggen" och en vaktare, som hade att bakbinda djuret i en särskild "Spændefælde". Sedan ett barn 1619 blivit bitet av en av björnarna, övergick man emellertid till att länka dem.⁴

En särskild anledning hade man under renässansen att framför allt vid de kungliga slotten hålla björnar. Dessa var nämligen mycket omtyckta som partners i de hetsningar eller djurfäktingar som hörde till tidens mest uppskattade nöjen. En tidig antydning om ett sådant skådespel har vi från Kalmar redan 1509, där tydligen en björn fått kämpa med en ox. Andra motståndare kunde vara vildsvinsgaltar, hundar och till och med lejon, om man hade tillgång till sådana. Det hela tycks ha tillgått så, att man släppte lös fyra, fem hundar mot den fastkedjade björnen. Ofta rev han sönder en eller två av plågoandarna vid första anloppet, och de övriga drog sig tillbaka. Men nya släpptes fram till dess att björnen förlorade stridshumöret och i sin tur utbyttes mot en ny. Sådana festliga arrangemang var traditionsenligt knutna till kröningsfestligheterna i Uppsala. Både 1561 vid Erik XIV:s kröning, 1607 vid Karl IX:s och 1650 vid drottning Kristinas förekom de och har detaljrikt och fängslande beskrivits av ögonvittnen.⁵

De björnar som användes vid djurhetsningarna var självfallet inte tama, och förvaringen och vården av dem beredde ofta be-

2. *Lek med tam björn på Kungsör. Oljemålning av Ulrika Eleonora 1682. Gripsholm.*

kymmer. Redan vid 1500-talets slut omnämnes särskilda björnvaktare vid det svenska hovet, på 1580- och 1590-talen hette han Bugdan Balatzen Tatter och var säkerligen en tartar som inkommit med någon djursändning. Han hade även hand om de kungliga kamelerna och åsnorna. Sannolikt har en björngård en gång legat vid Björngårdsgatan på Södermalm, men 1652 hör vi talas om "huru den galna bonden, här i staden går — — — nu för 2 dagar sedan haver varit ute i Djurgården och där haver lossat 2 stycken stora björnar, som fast vid kedjor slutna voro, och den ene haver han tagit och fört honom vid handen med sig hit in i staden, utan att björnen haver gjort den ringaste skada utan tvärt emot haver slickat hans sår han haver i huvudet och annorstädes som pojkar och annat pack hava slagit honom. Man haver haft stor möda att få björnen ifrån honom". Vid denna tid synes för övrigt titeln björnvaktare ha blivit ett okvädinsord och orsakade en dag ett slagsmål mellan ett par av drottningens pager; greve Linnarson skällde sålunda i bollhuset friherre Wachtmeister för Bärenhüter, som Johan Ekeblad inberättar för sin fader. En björnvaktare ingick ännu i Karl XII:s hovjägeri-

stat. Under 1600-talets senare del och under 1700-talet var de kungliga björnarna inhysta i norra slakthuset, som då låg nedanför den nuvarande Norrbro. Åtskilliga olyckshändelser i samband med att djuren slet sig lösa rapporteras härifrån; de var också en av huvudstadens sevärdheter. Linné nämner dem 1733 i sina föreläsningar: "En björn som är bunden och fången, fast han härvid varit van i 10 år, går stadigt fram och tillbaka som man ser vid Norra sluss i Stockholm hela dagen på det han må hava motion".⁶ Nicodemus Tessin d. y. hyste planer att på Helgeandsholmen anordna en björngrop av mera storslagna mått, vilken skulle tjäna till huvudstadsbefolkningens förnöjelse. Hade detta projekt kommit till utförande, skulle vi hos oss ha fått ett slags motsvarighet till björngraven i det schweiziska Bern, där man sedan 1513 hyste några exemplar av detta djur. Ännu i våra dagar uppehålls denna tradition, som sammanhänger med en felaktig uppfattning om stadsnamnets härkomst. Att på detta sätt föda ett slags totemdjur förekom i äldre tid också i andra betydande städer, såsom lejon i Lübeck, örnar i Genève etc.⁷

I 1600-talets smak var också allehanda utklädslar av djur, ett slags maskerader alltså, som anordnades både i mera improviserade sammanhang och som led i processioner och karusellupptåg. En resande student har på 1670-talet antecknat att han en gång såg "i konungens hov, då han var på jakt, att han hade låtit kläda ut en björn i gröna kläder och bundit uppå honom en försilvrad värja, sedan en grön hatt med sammet beklädd samt sköna blomster däri och fjäderbuskar". Var Andreas Bolinus sett detta är inte klart, men i konungens sängkammare på Kungsör i Västmanland, där Karl XI gärna vistades och där han med förkärlek anordnade björnjakter, satt länge ett dörröverstykke, målat av Ulrika Eleonora 1682. Det är nu utställt på Gripsholm och föreställer, hur en kavaljer och några kvinnor och barn leker med en tam björn, som rör sig i upprätt ställning, bild 2. Det kan inte vara fråga om en björnförevisning av vanligt slag, eftersom stång och kedja inte kommer till användning.⁸

En viss export av björnar från de nordiska länderna hör vi talas om redan under medeltiden. Sålunda kom 1304 en norsk skeppare från Bergen till Hull i England med en levande björn.

3. Olaus Magnus bild av dansande björnar i *Historia om de nordiska folken*, 1555. T. h. musiken, t. v. åskådare som lägger pengar i skålen.

Olaus Magnus skildrar också livfullt, hur det gick till att transportera björnungar till sjöss: ”Ett annat lustigt skådespel erbjuder sig, när fångade björnar forslas på ett skepp, i det att de därvid klättrar upp och ned i tacklingen och utför allehanda lekar och upptåg”. Till den djursamling som man höll vid det danska hovet skaffades björnar självfallet vanligen från Norge men t. ex. 1593 finns antecknat att man för 5 daler tillhandlat sig en björn av en svensk. Ute i Europa fick man dock sitt behov av brunbjörnar från andra håll, särskilt från Ryssland och andra delar av Östeuropa. Jag ingår här inte närmare på den märkliga trafik av isbjörnar som ägde rum under äldre medeltid, då sådana var mycket populära som furstegåvor och på detta sätt fördes vida omkring i Europa. Sålunda överlämnade den isländske biskop Isleifr under en tysklandsresa 1055 en vitbjörn till kejsar Henrik III, och om liknande händelser finns talrika uppgifter fram till 1200-talets mitt, då Island förlorade sin politiska självständighet. Dessa isbjörnar var inte inhemska utan infångade såsom ungar på Grönland. Det torde ha varit undantag att de bli-

vit tämda och dresserade som så ofta skedde med brunbjörnarna. Sentida motsvarigheter till dessa isbjörnar var de som under 1600-talet hölls i Stockholm och som fick motionera i Norrström utanför det kungliga slottet. En av dem blev 1686 avmålad av Ehrenstrahl och var en gåva av Peter I till Karl XI. Den hade kommit från Novaja Zemlja.⁹

Vid sidan av dessa björnar som hölls som ett slags sällskapsdjur på samma sätt som man gjorde med många andra djurarter, har sådana emellertid uppträtt i ett helt annat sammanhang. Redan Olaus Magnus beskriver och avbildar de dansande björnar, som ryssar och litauer enligt honom älskar att "städse ha i sin närhet", bild 3. Han skildrar också, hur de systematiskt dresserades att lyssna till musik och till och med att avkräva åskådarna kollekt i en skål, som de bar på de främre ramarna. Den svenske prelaten antyder i detta sammanhang, att björnarna förevisades även i främmande länder, där föraren kunde vara okunnig om språket men ändå få sin nödtorftiga bärgning genom sådan penninginsamling. Författaren, som i olika sammanhang visar sig vara bekajad med en ganska tydlig spionskräck, menar emellertid att de följen, som drog omkring med björnarna var alltför stora för att detta kunde förslå. Han tänker sig, att de agerade som ett slags motsvarighet till våra sentida ryska sågfilare och att man begagnade sig av "dessa gyckelkonster för att skaffa sig kännedom om avlägsna folkslag, deras seder och bruk, orter och avstånd, krigsmakt samt furstarnas förhållande till varandra, huruvida de leva i enighet eller oenighet". Han nämner dessutom, att man i Tyskland stiftat stränga lagar för att hindra dessa följen att komma in i landet. Att föra omkring tama björnar tycks trots detta ha varit ganska vanligt där, något som bekräftas av många samtida uppgifter. För att endast nämna några sådana från ett av länderna möter vi spelmän med två björnar i Marburg 1511, polacker med dansande björnar i Rothenburg 1597 och lappar med björnar i Kassel följande år. Vi finner dem också i de nordiska länderna, om också ännu inte i Sverige. I Danmark under Fredrik II:s tid spelade 1572 några polacker för kungen "med två björnar och annat spel", och 1584 utgick från Skanderborg

4. Avgjutning av konfektform från Heide, Ditmarsken i Holstein.
Ej äldre än 1800-talets början. Inköpt 1891. Nordiska museet.

en skrivelse till länsmännen att vidta åtgärder för befordran av kungens fatebur, rådet, hovjägarna, kungens eget folk och gods och dem som har kungens eller räntmästarens pass. Det hade nämligen visat sig, att med hovet vanligen följde "en del björnvaktare (Barenhytere), tjänstelöst folk och andra som inget besked har, vilka kan understå sig att ta vagnar i kungens följe."¹⁰

På kontinenten och i England känner vi emellertid till de dansande björnarna och björnförarna långt tidigare. Den äldsta bildframställningen torde ingå i ett manuskript från omkring 1150, där man ser en björn på en arena, hållen i lina av en man som bär en stav i handen. Bredvid står en annan man och blåser i lur och runt omkring en skara åskådare. En liknande framställning från 1485—1508 finnes på de bekanta träskärningarna i Abington Hall, Northamptonshire, och motivet blev mot slutet av medeltiden mycket uppskattat i bildkonsten. Men de dansande björnarna uppträder också i skönlitteraturen, t. ex. redan i det bayerska latineposet Ruodlieb från mitten av 1000-talet. Här skildras på ett förtjusande sätt alla konster som dessa tama björnar kunde utföra: servera vid bordet, dansa, brottas och till och med "sjunga", i det att "de fattade sångerskans hand och, själv brummande visan, hoppade omkring henne".¹¹

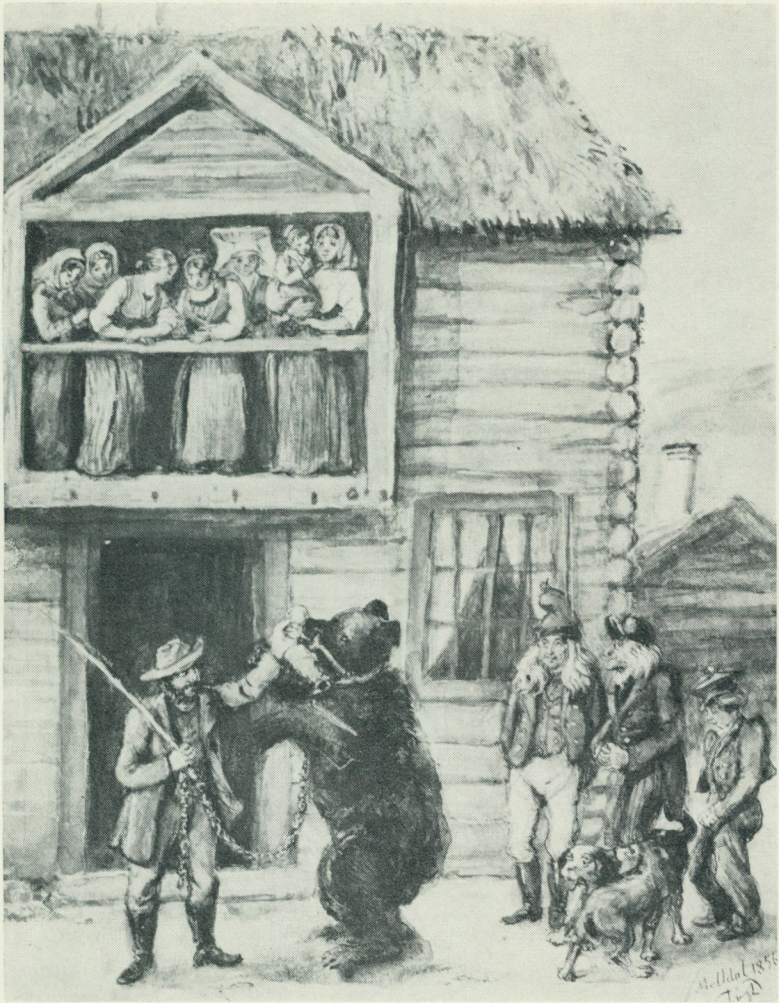
Vi kan emellertid följa björnförarna och deras tama björnar ännu längre tillbaka i tiden. På det ekumeniska möte, som kejsar Justinianus II sammankallade i Konstantinopel 692, en synod som blivit kallad Quinisexta, fattades bl. a. följande märkliga beslut: den som begagnar sig av spåmän eller teckentydare för att utröna framtiden skall undergå sex års kyrkoplikt. Samma vare fallet med dem som för omkring björnar och liknande djur till skada för de enfaldiga, med dem som övar spådom, ställer horoskop, trollar väder, utdelar amuletter etc. De romerska legaterna deltog enligt sina påvliga instruktioner inte i fastställandet av mötets 102 dekret, av vilka detta var nr 61. Det har därför inte blivit bestämmande för utvecklingen men torde ändå på olika vägar ha övat inflytande. I varje fall är det intressant att se, att kyrkoherde Petrus Erici i sin översättning av Musæus postilla 1606 utlägger texten på söndagen före pingst, "Ther om säger här S. Petrus altså: Warer inbyrdes hwar annans herbergare

5. "Man bör inte leka med vilda djur". Kopparstick från 1800-talets början. Nordiska museet.

uthan alt knor", på följande sätt: "Likwäl warder här ock undantagit, at man icke alla herbergha skal, såsom lata, fåfenga, drinckare och slösare, Biörna- och Apeförare, som fara ifrå thet ena rumet til thet andra, genom onyttigt aperij och kucklerij sökia penningar". Vid ungefär samma tid kunde en annan svensk författare, nämligen diplomaten och historikern Petrus Petrejus, ge besked om nöjeslivet i det dåvarande Ryssland: "Samma Spelmän wandra medh Biörnar och sina spel öfver hela Landet, ifrå den ena Staden til then andra, och förtiena penningar, så at the Muskoviter på theras wäsende sigh storligen förundra, och hafwa mycken fröjd ther aff".¹²

Att detta inte enbart var fallet i Ryssland utan att man kunde få uppleva detsamma i vårt eget land visas av några episoder, som händelsevis blivit räddade åt eftervärlden. Så berättar sägnen om en episod från Henning Walkendorfs säteri Holma i Höörs socken i Skåne. Dit kom en natt 1634 trollen från en närbelägen plats Anaklöf och gjorde upp eld i spisen i bondestugan och började steka fisk. "Af den stekta fiskens lukt röddes matlusten hoos en, på Bakugnen liggande och en Herbergerad Vandringsman tillhörande Biörn at han utdref de ovanliga och otillbörliga Kockar och af theras anrättning gjorde sig till godo. Sedan hördes i långa tider ther effter, om nätterna ett ymkeligt gny omkring gården, och detta Klagomål: Nu törs ingen komma till Holma för den stora Kiättan och ingen till Höör för then stora Biällan (Klockan)." När den hannoveranske diplomaten Hans Kaspar von Bothmer 1683 reste till Stockholm, medförde han presenter i en stor kista, som emellertid folk trodde innehöll vilda djur. De sprungo efter vagnen i förhoppning att "ich würde meinen Behren tanzen lassen". De karolinska krigarna hade ju annars tillfälle att se sådana uppträda på andra håll i världen. Edvard Gyldenstolpe berättar om ett dylikt kvällsnöje, när man slagit läger en afton 1701 eller 1702 i närheten av Bukarest: Det förevisades björndans. En unge snurrade runt och gjorde de lustigaste konstner. Men det var ingenting mot en enorm bjässe, minst sex alnar lång och med en glänsande svart päls. Han snurrade med utomordentlig skicklighet runt på ett ben och viftade med det andra i luften under de underligaste krumbukter. Gylden-

6. Tam björn förevisas på en bondgård i Meldal, S. Trøndelag i Norge 1856. Teckning av Fritz von Dardel. Foto i Nordiska museet.

stolpe jämförde honom med ett par balettmästare, som han sett i Paris, och gav honom försteget. Björnarna föranledde sådana rop och skrattsalvor, att det ekade i hela lägret. I februari 1708 kom svenska trupper också till den litauiska staden Smorgonie,

7. Björnförare med dansande björn på Fritz von Dardels lantställe Montebello nära Stockholm 1891. Färglagd teckning av Fritz von Dardel. Foto i Nordiska museet.

om vilken Jöran Nordberg i sin historia skriver: "Hwad sielfwa Staden anbelangar, är han nog bekant derutaf, at alle Biörndantzare, som stryka kring i werlden, hafwa der sin Hög-Schola och egenteliga hemwist. Nu såg man aldeles ingen utaf dem, och mycket få manfolk".¹³

De björnförare som uppträdde i vårt land synes vid denna tid i de flesta fall ha kommit från Polen och Ryssland, sedermera framför allt från Ungern och Balkanländerna. Den omständliga och mödosamma dresseringen försiggick också där. Olika metoder kom till användning för att lära björnen att på anfordran resa sig på bakbenen och lyfta en fot i taget, vilket är den rörelse vari "dansen" består. Knepen var många och gemensamt för dem alla är den erfarenhet som kommer till uttryck i ett svenskt 1600-talsordspråk: "Nödh lærer Biörnen dantza". Vanligen hettade man upp stenhällar, på vilka björnen placerades

8. Björndans. Torgscen från en nordtysk stad. Oljemålning av A. Jernberg (1826—96). Nationalmuseum.

och ideligen tvingades att byta fot, samtidigt som man musicerade och därigenom vande honom att göra detsamma så snart han hörde dessa toner. Den jugoslaviske forskaren T. P. Vukanović har ingående och fängslande skildrat hithörande förhållanden hos zigenarna i hans hemland. Men även andra metoder kom till användning. Om en björn som tagits till fånga i Litauen och förts till det ryska hovet berättar Linné, att man övade honom att gå på två fötter genom att binda ett bräde på ryggen, så att han skulle bli rak. Ville det sig väl kunde färdigheterna vidgas, och Olof Swartz skriver i en liten avhandling 1797 om Hushålls-Nyttan af de däggande djuren: ”Man lär ej utan förundran kunna se detta djurets läraktighet såsom tämd, att dansa efter takt, stå på slädan, aftaga hatten, slå på trumma i Polen, mangla i England m. m.”¹⁴

De dresserade björnarna kunde vara försedda med munkorg, kombinerad med ett halsband, i vilket i så fall ledlinan var fästad, men så synes långt ifrån alltid ha varit fallet. Framför allt längre tillbaka användes i stället en ring, fästad i nosen, av alldeles samma slag som den som man satte på bångstyriga tjurar. Till sin hjälp hade björnföraren dessutom en stav eller käpp. Pehr Osbeck berättar från en resa i Spanien vid mitten av 1700-talet, att oxvaktarna gick med långa stänger i handen, "som polacker då de driva sina björnar igenom landet". Senare var det vanligare med en kort käpp, som då ofta kunde vara gulmålad i ändan och därmed erinrade björnen om den hetta han fått känna på vid träningen. Förevisningen av björnarna var nästan alltid förenad med något slags musik. Zigenarna använde sig härvid av en liten trumma, tamburinen, såsom ses på bild 9. På Olaus Magnus framställning har förevisaren — med två björnar! — en hel liten orkester till förfogande, bestående av trumma och tre blåsinstrument. På 1700-talet nämnes i detta sammanhang även säckpipan, såsom i Bellmans praktfulla skildring i Fredmans epistel nr 33 av tumultet vid Roddartrappan före överfarten till Djurgården: "Släpp fram den där gullsmidda herren med björnarna, som dansa pålska. Si token amfojö, Susanna, med en markatta på axeln och en säckpipa i munn. — Trumla, trumslagare! — — Nalle, vill du ha nötter? — Gå inte så nära björnarna! — Stilla! Nymphen sjunger och zephiren följer hannes stämma". Även Adam August Afzelius nämner i sin skildring av distingsmarknaden i Uppsala 1808 "björntämjarens säckpipa".¹⁵

Med sig hade björnföraren nästan alltid något annat djur, vanligen en markatta, även den dresserad t. ex. för att ta upp kollekten. I sin dikt *Björndansen* (1779) berättar Leopold hur "två systrar utav apesläkte" piruetterar på huvudet på björnen, och det är ingen anledning att tro att denna episod inte är verklighetstrogen. Populärt som följedjur synes även piggsvinet ha varit, och ibland kunde björnen eller björnarna utökas till ett helt menageri, sådana de efter 1700-talets mitt började att uppträda i de svenska provinsstäderna.¹⁶

Professor Vukanović lämnar värdefulla uppgifter om hur de jugoslaviska björnförarna, tydligen praktiskt taget alltid zigenare,

9. Dansande björn i byn Loznica vid Drina, Jugoslavien.
Foto Marianne Kock 1963.

skaffade sig sina djur från särskilda björnjägare, hur djuren omhänderhades under vintertiden, då man regelbundet drog sig tillbaka till hemtrakten, och hur utfodring och logering var ordnade under de långa vandringarna, som sträckte sig över hela Europa. Innan man gav sig i väg kom man överens om en viss fördelning av verksamhetsområdena, så att man inte skulle gå i vägen för varandra.

Endast glimtvis erfar vi i svenska källor mera detaljerade uppgifter om dessa vandringsmän och deras följeslagare, som ändå måste ha gjort djupt intryck på den bofasta befolkningen. Med sin märkliga skärpa i iakttagelsen har Bellman i en annan av sina epistlar, nr 77, låtit honom komma med vid skildringen av det holländska snausskeppet Jungfru Maria: "Nalle på däcket i kedjan han står, Månan i länkarna ljustet fördelar, Och uti skuggan av seglet, gutår, Sitter birfilarn och spelar."

Många ännu levande personer kan vittna om hur björnförarna drog fram efter de stora vägarna och framför allt, hur de hörde till de regelbundna förlustelserna på marknaderna. Från Sanna marknad i Närke berättas, hur förevisaren efter uppvisningen trakterade björnen med en flaska öl, som denne halsade med smak. Och från Ulricehamnstrakten har Bo Skårman från åren strax före första världskriget minne av "den ryske sågfilaren, som i nosring förde en björn, vilken dansade, dvs. med sorgsen blick lunkade runt". Vid denna tid var emellertid björnförevisning redan på upphällningen i vårt land; sannolikt slutade den just med krigsutbrottet. Den 30 december 1916 utkom dessutom en kunglig förordning angående förbud mot förevisning av djur i s. k. menageri. Redan tidigare hade polisen kunnat ingripa, om den allmänna säkerheten ansågs påfordra det, med användande av ordningsstadgan för rikets städer 1868. Man får ett allmänt intryck av att detta slag av folknöje tynade bort så småningom och blev allt påvrare. "Det var ömkansvärda små föreställningar", skriver Gunnar Jungmarker, "som man åsåg med dåligt samvete, och man gav sin slant mest i hopp att björnen skulle få det litet fetare i kosthåller".¹⁷

På flera andra håll i Europa upphörde björnförarnas verksamhet ungefär vid samma tidpunkt. Sacheverell Sitwell, den framstående engelske författaren och konsthistorikern, berättar hur han en afton 1911 eller 1912 utanför skolbiblioteket i Eton i skymningen fick se två män, tre unga flickor och en dansande björn, som han menar kan ha varit den sista eller en av de sista av detta slag i England. Episoden var en av de impulser, som hos Sitwell grundlade hans intresse för zigenarna. "Björnens dansande, halvt mänskliga gående på bakbenen — så utomordentligt musikaliskt återgivet i några få takter av Stravinskij i masscenen i Petrusjka — lämnade ett varaktigt och outplånligt minnesintryck".¹⁸ Men ännu i augusti 1960 såg min maka på Rue de Magdebourg i Paris en liten apa, iklädd kolt och hög hatt, komma ut från ett kafé, ledd av en zigenare med en tamburin på magen. Efter honom kom gumman med björnen, försedd med munkorg och lina och påmakad med en kort käpp. Och i Balkanländerna är det i dag inget ovanligt att få se björnupp-

träädanden, något som många svenska turister erfarit, bild 9. De ge en viss, om också avbleknad föreställning om hur det gick till även hos oss, när björnförarna drog genom landet och gav färg och liv åt marknader och folksamlingar.

Noter

¹ Jacob Ingelssons berättelse om Stora Kopparberget år 1716, utg. av H. Lagergren 1916, s. 29; Broman, *Glysisvallur* 3, utg. 1912—54, s. 736 f. (Broman var född 1676); Fale Burmans anteckningar om Jämtland, utg. 1930, s. 9; Genbergs berättelse om järven i Vetenskapsakad. handl. 34, 1773; B. A. Ennes, *Biografiska minnen av Carl XII:s krigare* 2, 1819, s. 449 ff.

² Bengt Hildebrand, *Kungl. svenska vetenskapsakad. historia*, 1939, s. 203, efter Andreas Browallius dagbok; Linné, *Wästgöta Resa*, 1747, s. 13; Carl Tersmedens memoarer 3, utg. 1916, s. 132 o. 154; L. Ljungberg, *Ur djupa källarvalven*, 1900, s. 71.

³ G. M. Trevelyan, *Trinity College. A Historical Sketch*, 1946, s. 90 o. 116; om John Fredholms björnunge S:t Eriks årsbok 1960, s. 103 f och om Karl XV:s present, se teckningar av Fritz von Dardel 1847 och 1848, av vilka en reproducerad i Hentzel-Sahlgren, *Vår underbara historia*, 1938, s. 74 f; S. Nilsson, *Skandinavisk fauna* 1², 1847, s. 200.

⁴ Allmänt jfr A. Kampmann, *Ueber Thierliebhaberei im Mittelalter* (*Historisches Jahrbuch* 5, 1884); Saxo IX:4; Skånelagen (ed. Schlyter) I:102; Den Jyske Lov, utg. av P. Skautrup, 1941, 2:35; bild 1 efter R. Muther, *Die deutsche Bücherillustration der Gothik und Frührenaissance* 2, 1884, s. 216; M. Olsson, *Kalmar slots historia* 2, 1961, s. 300; H. C. Bering Liisberg, *Kunstkammeret*, 1897, s. 147.

⁵ M. Olsson, *Kalmar slots historia* 1, 1944, s. 305; G. Berg, *Lejon, kameleler, apor och andra exotiska djur i det gamla Stockholm* (*Svenska kulturbilder N.F.* 5) och där anf. litt.; dessutom A. Hahr i *Uppl. forn.m.fören. tidskr.* 44, 1930—32, s. 83.

⁶ Johan Ekeblads brev 1, 1911, s. 143 o. 245; S. Grauers i *Karol. förb. årsbok* 1964, s. 123; Karl XI:s almanacksanteckningar, utg. 1918, s. 135; Broman, *Glysisvallur* 1, s. 469; Caroli Linnæi *Diæta naturalis*, utg. 1958, s. 56.

⁷ Om Tessins planer R. Josephson, *Tessin* 2, 1931, s. 114; A. Hess, *Vom Bärengraben der Stadt Bern* (*Zoologischer Beobachter* 59, 1918); jfr även Ove Juels *Dagbog* (*Dansk Hist. Tidskr.* 3 R. 3, 1862—64, s. 441 f) och J. J. Björnståhl, *Resa* 2, 1780, s. 112.

⁸ A. Bolinus, *En dagbok från 1600-talet*, utg. 1913, s. 54; Arvid Hamrin, *Kungsörs kungsgård* (*Västmanl. forn.m.fören. tidskr.* 23, 1935); B. von Malmberg, *Gripsholm*, 1956, s. 71.

⁹ A. Bugge, *Studier over de norske byers selvstyre*, 1899, s. 166, Olaus Magnus 18:33; R. Mejborg, *Christian den Femtes Hof*, 1882, s. 150; Bering Liisberg, *Kunstkammeret*, 1897, s. 149; J. Bernström i *Kulturhistoriskt lexikon, under Isbjörn*; S. Grieg, *Kulturhistoriske notater om isbjørner* (*i Naturen* 1942, omtryckt i *Kulturhistoriske streiftog*, 1950); jfr nu äv. S. Wikander, *Från*

indisk djurfabel till isländsk saga (Vet.soc. i Lund årsbok 1964); G. Berg, Lejon, kameler, apor etc., s. 326.

¹⁰ Olaus Magnus XVIII:32; G. Landau, Die Geschichte der Jagd und der Falknerei in beiden Hessen, 1849, s. 213; Mejborg, Christian den Femtes Hof, 1882, s. 164; Kancelliets Brevbøger 1584—1588, 1906, s. 86.

¹¹ Bilden från omkr. 1150 återgiven i Hartley-Elliot, Life and work of the people of England. The eleventh, twelfth and thirteenth centuries, 1931, pl. 14; många upplysningar men med otillfredsställande bildmaterial J. Strutt, The sports and pastimes of the people of England, 1838; H. W. C. Davis, Mediaeval England, 1928, s. 331; Ruodlieb här enligt Kaufmann i Historisches Jahrbuch 5, s. 414.

¹² C. J. von Hefe, Conciliengeschichte 3², 1877, s. 328 o. 338; S. Musæus, Postilla, övers. 1—6, 1606—08, s. 70; P. Petrejus, Regni Muschovitici sciographia 5, 1615, s. 12.

¹³ Sockenbeskrivningar från Frosta härad, utg. 1920, s. 82; H. Wieslander i S:t Eriks årsbok 1964, s. 62; A. Lewenhaupt, Karolinen Edward Gyldenstolpe, 1941, s. 130 f; J. A. Nordberg, Konung Carl den XII:tes historia 1, 1740, s. 846.

¹⁴ C. L. Grubb, Penu proverbiale, 1665; Vukanović, Gypsy Bear-leaders in the Balkan Peninsula (Journal of the Gypsy Lore Society 38, 1959); Linnaei Dieta naturalis 1733, s. 67; Olof Swartz avhandling är ett tal i Vetenskapsakademien, tryckt 1798.

¹⁵ Osbeck, Dagbok 1750—52, 1757, s. 40; Afzelius, Minnen utg. 1901, s. 47; jfr M. Rehnberg, Säckpipan i Sverige, 1943, s. 52.

¹⁶ O. Holmberg, Den unge Leopold, 1953, s. 141 ff; Swartz, anf. arb., s. 22; om björnar ingående i menagerier, tidiga exempel från Lidköping 1763 hos N. Erdmann, Vid hovet och adelsgodsen, 1926, s. 46 och från Söderhamn 1768—69 hos A. Jensen, Söderhamns historia 1, 1919, s. 161.

¹⁷ J. Ekelund, Sannamarknaden (Från bergslag och bondebygd 1963, s. 121); B. Skårman i G.H.T. 24.VII.1965; G. Jungmarker i Det glada Sverige 3, 1948, s. 2010.

¹⁸ S. Sitwell i Journal of the Gypsy Lore Society 39, 1960, s. 250 f; ett flertal goda uppgifter om björnuppträdanden i Jugoslavien och bilder av sådana har jag fått av teckningslärare Olle Martinsson, Stockholm.

Zusammenfassung.

Zahme Bären, tanzende Bären und Bärenführer.

Bei Krönungsfestlichkeiten waren Bärenhetzen während des sechzehnten und siebzehnten Jahrhunderts in Schweden ein sehr beliebter Einschlag. Zum Personal des königlichen Schlosses gehörte seiner Zeit ein Bärenwärter. In der älteren Literatur findet man auch nicht wenig Belege dafür, dass junge, zahme Bären, in Schweden ebenso wie auf dem Kontinent, als Wacht- und Haustiere gehalten wurden (Bild 1—2). Dressierte Bären, die anlässlich von Festen bei Hofe und auf Jahrmärkten zur Schau gestellt wurden, sind bereits im späten klassischen Altertum erwähnt worden. Bis in unser Jahrhundert hinein sind Bärenführer mit ihren "tanzenden" Bären durch Europa gezogen, nach England im Westen und Skandinavien im Norden (Bild 5—9).

KALENDERTAVLOR

av Sam Owen Jansson

Väggalmanackor hör nu för tiden till det alldagliga reklam-material, som vi får från våra affärsförbindelser, vår specerihandlare osv. De har helt trätt i stället för de kalenderställ med bibelspråk, som vi kanske minns från besök hos morfar eller farmor. Ett sådant bestod av ett uppfodrat och inramat pappersblad med fönster för de kalendariska uppgifterna och dessa var tryckta på en pappersremsa, upprullad på två valsar av trä på baksidan, vilka man vred framåt så långt det var behövt.

Till skillnad från våra dagars väggalmanackor, som måste tryckas nya varje år, var kalendertexten på denna remsa så inrättad, att den kunde användas hur länge som helst, och var sålunda i princip en sentida utlöpare av den medeltida kalendertraditionen. Den årliga almanackan är en skapelse av den tidiga boktryckarkonsten men det dröjde århundraden, innan den hade blivit ett så vanligt kalendariskt hjälpmedel att behov av s. k. beständiga almanackor inte längre förelåg. Jag erinrar om att de svenska psalmböckerna ännu på Karl XI:s tid inleddes med ett calendarium perpetuum, en evighetskalender, där veckodagarna och kyrkoårets rörliga fester inte var utsatta utan måste räknas fram med hjälp av vissa formler.

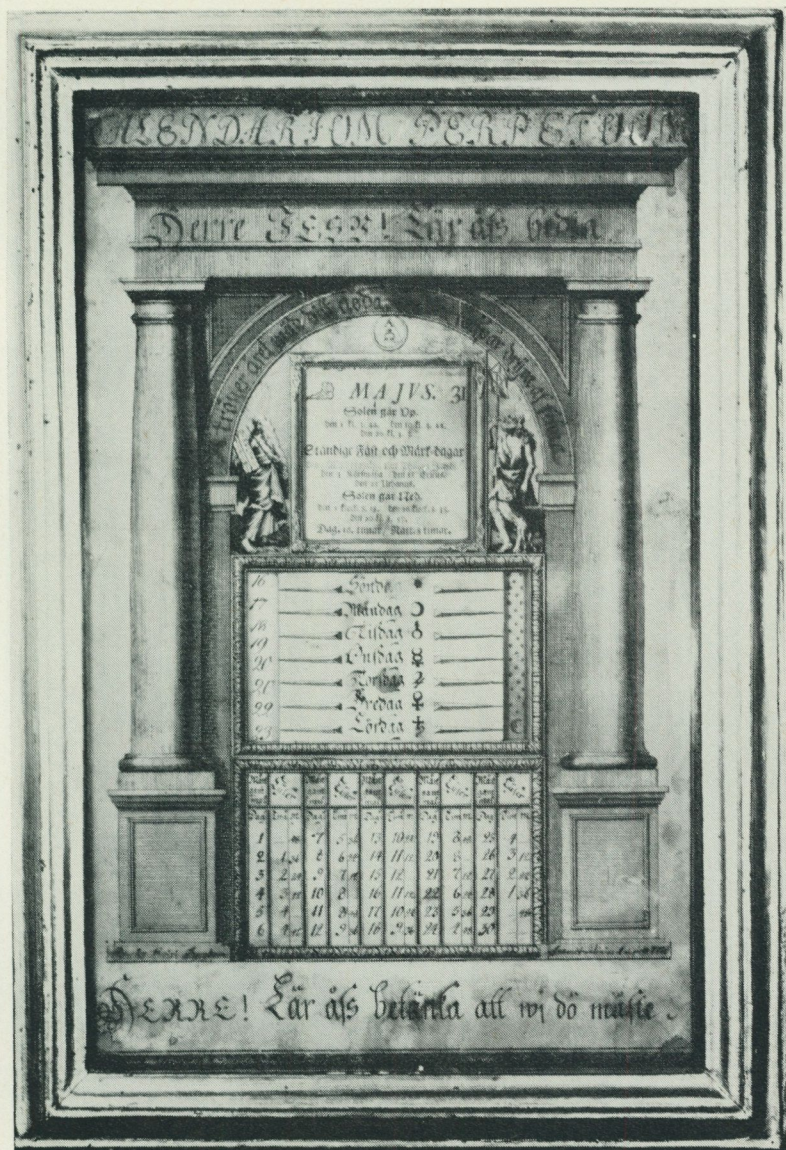
Den kalendertyp, som jag här vill fästa uppmärksamheten på, löser, som redan inledningsvis nämnts, problemet med det år från år växlande sambandet mellan datum och veckodag och med den inom vissa gränser vandrande påskhögtidens placering genom att förse kalendariet med flyttbara delar.

I bouppteckningar från 1600-talets senare hälft, som excerperats av Svenska akademiens ordboksredaktion, förekommer åtskilliga gånger dessa tavlor "medh Calender på", almanacktavlor eller kalendertavlor. På var och en av sina gårdar hade Ebba Brahe en

sådan. Så fanns t. ex. på Tullgarn 1672 "Een Almanack Taffla, medh swart Ebenholtz rahm" (W. Karlson, Ebba Brahes hem, 1943, sid. 108). Med största sannolikhet är det här fråga om kalendrier med rörliga delar av nu ifrågavarande typ, avsedda att hängas på väggen. Nordiska museet synes icke äga något exemplar äldre än 1700-talets förra hälft. De av Ericus Erics Bergbom på 1720- och 1730-talen utförda kalendertavlorna (bild 1) är redan försedda med tryckt text, som rullas fram med hjälp av två handtag på tavlans baksida. Genom det övre utsparade fönstret läses månadens namn och kännetecken, klockslaget för solens uppgång och nedgång den 1:sta, den 10:de och den 20:de dagen i månaden, de viktigaste märkedagarna samt det genomsnittliga antalet timmar dag respektive natt. Kalendertavlans mittstycke ger veckodagarna datum efter förflyttning av datumlängden. Nedtill anges, hur länge månen lyser under sina olika faser.

Det finns också fall, där man drar en pappersremsa, exempelvis med påtryckta årtal, i horisontell riktning, bakom en utsparad öppning i kalendertavlans baksida förses med vridbara skivor. Ett sådant utförande har exempelvis ett par kalendertavlor från 1800-talets förra hälft (bild 2—3) och ett par synnerligen innehållsrika norska kalendertavlor, målade och textade av Hans Jörgen Holst omkring 1740, av vilka en tillhör Norsk Folkemuseum (bild 4), den andra Nordiska museet. Också i metall förekommer de (bild 5).

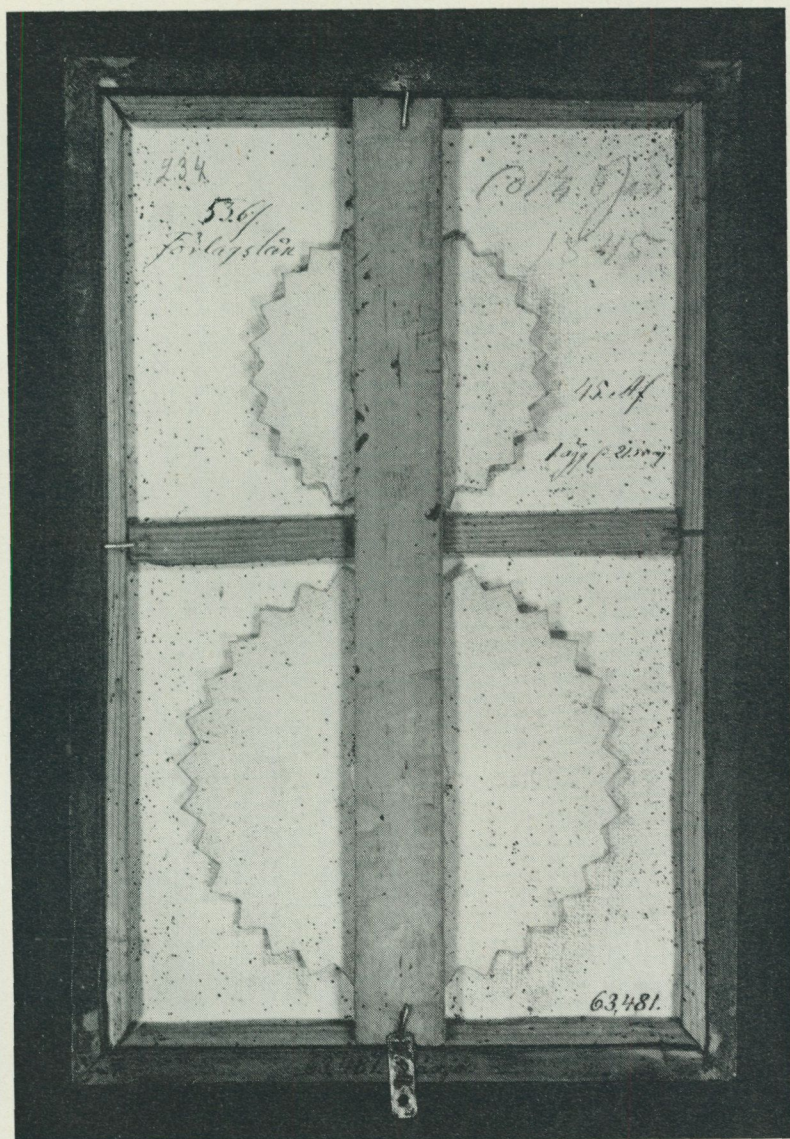
Holsts kalendertavlor tarvar måhända en mera ingående beskrivning, och jag följer då det här avbildade exemplaret. De är målade på papp i svart, rött och gult. Det arkitektoniskt uppbyggda kalendariet består av ett centralt parti, "Dagviser", som kan skjutas åt ena eller andra sidan i de vertikala skårorna, så att alltid sju kolumner blir synliga; den första synliga kolumnen till vänster kommer därvid under S(öndag) i överstycket. Man börjar med att ställa in den vridbara pappskiva som befinner sig bakom detta. Under rubriken "Stedsvarende Calender" är två öppningar utskurna; i den nedre under språkbandet "Calenderens Brug" avläser man årets gyllental, i den övre påskdatum och månfaser i varje månad. Man flyttar så dagvisaren, tills man fått årets påsk-

1. Kalendertavla, "Calendarium perpetuum", utförd av Ericus Erici Bergbom 1720. Ramverket i kopparstick. Tryckta och handskrivna data rullas fram med hjälp av två handtag på tavlans baksida. Höjd 50 cm. Nordiska museet.

2. Kalendertavla, "Beständig almanach", troligen utförd på 1840-talet. Höjd 29 cm. Nordiska museet. Framsidan. Tavlans baksida synes på motstående bild.

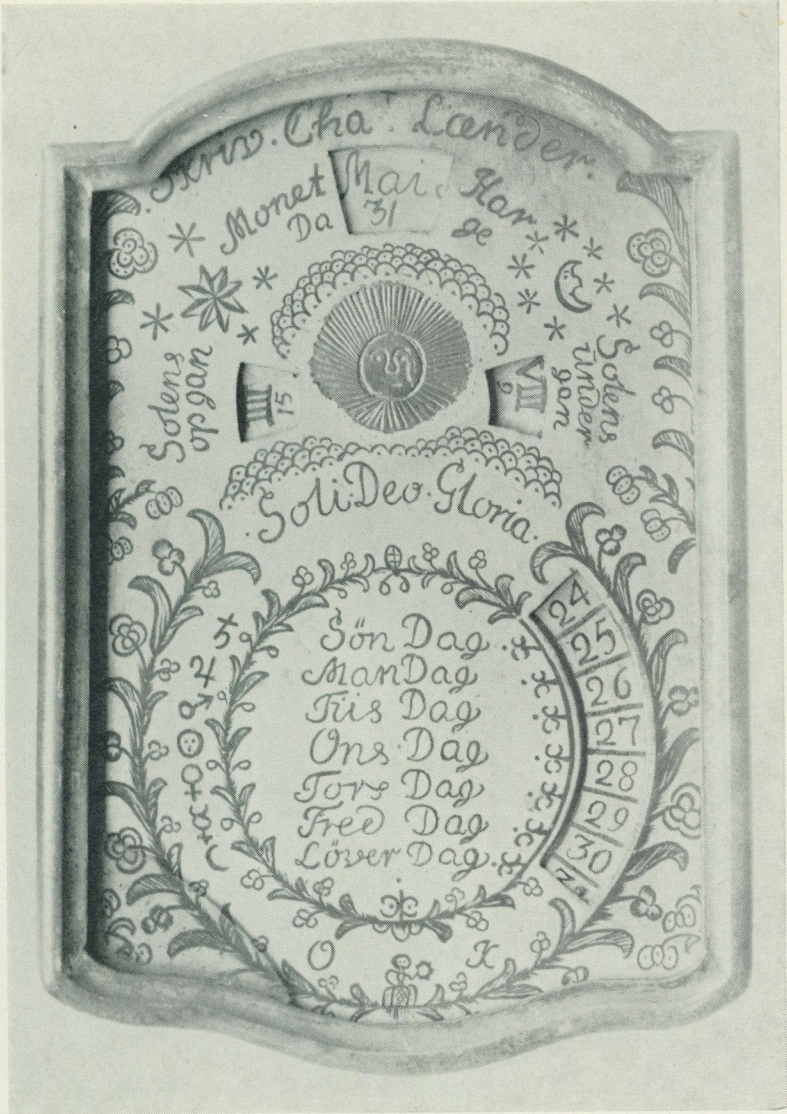

3. Den lilla pappskivan vrids en gång i månaden och ger uppgifter om månadens namn och viktigaste märkedagar, det till månaden hörande tecknet i zodiaken samt den genomsnittliga längden av dag och natt under månaden. Den stora skivan flyttas varje söndag för att ge veckodagarnas datum.

dag i första kolumnen under S. Därefter flyttas evangelietexterna i närmaste vänsterkolumn, så att "Paaske" kommer mittför påskdagens datum. Då är kalendariet rätt inställt. I närmaste högerkolumn finner man tidpunkterna för solens uppgång och nedgång under varje vecka av året. Det hela är inramat av kolumner med månadernas namn, t. v. de latinska, t. h. de danska. Djurkretsens tolv tecken, med uppgift på vilket datum solen ingår i respektive stjärnbild, bildar en rundbåge stödd på månadsnamnskolumnerna. Kapitålet ovanför dagvisaren innehåller tre rader, överst de sju planeternas tecken, i mitten veckodagarnas begynnelsebokstäver och nederst söndagsbokstäverna. Kalendertavlans inramning av två pilastrar, som uppbar överstycket, påminner om senantikens och medeltidens illuminerade kalendarier, där kalendersidorna hade en likartad dekorativ inramning.

På det Nordiska museet tillhöriga exemplaret har Holst nedtill tillfogat ett språkband, vari han på elva rader utförligare förklarar kalendertavlans uppställning och ger mycket detaljerade anvisningar för dess begagnande. Här meddelas bl. a. att under skottår dagvisaren inställes på ett annat sätt fram till den 2 mars och att under de år som börjar och slutar med söndag och sålunda har 53 söndagar, evangelietexterna måste få annan motsvarande placering. Dessutom har Holst här infört den danska almanackans namnlängd i dagvisaren — norska almanackor trycktes ej vid denna tid — och i stället strukit de i månadskolumnerna angivna viktigare märkedagarna. Tidpunkterna för solens uppgång och nedgång, vilka är hämtade från samtida almanackor, har förskjutits 2 till 6 minuter. Överstyckets språkband har en annan text. Gemensamt för båda kalendertavlorna är emellertid att den vridbara skivan ger kalendariska uppgifter för sex s. k. måncykler à 19 år, räknat från år 1741. Benämningen "Stedsvarende Calender" är i själva verket inte fullt adekvat, eftersom den vridbara skivan efter 114 år måste ersättas med en ny, för att kalendertavlans skall kunna brukas efter år 1854.

Kalender- eller almanackstavlorna har tillhört bohagsinventariet hos hög som låg inte endast hos oss i Skandinavien utan överallt i Europa. Utförandet har växlat från det mest påkostade konsthantverk till det massproducerade kopparsticket. Som exempel på det

4. Evighetskalender, "Skriv. Cha. Lænder", av tenn. 1700-talet. Visar endast data under veckan, månadens namn och dagantal, genomsnittliga antalet timmar, dag och natt och timplagen för solens upp- och nedgång. Höjd 18 cm. Historisk Museum, Bergen.

Stedsvarende Kalender

Januar
 1. Nya Års Dag
 2. Sankt Hans Dag
 3. Sankt Knuts Dag
 4. Sankt Valentins Dag
 5. Sankt Valentins Dag
 6. Sankt Valentins Dag
 7. Sankt Valentins Dag
 8. Sankt Valentins Dag
 9. Sankt Valentins Dag
 10. Sankt Valentins Dag
 11. Sankt Valentins Dag
 12. Sankt Valentins Dag

Februari
 1. Sankt Valentins Dag
 2. Sankt Valentins Dag
 3. Sankt Valentins Dag
 4. Sankt Valentins Dag
 5. Sankt Valentins Dag
 6. Sankt Valentins Dag
 7. Sankt Valentins Dag
 8. Sankt Valentins Dag
 9. Sankt Valentins Dag
 10. Sankt Valentins Dag
 11. Sankt Valentins Dag
 12. Sankt Valentins Dag

Mart
 1. Sankt Valentins Dag
 2. Sankt Valentins Dag
 3. Sankt Valentins Dag
 4. Sankt Valentins Dag
 5. Sankt Valentins Dag
 6. Sankt Valentins Dag
 7. Sankt Valentins Dag
 8. Sankt Valentins Dag
 9. Sankt Valentins Dag
 10. Sankt Valentins Dag
 11. Sankt Valentins Dag
 12. Sankt Valentins Dag

April
 1. Sankt Valentins Dag
 2. Sankt Valentins Dag
 3. Sankt Valentins Dag
 4. Sankt Valentins Dag
 5. Sankt Valentins Dag
 6. Sankt Valentins Dag
 7. Sankt Valentins Dag
 8. Sankt Valentins Dag
 9. Sankt Valentins Dag
 10. Sankt Valentins Dag
 11. Sankt Valentins Dag
 12. Sankt Valentins Dag

Mai
 1. Sankt Valentins Dag
 2. Sankt Valentins Dag
 3. Sankt Valentins Dag
 4. Sankt Valentins Dag
 5. Sankt Valentins Dag
 6. Sankt Valentins Dag
 7. Sankt Valentins Dag
 8. Sankt Valentins Dag
 9. Sankt Valentins Dag
 10. Sankt Valentins Dag
 11. Sankt Valentins Dag
 12. Sankt Valentins Dag

Juni
 1. Sankt Valentins Dag
 2. Sankt Valentins Dag
 3. Sankt Valentins Dag
 4. Sankt Valentins Dag
 5. Sankt Valentins Dag
 6. Sankt Valentins Dag
 7. Sankt Valentins Dag
 8. Sankt Valentins Dag
 9. Sankt Valentins Dag
 10. Sankt Valentins Dag
 11. Sankt Valentins Dag
 12. Sankt Valentins Dag

Juli
 1. Sankt Valentins Dag
 2. Sankt Valentins Dag
 3. Sankt Valentins Dag
 4. Sankt Valentins Dag
 5. Sankt Valentins Dag
 6. Sankt Valentins Dag
 7. Sankt Valentins Dag
 8. Sankt Valentins Dag
 9. Sankt Valentins Dag
 10. Sankt Valentins Dag
 11. Sankt Valentins Dag
 12. Sankt Valentins Dag

August
 1. Sankt Valentins Dag
 2. Sankt Valentins Dag
 3. Sankt Valentins Dag
 4. Sankt Valentins Dag
 5. Sankt Valentins Dag
 6. Sankt Valentins Dag
 7. Sankt Valentins Dag
 8. Sankt Valentins Dag
 9. Sankt Valentins Dag
 10. Sankt Valentins Dag
 11. Sankt Valentins Dag
 12. Sankt Valentins Dag

September
 1. Sankt Valentins Dag
 2. Sankt Valentins Dag
 3. Sankt Valentins Dag
 4. Sankt Valentins Dag
 5. Sankt Valentins Dag
 6. Sankt Valentins Dag
 7. Sankt Valentins Dag
 8. Sankt Valentins Dag
 9. Sankt Valentins Dag
 10. Sankt Valentins Dag
 11. Sankt Valentins Dag
 12. Sankt Valentins Dag

Oktober
 1. Sankt Valentins Dag
 2. Sankt Valentins Dag
 3. Sankt Valentins Dag
 4. Sankt Valentins Dag
 5. Sankt Valentins Dag
 6. Sankt Valentins Dag
 7. Sankt Valentins Dag
 8. Sankt Valentins Dag
 9. Sankt Valentins Dag
 10. Sankt Valentins Dag
 11. Sankt Valentins Dag
 12. Sankt Valentins Dag

Novbr
 1. Sankt Valentins Dag
 2. Sankt Valentins Dag
 3. Sankt Valentins Dag
 4. Sankt Valentins Dag
 5. Sankt Valentins Dag
 6. Sankt Valentins Dag
 7. Sankt Valentins Dag
 8. Sankt Valentins Dag
 9. Sankt Valentins Dag
 10. Sankt Valentins Dag
 11. Sankt Valentins Dag
 12. Sankt Valentins Dag

December
 1. Sankt Valentins Dag
 2. Sankt Valentins Dag
 3. Sankt Valentins Dag
 4. Sankt Valentins Dag
 5. Sankt Valentins Dag
 6. Sankt Valentins Dag
 7. Sankt Valentins Dag
 8. Sankt Valentins Dag
 9. Sankt Valentins Dag
 10. Sankt Valentins Dag
 11. Sankt Valentins Dag
 12. Sankt Valentins Dag

5. Kalendertavla, "Stedsvarende Kalender", utförd av Hans Jörgen Holst omkring 1740. Höjd 47 cm. Norsk Folkemuseum, Oslo.

<p style="text-align: center;">ALMANACH. PERPETUEL ET TOUJOURS NOUVEAU. DEDIE. AU ROY. L'histoire du Phenix le trouve en ce Tableau. Lan qu'on voit Expier en produit un Nouveau.</p>											
 JANVIER			 FEVRIER			 MARS					
DIM.	1	LA CIRCONCISION	Mer.	1	S. Ignace . . .	Jeu.	1	S. Arbin			
Lun.	2	S. Basile . . .	Jeu.	2	PURIFICATION	Ven.	2	S. Venant . . .			
Mar.	3	S. GENEVIEVE .	Ven.	3	S. Blaise . . .	Sabb.	3	S. Ciergeville .			
Mer.	4	S. Rigobert . . .	Sabb.	4	S. Gilbert	DIM.	4	REMINISCERE .			
Jeu.	5	S. Siméon . . .	DIM.	5	SEPTUAGESIME	Lun.	5	S. Draufin . . .			
Ven.	6	LEPHANIE . . .	Lun.	6	S. Xad . . .	Mar.	6	S. Colotte			
Sabb.	7	Les Noces de . . .	Mar.	7	S. Romuald	Mer.	7	S. Thomas . . .			
DIM.	8	S. Laurent . . .	Mer.	8	S. Jean de . . .	Jeu.	8	S. Trets . . .			
Lun.	9	S. Thomas . . .	Jeu.	9	S. Apolline . . .	Ven.	9	S. Francoise .			
Mar.	10	S. Paul . . .	Ven.	10	S. Scholastique	Sabb.	10	S. Paternie . .			
Mer.	11	S. Theau . . .	Sabb.	11	S. Severin . . .	DIM.	11	OCULI . . .			
Jeu.	12	S. Hygin . . .	DIM.	12	SEXAGESIME	Lun.	12	S. Paul . . .			
Ven.	13	Nom de Jesus .	Lun.	13	S. Lelin	Mar.	13	S. Euphrate . .			
Sabb.	14	S. Hilaire . . .	Mar.	14	S. Jean Chryostome	Mer.	14	S. Marc . . .			
DIM.	15	S. Gaultre . . .	Mer.	15	S. Silvan	Mer.	15	S. Victorin . .			
Lun.	16	S. Antoine . . .	Jeu.	16	S. Jehanne . .	Ven.	16	S. Mathilde . .			
Mar.	17	S. Antoine . . .	Ven.	17	S. Theodule . .	Sabb.	17	S. Abraham . .			
Mer.	18	Chair de S. Pierre	Sabb.	18	S. Gabin . . .	DIM.	18	S. Gertraude . .			
Jeu.	19	S. Sulpice . . .	DIM.	19	QUINQUAGESIME	Lun.	19	S. Alexandre . .			
Ven.	20	S. Sebastien . .	Lun.	20	S. Facher . . .	Mar.	20	S. Joseph . . .			
Sabb.	21	S. Agnes . . .	Mar.	21	Mardi- gras . .	Mer.	21	S. Joachim . . .			
DIM.	22	S. Vincent . . .	Mer.	22	Les Cendres . .	Jeu.	22	S. Berault . . .			
Lun.	23	S. Emeraude . .	Jeu.	23	S. Dorothée . .	Ven.	23	S. Gabriel . . .			
Mar.	24	S. Basile . . .	Ven.	24	S. MATTHIAS	Sabb.	24	ANNONCIATION			
Mer.	25	C. de S. Paterl .	Sabb.	25	S. Torat . . .	DIM.	25	S. Victor . . .			
Jeu.	26	S. Paule . . .	DIM.	26	QUADRAGESIME	Lun.	26	S. Prudent . .			
Ven.	27	S. Julien . . .	Lun.	27	S. Leandry . .	Mar.	27	S. Riquet . . .			
Sabb.	28	S. Charles . . .	Mar.	28	S. Honore . . .	Mer.	28	S. Goutrand . .			
Dim.	29	S. Françoise de Sale	Mer.	29	4 Temps . . .	Jeu.	29	S. Eulalie . . .			
Lun.	30	S. Basile . . .	Jeu.	30	Notre- Dame	Ven.	30	S. Rieul . . .			
Mar.	31	S. Martine . . .	Sabb.	31	Epope	Sabb.	31	S. Balme . . .			

6. Kalendertavla, "Almanach perpetuel et toujours nouveau", utförd av emaljören Antoine-Nicolas Martinière 1741—42 för konung Ludvig XV av Frankrike. Första kvartalet. Höjd 45 cm. Wallace Collection, London.

förra återges här (bild 6) första kvartalet av emaljören A. N. Martinières beständiga almanacka förfärdigad för konung Ludvig XV av Frankrike i början av 1740-talet. Ludvig XV:s beständiga almanacka består av fyra inramade fält, uppdelade genom förgyllda bronslister, så att varje månad får tre kolumner: en bredare med dagarnas namn i kyrkokalendern under en naturalistiskt utformad bild av det till månaden hörande zodiaktecknet och två smala kolumner för månens faser och veckodagarna samt datumlängden. Namn och siffror är målade på vit emalj, och från baksidan kan man flytta om bitarna, så att kalendariet gäller för det önskade året.

Martinières kalender har tack vare sitt eleganta utförande fått en hedersplats i ett berömt museum. De enklare utformade kalendertavlorna hör till de en gång flitigt använda men nu förbisedda museiobjekten.

SUMMARY

Perpetual almanacs in frames

Swedish inventories from the second half of the seventeenth century often list perpetual almanacs in frames. In the opinion of the author these perpetual almanacs were of the same type as those illustrated in the article, which are taken from the collections of various museums from the eighteenth and nineteenth centuries. The article draws attention to this type of calendar because of interesting links with calendars from medieval times in both content and decoration.

FRÅN FORSKNINGSFÄLTET

FRÅN BYBO TILL INDUSTRIARBETARE

När man står på Gruvberget i Svappavaara och tittar ned i de ganska måttliga hål som brytningen av malm under 1600- och 1700-talen åstadkommit, blir man kanske mest förundrad över de förhoppningar som då knöts till denna avlägsna och föga givande kopparfyndighet. Men ser man detta företag mot bakgrunden av den politiska situation som Sverige befann sig i vid 1600-talets mitt och den roll som den svenska kopparen då spelade på den europeiska marknaden, förstår man hur betydelsefullt ett tillskott till kopparproduktionen tedde sig, även om detta måste hämtas från ödemarkerna längst uppe i norr. En stor del av krigsansträngningarna i trettioåriga kriget finansierades genom den koppar som bröts i Falu gruva. Intet land i världen kunde då producera mera koppar än Sverige. Efterfrågan var mycket stor, bl.a. på grund av att Europas då mäktigaste stat, Spanien, hade kopparmyntfot. Kopparproduktionen fick en våldsamt stimulans och gav upphov till ett febrilt sökande efter nya kopparfyndigheter. Föreställningen om slumrande rikedomar har givit näring åt sagor och sägner kring fynd av malmådror. Övernaturliga väsen spelar i dessa en verksam roll som anvisare av plats för malmletning och ger något av den andliga atmosfären kring 1600-talets kopparrush. I Svappavaara säges det ha varit en lapp, som sett en ren skrapa lav, så att en håll med grönaktig färg blottades. På det sättet upptäcktes kopparmalmen på Gruvberget.

Brytningen började 1654. Det var två bröder, Abraham och Jacob Momma, som fick koncession på fyndigheterna. De kom från Aachen via Holland och hörde till de många utlänningar, som under 1600-talet kom till Sverige för att delta i utvecklandet av den kommersiella och industriella verksamheten i landet. Bröderna Momma var ytterst aktiva och drev bl.a. ett flertal betydande

Gruvan i Svappavaara har behållit sin dominerande plats i byns liv och gör det nu mer än någonsin.

Boskapsskötsel, höfångst, jakt och fiske är den andra komponenten i byns näringsliv, som nu alltmera minskar i betydelse.

bruksanläggningar. Till tack för sina insatser adlades de under namnet Reenstierna.

I Svappavaara hade de dock ringa framgång, och 1670 måste de sluta. Gruvorna visade sig vara föga givande, och transportererna av malmen från Svappavaara och av de förnödenheter som måste sändas dit söderifrån visade sig så svåra och dyrbara, att bröderna efter en hård kamp måste gå i konkurs år 1670. Svappavaarabönderna fortsatte dock att i begränsad omfattning bryta malm och att utvinna koppar ur den ofullständigt utnyttjade malmen i varphögarna ända till 1780.

På ett märkvärdigt sätt har förhoppningarna om ett välstånd byggt på malmbrytning levat i byn. När LKAB 1961 beslöt att utnyttja de sedan lång tid kända järnmalmsfyndigheterna, innebar detta infriandet av århundradens förväntningar. Utvinningen av järnmalm i Svappavaara krävde en järnväg för malmfraktning samt bostäder och serviceanläggningar för ett tillskott av 250 arbetare och deras familjer.

Denna snabba utbyggnad av byn medför givetvis stora förändringar och det inte bara i yttre måtto. Omställningen från jordbruksby med boskapsskötsel som huvudsaklig näringskälla samt fiske och jakt som bisysselsättning hade börjat redan vid tillkomsten av gruvdriften i Kiruna och Malmberget. De yngre manliga medlemmarna av familjerna tog för kortare eller längre tid arbeten i gruvan. Detta tycks inte ha förändrat strukturen i byn nämnvärt. Först efter det senaste kriget har nedbrytningen av den agrara samhällstypen börjat, och nu sker den mycket fort.

Med anslag av LKAB har Nordiska museet tillsammans med Norrbottens läns museum och Riksantikvarieämbetet bedrivit en undersökning i Svappavaara för att följa och registrera såväl de yttre förändringarna av själva bybilden som anpassningen av den inre miljön till de krav, vilka det industriella arbetslivet ställer. Mötet mellan det gamla agrara arbetslivet i Norrland med dess rika variation, dess säsongmässiga koncentration samt frihet för individuella insatser och det moderna arbetslivet med dess ensidighet, likformighet och bundna rytm måste erbjuda många konflikter. Situationen är ingalunda enastående. Överallt i världen möter samma svårigheter i övergången mellan gammalt och

nytt. Studiet av anpassningsprocessen har principiell betydelse och är ett viktigt komplement till den målinriktade industrisociologien.

Från Nordiska museet har en arbetsgrupp bestående av intendent Annika Österman och assistent Birger Grape under ledning av undertecknad i Svappavaara gjort uppteckningar och möbleringsplaner samt utfört fotografering under sammanlagt två och en halv månad samt under sex månader utarbetat och för arkivering färdigställt det insamlade materialet. Arbetet har resulterat i 350 foliosidor uppteckningar efter ett 70-tal intervjuobjekt, drygt 50 möbleringsplaner och teckningar samt ca 500 fotografier.

Anna-Maja Nylén

Summary

From villager to industrial worker

Svappavaara, latitude 67° 36' north, is a mining village in Swedish Lapland. It became known during the 17th century on account of its copper mine, which the Momma-Reenstierna brothers tried to exploit, though with little success. Until the turn of this century the village has been mainly agricultural, stock-raising being the main source of employment, hunting and fishing important side-lines. When the mines in Kiruna and MalMBERGET were opened, the younger men from the village worked there for shorter or longer periods, but the social structure of the village hardly changed. In 1961 LKAB, the state-owned mining company, decided to work the previously unexploited iron ore deposits at Svappavaara. A branch-line has been built from Kiruna, and new homes and essential services have been supplied for 250 families who have recently moved there. The Nordic Museum is at present examining this meeting of old and new from an ethnological point-of-view, and this work is being helped by a grant from the mining company. The present period of acculturation provides a comparison with similar changes that must have occurred in similar situations previously, and is an important complement to industrial sociology.

LAPPMARKSINVENTERINGARNA

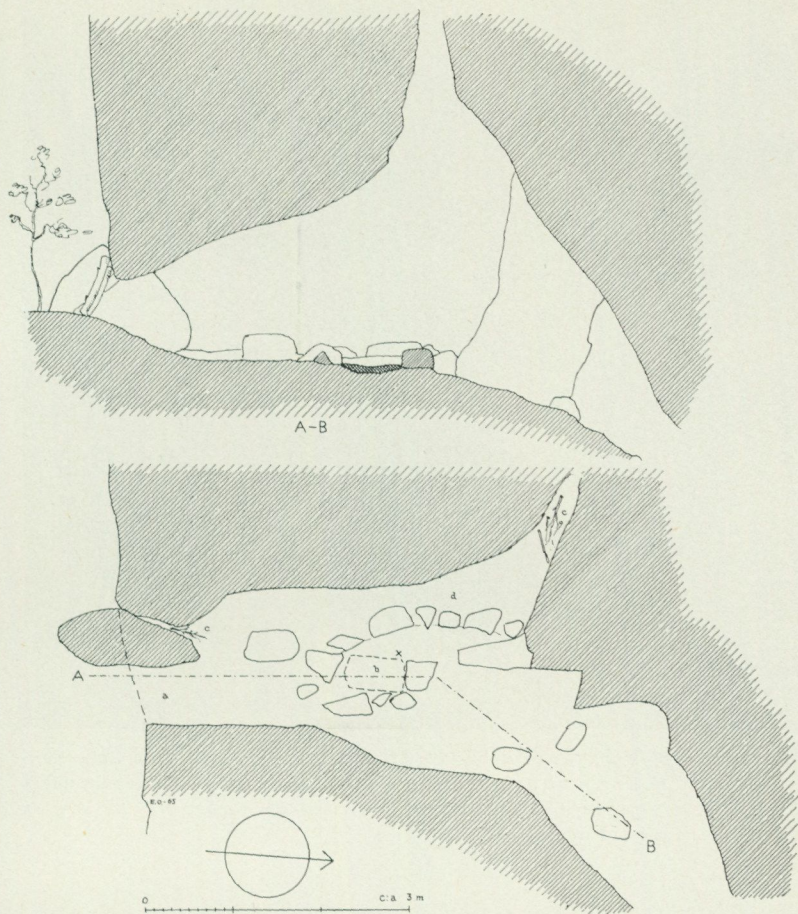
Under det gångna året har museet fortsatt att bedriva fältundersökningar med särskild anknytning till samernas kultur.

Som en bakgrund till den aktuella verksamheten med denna inriktning ges här en kort orientering om tidigare års verksamhet.

Först år 1939 inrättades en särskild museal tjänst för samekultur i Sverige. Den förlades till Nordiska museet, som hade de största samlingarna av lapska föremål. Avsikten med den nyinrättade tjänsten var bl. a. att få resurser till systematiska fältforskningar bland samerna. Den förste innehavaren av tjänsten, Ernst Manker, hade vid tillträdet mer än tio års erfarenhet av undersökningar i lappmarkerna. Han började med att inventera och ordna institutionens lapska föremål och arkivalier, däribland omkring 400 blad anteckningar och 2000 bilder från sina egna fältforskningar. Jämsides med detta organisationsarbete gjordes begränsade etnologiska fältundersökningar, bl. a. i samband med Suorvadammens andra reglering, vilket under åren 1939—1942 resulterade i omkring 100 blad anteckningar, 50 uppmättningsritningar och över 500 fotografier, som allt fick ingå i Lapska arkivet. I dessa och följande beräkningar utelämnas större delen av fältarbetets indirekt anskaffade material, t. ex. frågelistsvar. För resultaten i tryckt form hänvisas till Ernst Mankers bibliografi 1964.

År 1943 kunde de systematiska fältforskningarna börja genomföras. Under perioden 1943—1947 utgjordes de huvudsakligen av en etnologisk inventering av nomadkulturen i Sverige. Liksom tidigare och senare hade Manker ofta i fältet en eller flera medhjälpare för de ofta tidsödande uppmätningarna. Under dessa fem år tillfördes Lapska arkivet i runt tal 700 blad anteckningar, 500 uppmättningsritningar och ungefär 2000 fotografier.

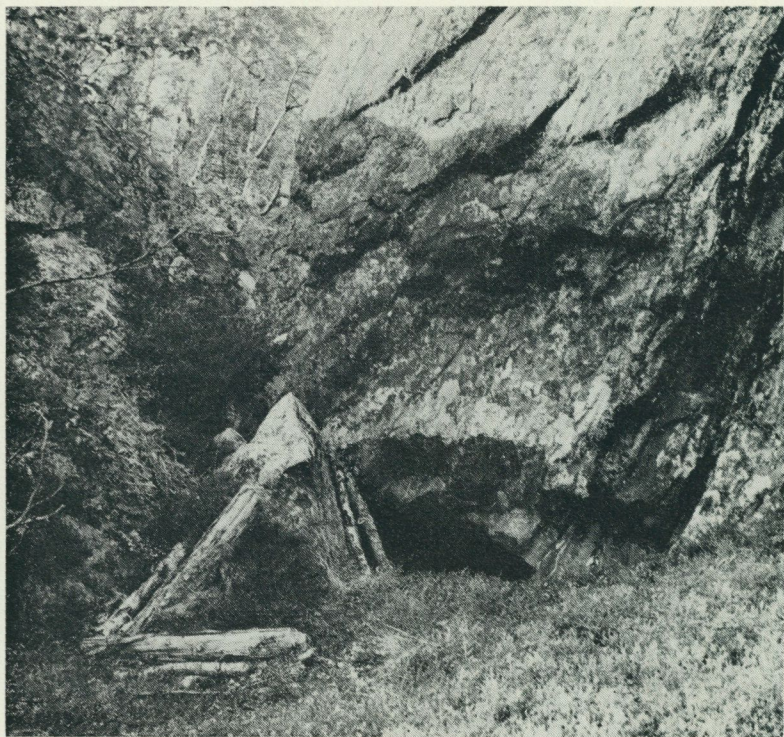
Denna etnologiska inventering fortsattes under de följande åren, men tiden 1948—1958 var fältarbetet framför allt inriktat på en inventering av fasta fornlämningar inom lappmarksområdet. Dessa undersökningar av främst kultplatser, fångstgropar, äldre boplatser och gravar med mer eller mindre stark anknytning till lapsk tradition utfördes i samarbete med vederbörande landsantikvarier.

Bostadsgrotta upptäckt vid Piteälven i samband med Nordiska museets lappmarksundersökningar 1964. Teckning av konstnär Eduard Ole efter uppmätningsskiss (höjdsektionen rekonstruerad).

Under denna elvaårsperiod inregistrerades omkring 1.400 blad anteckningar, 900 uppmättningsritningar och 7.700 fotografier (ungefär hälften av allt fältmaterial 1939—1964), varav en stor del från de arkeologiska undersökningarna.

De följande åren (1959—1964) har fältarbetena bedrivits i begränsad omfattning. De lokala monografiska undersökningarna har

Grottan är i sydvästra hörnet ett ca 10 m långt och 5 m högt stenblock. Ingången är 55 cm hög, och utanför den på gräsvallen är några huggna stycken av björkstammar, av vilka åtminstone tre står som en slags vägg vid öppningen.

varit koncentrerade till framför allt skogsnomaderna i Udtja-tjavelk och den bofasta samebefolkningen i fjällområdet kring Tjeggelvas, i båda fallen inrymmande både etnologiska och arkeologiska arbetsuppgifter. Hösten 1963 påbörjades en etnologisk inventering av aktuella förhållanden hos nomaderna. Resultaten från dessa sex år utgöres i Lapska arkivet av omkring 350 blad anteckningar, 150 uppmättningsritningar och mer än 2.000 fotografier.

Den nya nomadisminventeringen beräknas kunna bli slutförd 1965—1966. För åren närmast därefter blir huvuduppgiften en kulturinventering av de bofasta samerna.

Grottöppningen sedd från eldstaden, som vid sydänden avgränsas av den spetsiga större stenen i förgrunden. Vid tagningen av denna interiörbild flyttades en 86 cm lång grov träbräda inåt från marken vid ingångens vänstra del, där den kanske varit del av en vägg eller dörr.

Efter denna översikt följer här ett par mera konkreta exempel på 1964 års fältundersökningar i svenska lappmarker.

Den 6 och 7 juli 1964 genomsökte undertecknad märkan mellan sjöarna Tjeggelvas och Falesjaure i övre Piteälven för uppgifter i samband med kulturinventeringar hos de bofasta samerna i det förstnämnda området och hos rennomaderna i den grupp, som sommartiden vistas i torvkåtor vid den andra sjön.

Bland annat påträffades och undersöktes ett antal äldre och yngre stockfällor för fångst av hermelin, instoppade under olika stenblock

De renskötande samernas familjer bor numera mestadels i hus större delen av året. Nomadiseringen innebär för många, att man flyttar med bil mellan ett hus i vinterlandet och ett annat i renarnas vår- och höstområde; åtskilliga familjer bo på en enda plats året runt.

av bybor i Västerfjäll. Nomadernas flyttled förr och delvis fortfarande går alldeles i kanten av den stenströdda del av märkan, där blocken och fällorna är talrikast, omkring ett par kilometer öster om nomadlägret. Spridda här och var, bl. a. under utskjutande blockkanter, finns stenhärdar som använts vid flyttning och renvakter.

En av dessa eldstäder är inne i en grotta, som bildats, sannolikt genom ras, vid ena hörnet av en ca 10 m lång och 5 m hög sten. Den halvmeterhöga trånga öppningen vetter åt söder och är något

lägre än en framförvarande gräsbevuxen vall. På utsidan intill ena hörnet av öppningen lutar ett antal ca 75 cm långa stycken av björkstammar, på marken omedelbart innanför (vid *a* på teckningen) ligger en 86 cm lång, grovt tillyxad furubräda med rundade hörn. Väl inkrupen kan man resa sig i sin fulla längd vid bortre delen av grottans största utrymme, titta upp och se en flik av himlen. Härifrån sträcker sig en gång flera meter nedåt och inåt stenblockets mitt, där droppande kalkvatten format stalagmiter i miniatyr. Återvänder man till huvudgrottan finner man här och var stenhällar och stenskärvor, som tydligen lossnat från väggar och tak (de större utritade på teckningen). Mellan ett par grövre stenar vid utrymmets mitt är ett antal smärre stenar med växlande mellanrum, som verkar ditlagda för att inrama en ca 65 cm lång rektangulär yta (*b* på teckningen); i varje fall har man gjort upp eld här, som lämnat en del kolrester. Runtom eldplatsen är förmultnade löv, särskilt tjockt och som mylla vid västra kanten, och vid provgrävning på ett par ställen (bl. a. vid teckningens *x*) påträffades bitar av extremiteter och underkäke från ren, även dessa starkt multnade. Vid två hörn av grottan (markerade *c* på teckningen) har knippen av skurna björkkvistar instoppats. På västra sidan av eldstaden är en bågformig stensatt kant till en plan yta (*d*), som är lämplig att sitta eller ligga på.

Senare på hösten återvände jag till Tjeggelvasområdet. Ingen av de därvid tillfrågade ortsborna kände till just denna bostadsgrotta, men man framhöll att det kunde röra sig om en av de "jordkuler", i området mellan Balvand och Tjeggelvas, vilka vid seklets början användes som bostad av den yngre Spiro, dvs. den rike och sparsamme nomaden Jonas Andersson Bezedar.

Den renskötande samerna moderniserar sitt levnadssätt i allt snabbare takt, i yrket såväl som i hemlivet. Att utreda hur dessa förändringar försiggår inom samtliga fjäll- och skogsbyar i Sverige är huvudsyftet med den ovan nämnda inventeringen av aktuella förhållanden hos nomaderna.

Bilden här är tagen den 28 juni 1964 i vardagsrummet hos en familj, vars husfar är ordningsman i en fjällappby. Byggnaden är rätt gammal men nyligen renoverad och används som vår- och höstbostad för de vuxna och fyra barn i åldern 3—24 år under maj och

juni samt från omkring 10 augusti till tiden omkring jul. Sommaren bor man i torvkåta vid norska gränsfjällen, vintern hyr man hus i skogslandet kring inlandsbanan. Sommarflyttningen sker numera med båt och till fots med packningen i rygsäckar — det tar i vardera riktningen 1 dag mot 2 till 3 dagar förr, då man for med klövjade tamrenar. Vinterflyttningen sker med egen bil. Nomadfamiljen blir alltmera bofast och färdskrinet prydnadsföremål, liksom korgarna för bröd och renost.

Bo Sommarström

Zusammenfassung

Inventur der Nomadenkultur

Seit 1939 hatte das Nordische Museum, welches die grössten Sammlungen lappländischer Gegenstände in Schweden besitzt, einen Beamten mit der systematischen Feldforschung unter den in Schweden lebenden Samen betraut. Eine ethnologische Inventur der Nomadenkultur, sowie eine archäologische Inventur der Kultplätze und Fanggruben, der älteren Wohnplätze und Gräber ist durchgeführt worden; ferner wurden einige lokale monographische Untersuchungen der Waldnomaden und der sesshaften Samen vorgenommen. Im Hinblick darauf, dass die mit der Renntierzucht beschäftigten Samen ihre Lebensweise und Technik immer mehr modernisieren, so wird nunmehr eine ethnologische Inventur der gegenwärtigen Verhältnisse bei den heute noch nomadisierenden Lappländern vorgenommen, der eine Kulturinventur unter den sesshaften Samen folgen soll.

Der Verfasser stellt in einigen Beispielen von den Forschungsreisen des vergangenen Jahres eine Wohngrotte, die von einem Nomaden im Anfang dieses Jahrhunderts angewendet werden konnte, in Kontrast zu einem jetzt während des Frühlings und Herbstes benutztem Wohnsitz.

KRING MORS OCH FARS DAG

Till Nordiska museets etnologiska undersökning, där för närvarande ett speciellt intresse ägnas åt seder och bruk i samband med livets och årets högtider, har med en specialfrågelista insamlats uppgifter om hur Mors och Fars dag firas. Dessa högtidsdagar är inte mer än ca 45 respektive 30 år gamla, så det är ännu möjligt att få "ögonvitnesskildringar" av hur det började och upptogs av den enskilda individen och uppgifter om de förändringar av själva firandet som har ägt rum.

Amerikanskt initiativ.

Söker man i litterära källor, visar det sig att Mors dag uppstod i Amerika på initiativ av en lärarinna vid namn Anna Jarvis (1864—1948). Hon bedrev en intensiv kamp för sin idé att en viss dag på året särskilt skulle ägnas mödrarna. År 1913 kröntes hennes ansträngningar med framgång, och Mors dag instiftades genom beslut av kongressen. Dåvarande presidenten Woodrow Wilson utfärdade en proklamation, och enligt denna förlades dagen till andra söndagen i maj, Anna Jarvis mors dödsdag.

Ungefär samtidigt upptogs seden i England och Australien och något senare, 1918, i Norge och Frankrike. Det var stiftarinnan själv som genom hänvändelse till tidningar och prominenta personer propagerade för idéns spridning.

Cecilia Bååth-Holmberg och sedens införande i Sverige.

Här i vårt land är ett annat kvinnonamn förknippat med denna högtid, nämligen Cecilia Bååth-Holmberg, syster till skalden A. U. Bååth. Hon var författarinna och djupt engagerad i tidens folkbildningssträvanden, bl. a. skapade hon en kvinnlig avdelning vid Tärna folkhögskola, som grundats av hennes man Teodor Holmberg. Hon skrev kulturhistoriska verk, biografier, bl. a. om Karl XV, senare bygde- och naturskildringar i fosterländsk anda; hennes författarskap karakteriseras av "entusiasm, personhistoriskt vetande och okritisk hjältedyran".

På ett aktivt sätt ingrep hon också i tidens moraldebatt och bildade 1909 Svenska riksförbundet för sedlig kultur efter ameri-

kanskt mönster. I dess skrifter, framför allt i tidningen På vakt hade hon stora möjligheter att föra fram sin samhällskritik och även sina reformidéer. Det är mot "den nya moralen", sådan den tog sig uttryck i bl. a. Ellen Keys bok "Lifslinjer", hon för en intensiv kamp. Vid hennes bortgång 1920 skriver hennes man i På vakt följande angående förbundet:

Det är bekant, att vad som drev henne till dettas stiftande var den sedliga nöd och förtvivlan, vari hon fått skåda, och hela den vidtförgrenade sedliga upplösning och smitta — "den kulturella dyfloden" — som framträdde fräckt och frestande i litteratur, i muntlig agitation, i teater och konst, i tidningsannonser och skyltfönster.

Det är detta förbund som står som initiativtagare till firandet av Mors dag i vårt land. I På vakt nr 28, årg. 1919, berättar C. B-H. om hur hon fick uppslaget från en kvinnlig barntidningsredaktör, lade fram det för förbundsstyrelsen, bildade en kommitté och författade ett uttåg, som gick ut till ca 300 tidningar. Där sägs:

Ett lifsvärde finns, som i alltings växling står fast och orubbadt, samt bevarar utan förminskning och nötning sin makt och skönhet: vår moders vård och kärlek.

Man föreslår sista söndagen i maj som en lämplig dag "af viktiga skäl", och dessa tycks främst bestå i att det då är försommar med vackra blommor. Särskilt vänder man sig till präster, lärare och ungdomsföreningar med vädjan om anslutning. C. B-H. betonar, att det inte skulle vara en yttre festdag med stoj och stim på gator och torg i stil med Barnens dag, utan framför allt en hemmets och hemkänslans dag. Stillsammare fester i skolor och föreningar tilläts dock.

Mors dag.

Denna speciella högtid firades alltså första gången 1919 och på den sista söndagen i maj, till vilken dag den sedan dess varit knuten.

Året efter införandet utkom på J. A. Lindblads förlag i Uppsala ett litet häfte kallat "Mors dag". Detta innehåller korta prosastycken av uppbygglig art och dikter till mors ära, lyriska och innerliga, som säkert berett mången mor stor glädje; idag ter de sig dock en smula pekoralistiska. Till hjälp för den som eventuellt kände sig villrådig om hur den nya högtidsdagen lämpligast borde

Cecilia Bååth-Holmberg var den som införde Mors dag i Sverige år 1919.

firas, finns på omslagets pärmar i punkter uppställda anvisningar för hur detta skulle gå till, dels i hemmet, dels utanför detta.

I hemmet:

1. Svenska flaggan hissas från hemmets flaggstång.
2. Mor hälsas om morgonen med sång av barnen.
3. Hon bjudes före uppstigandet på gott kaffe och bröd, berett av barnen. Hon hedras med blommor och en liten gåva.
4. Henne beredes, så långt det är möjligt, vila och frihet från allt hushållsarbete den dagen. Barnen bädda, sopa, laga mat och diska.

5. Vid eftermiddagskaffet eller på aftonen hålles en liten högtidlighet, där far i huset medverkar. Något vackert läses upp, utantill och ur detta häfte, och hjärtats tack bringas Mor, som är hemmets sammanhållande kraft. Barnen utbedja sig Mors förlåtelse för all ohörsamhet och bristande tacksamhet, för allt som vållat Mor sorg, suckar, bekymmer och svårigheter.
6. Frånvarande barn hälsa Mor med brev eller telegram eller vykort, som särskilt gjorts och tillhandahållas för Mors dag.

Denna lilla bok var redan 1922 slutsåld från förlaget.

Fars dag.

Med Mors dag som mönster och affärsintressen som pådrivande kraft tillkom 1931 Fars dag i Sverige att firas andra eller tredje söndagen i november. Efter svenskt och norskt mönster introducerades dagen i Danmark 1935, först förlagd till den 5 juni, grundlagsdagen, senare flyttad till november men utan framgång, då den redan blivit fast rotad den 5 juni.

Tidningar, skolor och föreningar.

Den bild vi fått genom våra meddelare visar ett till en början ganska sporadiskt firande, som inte blir fastare rotat förrän under 1930-talet. Många äldre var till en början negativt inställda och uppfattade det hela som onödigt fjäsk.

De vägar, på vilka den nya högtiden nådde allmänheten, är flertaliga, men den viktigaste troligen tidningarna. Stor betydelse har också skolorna haft, som på många håll från början uppmanade barnen att fira mor genom att rita kort med blommor och någon liten vers på. Detta har med åren upphört av hänsyn till barn från upplösta hem.

I kyrkan har det hänt att prästen från predikstolen erinrat om Mors dag och dess betydelse, och från några enstaka platser berättas att man den dagen samlas på kyrktrappan efter högmässan, där prästen håller tal och man sjunger en psalm.

Den betydelse kyrkan och olika föreningar haft varierar från ort till ort. På vissa platser har ett offentligt firande överhuvud inte förekommit, på andra har IOGT, Verdandi, Missionsförsamlingen och andra mer eller mindre framgångsrikt sökt ordna en gemensam sammankomst. Underhållningen har bestått av sång

Mors dag firas på Torsvi gård i Uppland med deltagande av gummor som tjänat på gården. Morsdagsfirandet startades av Brita Hermelin genom Torsvi sockens ungdomskerets omkring 1920.

och musik, tablåer eller uppläsning och förplägnad. Detta gäller Mors dag och eventuellt tillsammans med Fars dag, aldrig enbart den sistnämnda.

Det är under 1900-talet som föreningsväsendet undan för undan växer sig allt starkare och ersätter den tidigare bygemenskapen. Föreningarna blir viktiga spridningscentra, dels genom att snabbt ta upp nya företeelser, dels tack vare sin räckvidd, särskilt på landsbygden, där det fanns få tillfällen till förströelse utanför dessa. Även om många, speciellt de äldre, ogillat det kollektiva firandet, måste man nog säga att det här bidragit till att traditionen utbildats och stärkts. På senare år tycks föreningsinitiativen ha avtagit, och tyngdpunkten ligger nu inom hemmet.

Blommor, tårta och present.

De båda dagarna firas på ungefär samma sätt, Fars dag ibland

lite enklare, och i stort sett lika i hela landet. Morgonuppvaktningen med kaffe, tårta, blommor, eventuell present och kanske en sång påminner mycket om ett födelsedagsfirande, liksom också det här i landet obligatoriska eftermiddagskaffet tillsammans med barn, släkt och vänner.

Till en början var vårbuketter som barnen plockat det vanliga. Med ökad reklam från blomsterhandlarna blev köpta blommor det övervägande. Från 1920-talets mitt och något tiotal år framåt tycks hortensian ha varit särskilt populär.

Presenternas antal och storlek har givetvis varierat, men i stort har en utveckling från enklare till mer påkostade saker ägt rum, i linje med den förändrade levnadsstandarden. Till en början köptes ett blus- eller förklädestyg eller något annat som mor kunde behöva. Speciella ting, tillrättalagda för tillfället har också tillverkats, såsom vaser, koppar och fat med texten "Till Mor".

Sånguppvaktningen tycks inte vara så utbredd i hemmen numera, men det finns ju radio och grammofon, och alla minns väl "Mor, lilla mor", insjungen 1929 av Sven Olof Sandberg eller "Violer till mor", den melodi som Bertil Boo slog igenom med vid 1940-talets mitt.

Den enkla hälsningen per post från bortavarande barn var för Anna Jarvis mycket viktig. Dock kom den enligt hennes mening att förvanskas, och då hon kort före sin död förklarade att hon ångrade hela idén med Mors dag, var det bl. a. därför att barnen i stället för att skriva brev själva sände kort med tryckta hälsningar eller verser. Detta verkar i och för sig vara en naturlig utveckling i Amerika, kortlandet framför andra, där man kan köpa tryckta hälsningar för de flesta tillfällen.

Även hos oss fanns från början vykort, som reproducerade verk av Carl Larsson och Elsa Beskow och med texter av Zacharias Topelius eller Viktor Rydberg. Dessa tillhandahölls av Eliassons konstförlag i Stockholm. I museets samlingar ingår en katalog från nämnda förlag över Morsdagskort från 1919 och framåt. Ofta återkommande signaturer är Jenny Nyström och Einar Nerman.

Gravsmyckningen blev ett viktigt företag denna dag, men av våra meddelares svar framgår att den inte är speciellt knuten

FARS DAG
8/11

Beställ Fars goda TÅRTA här!

Distribuerad av Semper - ledande leverantör till bagerier och konditorier av vaniljkräm, mjölkpulver, massorinylbungar och andra råvaror

Semper

Hösten 1964 kunde man i tidningar se denna annons om en tårta på Fars dag.

till Mors och Fars dag. Många pryder regelbundet sina föräldrars gravar under hela året.

Anna Jarvis tanke hade varit att mödrarna en dag på året skulle ägnas lite uppmärksamhet utöver det vanliga, antingen med en enkel högtid i hemmet, några skrivna rader per post eller en blom-

ma på graven, och detta är, som vi sett, fortfarande grundstommen i sättet att fira dagen. Kring denna ursprungligen alltså mycket ideella och anspråkslösa högtid har affärsmännen inte varit sena att sluta upp, båda dagarna har fått en alltmer geschäftsbetonad ram, och i dag är företagens annonser ett effektivt hinder mot att de glöms bort. Detta kommersiella exploaterande har tydligen gjort många avogt inställda. Man bör dock inte förbise, att det är ett öde som drabbat de flesta av våra högtider på grund av reklamens ökade betydelse överhuvud taget.

Barbro Philipson

Summary

Mother's and Father's Day

Mother's Day was instituted in the United States and recognized by the United States Congress in 1913. The idea quickly spread to other countries. In Sweden this festival was introduced in 1919 by Cecilia Bååth-Holmberg, the author and founder of the National Society for the Promotion of Moral Education. The Nordic Museum has sent out a questionnaire to obtain information about the factors which have contributed to the present widespread celebration of Mother's Day in Sweden and about the customs connected with its celebration. The press and schools seem to have been the most important propagators, now it is commercial advertising. Father's Day was launched solely by business interests in 1931. It is celebrated on a Sunday in November, while Mother's Day is celebrated here on a Sunday in May, as it is in other countries.

BRÖD I STOCKHOLM 1964

I dag har Sverige enligt uppgifter från initierade bagare det största brödsortimentet i världen. I Stockholm kan man i ett större varuhus t. ex. välja mellan ett 40-tal mjuka matbrödstyper dessutom med ett stort antal varianter. I ett stånd i Östermalmshallen säljs upp till 113 olika mjuka och hårda matbrödssorter, vari inräknas ett flertal varianter av samma bröd. Dessa bröd kommer från 43 producenter, varav 10 utländska, huvudsakligen tyska. Bagarna och med dem samarbetande organisationer har i dag stora resurser att genom reklam och propaganda lansera allt flera "annonserlunda" bröd. Vår nuvarande allt större variationsrikedom i fråga om bröd har t. o. m. resulterat i en reaktion i pressen, där det klagas över husmödrarnas villrådighet inför de överfyllda brödhyllorna.

Den ökade inflyttningen till städerna har medfört en traditionsblandning, som särskilt är märkbar i brödvanorna. Landsortsbagerier distribuerar sina speciella brödsorter till huvudstaden, och inflyttade landsortsbor kan lätt hitta sin hemtrakts bröd, särskilt i de större varuhusen och saluhallarna. Skåne är särskilt rikt företrätt, men även norrländskt tunnbröd finns i många varianter. Enbart under 1964 introducerades i Stockholm ett antal nya matbröd, av vilka kan nämnas skånebrödet Tomelilla kavring och norrbottensbrödet Svartlå-rieska. Vid jul utökas sortimentet dessutom med olika sorters vörtbröd.

Utländska bröd började uppträda under och efter sista världskriget i samband med flyktingströmmen och importen av utländsk arbetskraft. Bland flyktingarna fanns bagare, som började tillverka för oss tidigare främmande bröd. De inflyttade grupperna kan nu köpa samma bröd som de varit vana vid från sitt tidigare hemland. I Stockholms varuhus och saluhallar säljs nu ett stort antal utländska matbrödssorter, framför allt estniskt, finskt och tyskt bröd, huvudsakligen i form av avlånga, osötade råglimpor och runda rågkakor med mer eller mindre utpräglat sur smak.

August Tooming kom till Sverige 1945 som flykting från Estland. Han uppges vara bland de första som började baka de est-

niska limporna i Stockholm. I början bakade han ensam efter sina ärvda familjerecept, utökade sedan sin rörelse och är i dag välkänd för sitt speciella bröd. Bland Toomings bröd, som framför allt köpes av utlänningar, kan nämnas de omtyckta surlimporna. I Estland låter man dem ligga några dagar innan de ätes; de är nämligen som färska ganska starka i smaken. Populära är också de ljusa estniska limporna med en aning söt smak, som de fått genom att maltmjöl kokas till surdegen. Judebrödet eller estnisk fläta är ett osötat vitt bröd som köpes mycket av utlänningar, vilka föredrar detta framför det svenska kaffebrödet. Även många svenskar uppskattar dessa utländska bröd som ersättning eller omväxling till de inhemska i många fall kanske alltför söta bröden.

Detta märkliga tillskott av brödtraditioner från landsbygden och från utlandet har föranlett Nordiska museet att göra en inventering av de brödsorter, som nu saluförs i Stockholm. Undersökningen syftar också till att få en uppfattning om den snabba utvecklingen av hantverks- och industribagerier som skett under 1900-talet.

Hittills har brödsortimentet i ett 30-tal varuhus, saluhallar, livsmedelsbutiker och bagerier inventerats och uppgifter om brödens benämning, utseende, ingredienser, härkomst, spridning osv. insamlats. Omkring 150 mjuka och hårda matbrödstyper med varianter har registrerats. Av dessa är ett 80-tal landsortsbröd, av vilka huvuddelen är tillverkade utanför Stockholm och vilka börjat säljas i staden under de senaste åren, samt ett 50-tal utländska bröd, framför allt estniska, finska och tyska bröd tillverkade i Stockholm. Vid inventeringen har det bl. a. visat sig att många av Stockholms ca 400 bagerier bakar sina egna specialiteter, och flera omtyckta landsortsbröd säljs endast lokalt i vissa varuhus eller mindre delikatessaffärer. När brödinventeringen blivit mera fullständig, planeras en uppbakning av brödattrapper enligt nya metoder av ett antal nu saluförda representativa brödtyper, vilka kommer att ingå i museets samlingar.

Brödframställningens hela förlopp från degsättning till försäljning i butikerna har studerats och fotograferats i två industribagerier och två hembagerier, varvid särskild vikt har lagts vid de

I von Schewens brödstånd i ÖstermalmsHallarna kan kunden välja ur ett rikt sortiment av utländska brödsorter som börjat säljas i Stockholm under de senaste 20 åren.

hantverksmässiga arbetsmomenten och ännu bevarade bagartraditioner. Utöver intervjuer i butiker och bagerier har sex äldre bagare utfrågats om tidigare brödformer och förhållanden inom bagerinäringen. Bland dessa värdefulla intervjuobjekt finns bagare med erfarenhet och minnen av hantverksmässig brödtillverkning vid 1800-talets slut, innan den industriella utvecklingen under 1900-talet ännu på allvar hade börjat förändra brödframställningen.

Vår brödhushållning var åtminstone på landsbygden ganska oförändrad och följde gammal tradition fram till 1800-talets se-

nare del. Bak av vardagsbröd och i mindre utsträckning helgdagsbröd var en uppgift för de enskilda hushållen. Även i städerna var hembakningen allmän. 1800-talets svenska brödkultur, särskilt i Mellan- och Nordsverige, kännetecknades av en förrådshushållning baserad på i regel två storbak om året. Färskt, mjukt bröd var under sådana omständigheter en sällsynthet.

Den yrkesmässiga bakningen utvecklades under 1600- och 1700-talen i långsam takt, och den byggde sin tillverkning på gamla brödtraditioner. Först efter näringsfrihetens införande 1864 och sedan den industriella utvecklingen satt fart ökades antalet bagerier, och upplösningen av den inhemska brödtraditionen gick samtidigt allt snabbare. De flesta bagerierna var av typen hembageri med sin kundkrets i de närmaste kvarteren. De konkurrerade med yrkesbagarna och stod i många fall utanför de lagar som gällde för dessa. På 1930-talet var antalet hem- eller finbagerier i Stockholm större än nu, men därefter har antalet minskat och marknaden efter hand övertagits av industribagerierna, som tack vare rationalisering och automation kan tillverka stora serier bröd per dag och därigenom hålla lägre priser. Men ännu under 1930-talet bakades 2/3 av allt bröd i hemmen och bagerierna var övervägande av hantverkstyp. Moderna bagerimaskiner kom i bruk i början av 1900-talet. Redan före sekelskiftet hade bakugnar med rörliga ärilar installerats såsom de första i Sverige hos Schumachers bageri i Stockholm. Efter sekelskiftet började i synnerhet spisbrödstillverkningen att industrialiseras. Nätugnar och uppslagningsmaskiner var moderna i Stockholm omkring 1910. I och med andra världskriget gick slutligen hembakningen definitivt tillbaka. Omställningen från hantverksmässig brödtillverkning, främst i hemmen, till våra dagars industriella storproduktion har alltså skett relativt sent.

Under självhushållets tid var folk vana vid endast några få sorters bröd. En tillfällig omväxling i vardagens enformiga bröddiet utgjorde helg- och högtidsbröden. Olika trakter hade sina speciella brödsorter beroende på lokala sädesslag och traditioner. Men även på landsbygden uppträdde yrkesbagare, som lanserade nya brödsorter och konkurrerade med bakningen i hemmen. In på 1900-talet var det ännu vanligt att bagargesäller gav sig ut på vandring

Von Schewens brödstånd i Östermalmsballarna. Ett urval utländska bröd: andra hyllan uppifrån t. v. polskt bröd och t. h. dansket formbröd; tredje hyllan uppifrån t. v. preusserlimpa, i mitten tysk bergis och t. h. estniskt vollkornbröd; nedersta hyllan t. v. finsk surkaka, i mitten finskt jästbröd och t. h. tyskt formbröd; i korgen t. h. tyska brötchen.

efter nytt arbete och därvid bidrog till spridningen av nya brödsorter och bakningssätt. Till Stockholm kom på 1880-talet ett antal tyska bagare som införde nya tyska brödsorter. Frommes Tyska Bageri startade redan 1909 och har alltsedan dess bakat sina speciella utländska bröd. Bagarna lockade med karlsbaderbröd, kaisersemmel, katalanibröd, stettinerbröd och många andra.

Tidigare kunde en och samma bagare baka både mjukbröd och knäckebröd. Numera sker all knäckebrödstillverkning i några få större fabriker. Bageri och konditori var tidigare inte förenade i en och samma rörelse. Sockerbagaren, våra dagars konditor, hade sin egen tillverkning. Numera framställer de flesta bagerier både matbröd och konditorivaror. På ett större modernt bageri i Stock-

holm kan fördelningen var 75 % matbröd och resten kaffebröd bakverk och liknande.

Våra dagars omfattande brödsortiment uppträdde relativt sent, framför allt efter 1956, då de s. k. standardiseringsbestämmelserna, föranledda av sista världskriget, avskaffades.

Trots de stora förändringar inom handel och industri som skett under de senaste decennierna har gammal tradition i bröd-tillverkning och brödhandel i vissa avseenden bevarats. Den gamla skråandan inom bageriväsendet levde också kvar längre än inom något annat hantverksyrke. Som exempel från Stockholm kan här blott nämnas, att stenhällsugn av äldre typ och från början vedeldad fortfarande är i bruk, att ett antal landsortsbröd, t. ex. Baskemölla kavring och Svartlå-rieska, vilka säljs i Stockholm, gräddas i vedeldad ugn, att några bagerier i stället för lockande reklam på plastpåsen stämplar sitt firmanamn i brödet samt att brödsortimentet omfattar många bröd, vilka till ingredienser, ut-seende och bakningsätt återgår på äldre former.

Birger W. Grape

Summary

Bread in Stockholm 1964

At the end of the second world war there was only a very limited choice of standard varieties of bread available in Stockholm, due to the food shortage. Now, however, bakers say that Stockholm has the widest range of different varieties of bread in the world. This is mainly due to the influence of foreigners and people from the provinces who have brought their own traditional types of bread with them. The Nordic Museum has decided to record this phenomenon while it is still recent. About 150 different types of loaves and crisp bread have been registered. The people from the provinces form a good clientele for provincial bakers, who are now more and more sending their local types of bread to Stockholm. The foreign residents have set up their own bakeries and their bread is also bought by people who are not from the country in question. This is to a large extent due to propaganda for more wholesome varieties of bread than the common, very sweet, Swedish loaf. In connection with this research into the varieties of bread at present available, research has also been conducted into the industrialisation of the baking industry. Crisp bread was the first type of bread to be mass produced, starting at the turn of the century. Baking bread at home has become very unusual during and after the second world war.

BLAND ÅRETS NYFÖRVARV

MODEJOURNAL EN MINIATURE

Till Nordiska museet har under året förvärvats ett miniatyrporträtt föreställande en ung dam från 1600-talets mitt (se färgbilden). Storleken är ca 7×5,5 cm, och tekniken är olja på kopparplåt. Den lilla målningen ligger i ett etui av svart mönsterpressat läder från samma tid, inuti fodrat med ljusblått siden. På baksidan av plåten står *Drottning Christina* med en skrift, som dock knappast kan vara tidigare än från 1700-talets slut.

Som måleri är porträttet ingalunda något konstverk, snarare har det utförts av någon flyhänt amatör möjligen i Frankrike. Den mörkröda klänningen med vit garnering är summariskt målad liksom pärlhalsbandet. Det bruna håret med hängande lockar prydes långt bakpå hjässan av något, som kan vara antingen en bindmössa eller en liten krona som den drottning Kristina bär på ungdoms-porträtt från samma tid. Utan att kunna kallas ett autentiskt Kristinaporträtt återspeglar det onekligen samma skönhetsideal som den unga Kristina.

Det intressanta är emellertid föremålets tillbehör, en rad glimmerskivor, tretton stycken, alla av samma ovala form och storlek och med påmålade dräktdelar. När de placeras ovanpå porträttet, blir den unga damen sålunda omklädd än i färgrika klänningar och hattar samt lågt hängande örhängen enligt tidens mode, än till nanna i svart-vitt dok eller också som man med liten mustasch och läppskägg, plymagerad svart hatt och kappa. Glimmerskivorna bär spår av att ha tummats många gånger, på flera är hela stycken borta.

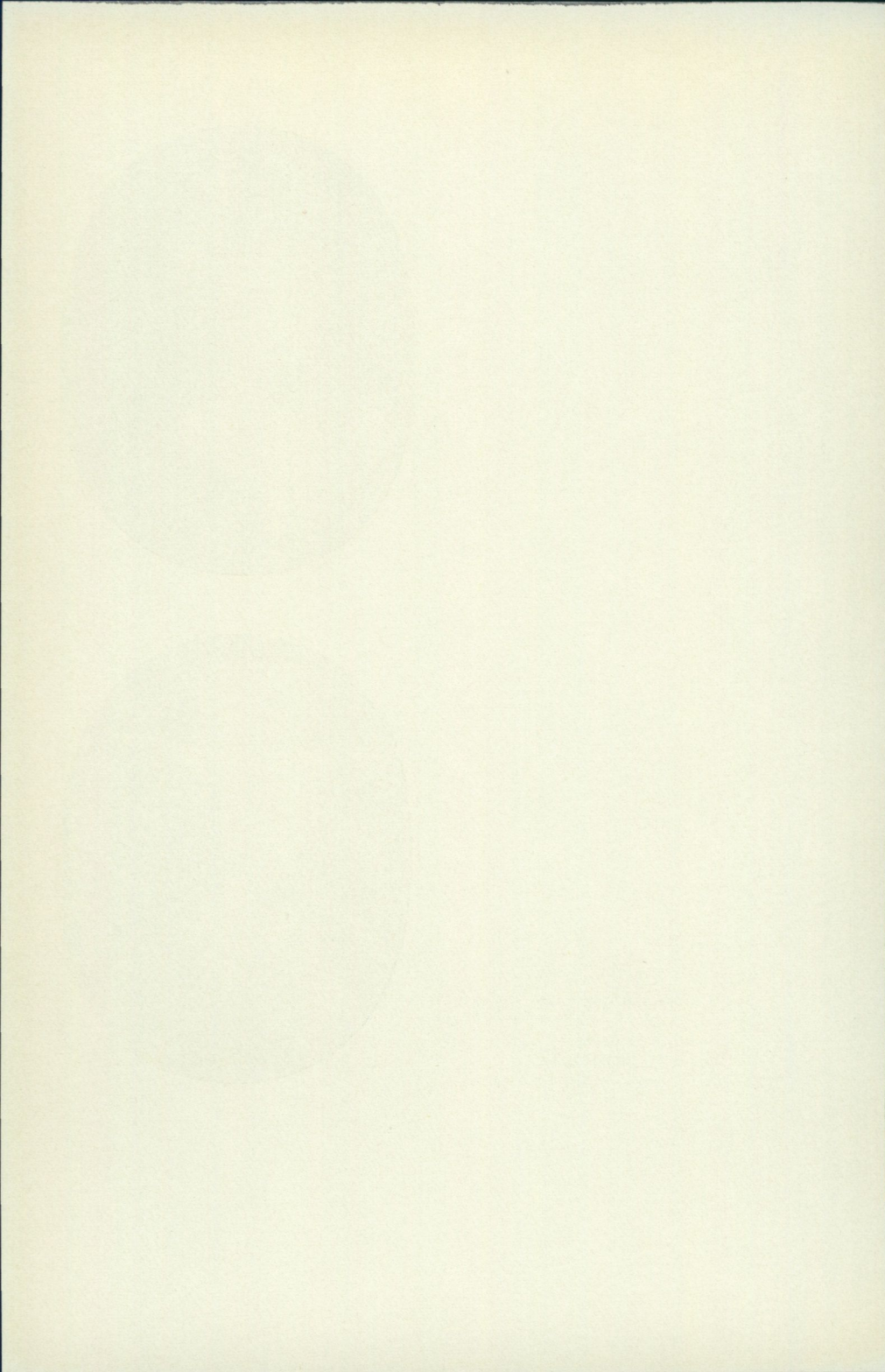
Dylika modebilder med sitt intryck av lekfull underhållning och maskerad är kända i ytterligare några exemplar; sålunda äger Nordiska museet ännu ett.¹ I Nationalmuseum finns två, varav det ena mycket nära överensstämmer med det senare omnämnda på Nordiska museet, och i Göteborgs historiska museum ett. Storlek och läderetuier är ungefär desamma, sidenfodren varierar, ljusblått, ljusgrönt eller skärt. Fyra av dessa är här återgivna vardera

Ung dam från drottning Kristinas tid. På den nedre bilden är hon måhända för maskerad klädd till man. Dräktbytet har skett genom en med dräktdelar påmålad glimmerskiva. Nationalmuseum (1).

Miniatyrporträtt som modejournal. Tretton stycken med olika dräktdelar bemålade glimmerskivor ger förslag till variationer. 1640-talet. Nordiska museet. (2)

*Ännu en ung dam från Kristina-
tiden i turkisk dräkt. Modebild
med möjligheter till variationer ge-
nom glimmerskivor, som försetts
med olika dräktdelar. Nordiska
museet (1).*

Ung dam i modedräkt från 1640-talet. På den nedre bilden har hon satt på sig en annan klänning och en kokett huvudbonad samt örhängen. I hennes garderob finnes ytterligare tretton ombyten för olika ändamål. Göteborgs historiska museum.

med ett dräktbyte som exempel. Slutligen finns ett exemplar av alldeles samma karaktär i Musée Carnavalet i Paris. Tillhörande glimmerskivor med dräkt detaljer är i detta fall tolv till antalet.² Man har där daterat bilden till 1660—1670, vilket synes vara en något sen tidpunkt.

De fem porträtten i Sverige är målade efter ett par olika modeller men utan tvekan utförda av samma hand. Man kan peka på detaljer som håret och sättet att måla pärlorna kring halsen och barmens rundning mot uringningen. Alla utom den först nämnda av de unga damerna bär kring axlarna en bred spets, vars mönster på samma sätt summariskt tecknats med penselskaftet.

Av de båda miniatyrerna i Nationalmuseum har den ena modellen en tydlig hätta eller bindmössa, gulaktig med mönstrade röda band på bakhuvudet. Den andra har liksom sin replik på Nordiska museet fått ett försök till landskapsfond med träd och ett par flygande fåglar. Tillsammans har de bägge i Nationalmuseum 30 målade dräktomyten.

Göteborgsminiatyren har de bäst bevarade glimmerskivorna, 14 stycken, en av dem en mansdräkt. Här finns också några halv-månformade glimmerpassepartouter med spår av lim. Troligen har de fästats nedtill på miniatyren och sålunda hållit glimmerskivorna på plats, instoppade i den ficka som bildats.

Pappersdockor uppträdde först vid 1800-talets början. Vi står väl här inför deras föregångare. Med tanke på det ömtåliga materialet vill man gärna tro att dessa "leksaker" avsetts för vuxna.

Avslutningsvis kan nämnas förekomsten av de vanligen i Augsburg utförda skruvmynten (Schraubtaler)³, som hade en liknande funktion. Sådana finns bl. a. i Finlands Nationalmuseum, Helsingfors, och ett dylikt, en fransk écu från 1652 med Ludvig XIV:s bild, tillhör en privatperson i Stockholm. Även här, alltså inuti myntet, har infogats en bild av en ung dam. Hon är målad på papper och kan "kläas om" med ett 10-tal dräkter på olika glimmerskivor. På en av dessa finner man, trots det minimala formatet, t. o. m. en kavaljer som omfamnar modellen, medan den fria handen höjer en dryckeskanna.

Märta Upmark

Noter

1. Gustaf Näsström, Forna dagars Sverige II, Stockholm 1948, s. 179, "Ung dam leker maskerad".
2. Maurice Letoir, Histoire du costume, Paris 1934. — Just innan denna artikel går i tryck har ytterligare en dylik bild av samme "konstnär" framkommit. Den tillhör friherrinnan Elisabeth Rudbeck, Stockholm, och har inte mindre än 23 tillhörande glimmerskivor, av vilka fyra med manliga dräkter.
3. Hermann Clauss, Der Schraubtaler und seine Geschichte, Mitteilungen der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft, XXXI. Jahrg. München 1913.

Zusammenfassung

Modejournal en miniature.

Anlässlich eines Neuerwerbs für das Museum beschreibt der Verfasser fünf Miniaturporträts aus der Mitte des siebzehnten Jahrhunderts, in Ölfarbe auf Kupferblech, die von derselben Hand ausgeführt sein müssen, und die mit Hilfe bemalter Glimmerplatten mit anderer Kostümierung versehen werden können, so wie in späterer Zeit Papierpuppen als Spielsachen angewendet worden sind. Sämtliche Miniaturen liegen in mit Seide gefütterten Etais aus mustergepresstem Leder. Der Verfasser vergleicht die Technik mit den sogenannten Schraubtalern.

Hos Sotheby & Co. i London såldes på offentlig auktion de första dagarna i juli 1963 The Hon. Mrs Nellie Ionides samling av kinesiskt porslin. I katalogen förtecknades i ett och samma utrop två skålar av ett slag som i Sverige brukar gå under benämningen ostindiskt porslin eller kompaniporslin. En av dessa var från svensk synpunkt av särskilt intresse med hänsyn till att den på utsidan var dekorerad med bl. a. en medaljliknande bild av Karl XII med omskriften CAROLVS XII SVEC·GOT· & VAND·REX· samt på motsatta sidan svenska lilla riksvapnets tre kronor. Genom förmedling av en antikvitetshandlare i Stockholm förvärfvade Samfundet Nordiska museets Vänner denna skål; den andra, som för Nordiska museet var helt ointressant, behölls av förmedlaren. Priset för de båda skålarna tillsammans var 100 pund.

Sothebys expert hade i katalogen beskrivit skålen med Karl XII:s bild som dekorerad i famille verte-stil, beteckningen med rätta satt inom citationstecken, med inslag av röd emalj jämte framställningar av "the Hundred Antiques".¹ Tidsbestämningen var gjord till Ch'ien Lung (1736—1796), mot vilken datering ingen invändning kan resas. — Skålens diameter i brädden är 22,7 cm och höjden 10 cm.

Ett studium av porslinet som sådant uppenbarar, att detta är av mindre god kvalitet; utförandet är sämre än vad man vanligtvis finner hos kinesiskt 1700-talsporslin avsett för den europeiska marknaden. Som samlarobjekt är också skålen föga attraktiv, eftersom den är spräckt och lagad. I den av allt att döma mycket kräsna Mrs Ionides ägo har den väl kommit som ett kuriosum. I Nordiska museets samlingar har den emellertid ett värde långt därutöver.

I dekoren tycker man sig i betraktande av dess heterogena ka-

raktär kunna urskilja tvenne tillkomstillfällen, dock med högst några få års tidsintervall. I Chin-te chen i provinsen Kiangsi, där den kejserliga fabriken var belägen, har först — sannolikt omkring 1700-talets mitt — för export gjorts en vit skål med sparsam dekorerings i sepia, rött och guld, framställande dels med ganska illusionistisk verkan en damm med fyra guldfiskar — två röda, en i sepia med rödkonturerade buk fjäll och en i guld — i skålens botten, dels en dubblerad komposition av bord, taburett, målningsrullar och fjäderpennor i urnor, upprullad landskapsmålning, snäcka m.m. på utsidan (the Hundred Antiques).

I detta exportfärdiga skick har skålen jämte annat liknande gods förts till Kanton som lagervara. En superkargör i något av de europeiska ostindiska kompaniernas tjänst har till fullföljande av en kommission från hemlandet valt ut just denna skål för efterdekorerings, som sedan utförts i någon av de kantonesiska verkstäderna. Målaren har, då han gått till verket, haft i åtanke vissa direktiv beträffande den florala utsmyckningen och bredvid sig på arbetsbordet haft liggande förlagor till Karl XII:s-medaljongen och det svenska riksvapnets tre kronor. Förutom svart, sepia och guld har han använt sig av emaljfärger i blått, gult, grönt och rött. Sex körsbärsblommor har han låtit falla ned i fiskdammen, han har försett mynningen in- och utvändigt med en bård samt fyllt utsidans ännu odekorerade ytor med dels en stiliserad blomsterkorg, som har de heraldiskt korrekt tecknade tre kronorna i guld med röda konturer mot blå botten, dels visavi denna komposition medaljongen, flankerad av en lotusranka av samma slag som väller ut ur korgen. Mot ett intrikat, så gott som ytäckande lotusmönster i guld tecknar sig i sepia den svenske hjältekonungens bröstbild med ansiktet i profil. Den inledningsvis angivna omskriften står i guld mot blå bakgrund. Förvånansvärt är, att dess bokstäver är graverade och grundade med ett bladguld av annan kulör än det på skålen i övrigt förekommande guldet. Detta förhållande ger anledning förmoda att omskriften tillkommit senare och någonstades i Europa. — Efterbränningen av porslinet i Kanton har varit otillfredsställande, vilket med tiden lett till betydande bortfall av emaljfärgerna.

För en svensk kulturhistoriker är det naturligtvis lockande att

Ostindisk skål dekorerad med bl. a. ett medaljongporträtt av Karl XII och det svenska riksvapnets tre kronor. Ch'ien Lung (1736—1796). Sannolikt från 1700-talets mitt.

*Den kinesiske målaren, troligen verksam i Kanton, har på blomsterkor-
gen komponerat in det svenska riksvapnets tre kronor målade i guld på
blå botten.*

Ursprungligen har skålens utsida varit dekorerad endast med två lika framställningar av attribut hänförande sig till målarkonsten (the Hundred Antiques).

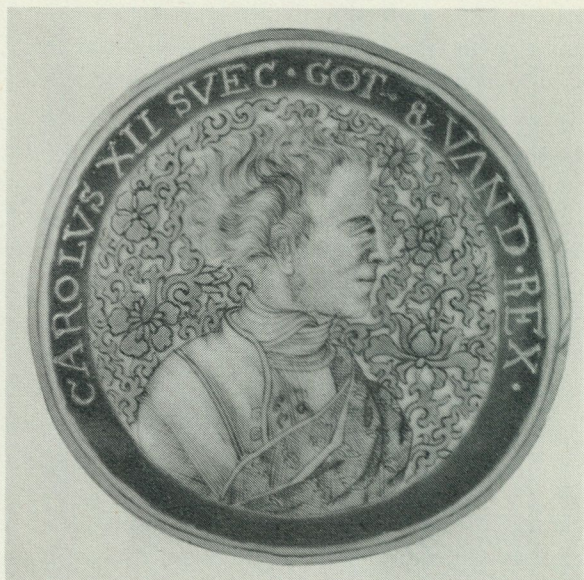
Till skålens ursprungliga, sparsamma dekorerings hör denna återgivning av en guldfiskdamm. Körsbärsblommorna i dammen liksom bården är en senare komplettering.

söka utforska anledningen till att en kinesisk skål försetts med bilden av Karl XII minst en mansålder efter dennes död och därtill riksvapnets tre kronor samt vidare de omedelbara förebilder, som satts i kinesens hand.

Skålens antecedentia före Mrs Ionides förvärv tycks vara okända, och någon annan anknytning till Sverige än förekomsten av kungabilden och rikssymbolen kan icke påvisas. Hade det exempelvis funnits en svensk ostindiefarare eller ett svenskt skepp överhuvudtaget med namnet Carolus Rex under kejsar Ch'ien Lungs regeringstid, vilket emellertid icke är fallet, skulle man med visst fog kunna gissa på ett svenskt initiativ — ett representativt föremål för en skeppskaptens kajuta.

Karl XII:s lysande segrar på slagfälten fyllde samtiden med den största beundran. Han blev på en gång Europas idol, och skildringarna av hans fälttåg lästes över en hel kontinent. I ännu högre grad blev detta fallet, sedan Voltaire 1731 givit ut sin "Histoire de Charles XII", spridd i otaliga upplagor och översatt till många språk — till och med arabiska. Jöran Nordbergs 1740 utgivna "Konung Karl XII:s historia", som kort därefter utkom även i tysk och fransk översättning, har likaså bidragit till att hålla det internationella intresset vid makt kring kungens person långt in på 1700-talets senare hälft. Sannolikt är det en av Voltaire entusiasmerad Karl XII:s-beundrare som beställt skålen, och denne kan följaktligen sökas var som helst i Europa. Uppspårandet av denne okände är likväl i brist på ledtrådar ett alldeles hopplöst företag.

Kungens bröstbild på skålen är till sin typ omiskänneligt ett medaljporträtt. Förebilden är därför i första hand att söka bland mängden av Karl XII:s-medaljer, slagna både före och efter hans död såväl här i Sverige som på kontinenten. Härvidlag kan blott två sådana komma i fråga, nämligen Bengt Richters Dünamedalj från 1702 och Johan Karl Hedlingers s. k. dödsmedalj från 1718, båda praktiskt taget lika så när som på storleken. Deras adverser har likväl andra omskrifter än den på skålens medaljong. Det är emellertid icke något exemplar av dessa som den kantonesiske målaren haft för ögonen utan ett kopparstick. Med penseln eller pennan har denne nämligen modellerat anletsdragen på samma

Karl XII:s porträtt på den ostindiska skålen, målat med sticket på motstående sida som förebild. Bakgrunden utgöres i stället för skraffering av ett lotusmönster i guld med röda konturer. Den graverade omskriften står i guld på blå botten.

sätt som kopparstickaren, när denne arbetar i punktmaner. Med detta konstaterande öppnar sig ett till synes oändligt fält för vidare efterforskningar.

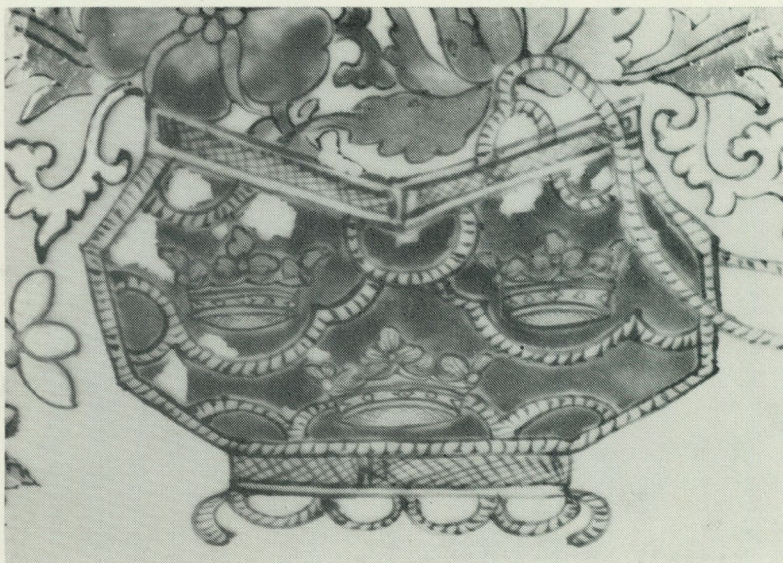
Ett systematiskt sökande efter den direkta förebilden bör förnuftsmässigt börja med Voltaires "Histoire", som i ett större offentligt bibliotek upptar ett överväldigande antal hyllmeter. Mödornas resultat blir dock negativt; vad man finner är vanligen en och samma karikatyrmässiga bild av kungen i helfigur som titelplansch, aldrig ett medaljporträtt.² Lika nedslående är forskandet i Nordbergs verk. Där förekommer visserligen åtskilliga återgivningar av medaljer, men ingen av dessa återgår på Richters eller Hedlingers. Man har då att söka sig tillbaka till Voltaires tryckta källor. Äntligen! Det kopparstick (här reproduceerat) som kantonesen fått sig tillsänt för att arbeta efter återfinnes — i detalj troget återgivet på skålen men delvis översatt i färg — som titelplansch i Jean-Léonor le Gallois sieur de Grimarests

Förebilden till Karl XII:s porträtt på den ostindiska skålen. Kopparstick av Charles Simonneau d. ä. i Paris från något av åren 1702—1705, använt som titelplansch i ett år 1705 utgivet arbete om Karl XII:s fälttåg av J.-L. de Grimarest.

”Les campagnes de Charles XII, roi de Suède”, en bok som utgavs 1705 i Paris med franskt kungligt privilegium och försågs med vederbörligt imprimatur.³ Utgivningsåret eliminerar omedelbart tanken på ett stick efter Hedlingers medalj som förlaga, och kvar står Dünamedaljen som den enda möjliga. Högst tre år har således förflutit mellan tillkomsten av medaljen och sticket.

Titelplanschens stick är tydligt signerat ”C. Simonneau maj. delin. et sculpsit”.⁴ Charles Simonneau (1645—1728), som av signaturen att döma själv kallade sig den äldre för att icke förblandas med sin yngre broder Louis, var en av sin tids mest framstående kopparstickare i Paris. Han innehade titeln graveur desinateur ordinaire de cabinet du roi. Observera att signaturen innehåller uppgiften om att konstnären icke blott stuckit porträttet i koppar utan även tecknat det. Vilka slutsatser kan man tillåta sig att draga härav? Det torde inte vara alltför djärvt att påstå, att Simonneau arbetat direkt efter Richters nyligen slagna medalj

Det svenska riksvapnets tre kronor är inkomponerade i den blomsterkorg, som är målad på den ostindiska skålens sida. Kronorna står i guld med röda konturer på blå botten.

och att någon på begäran av honom eller av bokens författare lämnat text till omskriften för detta särskilda ändamål. Den speciella utformningen av Karl XII:s titulatur på stickets medaljbild förekommer nämligen icke på Dünamedaljen och icke heller på någon tidigare Karl XII:s-medalj. Denne någon måste ha varit Daniel Cronström, svensk resident vid franska hovet 1702 och följande år e. o. envoyé i Paris, en man med talrika vänner i de parisiska konstnärskretsarna och en ivrig befrämjare av de konstnärliga förbindelserna mellan Frankrike och Sverige. Ett starkt stöd för antagandet skänker det faktum att Cronström var personligen bekant med Simonneau genom att han engagerat denne i arbetet med att sticka Nikodemus Tessin d.ä:s byggnadsprojekt i koppar. Cronström hade också aktivt tagit del i tillkomsten av Dünamedaljen genom att låta fransmannen Sébastien Le Clerc utföra ett antal skisser till medaljens revers.⁵

Grimarests bok om Karl XII:s fälttåg — eller sannolikare dess

utrivna titelplansch — har således sänts till Kina med en ostindiefarare flera årtionden efter dess offentliggörande jämte en teckning eller ett stick med det svenska lilla riksvapnet. Varifrån förebilden till de tre heraldiska kronorna i sin tur hämtats torde ligga utanför varje möjlighet att precisera, eftersom de uppträder i många sammanhang, som även för en främling varit lätta att finna. Direktiven till den kinesiske målaren att sätta tre kronor i guld på blå botten och att forma kronan i triangelns spets större än de två övre i horisontalled inger tanken, att än en gång en initierad svensk i diplomatisk mission gripit in.

Marshall Lagerquist

NOTER

¹ Ur C. A. S. Williams "Outlines of chinese symbolism" (Peiping 1931, sid. 194) citeras: "The group known as the hundred (i.e. sundry or various) antiques is a miscellaneous or general collection of emblematic forms comprising the Eight Treasures, the Four Treasures, the symbols of the four fine arts, music, chess, calligraphy and painting, together with numerous conventional representations of sacrificial vessels, flowers, animals etc; or any small-decorative motives which do not fall under any particular classification".

² I en upplaga, utgiven i Amsterdam 1741, förekommer på titelsidan i ett exemplar i Kungl. Biblioteket i Stockholm ett av svensken Elias Brenner 1709 utfört kopparstick efter Richters medalj men med annorlunda omskrift än den som förekommer på den kinesiska skålen. Detta stick visar sig därtill vara urklippt och senare inklistrat över titelsidans vignett.

³ En ny upplaga på franska utkom samma år hos Guillaume de Voys i Haag, varefter hos denne följde ytterligare tre delar av samme författare under åren 1707, 1708 och 1711. En ny upplaga av del 1 och 2 utgavs av denne tryckare 1707. Ännu en upplaga framlade de Voys med början 1708. Del 1 och 2 av Grimarests arbete utgavs på franska, måhända som piratupplaga, även 1707 med den kufiska ursprungsbeteckningen "A Stokolm, Chez Baltazar Lancelot à la Victoire". På tyska utgavs en första upplaga 1706—1707 i två delar och en andra, omfattande tre delar, under åren 1707—1709. Se vidare följande not.

⁴ De i föregående not omtalade upplagorna och deras delar är samtliga försedda med en och samma medaljbild av Karl XII som titelplansch men av andra stickare reproducerade efter originalupplagans. Sticket i Haagupplagorna bär en signatur, som till följd av att några bokstäver är med eller utan avsikt korrupperade, icke kan uttydas. "Piratupplagans" stick saknar signatur. I de tyska upplagorna är ett osignerat medaljporträtt efter Simonneau inskrivet i ett konträrt skräfferat, kvadratisk fält. — Det kan i sammanhanget vara likgiltigt, vilken av dessa titelplanscher som sänts till Kina, men påtagliga, detaljmässiga likheter mellan Simonneaus eget stick och den kinesiske målarens översättning talar för ett direkt sammanhang.

⁵ Se artikeln David Cronström i Svenskt biografiskt lexikon och Stenström, S., Arvid Karlsteen, hans liv och verk, Göteborg 1944, s. 99 ff. — Cronströms förbindelser med Simonneau framgår ur Tessin—Cronströmska korrespondensen 1693—1718, publicerad i Nationalmusei skriftserie 10, 1964.

Författaren är angelägen att här få uttala sin tacksamhet gentemot två kolleger för givande diskussioner i samband med tillkomsten av denna uppsats, nämligen fil. dr Nils Ludvig Rasmusson, Kungl. Myntkabinettet, och fil. lic. Jan Wirgin, Östasiatiska museet.

SUMMARY

Charles XII in China

The Friends of the Nordic Museum Society have presented an eighteenth century Chinese porcelain bowl to the museum. Among the bowl's many decorations are pictures of Charles XII, the Swedish king, and the Swedish coat-of-arms, showing the three crowns. The bowl belonged to The Hon. Mrs Nellie Ionides, and was put up for auction at Sotheby's in London in July, 1963. The author shows that the source for the picture of Charles XII is the frontispiece of "Les campagnes de Charles XII, roi de Suède" by J.-L. le Gallois sieur de Grimarest (Paris 1705). This is printed from a copper engraving by Charles Simonneau, who used as a model the well-known medallion by Bengt Richter, which was struck in 1702 to commemorate Charles XII's crossing of the Düna (see the article in "Fataburen" for 1963). The bowl was probably made in the middle of the eighteenth century in the Ch'ien Lung porcelain factory in Chin-te chen. It was stored for several years in Canton while awaiting export to Europe and then additions were made to the original decorations. It was then that Charles XII's picture, among other things, was added. The engraved text CAROLUS XII etc. seems to have been added even later, perhaps not until the bowl arrived in Europe, but even this text has been copied from Simonneau's frontispiece.

CLAES GRILLS PORCELLAINE

För ett par år sedan utbjöds till försäljning i Stockholm en stor ostindisk porslinservis med släkten Grills vapen. Det var greve Sigge Cronstedts sterbhus som åt Bukowskis konsthandel uppdragit försäljningen.

Servisen kan karakteriseras som kompaniporslin av mycket god kvalitet med dekor i guld och olika emaljfärger. Mönstret, färgerna och utförandet hänför den till perioden Ch'ien-lung (1736—1796) och närmare bestämt till dess början. Det är med andra ord fråga om en servis i "famille rose" från omkring 1740.¹

Det saluförda är naturligtvis endast en ringa del av den ursprungligen mycket stora servisen. Under de gångna seklen har många pjäser, trots all försiktighet, krossats vid middagsborden och i diskbaljorna, och genom arvskiten eller försäljningar har delar av servisen hamnat hos olika medlemmar av släkten Grill och med denna befryndade familjer. Några tallrikar ur denna servis kan man också återfinna på Östasiatiska museet i Stockholm och på Göteborgs historiska museum.

Trots detta var den utbudna servisens omfång imponerande. Den bestod av 3 terriner, 1 liten skål, 18 större och mindre fat, 81 flata tallrikar, 30 djupa tallrikar (därav 6 små), 19 tallrikar utan brätte, 3 saltkar, 2 ovala assietter, 2 sexpassformade småfat, 2 teburkar, 18 tekoppar, 13 tefat, 1 liten mjölkkanne, 1 kaffekanne, 10 kaffekoppar och 17 kaffefat. Inalles sålunda 221 pjäser om man räknar koppar och fat var för sig.

På den internationella antikvitetsmarknaden var servisen värderad till ungefär 20.000 dollars, och det fanns en utländsk köpare som var villig att betala detta pris. I den situationen slog Bo Lagercrantz larm, då Samfundet Nordiska museets Vänner 1963 höll sitt årsmöte på Stockholms slott. Inför hotet att en vacker servis, som funnits i Sverige under 225 år, skulle gå ur landet skapades en stark opinion för att genom insamling söka rädda den. De kollektiva ägarna visade stort tillmötesgående dels genom att uppskjuta försäljningen i avvaktan på insamlingsarbetets framgång, dels ge-

nom en viss reducering av priset. Och trots att försäljningspriset storlek länge syntes lägga oöverstigliga hinder i vägen, lyckades Lagercrantz till sist utverka löften om bidrag i erforderlig omfattning. Då hade till de enskilda givarna sällat sig bl. a. Samfundet Nordiska museets Vänner, Patriotiska Sällskapet, Berit Wallenbergs stiftelse och Sten Westerbergs minnesfond.

Att den grillska servisen övergått i Nordiska museets ägo motiveras närmast därav att museet sedan halvtannat årtionde vårdar Claes Grills vackra lilla sommarställe Svindersvik. Nu vet man visserligen inte, att just den här servisen använts på Svindersvik, ja man vet inte ens med säkerhet att den tillhört Claes Grill — i varje fall inte förrän man lyckats klarlägga dess proveniens.

Till grevarna Cronstedt kom servisen genom kabinetskammarherren Otto Cronstedts giftermål 1866 med fröken Ebba Tamm, som ärvt den efter sin farfar, friherre Per Adolph Tamm. Denne, som var son till direktören i Ostindiska kompaniet Gustaf Tham och hans maka Christina Maria Grill, hade genom gåva, arv och inköp förvärvat Österby bruk med herrgården och dess dyrbara inredningar och inventarier i början av 1800-talet.

Claes Grill hade tillsammans med sin yngre halvbroder och kompanjon Jan Abraham Grill köpt Österby av hovmarskalken Charles De Geer 1758. Vid sin död 1767 efterlämnade Claes Grill maka och två barn. Makan levde till 1778, och dottern var änka och barnlös, då hon dog 1801. Sonen Adolph Ulric — vars moder, hustru och syster alla var födda med namnet Anna Johanna Grill — avled barnlös 1797. Hans änka, som överlevde honom i tolv år, överlät 1802 till sin systerson Per Adolph Tamm hälften av Österby bruk, och något senare blev denne såsom ovan nämnts ensam ägare till bruksegendomen.

Såvitt man kan se är den enda rimliga förklaringen till att den grillska servisen övergått från Grill till Tamm och slutligen till Cronstedt att den tillhört lösöret på Österby. Det vill också synas som om det funnits ganska gott om porslin på den uppländska bruksherrgården. En ung man, som i juli månad 1781 besökte Österby, nämner i sin dagbok att ”sönderslaget porcellaine af tallrikar, fat, skålar i blå, röda och hwita bitar, som varit mycket wackre, nu ligga på alla gångar i trädgården”. Gustaf Upmark,

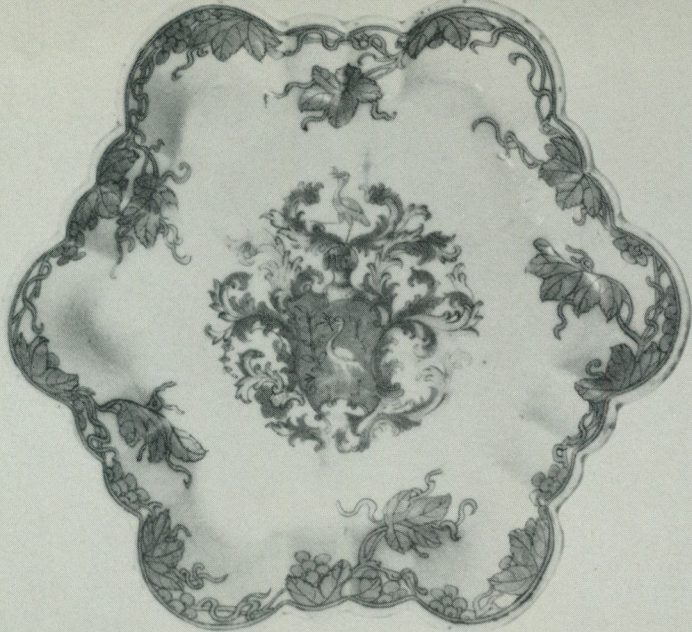

1. Den grillska servisens 221 pjäser är alla prydda med släkten Grills vapensköld, en trana med en gräshoppa i näbben, omsvept av ett barockmässigt hjälmtycke av yviga akantusrankor. Bårdmönstret däremot är av tre olika typer. Tekoppen med sitt fat tillhör mönstertyp B. Koppens diam. 91 mm, fatets 133 mm.

2. I servisen ingår tre stora terriner — av vilka en förlorat sitt lock. Dekoren är här densamma som på tallrikarna och de stora faten, mönstertyp A, men mönstrets detaljer är omdisponerade för att passa till kävlets form. Terrinens diam. 235 mm.

3—4. Det lilla sexpassformade fatet och det åttkantiga saltkaret har en, frånsett vapenbilden, avvikande mönstertyp och färgskala. Bården består av vinlöv och druvklasar i guld med svart konturteckning. Fatets diam. 136 mm, saltkarets längd 80 mm.

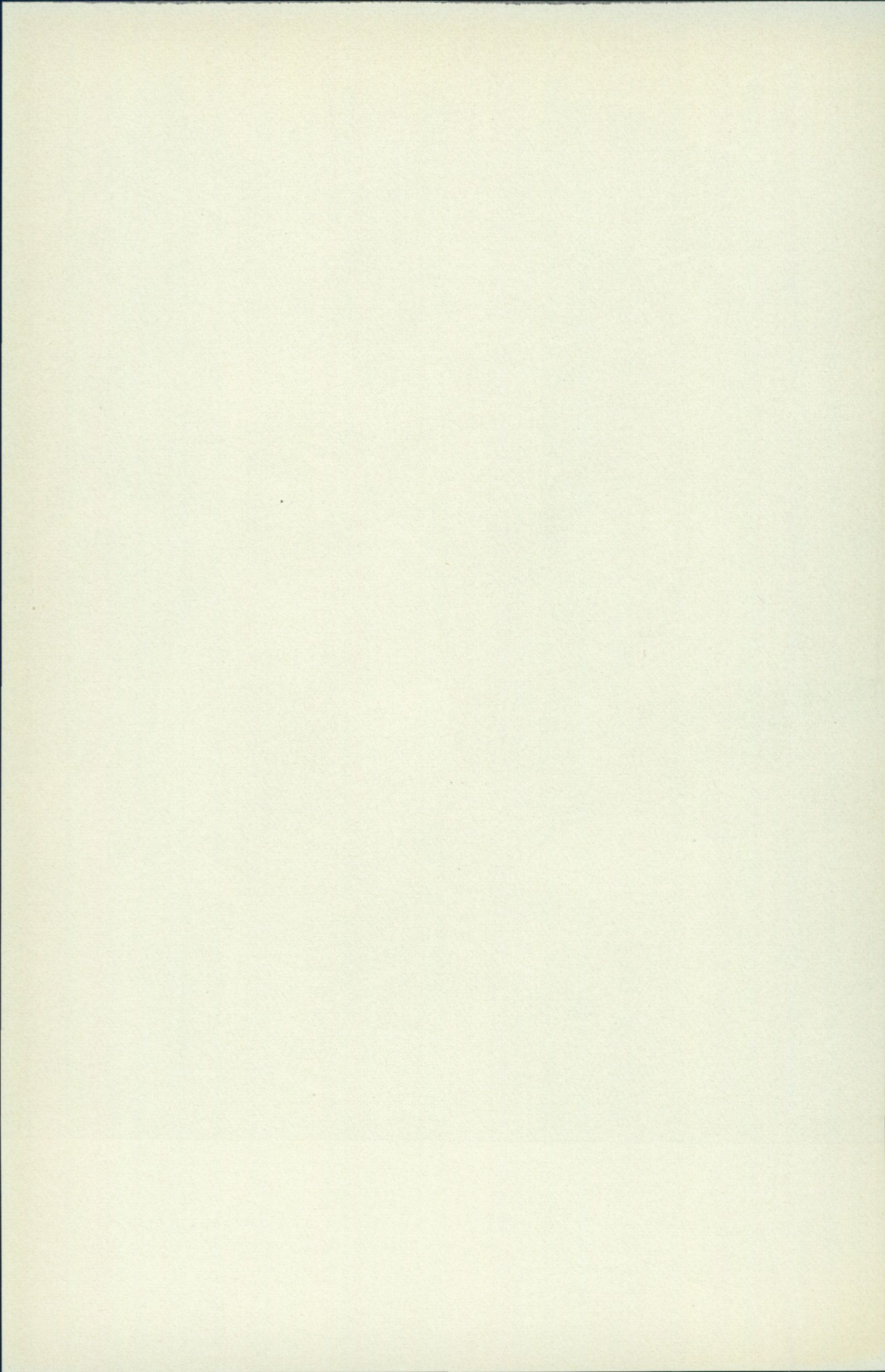

5. Den lilla, endast 128 mm höga kannan är sannolikt avsedd för varm mjölk till café au lait eller till teet. Den har samma dekor som de små kaffekopparna, mönstertyp C.

Tre pjäser ur den grillska servisen — ett fat, en kaffekanna och en liten kaffekopp med fat — som exemplifierar de tre mönstertyperna. Fatets diam. 290 mm.

som citerat dagboken, tillfogar: "än i dag kan man någonstädes i parken påträffa dylika skärvor, de flesta av kinesiskt, s. k. ost-indiskt porslin".²

De ovan relaterade förhållandena gör det ytterst sannolikt att servisen tillhört Claes Grill. Det enda tänkbara alternativet synes vara att den beställts av hans halvbroder Jan Abraham. Denne var dock 1740 endast en tjugo års man, och det förefaller helt osannolikt att han skulle ha beställt en så stor och dyrbar servis 18 år innan han gifte sig.

Tyvännär kan man inte få någon bekräftelse i Claes Grills bo-uppteckning; den är alltför kortfattad och summarisk. Och i de värderingsprotokoll, som i juni 1765 upprättades över "Växelkontorets Delägares Egendom" heter det kort och gott under rubriken Porcellainer: "1 stor Bord-Service och 1 Thé-Service med mera äckta och oäckta Porcellaine af diverse slag, til 5.500 dlr kmt".³

Om vi nu övergår till en detaljgranskning av den stora servisen, skall vi finna att den är sammansatt av tre olika mönstertyper. Den sammanhållande länken är det grillska vapnet, som i olika storlek men i exakt samma detaljutformning återfinnes på samtliga pjäser. Mot den rokokomässigt asymmetriska sköldens guldyta avtecknar sig mellan två gröna bladrankor den grillska tranan med ena benet lyft och en gräshoppa i näbben. Skölden krönes av en hjälm med en trana som hjälmprydnad och omsvepes av ett barockmässigt hjälmtäcke av yviga akantusrankor i cinnoberrött, vitt och guld. Till yttermera visso finns det en liten signifikativ detalj i akantusornamentiken, rankan ytterst till vänster avslutas nedåt med fyra eller fem små klockliknande blommor. Och denna lilla heraldiska abnormitet kan man återfinna på alla vapnen — den har alltså upprepats av olika kinesiska målare inte mindre än 234 gånger på den nu defekta servisen.

De tre olika mönstertyperna kan vi här för enkelhetens skull kalla A, B och C.

Mönstertyp A är den normala för alla tallrikar och fat med brätte. Den har utmed kanten en rutbård, tecknad med fina streck i grått och rödbrunt, och med små tvärstreck har man givit rutorna karaktären av korsblommor — en typiskt kinesisk dekor. Den-

na bård avbrytes av fyra rocailleornament i blekgul emaljfärg, guld och rödbrun streckteckning. Två av dessa är symmetriska, har en mot tallrikens mitt riktad blomklocka i rosa och utsänder åt sidorna gröna bladrankor. De andra två är asymmetriska och utsänder åt sidorna rosafärgade akantusrankor. Skråningen prydes med en smal bård av korsblommor i guld.

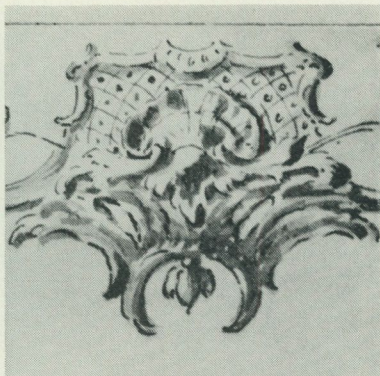
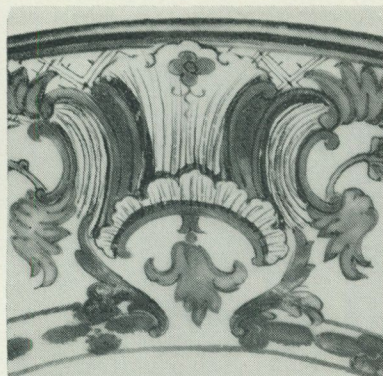
Denna guldbård har i några fall — det gäller tre djupa tallrikar utan brätte — en avvikande utformning. Korsblommorna avtecknar sig här mot en småmönstrad botten, och bården har dubbla konturlinjer.

Mönstertyp B har kommit till användning på vissa fat som saknar brätte (tefat), på några skålar och ovala assietter, på kaffekannan och på tekopparna. Här är rutbården ersatt av en guldbård med korsblommor mot en småmönstrad botten inom dubbla konturlinjer. På eller intill bården återfinner man de båda rocail-lerna, den symmetriska med bladrankor och den asymmetriska med akantusrankor. Mönstret är alltså en variant av typ A.

Mönstertyp C förekommer på ett par sexpassformade småfat, på teburkarna och saltkaren, på den lilla mjölkkannan och på de små moccakopparna med sina fat. Det är här fråga om ett mönster som både i motiv och färg helt avviker från de nyssnämnda. Kantbården är här en något oregelbunden ranka av vinlöv och druvklasar, målad i guld med svart konturteckning. Här är sålunda polykromien begränsad till vapnet, och det finns ingenting av den för "famille rose" typiska kyligt blekröda färgen.

Då europeiska köpare beställde serviser i Kina, bifogade de ofta en mönsterritning. Gällde det vapenporcelain, var det givetvis en förutsättning att en teckning eller akvarell av vapenbilden sändes till Kina, men även då man önskade rokokomönster eller annan dekor av europeisk karaktär, var det säkrast att vid beställningen lämna en förlaga.

När den polykroma grilliska servisen beställdes i Kanton överlämnades säkerligen en akvarellerad bild av vapnet med hjälm och hjälmtäcke. Av allt att döma lämnade man samtidigt en mönsterritning till en tallrik. Med ledning av denna ritning utformade sedan de kinesiska porcelinsmålarna dekoren på porcelinet — med de större eller mindre variationer som pjäsernas former gav anledning till.

6—7. T. v. detalj av bårdmönstret på den grillska servisen. T. h. detalj av ritning till en "kum" eller såsskål av Christian Precht. Nationalmuseum.

Detta gäller mönstertyperna A och B. Men vissa porslinspjäser hade en formgivning som inte lämpade sig för det givna mönstret, och här tillgreps kineserna då en helt annan dekor, nämligen vinrankan i guld, mönstertyp C.

Någon ritning till den grillska servisen är såvitt man vet inte bevarad. Däremot saknas det inte försök att attribuera den förlorade mönsterförlagan till en bestämd konstnär.

Man kan utan att sväva på målet påstå, att ritningen — om den utförts i Sverige omkring 1740 — måste ha Christian Precht till upphovsman. Man känner förhållandena kring rokokostilens introduktion i vårt land så pass väl, att man för tiden omkring 1740 kan utesluta varje annan svensk konstnär. Och om Christian Precht vet man att han redan under senare hälften av 1730-talet höll sig helt à jour med rokokostilens utveckling i Frankrike. Man vet också att han utförde ritningar till ostindiskt porslin vid denna tid; bevarade sådana finns både i Nationalmuseum och på Maltesholm, försedda med hans egenhändiga påskrift eller signatur, och ett av bladen är daterat 1738.

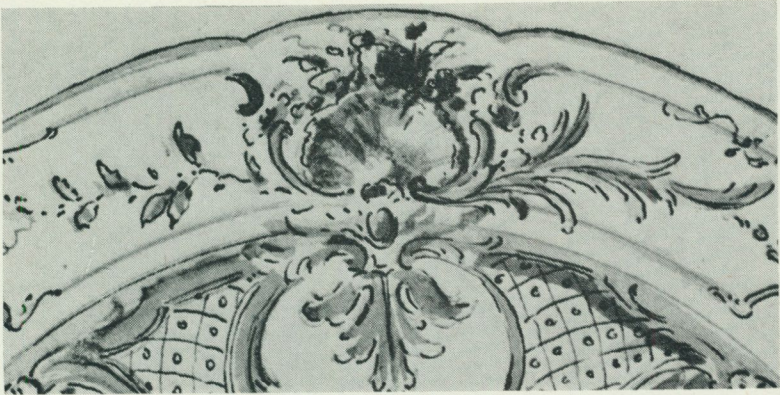
Däremot kan man naturligtvis inte utesluta möjligheten av att Claes Grill låtit någon av sina affärsvänner i Hamburg eller London eller sina släktingar i Amsterdam förmedla beställningen. Därvid kan en för oss helt okänd konstnär ha fått uppdraget att ut-

8. Detalj av bårdmönstret på en tallrik i den grilliska servisen (mönstertyp A).

föra ritningen till tallriksmönstret. Detta förefaller dock mindre troligt.

I årgång 1951 av denna årsbok har Bo Lagercrantz utförligt behandlat de sex kända grilliska vapenserviserna av ostindiskt porslin.⁴ Han har här attribuerat de två tidigaste mönstren — en blå och den aktuella polykroma servisen — till Christian Precht. Då Gustaf Munthe sex år senare utgav sin monografi över Precht, ville han inte acceptera attributionen, detta främst av stilistiska skäl.⁵ ”Den blå servisens torra, enformiga mönster är kinesiskt med ett visst europeiskt inslag. Om man jämför dessa kvistar med sina ängsligt parställda blad med Christian Prechts friska och omedelbara blomsterkvistar, finner man en skillnad i hela uppfattningen som knappast kunnat vara större . . . Den andra servisen, den polykroma, har ett mönster gjort av en konstnär med betydligt mera sinne för elegans och säkerhet, och den har inte den förra servisens skärande kontrast mellan brättets och mittfältets dekorer. Inte heller detta mönster är helt europeiskt, men de olika elementen är väl hopsmälta. Allt tyder på att man här har att göra med en durkdriven och rutinsäker dekoratör. Men någonting av Christian Precht finns där inte. Lövverket kring vapnet är av sådant slag att jag har mycket svårt att tro att någon svensk konst-

9. Detalj av ritning till tallriksmönster med sparreska vapnet av Christian Precht. Maltesholm.

när haft med det att göra.”

Riktigt övertygande är inte Munthes argumentering. När det gäller den blå servisen, vill man gärna instämma i hans förmodan att en mindre driven konstnär än Precht levererat skisserna. I fråga om den polykroma säger han kort och gott att ”någonting av Christian Precht finns där inte”, varefter han övergår till att tala om hjälmtäckets barockmässiga akantusrankor. Men kantbården och vapenbilden hänger inte alls ihop på ett sådant sätt, att de måste vara ritade i ett sammanhang. Vapnet är i själva verket en helt fristående detalj, som kombinerats på olika sätt med alla tre mönstertyperna. Detta markeras till yttermera visso i färgställningen, den röda cinnoberfärgen i hjälmtäcket saknas helt i bården, där man i stället finner den i Kina nymodiga rosa färg, som givit gruppen dess kommersiella term ”famille rose”.

Jämför man tallrikarnas bårdornament med de av Munthe publicerade teckningarna på Maltesholm och i Nationalmuseum — av vilka flera är signerade ”C. Precht inv. et del.” — skall man finna vissa överensstämmelser. Den ena av servisens båda rocailletyper är nedtill öppen och omsluter en liten rosafärgad klockliknande blomma. Denna detalj kan man återfinna i likartade former på flera av teckningarna, jmf bild 6 och 7. Den andra rocailletypen

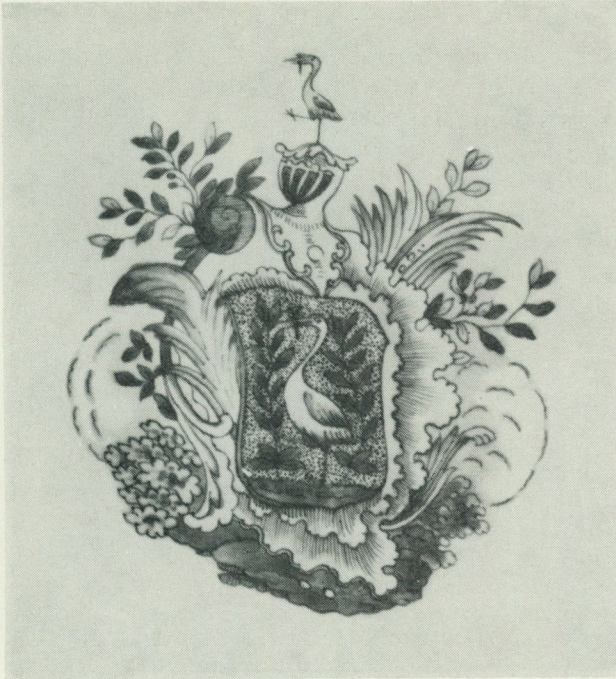

10. Servisens vapenbild företer en egenartad blandning av rokokoformer i skölden och barockmässig akantus i hjälmträcket.

bildar utgångspunkt för akantusflikiga rankor — omväxlande med sirliga bladkvistar — ganska närbesläktade med de rankor man finner på ett av Prechts tallriksmönster, bild 8 och 9.

En omständighet som stöder attributionen är att en av Claes Grill 1745 beställd dopskål av silver i rokokostil anses vara ritad — möjligen också tillverkad — av Christian Precht.⁶ Det bör alltså vid denna tid ha funnits kontakter mellan Grill och Precht.

Av det ovan sagda torde framgå, att det finns åtskilligt som talar för att Claes Grill var den som beställde den polykroma vapenservisen i Kina omkring 1740 och att Christian Precht var den som utförde förlagan till bärdmönstret. Men ett avgörande bevis

11. En samtida ostindisk vapenservis i blått präglas av rustika rokokoformer. Den blå tallriken, från vilken vapenbilden hämtats, är en gåva 1963 av dir. Claes Grill, Kungsbacka.

för dessa antaganden kan knappast presteras, om man inte lyckas påträffa en av Precht signerad skiss till bärdmönstret med Claes Grills påskrift.

Under alla förhållanden är den vackra ostindiska servisen ett synnerligen värdefullt tillskott till Nordiska museets samlingar, belysande 1700-talets svenska handels- och kulturförbindelser. Att den därjämte har ett samband med släkten Grill och det av Nordiska museet vårdade grillska sommarstället Svindersvik, bidrar till att ytterligare öka dess värde.

Erik Andrén

Noter

- ¹ Jag tackar Östasiatiska museets chef, docenten Bo Gyllensvärd, för hjälpen med tidsbestämning av servicen.
- ² Gustaf Upmark, Österby, i Svenska slott och herresäten, Uppland, Stockholm 1909, sid. 326.
- ³ Uppsala universitetsbibliotek, Westinska samlingen 357. — Här förtecknas endast den del av Claes Grills egendom, som belagts med kvarstad.
- ⁴ Bo Lagercrantz, Släkten Grills vapenporcelain, i Fataburen 1949, sid. 87.
- ⁵ Gustaf Munthe, Konsthantverkaren Christian Precht, Stockholm 1957, sid. 279 ff.
- ⁶ Gustaf Munthe, *anf. arb.*, sid. 224 ff och Bengt Bengtsson, Den grillska dopskålen, i Fataburen 1949, sid. 73.

Summary

The Friends of the Nordic Museum Society and other donors have enabled the Nordic Museum to acquire a large service of Chinese porcelain (famille rose, dating from about 1740) decorated with the Grill family coat-of-arms—a crane with a grasshopper in its beak. The service is no longer complete, but it nevertheless contains 221 pieces and, although this cannot be proved, it probably belonged to Claes Grill, whose summer residence at Svindersvik near Stockholm is now owned and administered by the Nordic Museum (see Fataburen 1951). From 1758 Claes Grill owned half of the old Österby iron works in Uppland. His daughter-in-law inherited this part of his property, and in 1802 she made it over to her nephew, P.A. Tamm. He is the earliest owner of the service who can be traced, and the only possible explanation of his having it in his possession must be that it was part of the effects in the manor-house at Österby.

The author distinguishes three patterns and attributes the principal pattern to Christian Precht, one of the leading Swedish designers in the eighteenth century. It is known that he had certain contacts with Clas Grill. In his doctor's thesis on Precht (1957) the late Dr. Gustaf Munthe disagreed with this theory, which has been put forward earlier (see Bo Lagercrantz in Fataburen, 1951, pp 96 et seq.). However the author has found a clear relationship between designs for plates signed by Precht and the border ornamentation of this service. Rather more than 300 services of Chinese porcelain decorated with Swedish coats-of-arms are known, six of these services with the coat-of-arms of the Grill family.

ETT SKÅP FRÅN SKÄSTRA

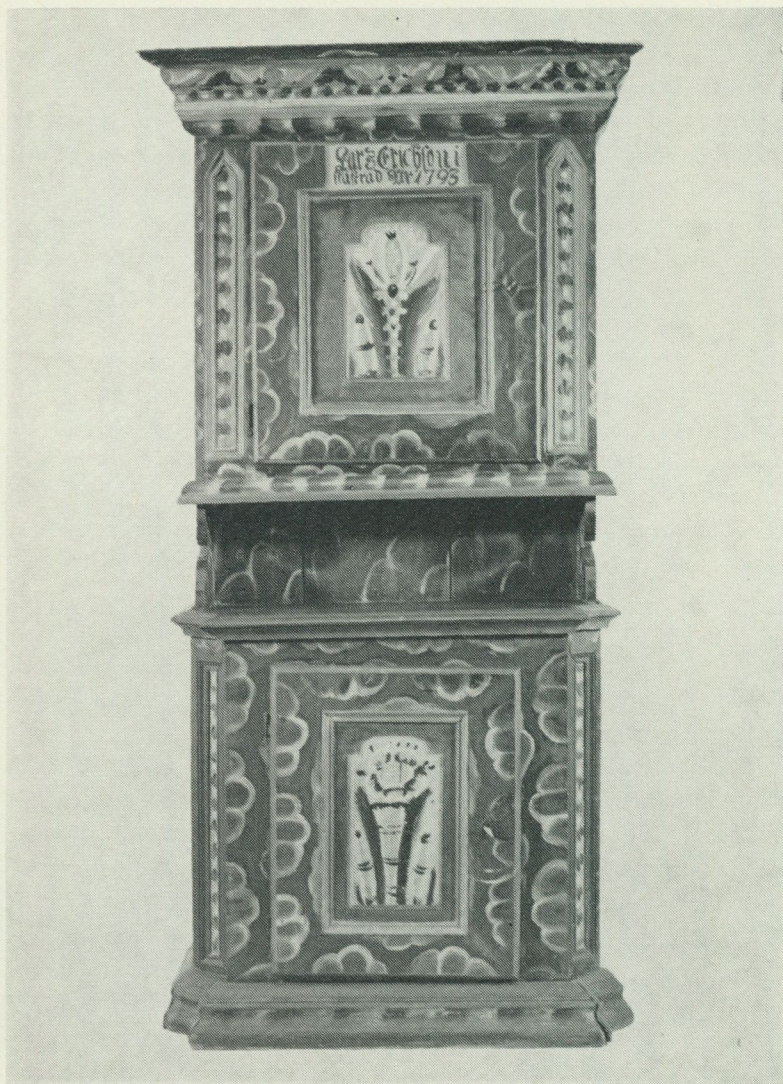
Från rådman Titus Linnells sterbhus har Nordiska museet som gåva erhållit ett skänkskåp, daterat 1793, med ursprung från Hälsingland. Till sin uppbyggnad är det av den traditionella typen med bruten gesims, utskjutande skänkhylla och med en dörr i vardera överskåp och underskåp. Färgsättningen är dämpad med mörkt turkosgrön bottenfärg, rött listverk och dörrspeglar med en enkelt utformad kurbits, som visar att hälsingemålaren tagit intryck av den dekor, som vid denna tid blomstrade i grannlandskapet Dalarna. Han har förenklat och omformat motivet och hans kurbits är konstlöst utformad i svart, gult, rödbrunt och orange med tjockt påsmetade glansdagrar i vitt. I de smala, rektangulära sidospeglarna har han inpassat en liten rosenranka.

Bottenfärgen är marmorerad på det för järvsöområdet karaktäristiska sättet med små treklöverbladliknande moln i vitt över hela ytan.

Nordiska museet har ytterligare fyra möbler med snarlik dekor, som måste vara utförd av samma hand, nämligen ett snedklaffskåp, daterat 1796, en kista, daterad 1799, bägge från Järvsö socken, samt ett golvur, daterat 1805, från Falun och ett hängskåp, daterat 1805, med okänt ursprung. Till dessa ansluter sig två hängskåp från Härjedalen i privat ägo, det ena från Sveg, daterat 1795, det andra från Vemdalen, daterat 1794.

För samtliga dessa gäller att bottenfärgen är mörk i brunt eller blått med molndekor i vitt och att det konstlösa kurbitsmåleriet varierats med små naturalistiska, skära rosor med hårda, vita glansdagrar, halvt upplösta kronblad och bakom dem utstickande små gröna kvistar. Gesimsen är försedd med ett måleri, som ger den ett visst intryck av att vara reliefskuren med tandsnitt av renässanskaraktär. Ytterligare detaljiakttagelser, som styrker den inbördes samhörigheten i denna dekor, kan påvisas.

Målarens verksamhet kan alltså beläggas för åren 1793—1805. I intet fall har han signerat sina arbeten. Han har på samtliga möbler målat ägarens namn och årtal. På Nordiska museets nyförvärv läser man *Lars Erichsson i Skästrad år 1793*. I Skästra(d)

Skåpet från Skästra i Järvsö socken, Hälsingland, daterat 1793. Karakteristiskt för den till namnet okände målaren är bl. a. de molnliknande dekorationerna.

by i Järvsö socken bodde vid denna tid en Lars Ersson (Erichsson), som var född 1758. Han var således omkring 35 år gammal, då han beställde sitt skåp. Han avled 1843 och prästen har om honom i dödboken antecknat "trägen arbetare, sträng hushållare, ordentlig i allt och därigenom förmögen". Något som helst belägg för att denne Lars är identisk med möbelmålaren har icke påträffats.

Ortsuppgiften är intressant. Nordiska museet har en hel serie möbler med denna särpräglade molnliknande marmorering i vitt på mörk botten, och på ett undantag när härstammar hela sviten från Järvsö socken, nämligen kista från 1813, skänkskåp från 1822, skänkskåp från 1825, kista från 1827, skänkskåp från 1829, ett odaterat hängskåp och ett likaledes odaterat skänkskåp. Två skåp av samma typ är avbildade av Sigurd Erixon i Folklig möbelkultur, bild 244. Därtill kommer ett odaterat skåp från Delsbo socken.

Denna marmoreringsmetod är speciell för Järvsö socken och kan på goda grunder sägas ha sitt upphov där. Det daterade möbelbeståndet i Nordiska museets samlingar med denna marmorering täcker tidsperioden 1793—1829. Flera olika mästars arbeten kan här särskiljas. Det här aktuella skåpet, daterat 1793, är det tidigaste belägget för denna typ av måleri, och den okände järvsömålare som dekorerat det, kan med stor sannolikhet räknas som molnmarmoreringens upphovsman. Hans alster har spritt sig utanför Hälsinglands gränser, och de återfinnes både i Härjedalen och i Dalarna, vare sig nu detta inneburit att han varit en vandrande målare eller att spridningen skett genom arv eller försäljning från ursprungsorten.

Maj Nodermann

Zusammenfassung.

Ein Schrank aus Skästra.

Man kannte bereits früher eine grosse Anzahl gemalte Möbel mit einer wolkenartigen Marmorierung in Weiss auf dunklem Boden aus der Zeit 1793—1829, die offenbar in der Gemeinde Järvsö, in der Landschaft Helsingland ausgeführt wurden. Das Museum hat jetzt ferner einen Anrichte-Schrank erworben, der mit dem Jahre 1793 datiert ist; der Verfasser erachtet, dass dieser Schrank von dem unbekanntem Urheber dieser Dekorationsart gemalt ist.

MODELL AV ETT PLOGSPANN FRÅN SKÅNE

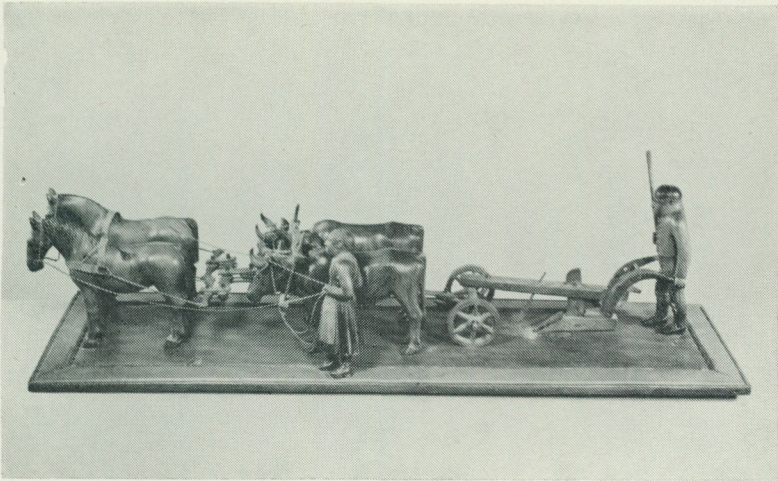
Då Linné år 1749 reste i Skåne skriver han kritiskt om den skånska plogen: "Plogen i Skåne är en ofantlig maskin, för vilken bonden spänner 4 om icke flera par dragare; då man frågar bonden, varföre han brukar en så tung plog och ingen lättare, kastar han skulden på åkern, som så starkt blivit igenvuxen av förenämnde sega rötter."

I sin skildring av folklivet på Söderslätt från 1700-talets senare hälft säger plantören Matthias Solberg att det kunde förekomma, att man hade ända till 7 par dragare för plogen och den som hade mindre betraktades som en fattiglapp.

Man hade i Skåne ända fram mot 1800-talets slut både oxar och hästar som dragare framför den tunga plogen. Hästarna spändes utan undantag främst. De var ivrigare dragare och därigenom hölls det långa dragtyget spänt. Oxarnas långsammare takt fick man hjälpa upp på så sätt att det som regel gick en pådrivare med piska vid varje oxpar, och främst gick så en körsven och tyglade hästarna, nödvändigt inte minst vid de svåra vändningarna. En man hade slutligen nog av att styra den tunga plogen. Vid ett anspann dragare på sex par oxar och ett par hästar var således inte mindre än 8 personer sysselsatta.

Det har naturligtvis inte varit ovanligt att man, särskilt på mindre gårdar, måst nöja sig med ett mindre antal dragare. Matthias Solberg menar också, att en bonde med ett mindre antal dragare brukar sin jord lika bra som den överdådige med många par "och får även så god skörd".

Den tunga skånska plogen med kärrförställ var ganska långlivad i det skånska jordbruket och användes på många håll även efter 1800-talets mitt på den skånska slätten. Kärrplogen har aldrig varit utbredd inom skogsbygden, där man ända fram förbi 1800-talets mitt enbart litade till årdret, varmed jorden kunde luckras men däremot inte vändas. Den ersattes emellertid långsamt och säkerligen först på herrgårdarna av lättare plogar. Carl Georg Stjernsvärds omfattande tillverkning av plogar av

Modell av ett skånskt plogspann, tillverkad i slutet av 1800-talet av bildhuggaren Magnus Persson i Böste.

Smalls typ på Engeltofta under åren 1803—1819 har säkerligen betytt en hel del för spridningen av denna plogtyp, även om det inte är möjligt att närmare klarlägga detta. Sedan Överums bruk från 1855 igångsatt en mycket stor tillverkning av inte mindre än 16 olika modeller, har deras plogar säkert också funnit vägen till Skåne. Man införde emellertid under 1800-talets slut också en hel del tyska plogtyper av Brabant- och Hohenheimertyp. Den här avbildade, till Nordiska museet skänkta modellen av ett plogspann har tillverkats av bildhuggaren och snidaren Magnus Persson, född 1839 i Böste fiskeläge, Lilla Isie socken och Vemmenhögs härad i Skåne och död i Böste år 1912. Persson ansågs i trakten som ett original. Han hade inget annat yrke utan försörjde sig på sitt träsnide. Bland annat snidade han utsmyckning till likvagnar. Plogspannet har enligt uppgift snidats någon gång mellan åren 1880—95, och Persson har säkerligen haft tillfälle att se många sådana plogspann i arbete. Enligt en tradition i trakten har Persson en gång uppsökt Oscar II och då skänkt saker, som han slöjdat, till dåvarande kronprins Gustaf och dennes bröder.

Plogspannet har skänkts till Nordiska museet av Astrid och Birger Gerdtsson i Tågarp i Skåne genom förmedling av lektor Ragnar Jirlow, Västerås.

Albert Eskeröd

Zusammenfassung.

Modell eines Pflugspannes aus Schonen.

Ein Holzschnitzer aus Schonen, namens Magnus Persson (1839—1912), hat Ende des vorigen Jahrhunderts ein Modell des schweren Pfluges mit Radvorgestell angefertigt, der gemäss zeitgenössischer Beschreibungen auf dem Flachland des südlichen Schonen im 18. Jahrhundert, an vielen Plätzen noch nach Mitte des 19. Jahrhunderts, angewendet wurde. Im Laufe des 19. Jahrhunderts wurde dieser allmählich durch leichtere Pflüge, einheimischen oder importierten Fabrikates, ersetzt. Der Radvorgestellpflug wurde von mehreren Paaren Zugtiere gezogen; zumeist pflegte man ein Paar Pferde zu haben, im übrigen Ochsen, und man brauchte mehrere Ochsentreiber, einen Kutscher und einen Pfluglenker, sodass das Pfluggespann arbeiten konnte. Das Modell gehört zu den Gaben dieses Jahres an das Museum.

ARVID BÆCKSTRÖM
IN MEMORIAM

Förre arkivarien vid Nordiska museet fil. dr Arvid Bäckström avled den 25 april 1964; han var född den 29 april 1881.

Liksom många andra stockholmsynglingar ur högborgerlig ämbetsmannamiljö med vissa nationalromantiska inslag blev Arvid Bäckström tidigt intensivt engagerad av Artur Hazelius verk och idéer. Det är inte en tillfällighet att, sedan förberedelserna för Skansens vårfest 1901 blivit inställda vid Hazelius hastiga bortgång, vi återfinner Arvid Bäckström som marskalk i begravningsprocessionen. Han har själv i det jubileumsnummer som Skansens

Nyheter hösten 1933 ägnade Hazeliusminnet berättat, hur han redan som skolpojke i Norra Latinläroverket fångslades av Nordiska museets utställningar vid Drottninggatan och hur han kostymrad i Nordmarksdräkt sålde program à 25 öre på Skansen. ”Han anade föga, att han senare i livet, så att säga på tjänstens vägnar, skulle fortsätta tiggeriet för samma institution fast i en skala där tusenlapparna spelade 25-öringarnas roll.” Med dessa ord syftar han på sina insatser åren 1923—27 för insamling av medel till Artur Hazelius-fonden, vilka renderade honom ett särskilt tack i museinämnadens protokoll. Fondens ändamål är att understödja utgivningen av böcker om Nordiska museets samlingar, och det var alldeles i sin ordning att det första arbete som utgavs med stöd av denna fond (år 1930) var hans egen bok ”Rörstrand och dess tillverkningar 1726—1926. En konst- och kulturhistorisk bakgrund”.

Från början var emellertid en annan levnadsbana än museimannens utstakad för honom. Som nybliven civilingenjör fick han anställning i Göteborgs stads tjänst. I denna nya miljö kände han sig fri att följa sina innersta intressen och vände sig till studiet av konst- och arkitekturhistorien. Sin konstvetenskapliga utbildning avslutade han i Berlin hos Adolph Goldschmidt och blev efter hemkomsten till Sverige 1914 knuten till Nordiska museet som amanuens, till en början utan avlöning. Hans tidigaste uppdrag var att biträda Axel Nilsson, som var tjänstledig såsom medlem av fornminnesvårdskommittén, vid anordnandet av den stora utställningen i mars—april 1914 av flossade vävnader. Museets samlingar av konsthantverk, speciellt glaset, fajanserna och porslinet, kom nu på hans lott, och han engagerades i de omfattande föremåls- och arkivundersökningar som var avsedda att leda till en stor jubileumspublikation, med vilken Rörstrands fabriker skulle hufväst sin 200-åriga tillvaro 1926. Fabrikens flyttning från Stockholm hade till följd att ingen sådan bok kom till stånd.

Redan under Göteborgstiden hade Bäckström emellertid åt sig inmutat ett forskningsfält som han skulle förbli trogen ända till sitt sista levnadsår, nämligen arkitekterna Carlbergs — bröderna Johan Eberhard och Bengt Wilhelm och framför allt den senares son Carl Wilhelm (1746—1814) — insatser i Göteborgs byggnads-

historia. Dessa studier, som hade tvungit honom till långvariga tjänstledigheter, förskaffade honom 1923 den akademiska lagern (avhandlingens titel är "Studier i Göteborgs byggnadshistoria före 1814. Ett bidrag till svensk stadsbyggnadshistoria"). På C. W. Carlbergs mästerstycke, den utsökta lilla herrgården Gunnebo öster om Mölndal, koncentrerade han sedan långt fram i pensionsåldern sin arkivforskning. Strax före sin bortgång hade han fullbordat ett märkligt manuskript, som om det trycktes i obscuret skick skulle komma att bli tre stora volymer. Varje liten detalj i gårdens historia är undersökt och dokumenterad. Karakteristiskt för Arvid Bäckströms forskarprofil var hans intresse för individen, människan likaväl som det individuella monumentet, det enskilda föremålet. Först genom den noggranna dokumenteringen inte bara av objektets tillkomsthistoria utan också av de människors relationer till detsamma, med vilka det kan ha samband, fick det för honom sin egentliga konst- och kulturhistoriska betydelse.

Arvid Bäckström drömde väl de första åren i Nordiska museet, att hans tjänstgöring här skulle bli en språngbräda till Nationalmuseum, vars obearbetade skatter av arkitekturritningar, handteckningar och ornamentstick lockade honom, men konjunkturererna var inte gynnsamma för honom i det avseendet, inte heller för de tid efter annan ventilerade tankarna på ett särskilt konstindustrimuseum i Stockholm, som utan tvivel skulle ha tagit hans specialkunskaper i anspråk. Han kom i stället att verka i Nordiska museets tjänst ända till ingången i pensionsåldern 1946. Som bisyssla åtog han sig från 1922 uppdraget att förestå Konstakademiens bok- och grafiksamlingar, och det behöll han ända till den 1 juli 1958, men en ställning i museet "med egen verksamhet och eget ansvar", som han i brev till sin vän den betydande danske museimannen Emil Hannover 1922 bekänner sig längta efter, fick Arvid Bäckström egentligen först vid den omorganisation som företogs efter Andreas Lindbloms tillträde som styresman 1929. Då utskildes museets arkiv som en särskild sektion och inrättades en befattning som arkivarie för honom. I denna sin egenskap ansvarade han bl. a. för museets till större delen i Kungl. Biblioteket deponerade samlingar av August Strindbergs skriftliga kvarlåtenskap och ordnade den 1937 öppnade permanenta Strind-

bergsutställningen i museets fil av rumsinteriorer. Arvid Bäckström, i vars barndomshem Strindbergs namn icke fick nämnas, var en av stiftarna av Strindbergssällskapet och till sin bortgång ledamot av dess styrelse.

Som framgår av ett meddelande på annan plats i denna årsbok, har Arvid Bäckström till museet testamenterat sitt bibliotek, sina samlingar av brev och excerpter och sitt bohag med den kloka föreskriften, att museet skall på auktion sälja det som inte bör införlivas med samlingarna; inkomsten skall användas till förmån för museets arkiv, särskilt herrgårdsarkivet. Här återknyter han till ett annat av sina stora intressen på 1920-talet, när han lade upp ett omfattande program för att i Gustaf Upmarks fotspår inventera den svenska herrgårdskulturen. En ledande synpunkt var därvid för honom att öka kunskapen om beståndet av äldre svenskt konsthantverk. Genomförandet av detta program fick han blott under några år före arkivarietiden tillfälle att påbörja.

Sam Owen Jansson

NORDISKA MUSEET UNDER ÅR 1964

Allmogea vdelningen

Avdelningens arbete har varit inriktat på samlingarnas bearbetning, på upprättandet av översikter landskapsvis för den fortsatta kompletteringen av samlingarna, fortsatt uppordning av magasinerna, en omfattande utställningsverksamhet och en allt mer krävande service åt forskare, press och allmänhet.

För utnyttjande av de upprättade kompletteringsplanerna måste det inom de närmaste åren ges betydligt ökade möjligheter för tjänstemännen att göra förvärvsresor i fältet, än vad hittills varit möjligt.

Uppordningen av magasin 9 i museibygnaden, vilket rymmer de stora samlingarna av smärre husgeråd, närmar sig nu slutstadiet, inordningen av grupper av näringslivets större föremål har fortsatt på Sturehof. Även på Julita har vissa uppordningsarbeten gjorts av där förvarade föremålsgrupper.

Tjänstemännen har i betydande omfattning deltagit i utställningsarbetet, som närmare redovisas på annat håll (s. 211) i denna årsbok.

Av årets förvärv till avdelningen är det skäl att här särskilt nämna några.

Från Kungl. Armétygförvaltningen har överlämnats ett sjuttio-tal jaktgevär. Dessa har kunnat utväljas som komplettering till Nordiska museets tidigare samlingar bland den stora mängd vapen, som beslagtogs av polisen vid olaga jakt och insänts till Kungl. Armétygförvaltningen. Det är en stor fördel, att dessa vapen alltid har noggranna uppgifter rörande var och när de tagits i beslag. Som expert vid avdelningens förvärv av jaktgevär har i detta fall liksom tidigare anlitats rektor Albert Johansson

i Örebro, som i samarbete med avdelningen sysslar med en riksomfattande inventering av allmogebetonade jaktvapen.

Av transportdon kan nämnas förvärv av en mindre norsk nordlandsbåt, byggd i Norge omkring 1910, och ett par timmerkärlar från Jämtland.

Grupper av husgeråd och mindre redskap har förvärvats vid auktioner i Jämtland. I anslutning till inventeringarna av lapsk kultur har även grupper av nybyggareföremål förvärvats.

Smöraskar och trähästar i hel- och halvfabrikat från Orsa i Dalarna och en samling prover på föremål av horn från Nässjö i Småland har erhållits som gåvor.

En bonadsmålning från Hälsingland, föreställande de fyra årstiderna och målad 1791, samt en sydsvensk bonad, målad av P. Enberg 1833, har inköpts, och fyra bonader från Sunnerbo härad, målade på papper, har erhållits som gåva. Det är ytterst sällan bonadsmålningar ännu användas i sin ursprungliga miljö. Intendenten Sjöqvist besökte emellertid under julen tillsammans med landsantikvarien Allan Nilson i Jönköping gården Sjö i Södra Unnaryd i Småland, där de bonader, som alltjämt traditionellt pryder julstugan, genomgicks och fotograferades.

En stor mängd inredningstextilier från 1900-talets början har förvärvats, särskilt från Dalarna och Skåne, som komplettering till det äldre beståndet. Tre knypplingsmönster av näver har skänkts av fru Karin Åström, Delsbo.

En kvinnodräkt från Runö med ålderdomliga drag har skänkts av fröken Ewa Ullgren, Stocksund. Fru Birgit Juhlin, Djursholm, har skänkt dräkter från Raus socken i Skåne, vilka burits av hennes farfarsmor. En rekonstruerad dräkt från Floda i Dalarna har sytts i skolslöjden åren 1910—11 av givarinnan, fru Dicki Björnstad, Stockholm.

Som ett led i museets pågående undersökning av abiturient seder har ett antal fantasifulla huvudbonader förvärvats.

De lapska samlingarna har under året tillförts ett 40-tal föremål. Bland dem kan nämnas en barnlikkista, ett fragment av ett läderbälte med ornerade tennknappar, en renmärkesbricka, snarpö för fiske m. m. En rygsäck ingår i en större samling föremål, skänkta av bröderna Manfred och Sigurd Lundmark i Stor-

berg, Arvidsjaur. Av övriga förvärv kan nämnas ett par stavar, en för sommarraiden och en för undersökning av renbetet under vinterrajden, en manspläd, seldon för ren, tre stycken färdskind, kaggar för renmjölk, en dricksskopa och en isbill. Dessutom har förvärvats exempel på nutida lapsk slöjd och souvenirer för turister.

De flesta föremålen till lapska samlingarna har förvärvats av sektionens föreståndare, intendenten Sommarström, i samband med tre inventeringsresor, varvid även förvärvades en mindre samling lapska föremål för Museo Nacional de Antropología i Mexico.

Den lapska sektionen har sitt arkiv uppställt i intendenten Sommarströms tjänsterum. Detta arkiv har under året utöver det material, som influtit från fältforskningarna, mottagit text- och bildmaterial från ett stort antal personer.

Utöver det löpande arbetet på avdelningen har dess tjänstemän varit engagerade i åtskilliga uppgifter inom Nordiska museets arbetsfält.

I samband med vandringsutställningen Swedish Folk Art höll således förste intendenten Eskeröd sju föreläsningar vid De Young Memorial Museum och Museum of Modern Art i San Francisco samt vid University of California i Berkeley under tiden från den 21 febr. till den 8 mars. Han företog därefter resor till de museer i Santa Fe, Colorado Springs, Wichita, Boston och Washington, som bokat denna vandringsutställning, för att diskutera och planera utställningens genomförande.

Intendenten Nyman har fungerat som rådgivare och medhjälpare vid utformningen av utställningen Fäbodlar och fäbodliv, som under tiden från den 18 juni till den 15 september var ordnad i Ljusdalsbygdens museum och sedan fortsatts på Silvanum i Gävle. Han har vidare medarbetat vid ordnandet av en fotoutställning i Sigtuna fornhem, som öppnades i juni månad.

Intendenten Nodermann har under senare delen av året varit engagerad i förberedelserna av LKAB:s jubileumsutställning, som utformas av Nordiska museet och Tekniska museet i samarbete och kommer att öppnas på det senares nya avdelning Teknorama i augusti 1965.

Intendenten Sjöqvist har av Nordiska museets nämnd haft i uppdrag att utarbета depositionsinstrument för de Nordiska museet tillhöriga samlingar, som ingår i Stiftelsen Skansens kulturhistoriska avdelning. Hon har för detta ändamål genomgått inventariet i Skansens samtliga allmogebyggnader.

Intendenten Bergengren har under januari och februari månader varit sysselsatt med katalogisering och uppordning av föremålsbeståndet i Kungl. Skogs- och lantbruksakademiens museum. Han efterträddes av fil. stud. Håkan Eles.

Intendenten Resare har tillsammans med avdelningschefen, förste intendenten Nylén och arkivarien Lundwall varit museets representant i den av tidningen Vi genomförda inventeringen Vi gratulerar. Intendenten Resare har därvid haft hand om det omfattande praktiska arbetet. Omkring 16 000 kort och andra former för gratulation och uppvaktning samt ett stort antal beskrivningar inkom till denna tävling, varav ett stort och värdefullt material kunde utväljas för museets arkiv.

Avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Eskeröd. Den lapska sektionen har föreståtts av intendenten Sommarström. Övriga tjänstemän vid avdelningen har varit intendenten Biörnstad (1—31 januari), intendenten Nyman (från 1 maj), intendenten Nodermann (som tillträdde sin tjänst den 1 mars men var tjänstledig 1 mars—30 april), intendenten Sjöqvist (tjänstledig under oktober och november), intendenten Wintzell (tjänstledig från 1 juli), intendenten Bergengren (intill den 1 juli) samt intendenten Resare (tjänstledig 1 jan.—15 maj). Inom avdelningen har dessutom tjänstgjort t. f. museilektorn Nilsson (1 januari—31 maj, delvis som ersättare för intendenten Bergengren) och fil.kand. Ingemar Liman (1 jan.—24 maj som ersättare för intendenten Resare). Sedan 1 juli har intendenten Resare förestått sektionen för textil och dräkt som ersättare för intendenten Wintzell och hennes tidigare arbetsuppgifter har övertagits av extra amanuensen Bergman-Eles. Dessutom har sedan 9 juli extra amanuensen Benedy tjänstgjort vid avdelningen. Fil. kand. Eric Hedqvist inträdde i museets tjänst som amanuens den 1 oktober men åtnjöt tjänstledighet till årets slut. Kontorsbiträdet Sundström tillträdde sin befattning den 12 oktober. Som skriv-

hjälp vid avdelningen har följande personer fungerat, nämligen 15/4—31/5 fil. stud. Kerstin Mandén, 1/6—30/6 fil. stud. Christine Tjerneld och 1/7—18/8 teckningslärare Torgny Åström.

Högreståndsavdelningen

I det följande ges en resumé över avdelningens nytillskott under året i form av gåvor och inköp. För några av de märkligaste nyförvärven redogöres i kortare uppsatser s. 149—180. S. 237—240 återfinns en förteckning över givare till såväl allmoge- som högreståndsavdelningarna.

Till de äldsta föremålen hör ett märkligt miniatyrporträtt av en ung dam. Det kan dateras till 1640-talet, är målat i olja på kopparplåt och har 13 lösa glimmerskivor med påmålade dräkt-detalyer. Det får en utförlig presentation s. 149—154.

Samfundet Nordiska museets Vänner har skänt ett filigranbestick från 1700-talets början, som är tillverkat av norrköpingsmästaren Arnold van der Hagen.

Under det gångna året har Samfundet Nordiska museets Vänner förutom det ovan nämnda besticket även skänkt en på grund av sin dekor mycket intressant skål av kompaniporslin, för vilken redogöres s. 155—166, samt en osedvanligt stor servis (221 delar) av kinesiskt porslin. Servisen har tillhört familjen Grill. Den beskrives närmare s. 167—180.

Museets textilsamlingar har under året utökats med flera intressanta nyförvärv. En mönsterduk av en sällsynt typ — ovanlig även på grund av sin storlek (69,5×58,5 cm) — har skänkts av fröken Ellinor Kochs dödsbo, Stockholm. Den är broderad med silke i flera färger och olika mönster. Broderiet består av en mittspegel i petits points med figurer i ett landskap. Det omgivande breda ramverket utgöres av rutor i flera rader med olika sömsätt. I en ruta är duken signerad Eva Maria Åbrinck 1742 inom en blomsterkrans.

En av Nordiska museets flitigaste givare sedan många år är f. d. slottsvaktmästaren vid Ulriksdals kungsgård herr David Carlsson. Han har vid flera tillfällen under året skänkt föremål, bl. a.

en samling av sjutton kaffepannor av koppar. Tre av dessa tillhör en äldre typ av pannor, som var vanlig på 1700-talet och nu är mycket sällsynt. Typen har päronformad kropp med spetsig botten, tre ben av järn eller koppar, lock i form av en stympad kon, i regel rak pip samt ett rakt utstående, svarvat trähandtag i kopparholk, oftast med hjärtformat beslag. Av de övriga kaffepannorna är de flesta av en 1700-talstyp som tillverkades även in på 1900-talet, nämligen den vanliga rundbukiga, med svängd pip och högt fällbart kopparhandtag.

Till de silverföremål, som under året förvärvats till samlingarna, hör ett par rokokokandelabrar av argent haché, dvs. mäsing överdragen med ett tunt lager av silver. De har balusterformade skaft och två svängda ljusarmar med tulpanformade ljuspipor och kraftigt tilltagna droppskydd. Stakarna är utförda av Caspar Christian Liendenberg i Stockholm 1769. Denne var ej guldsmed i vanlig mening utan hallrättsmästare med privilegium att få tillverka pukor och trumpeter. Han arbetade både i silver och argent haché. Även smärre föremål, såsom skedar, sockerskrin och ljusstakar av hans hand är kända, dock ej i någon större omfattning, varför det är av desto större intresse för museet att nu vara ägare till detta par ljusstakar.

Ur framlidne rådman Titus Linnells dödsbo har museet enligt testators yttersta vilja fått lov att ur hans efterlämnade bohag välja ut de föremål man önskade tillföra samlingarna. De så förvärvade föremålen uppgår till ca 50 nummer. Bland dessa kan särskilt nämnas ett par signerade sengustavianska taburetter av Johan Erik Högländer i Stockholm, fyra stolar av gulbetsad björk i nyrokoko, en kanapé av björk i senempire samt en del silverföremål. Bland dessa märkes en 17 cm hög bägare, som tillverkats av stockholmsmästaren Jakob Lampa 1767. Den har skrodade ornament i rokoko runt livet, och foten är försedd med svängda åsar och rocailleornament. Vidare tre likadana brännvinskalkar med samma ägarinitialer, tillverkade av Johan Henrik Leffler i Falun 1834, en bägare med svisselerade blomornament på livet, utförd av Anders Dunderberg i Gävle år 1800, två sopsplevar i empire, den ena gjord 1816 av Isak Söderholm i Söderhamn, den andra 1838 av Arvid Öhrn i Gävle samt

en mängd matsilver, huvudsakligen från 1800-talets senare del. Från samma dödsbo härrör även en del köks- och husgeråd av koppar, tenn och porslin.

En testamentarisk gåva av fru Greta Broberg omfattar bl. a. matsilver av gammalfransk och gammalsvensk modell, huvudsakligen i nysilver från 1900-talets början, samt en del äldre husgeråd av mässing och koppar, som givarinnan ärvt från sina far- och morföräldrar. Från samma dödsbo kommer även en del smycken från 1800-talets slut och 1900-talets början, några inramade fotografier av givarinnans föräldrar samt av far- och morföräldrarna jämte en akvarellerad blyertsteckning, återgivande fadern, boktryckaren Gabriel Ödmann i Gävle, vid 12 års ålder och utförd 1850 av E. O. Nordlinder i Uppsala, sedermera kartograf i Norrbotten. Av samma hand och från samma år är en akvarell föreställande Vendels kyrka och prästgård i Uppland.

Vid 1800-talets mitt var nyrokoken den förhärskande modestilen, ofta i kombination med naturalistiska effekter i detaljutformningen. Men naturalismen spelade också en självständig roll i den av samtiden s. k. flamandska genren. Så kunde exempelvis bruksföremål erhålla rena växtformer, en dryckeskanna kunde utformas som en trädstubbe etc. Ett bläckhorn av silver och glas utfört i just denna naturalistiskt romantiska stil har under året förvärvat av museet. Det har formen av en gren med stora och flera mindre blad. Själva grenen uppbär i mitten ett bläckhorn av glas med ett runt, slätt silverlock. Dess upphovsman är den kände stockholmsguldsmeden Gustaf Möllenborg; det har tillkommit 1854.

Fru Ebba Geijer, Stockholm, har skänkt ett par brudlakan samt två större och två mindre örngott, vilka enligt familjetraditionen varit brudlakan åt Dorotea Anna Josefina von Engeström (1803—1823), gift 1821 med Gustaf Nils Algernon Adolf Stierneld (1791—1868) i hans första gifte. Både lakan och örngott är av fin, vit linnelärf, lakanen med ett brett broderat parti upptill av breda utdragssömmar och mellan dem engelskt broderi. Örngotten har på framsidan en ram av utdragssöm, i hörnen motiv i engelskt broderi och runtom en volang med langettsydda uddar och täta prickar i klumpsöm.

Fru Elsa Herdenstam, Stockholm, har skänkt ett stickat täcke av röd sidendamast med fyrkantig mittspegel av randig brokad på rosa botten. Det syddes av Margaretha Sofia Warlund till hennes bröllop 1834 med Anders Herdenstam, sedermera kyrkoherde i Björsäter.

Fru Märta Tamm-Götling, Uppsala, har skänkt en barnklänning av vit, mönstrad linong med spetsgarnerade puffärmar och vid, rynkad kjol. Den bars första gången av Anna Bergendal vid sex års ålder på "muntrationsrådet" Höökenbergs offentliga barnbal i Filipstad 1857.

En grossessgördel av kyprat, vitt halvlinne har skänkts av fru Gunnel Boija, Älvsjö. Den syddes av Anna Sofia Krikow, Berga gård i Närke, då hon 1868 hade fött sitt första barn.

Fröken Greta Rydberg, Stockholm, har skänkt en skrivbyrå av betsad och polerad björk. Den översta lådan utgör, när man drar ut den, en smal skrivklaff och har en lådinredning. Byrån har tillhört givarinnans styvmor, f. 1862, som fick den i gåva av den kände boktryckaren och industrimannen i Jönköping Johan Edvard Lundström (1815—1888), troligen på 1880-talet medan hon var hushållerska i hans hem. Byrån är i senempire.

Museets samlingar av leksaker har utökats med bl. a. en katt, sydd av tryckt bomull och stoppad med vadd. Den är från 1892 och av engelsk eller amerikansk tillverkning. Givarinnan är fröken Inger Wikström, Stockholm, som fick den i julklapp 1893.

Två mekaniska leksaksdjur från 1900-talets början har skänkts av direktör Will Sjöwall, Stockholm. Det ena djuret är en björn med svart päls på en stomme av papp och metall. Det andra är en hund med vitt hårklätt huvud, klädd som en soldat i röd rock och mössa i svart och rött samt ett gevär över axeln. Båda kan medelst ett mekaniskt verk fås att sakta gå framåt på bakbenen. Möjligen är djuren av rysk tillverkning. Givaren fick dem i gåva omkring 1904 av sin gudfar, som hade affärer på Ryssland.

En ovanligt stor och mycket tidstypisk leksaksbil av plåt från 1930-talets början har skänkts av herr Åke Lovén, Stockholm. Den fyller en lucka i leksakssamlingarna.

I samband med utställningen Svensk Jugend inventerades ett

tusental föremål, och några av dem inköptes eller skänktes till museet. På så sätt tillfördes samlingen av jugendtextilier flera värdefulla tillskott, t. ex. ett draperi av ylle i gobelängteknik på delvis bar varp, en s. k. transparent portière, blå med blommonster i svart, vitt och ockra. Den är signerad DNB 1901 VII och är komponerad av Frida Hansen och vävd på Det norske Billedvæveri 1901. Den är en gåva av Sveriges Radio-TV och var utställd på utställningen Svensk Jugend.

Fröken Ulla de Besche, Stockholm, har skänkt ett lakan och ett örngott av linne med klumpsömsbroderi i jugend och med monogrammet EF, vilket syftar på givarinnans moder Ebba Fröberg, gift de Besche 1904.

Vidare har förvärvats en röllakansmatta, utställd på "Svensk Konstslöjdsutställning Selma Giöbel" i november 1909 och på Baltiska utställningen i Malmö 1914. Mattan har geometriskt mönster i gulrött och rött mot blå bottenfärg.

Från direktör Carl L. Rydhs sterbhus, Stockholm, härrör en gåva bestående av sex tennföremål, som ingått i den avlidnes stora tennsamling, bl. a. Aron Jerndahls "Dansen", en stor skål med lock, som komponerades 1903 och som finns i flera exemplar, t. ex. i Hallwylska museet och Thielska galleriet. Denna replik är utförd 1932 av Schreuder & Olsson i Stockholm.

Ett intressant nyförvärv utgöres av en hel möbelgrupp av rödbok i jugendstil, bestående av spelbord, rök- eller groggbord samt sex stycken stolar, varav två s. k. åskådarstolar. Samtliga är av bøjträkonstruktion och utförda på den välkända Thonets fabrik i Wien. De påminner mycket både till utseende och konstruktion om kaféstolarna av s. k. wienertyp. Spelbordets skiva är klädd med grönt kläde och har i hörnen runda mässingsskålar för marker samt vridbara mässingsljushållare. Stolsitsarna är av plywood med mönsterpressat läder.

Utöver det löpande arbetet på avdelningen har dess tjänstemän varit sysselsatta med olika arbetsuppgifter inom instituti-
onens arbetsfält. Sålunda har förste intendenten Andrén svarat för översynen av de kulturhistoriska byggnaderna på museets anläggningar utanför Stockholm (Härkebjerga, Julita, Svindersvik och Tyresö) samt lett avdelningens fältundersökningar.

Förste intendenten Lagerquist har utom redaktörskapet för Fataburen ingått i redaktionen för tidskriften *Rig*, som utgives av Föreningen för svensk kulturhistoria i samarbete med museet och Folkklivsarkivet i Lund.

Tjänstledighet för enskilda angelägenheter har åtnjutits av intendenten Holmquist 1 januari—8 maj, av intendenten Hide-mark 17 oktober—31 december och av intendenten Axel-Nilsson 31 augusti—30 oktober.

Högreståndsavdelningens föreståndare har varit förste intendenten Andrén. Övriga tjänstemän vid avdelningen har varit förste intendenten Lagerquist, intendenterna Holmquist, Hide-mark, Axel-Nilsson, Forsby-Bjurman och Bonge samt kontorsbiträdena fröken Andersson (till 31 aug.), fru Bingley (från 14 sept.) och fröken von Friesendorff (från 4 nov.). Vikarierande och extra tjänstemän har varit fil. stud. Barbro Philipson 13/1—11/3, fil. stud. Gunilla Linton 13/3—11/4 och fil. kand. Sten Rentzhog 1/10—31/12.

Avdelningen för föremålsregistrering

Under året har till avdelningen inkommit inemot 1.500 föremål och föremålsgrupper för registrering.

Intendenten Nyman har under tiden 1 januari—30 april tjänstgjort som registrator med biträde av kansliskrivare Palmé och med fröken Sjöbom som märkerska. Tjänsten som registrator var 1 maj—30 juni vakant, och avdelningens arbete leddes under denna tid av fru Palmé. Ny registrator blev den 1 juli intendenten Bergengren.

Intendenten Nyman har haft uppsikt över reflexkopieringsverksamheten och dessutom haft hand om uthyrningen av museets filmer.

T y r e s ö

Slottet har liksom tidigare år varit tillgängligt för besökande lördagar och söndagar under tiden 17 maj—20 september och

efter anmälan även övriga dagar. Antalet besök har uppgått till 2.123, därav 142 barn. Parken har avgiftsfritt hållits öppen 1 maj—30 september.

I egenskap av slottsvaktmästare har tapetserare Lindholm haft den direkta uppsikten över slottet och dess inventarier. Parken har stått under vård av trädgårdsmästare Alenby.

Julita gård

Stora huset och de museala anläggningarna har hållits öppna för besökande dagligen under tiden 7 maj—12 september och de två följande söndagarna. Antalet besök i Stora huset har varit 13.253 och i museet 22.322 eller sammanlagt 35.578 personer, därav ca 6.000 barn.

Den i samarbete med Julita gymnastik- och idrottsförening ordnade midsommarfesten besöktes av ca 12.000 personer. Vidare har Frälsningsarmén, Frikyrkofolket och IOGT haft sina traditionella dagar och Sörmlandsringen sin folkdansuppvisning. Två promenadkonserter har anordnats i Stora huset, och Södermanlands hembygdsförenings teatergrupp har i parken framfört sommarspelet Kungen kommer till stan. Sveriges kristliga gymnasist- och studentrörelse har liksom tidigare genomfört sina två sommarläger om vardera 10 dagar med sammanlagt ca 150 deltagare. — I gårdskapellet har högmässa hållits två gånger och andaktsstunder varje söndageftermiddag under juni—augusti. Kapellet har också upplåtits till 68 bröllop.

Arbetet med timmerhusens rödfärgning har fortsatt, och Stenkullastugans torvtak har omlagts.

Museets representant på platsen har varit kapten Danielsson, som även förestått gårdskontoret. Skogsförvaltningen jämte tillsynen av arrendegårdarna har omhänderhafts av forstmästare Gustawsson. Skogvaktare Einar Gustafsson har efter 42 års tjänst avgått med pension den 30 september och efterträts av skogvaktare Nils Bäcklin. Källarmästare Sven Frick, som i 19 års tid arrenderat vårdshuset, har vid arrendetidens utgång lämnat Julita; hans efterträdare är källarmästare Ove Åhl.

Svindersvik

Huvudbyggnaden, paviljongen och köksflygeln har varit tillgängliga för besök lördagar, söndagar och tisdagar under tiden 17 maj—20 september. Antalet besök har uppgått till 2.772, därav 72 barn.

Vaktmästare på Svindersvik har varit fru Sandberg. Stadsträdgårdsmästaren i Nacka Nils Yngvesson har bistått med råd och anvisningar för parkvården.

Härkeberga

Den gamla kaplansgårdens manbyggnad har under året endast i begränsad omfattning varit tillgänglig för besök, eftersom vaktmästarbefattningen stått vakant. Fru Linnéa Karlsson har biträtt med viss tillsyn under sommaren.

Herr Albin Rylander har på sedvanligt sätt bistått museet beträffande byggnadsvård och allmän tillsyn.

Arkivet

Av gåvor till arkivet må nämnas en värdefull samling av mer än 200 arkitekturritningar från 1600- och 1700-talen, förutom ett 50-tal kartor och ett 20-tal handskrifter, från Granhammar, Uppland, vilka överlämnats av arkitekt Walter Nathanson, Vaxholm. Av fru Brita Johanson, Göteborg, har mottagits de omfattande samlingar av excerpter rörande lärftskramhandlare, som utgör resultat av framlidne doktor Fritjof Hazelius forskning i denna societets historia. Bland övriga gåvor må nämnas en samling om närmare 200 skisser till inredningar m. m. utförda av framlidne konstnären Yngve Lundström och intressanta som dokument, belysande stilutvecklingen från jugend mot 20-talsklassicism. Skisserna har överlämnats av fru Emelie Lundström, Stockholm. Av fröken Ebba Lagergren, Stockholm, har mottagits ett album med gratulations- och andra kort, vilka tillhört och klistrats av fru Anna Vicander, f. von Matérn 1843, gift 1869 med sedermera komministern Jöns Vicander i Adolf Fred-

riks församling. Fröken Ellen Thollander, Stockholm, har kompletterat tidigare handlingar rörande sin släkt med ytterligare dokument. J. Nylunds litografiska anstalt, Stockholm, har överlämnat en samling räkenskapsböcker. Från herr Karl Karlsson, Munkfors, har mottagits en protokollsbok från år 1908 för Gersby socialdemokratiska ungdomsklubb.

Genom en pristävling i veckotidningen Vi har tillfälle givits att studera ett antal av inte mindre än omkring 16 000 gratulationskort. Av dessa har omkring 3 000 kort, tillhörande 225 olika ägare, skänkts till museet. Den äldsta handskrivna av dessa gratulationer är daterad 1827. Bland gåvorna finns handgjorda blomsterkransar med versifierad text och fantasifullt klippta brev från 1800-talets mitt. Mot 1800-talets slut kommer de tryckta korten. Vykort utan kuvert blir synnerligen vanliga vid sekelskiftet. Största delen av denna gåva består av sådana kort.

Bland inköpen må nämnas en samling om ett 70-tal teckningar, utförda av artisten Georg Stoopendaal med motiv från Stockholm under 1800-talets senare del. Konstnären har i dessa blad fixerat sitt intresse till figurerna och deras verksamhet, medan den omgivande miljön är underordnad, stundom endast antydd. Av övriga inköp märkas två akvareller av von Gerdtén, den ena föreställande en fiolspelare, en dansande dam och ett dansande lamm, den andra föreställande ett tittskåp, med en gosse som åskådare och förevisaren. Vidare kan av inköp nämnas två tuschteckningar av Oskar Andersson (O. A.) med motiv från Skansen, ett poesialbum från 1800-talets förra del och ett manuskript, "Nya ordspråksboken", av Ragnar Svedskog.

För The Genealogical Society's, Salt Lake City, Utah, USA, räkning har omfattande delar av skråarkivet mikrofilmats. Ett 50-tal filmrullar, utgörande resultatet av denna filmning, har som gåva överlämnats till Nordiska museet och deponerats i Riksarkivet.

Arkivet har föreståtts av intendenten Lundwall i egenskap av arkivarie. För olika avdelningar inom arkivet har svarat: för bildarkivet intendenten Liedgren med fil. kand. Birgitta Conradson som vikarierande, för Lapska arkivet intendenten Sommarström, för Etnologiska undersökningens arkiv förste intendenten

Nylén och för Folkminnessamlingen intendenten Tillhagen. Inom arkivet har under året vidare tjänstgjort fröken Margarete Fohlmeister och fru Signe Broström.

I excerptsamlingen av folkminnen har arbetet med sägenkatalogiseringen fortsatt. Excerptsamlingarna har under året tillförts 90.000 A:5-kort samt ett antal avskrifter av inlånade manuskript i privat ägo. Arbetsledare för museets stab av 38 arkivarbetare har liksom tidigare varit intendenten Tillhagen. Biträdande arbetsledaren, fil. kand. Bengt af Klintberg, har för studier haft halvtidstjänstgöring med fil. stud. Marie-Louise Siedberg som vikarie till 31/10 och fil. stud. Ingeborg Borgenstierna från 1/11 till årets slut. I studiesyfte besökte intendenten Tillhagen under tiden 17/7— 22/9 folklorearkiv och vetenskapliga institutioner i Öst-Tyskland, Tjeckoslovakiet, Rumänien, Jugoslavien och Schweiz.

Biblioteket

Museets bibliotek har som vanligt ökats genom inköp av ny facklitteratur och genom publikationsbyte med olika in- och utländska sammanslutningar och vetenskapliga institutioner. Årets katalogiserade accession utgör omkring 1.900 band och broschyrer och upptager en hyllängd av drygt 27 meter.

Övervägande delen av boksamlingarna eller ca 2.350 hyllmeter förvaras i museibygnaden, medan vissa specialsamlingar, tillsammans drygt 300 hyllmeter, är deponerade på Skansen. Sålunda står det för naturhistoriska avdelningens arbete aktuella beståndet av zoologisk handbokslitteratur, både böcker och tidskriftsserier (jmf s. 252) som tidigare i avdelningsföreståndarens tjänstelokaler och kompletteras av museet i samarbete med föreståndaren (enligt samarbetsavtalet den 8 november 1963 mellan museet och Stiftelsen Skansen). I Skogaholms gästflygel finnes ett biblioteksrum, där en från Bergshammars säteri härrörande boksamling är uppställd. I Hazeliushuset förvaras böcker som tillhört Artur Hazelius och före honom hans far general J. A. Hazelius. Det Stenbockska fideikommissbiblioteket, som tillhört prinsessan Sophia Albertina och som museet mottog i deposition

1949, visas för besökarna i Tottieska malmgården. Där förvaras också Svenska boktryckareföreningens som deposition överlämnade typografihistoriska samlingar, sammanförda med lämpliga äldre tryck i museets ägo till en boktryckerihistorisk studiesamling. Under sommarhalvåret har fil. kand. Bengt Nyström med bidrag från Svenska boktryckareföreningen varit anställd för att nyordna denna samling och fortsätta dess katalogisering, som påbörjades redan på 1930-talet.

Antalet utlånade eller för studium på stället framtagna volymer kan beräknas till omkring 9.000. Härav har 430 volymer sänts med posten till ett 70-tal bibliotek utanför Stockholm, i några fall t. o. m. i utlandet.

I juni inledde biblioteket utgivningen av en stencilerad nyförvärvslista med titeln Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek, i vilken registreras nya svenska och utländska arbeten i bok- eller uppsatsform på de områden av kulturhistorien som för museets verksamhet är av särskild betydelse. Avsikten är att underlätta för museimän och forskare som arbetar på samma fält att följa med utgivningen av facklitteratur. Det mottagande de två under året utgivna meddelandena fick, ej minst från museimän ute i landet, har uppmuntrat biblioteket att fortsätta denna kundtjänst.

Biblioteket har med biträde av bibliotekarierna Ehrnborg och Frenzel föreståtts av förste bibliotekarien Jansson. Fru Sahlin har under andra halvåret omkring fyra timmar dagligen fullgjort sekreteraregöromål. Som extra biblioteksassistenter med halvtidstjänstgöring har fil. kand. Lisbeth Ulrich-Jacobson (till den 15 maj) och fil. stud. Sandqvist (från den 1 april) varit anställda; fil. stud. Karin Blomström har däremot varit tjänstledig hela året. Övriga arbetskrafter har varit fil. kand. Bengt Nyström (se ovan) och expeditjonsbiträdet Eriksson.

Undervisningsavdelningen

Under året har 18.824 personer erhållit undervisning i Nordiska museet. Dessa har varit fördelade på 834 grupper, av vilka 495 utgjorts av klasser från obligatoriska skolor, yrkesskolor,

flickskolor och läroverk i Stockholm och de övriga bestått av skolklasser från Stockholms förstäder och landsorten samt grupper av vuxna.

Femte klassen vid Stockholms grundskolor har erhållit regelbunden undervisning i museet efter ett schema, som uppgjorts vid terminens början av Stockholms skoldirektion. Visningar för skolklasser från landsorten har i regel organiserats av Svenska turistföreningen men ombesörjts av undervisningsavdelningens personal.

Sjunde klassen vid Stockholms grundskolor har undervisats på Skansen av undervisningsavdelningens personal. Antalet elever har varit 4.296 fördelade på 124 grupper. Även andra skolgrupper som så begärt har fått undervisning på Skansen. Skolresogrupper från landsorten har dock i regel vägletts av Svenska turistföreningens guider.

Vid sidan av den elementära undervisningen har även en mera kvalificerad sådan bedrivits. Blivande lärare och instruktörer samt utövande yrkesmän, som kompletterar sin utbildning, har i stor utsträckning erhållit undervisning i Nordiska museet och på Skansen, varvid även tjänstemän från museets övriga avdelningar medverkat.

Förutom den undervisning som bedrivits av tjänstemännen har många skolor och institutioner gjort regelbundna studiebesök i museet under egna lärares ledning. Särskilt gäller detta de textila fackskolorna. Museets tjänstemän har därvid bistått med råd och framtagning av lämpligt studiematerial.

Vid ett 20-tal tillfällen anordnades visning under kvällstid av utställningen Svensk Jugend för olika föreningar och sammanslutningar.

I samarbete med olika bildningsorganisationer, främst ABF, TBV och Kursverksamheten vid Stockholms universitet, meddelades vid ett 50-tal tillfällen under kvällstid undervisning i ämnen med anknytning till museets permanenta utställningar — möbler, glas, mat och dryck etc.

För första gången sedan år 1958 arrangerades under hösten en föreläsningsserie i museet, vilket skedde i samband med utställningen Dyrgripar.

Fr.o. m. den 22 november förekom varje söndag följande aktiviteter i museet, nämligen visning av någon av museets avdelningar, filmvisning, tävling för skolorn.

Under sommaren har undervisningsavdelningen svarat för visningar på Svindersvik.

Liksom under tidigare år har avdelningen handhaft museets publiceringsverksamhet och bokförmedling.

Av PR-verksamhet förtjänar nämnas den folder, som trycktes i anslutning till utställningen Dyrgripar och vilken distribuerades till vissa yrkesgrupper i Stockholm.

Museilektor och avdelningsföreståndare var t. o. m. den 30 juli fil. lic. Bo Lagercrantz. Fr. o. m. 1 augusti till årets slut uppehölls tjänsten av t. f. museilektor Nilsson. Vidare har vid avdelningen arbetat intendenten Lindberg, assistenten Medelius, extra assistenterna Palmer och Ulf Lindahl (till den 29/2) samt från den 15/9 extra assistenten Nilsson. Under vissa delar av året har i undervisningsverksamheten deltagit fil. lic. Hans Kruse, fil. kand. Carl Braunerhielm, fil. kand. Jane Fredlund, fil. kand. Maret Kalju, fil. kand. Lars Olsson samt fil. studerandena Ulla Brück, Pia Cronholm, Ursula von Euler, Ingegerd Faringer, Harry Hackzell, Eva Maria Kjellén, Orvar Löfgren och Hedvig Nilsson.

Vid bokförmedlingens expedition har arbetat fröken Brithon samt som kontorsbiträde på halvtid fr. o. m. den 15 april fru Broström.

Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning och Institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms universitet

Professor Granlund har undervisat och fullgjort examination såsom för en ordinarie lärostol i detta ämne vid Stockholms universitet under höstterminen. Under vårterminen var professorn befriad från den elementära undervisningen men bibehöll undervisningen och handledningen av doktorander och licentiander

samt examinationen av två- och trebetygsstuderandena. Den elementära undervisningen och examinationen av ettbetygsstuderande upprätthölls av docenten Eskeröd. Under höstterminen föreläste professor Granlund dels över ämnet Valda etnologiska problem, dels över Europeiska folkkulturer. Docent Eskeröd föreläste under vårterminen över ämnet Studier i svensk bystruktur och under höstterminen över Primärgrupper och sekundärgrupper. Docenten Gustav Ränk föreläste under vårterminen över ämnet Inledning till etnologin och under höstterminen över samma tema med titeln Inledning till etnologins studium. Docenten Askö Vilkuna, Lund, föreläste under vårterminen dels över ämnet Kulturformernas inverkan på folktro och folksed, dels över Finska kulturområden, deras uppkomst och särdrag. Fil. lic. Bengt R. Jonsson har under vår- och höstterminen hållit kurser i Folkdikt och folktro. Fil. lic. Hans Kruse höll under vår- och höstterminerna kurser i fältundersöknings- och uppmätningsteknik. Fil. lic. Knut Weibust har under båda terminerna undervisat i föremålskunskap. Studieupplysning för ett- och tvåbetygsstuderande gavs under båda terminerna av förste amanuensen fil. kand. Lilian Rundberg.

Seminarieövningar har hållits varje vecka. Vårterminens program omfattade: Jan Peder Lamm: Om liar. Studier i svenskt liesmide med särskild hänsyn till det industriella liesmidet i Leksands socken; Åke Edfeldt: Museipedagogiska frågor (tillsammans med pedagogiska seminariet); Carl Olof Cederlund: Fiske från Wasa — ett bidrag till kännedomen om äldre fiskredskap; Bengt af Klintberg: Väcka kärlek. Försök till översikt över svenska magiska metoder; Albert Eskeröd: Förberedelse till och orientering om exkursion till Gotland. På Gotland hölls fältseminarier på olika platser. Höstterminens program omfattade: Birgitta Conradson: När industrin kom till Kungsholmen; Birgitta Ljungdahl: Sammanställning av uppgifter om vinden i sydsvensk folktro mot bakgrunden av föreställningarna i mellersta och östra Europa; Ann Resare: Gobeläng och flamskväv; Carl-Herman Tillhagen och Bengt af Klintberg: Den internationella sägenforskningens läge i dag; Mats Rehnberg: Gravljusseden under 1900-talet; Kerstin Berg: Sjöfarten i Björkö-Arholma. Me-

todfrågor och källproblem; Béla Gunda: Etnologisk forskning bland tatarerna i Dobrudscha; Ulf Lindahl: Jordbruket i Lakenäs; Viktor Smorodskij: Kosackernas liv; Ottar Brox: Etnologiens nytte ved moderne regionalplanlegging; Gunnel Hazelius-Berg: Utställningen Kungl. Maj:ts och Rikets Svea Hovrätt 1614—1964; Oleg Jakutionok: Drag ur Vitrysslands historia och näringsliv; Birgitta Lindstam: Nödbrödsämnen i 1800-talets receptsamlingar; Carl Olof Cederlund: Stockholms skeppsgård 1605—1640. En studie i social organisation. Gästföreläsningar har hållits av professor Séamus O'Duilearga, Dublin, och professor Béla Gunda, Debrecen. Tre elever har haft doktorandstipendium under vårterminen och en under höstterminen. Tre elever har haft bidrag ur anslaget till ograduerade forskares vetenskapliga verksamhet.

Institutet för folklivsforskning är som forsknings- och undervisningsinstitution knutet till professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning. Kostnaderna för dess verksamhet bestrides av statsmedel över Nordiska museets budget. Under ledning av professor Granlund har verksamheten koncentrerats på att utarbeta material från fältforskningar och insamlingsarbete. Sålunda har det tidigare insamlade materialet rörande lapsk kastsnara utarbetats i tryckfärdigt skick. Material rörande kryddor, senap och senapsknäcka har insamlats och bearbetats, och materialet rörande månadsbilder och lapska kalendrar har kompletterats och bearbetats till en publikation. Det tidigare insamlade materialet rörande sädesrensning, laxfisket i Torne älv m.m. har även kompletterats genom resor under sommaren och bearbetats. Professor Granlund har som medlem av en kommitté, som med anslag från Kulturfonden för Sverige och Finland sommaren 1964 igångsatt en undersökning i Jänkisjärvi by i Övertorneå socken, gjort fältundersökningar där, och bearbetningen av materialet från dessa undersökningar pågår.

Docenten Ränk har slutfört sina forskningar om äldre mjölkhushållning och färdigställt ett manuskript med titeln Från mjölk till ost. Han har fortsatt sina arbeten beträffande estniska herrgårdsbyggnader från svensk tid och avslutat en undersök-

ning om slagrutemän i svensk folktradition. Fil. lic. Gertrud Nyberg har fortsatt bearbetningen av material om den horisontella vävstolen i Sverige och grannländerna och hithörande vävtekniker och har i samband härmed gjort resor i norra Sverige. Fil. lic. Helmut Hagar har fortsatt att utarbeta sin avhandling om hästens förspännings- och draganordningar. Fil. lic. Knut Weibust har arbetat med en avhandling med titeln Djupsjösegelare, livet ombord på de sista segelfartygen, ett studium i maritim etnologi. I samband härmed har han gjort en resa i Spanien. Fil. lic. Skans Torsten Nilsson har arbetat med sin avhandling om Nås socken i Västerdalarna. Fil. lic. Kerstin Berg har utarbetat insamlat material för en avhandling om Strukturproblem i Björkö-Arholmas näringsliv under äldre tid. Fil. lic. Hans Kruse har utarbetat insamlat material om Enköping, berörande dess omvandling 1799—1955. Fil. lic. Mats Rehnberg har färdigställt materialet till en avhandling om Gravljusseden under 1900-talet. Fil. kand. Anna-Britt Sifversson har under året lett det av Solna stad bekostade arbetet med uppmätning, fotografering och utfrågning rörande den del av Hagalunds bebyggelse som skall rivas för nybyggnad samt fortsatt arbetet med en avhandling om den äldre torghandeln i Stockholm. Fil. kand. Birgitta Conradson har med anslag från Stockholms stad arbetat på en avhandling över temat Folklivsstudier på Kungsholmen 1840—1960. Fil. kand. Carl Olof Cederlund har arbetat på en avhandling över temat Stockholms skeppsgård 1605—1640, en studie i social struktur och organisation, fil. kand. Bengt af Klintberg med en om Sveriges sägentyper och fil. kand. Ernst-Folke Lindberg med en om Sala som bergstad 1624—1736.

Professor Granlund har gjort fältundersökningar i Tornedalen i juni och juli. Under tiden 2—16 augusti deltog professor Granlund i VII. International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences i Moskva och gjorde i samband därmed en kortare resa i Ryssland med besök bl. a. i Leningrad.

Inom Institutet har under året tjänstgjort: som förste amanuens fil. kand. Rundberg, kontorist fröken Löfman, kanslibitråde fru Stoye, tekniskt kontorsbiträde fröken Vallin. Från Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen har bidrag erhållits till avlöning av fyra

arkivarbetare, av vilka två med förkortad arbetstid. Fil. dr Sven Ljung har utfört vissa specialuppdrag och konstnären Olle Homman har medverkat vid utarbetandet av material från en del äldre undersökningar.

Utställningar

Den 13 februari öppnades i nordöstra delen av museets hallplan i anslutning till utställningen Pärnbröderier och i den del som blivit ledig, sedan inlånade föremål återsänts, en utställning av *Monogram*, i huvudsak byggd på museets eget material. Monogrammets förekomst på olika sorters föremålsgrupper och i varierande utförande alltifrån bomärket till spegelmonogrammet belystes. Monogrammets funktion, t. ex. som symbol för äganderätt eller som konstnärssignatur, spelade även en framträdande roll i utställningens uppläggning. Utställningen har fortsatt under hela året och har sedan övertagits av Upplandsmuseet i Uppsala. I anslutning till denna utställning har kommissarien, intendenten Wintzell, utarbetat en publikation över detta tema.

Den 21 februari öppnades i De Young Memorial Museum i San Francisco en omfattande utställning av svensk folkkonst, benämnd *Swedish Folk Art*. Utställningen ingick i programmet för Sweden Week i San Francisco och öppnades av H.K.H. Prins Bertil i närvaro av Sveriges generalkonsul Per Anger, staden San Franciscos ledande män och förste intendenten Eskeröd. Till utställningen förelåg en kortare publikation, *Swedish Folk Art*, författad av förste intendenten Eskeröd. Därjämte fanns andra publikationer, tryck, färgvykort och diapositiv av svensk folkkonst till försäljning på museet. Utställningen pågick till och med den 28 mars och hade då besökts av 100.000 personer på ett par tiotal när. I anslutning till utställningen höll intendenten Eskeröd ett antal föreläsningar och demonstrationer (se s. 193).

Denna utställning har intill 28 februari 1965 varit en vandringutställning inom USA under överinseende av Smithsonian Institution och svenska beskickningen i Washington. Den har

varit utställd i Wichita i Kansas, i Colorado Springs i Colorado, i Santa Fe i New Mexico, i Boston i Massachusetts och i Washington. I Wichita förorsakade den enligt ingångna rapporter rekordbesök i museet, och den synes även i övrigt ha mötts med ett stort intresse. Utställningen har på Nordiska museet utarbetats av intendenterna Wintzell, Resare, t. f. museilektorn Nilsson och fil. kand. Ingemar Liman under avdelningschefens ledning. Till dess genomförande har Svenska institutet bidragit med 26.000 kr, och för publikationen *Swedish Folk Art* har Smithsonian Institution i Washington anslagit 1.250 dollar.

Utställningen *Svensk Jugend* öppnades den 22 februari i närvaro av H.M. Konungen och pågick till den 31 augusti. Lokalen var den sydöstra fjärdedelen i museets hallplan.

När utställningen planerades framstod det som självklart att söka göra den till en kvalitetsutställning, att visa upp huvudverk av de ledande konstnärerna, verk som betytt något redan i sin samtid och som helst också hade något att säga i vår tid. Jugendstilen har varit så nedvärderad och föraktad att det nu, när den börjar uppskattas igen, föreföll riktigt att visa det bästa, inte att framhäva det som omedelbart lockade till löje.

Namnet Jugend togs i dess vidaste bemärkelse, nämligen för att beteckna det radikalt moderna som kom fram under tiden kring sekelskiftet. Det är en vidgad betydelse av ordet Jugend som skulle varit främmande för det tidiga 1900-talet men som numera allmänt börjar användas. Kanske hade en titel som Svenskt sekelskifte varit mera adekvat, men då hade man gått miste om det aktualitetsvärde som ordet Jugend för närvarande har. Nu försökte man under den titeln fånga den nationella nyorienteringen i dess många varianter, inspirerad av impulser från England, Belgien, Frankrike och Wien eller dominerad av upplevelsen av svensk allmogekonst och svensk natur.

Utställningen föregicks under ett drygt halvår av en inventering. Ett utpropp skickades ut till konstnärer och deras efterlevande och till de stora beställarna och deras arvingar. Dessa personer söktes sedan upp och gav anvisningar om nya ägare till jugendföremål. På så sätt höll sig inventeringen inom en ganska snäv krets men å andra sidan slapp man arbetet med den oänd-

Från utställningen Svensk Jugend i Nordiska museet 22/2—31/8 1964.

liga mängd anonyma och ofta utländska föremål som hade kommit fram, om uppropet gjorts alltför allmänt. TV, radio och press användes endast för att spåra vissa föremål för kompletteringar.

Ur H.M. Konungens privata samlingar lånades flera konstglas. Nationalmuseum ställde välvilligt åtskilliga föremål till förfogande. Även andra museer bidrog, men huvudparten av föremålen kom från privat håll.

Man fann en mängd ting som aldrig varit utställda förr; en del av dem hade varit avbildade eller omnämnda i pressen när de var nya. Utställningen byggde på det svenska materialet, och uppgifter om föremålens upphovsmän och tillkomst var av väsentlig betydelse. Föremål som förlorat sådana uppgifter kun-

de i viss utsträckning identifieras med hjälp av ritningar eller äldre fotografier. Målet var att söka kartlägga utvecklingen, inte bara att visa en mängd föremål.

För att sätta in det svenska materialet i ett rimligt internationellt sammanhang inlånades ett mindre antal verkligt betydande utländska saker som fanns i Sverige och som tillsammans med fotografier fick inleda utställningen. Av ekonomiska skäl var det nämligen ogörligt att låna från utländska museer, och inte heller ville man inkräkta på det utrymme som anslagits åt det svenska materialet.

Resultatet blev en konsthantverksutställning, illustrerad med akvareller och fotografier, som sökte ge en glimt av miljön kring tingen. Tyvärr gavs av utrymmesskäl inga möjligheter att vidga utställningen till att omfatta även arkitektur, vilket skulle berikat bilden.

Eftersom den viktigaste principen för allt konsthantverkligt skapande kring sekelskiftet var att gestalta miljön som ett fullödigt och enhetligt konstverk, presenterades en enstaka rekonstruerad miljö. Det blev Alf Wallanders egen matsal. Hos konstnärens son, arkitekten Sven Wallander, och hos hans sonson, bankdirektör Jan Wallander, hade en mängd inventarier därifrån bevarats, t. ex. den stora röda och blå duken med flygande hägrar, vilken fick lämna motiv till affischen, vidare keramik, möbler och ett dörrdraperi. Det som fattades, en skänk, mattor, gardiner och armatur kunde kompletteras med liknande föremål. Det blev en hårt stilerad interiör, begränsad av skärmväggar och helt detaljlös vad rumssnickerier beträffar. Ett foto av matsalen 1913 fick komplettera rekonstruktionen.

I det följande framhövdes genom volym, kvalitet och placering tre föremålsgrupper, nämligen ett stort bord med keramik, en stor flossamatta, komponerad av Selma Giöbel för Ellen Keys Strand, och slutligen en sängkammarmöbel av vitlaserad furu, ritad av Carl Westman. Kring dessa tyngdpunkter ordnades servisporslin och övrig keramik, textilier och möbler samt brons och tenn. Mest uppmärksamhet väckte utan tvivel Carl Westmans möbler, som i sin konstruktiva enkelhet visade sig äga stor aktualitet. Delar av Handarbetets Vänners deponerade provsam-

ling och Oscar Bergmans gobeläng från 1909 väckte stort intresse.

Bokkonsten genomgick under jugendtiden en genomgripande omvandling och var på utställningen representerad med praktband, förlagsband och barnböcker. Ett litet antal affischer bildade komplement. Av kyrkligt material fanns tyvärr plats endast för en antydan. Den kyrkliga textilkonsten genomgick ju en förnyelse under sekelskiftet under ledning av Handarbetets Vänner och Licism och hade onekligen varit värd en större presentation.

Som avslutning hade ordnats en liten avdelning med anonyma jugendsaker, såsom tapetprover, broderier, vykort, kakburkar, ägnade att belysa den vanligaste arten av jugend såsom den spriddes över landet. Under utställningens gång tillfördes den ett stort dockskåp, utfört 1909 av Bäcklins möbelarkitektbyrå i Stockholm. Med sina målade möbler och väggar i klara färger gav det en bild i miniatyr av ett på sin tid modernt borgerligt hem.

Varje utställt föremål samt mycket av det som kom fram vid inventeringen har fotograferats och katalogiserats.

Utställningen ordnades av intendenten Hidemark, biträdd av intendenten Bonge. Intendenten Axel-Nilsson svarade för utställandet av bokkonsten. Utställningsarkitekt var Ove Hidemark. Fil. stud. Bengt Nyström medverkade vid utarbetandet av katalogen.

Utställningen besöktes av ca 60.000 personer. Under tiden 10 oktober—15 september visades den med vissa kompletteringar i Röhsska konstslöjdmuseet i Göteborg.

Med anledning av Svenska kennelklubbens 75-års jubileum visades under tiden 22 maj—13 september utställningen *Herre & hund*. De utställda föremålen och bilderna var i huvudsak ordnade i tidsföljd, och utställningen inleddes med ett antal fynd från förhistorisk tid. Hunden som den äktenskapliga trohetens symbol samt jakthundarnas mångfald kunde ses i de utställda exemplen på medeltidens och vasatidens konst och konsthantverk. Från stormaktstiden och frihetstiden visades hundporträtt i olja och en del "hund"-föremål ur högreståndsmiljö. Allmogens

Utställningen Dyrgripar i Nordiska museet, en exposé över Samfundet Nordiska museets Vänners gåvor under i det närmaste ett halvsekel.

hundar — jakthundar, vakthundar och vallhundar mest — representerades av en mängd målade och skulpterade hundar på bruks- och prydnadsföremål samt av en samling klädesplagg, helt eller delvis gjorda av hundskinn. Leksaker i form av hundar och litteratur om hundar visades också liksom några uppstoppade hundar, bland vilka den intressantaste kanske var änkedrottning Desiderias lilla malteserhund i sin koja av korgflätning. Hundens popularitet i dagens Sverige antyddes i ett avsnitt av utställningen, som visade hundar i krig och fred, på jakt och vakt, till nytta och nöje. Där kunde man också se hundar på frimärken och hundar på mynt och medaljer. Utställningen

Entrén till utställningen Dyrgripar (delvis synlig genom dörröppningen i fonden) gav en påminnelse om "Vännernas" storartade gåva av Svinnersviks gamla inventarier.

ordnades av intendenten Bergengren och fil. stud. Christina Söderberg med synnerligen värdefullt bistånd av fil. dr John Bernström. I samband med utställningen gav den senare också ut boken *Herre och hund*.

Utställningen *Dyrgripar*, som visade ett urval av vängåvor 1919—1964, öppnades den 16 oktober i museets sal för tillfälliga utställningar i närvaro av bl. a. H.K.H. Prins Bertil, som är ordförande i Samfundet Nordiska museets Vänner.

Av begripliga skäl kan ett museum icke vänta sig att i större utsträckning få mottaga gåvor av kulturföremål, som för ägaren

representerar ett betydande kapital. Med de begränsade ekonomiska resurser ett museum har händer ej så sällan att musealt omistliga ting kommer att ligga utom räckhåll till följd av de framför allt under senare tid enormt stegrade antikvitetspriserna.

För att ge Nordiska museet möjligheter att kunna tillföra sina samlingar kulturhistoriskt märkliga föremål utan hinder av brist på medel, bildade ett antal för museets verksamhet intresserade personer år 1918 en stödförening under namn av Samfundet Nordiska museets Vänner. Genom fastställda bidrag skapades under hand en aktningssvård inköpsfond, ökad tid efter annan med enskilda ledamöters penningdonationer till Samfundet. Ledamöternas antal var vid stiftandet 263, en siffra som inte avsevärt förändrats genom åren. Samfundets styrelse utser inom sig en inköpsnämnd, bestående av ordföranden, skattmästaren och sekreteraren — som den senare har alltifrån början fungerat Nordiska museets styresman. Det belopp Samfundet hittills nedlagt i gåvor till museet utgör närmare 900.000 kronor.

Det är 35 år sedan Samfundets gåvor visades på en tillfällig utställning, föranledd av Samfundets tioåriga tillvaro. När nu museet återigen utställde ett urval av de märkliga föremål, som kontinuerligt införlivats med samlingarna genom "Vännernas" försorg, så var det inte enbart för att besökande skulle få tillfälle att taga i betraktande några av museets förnämsta dyrgripar i ett samlat exponat. Under ett år, som inom museet präglats av ett intensivt arbete för att finna en form, inom vilken museets uppgifter bäst skulle kunna fyllas under nya yttre villkor, har även museet självt behov av att mera påtagligt erinra sig värdet av att äga många goda vänner, villiga att på olika sätt lämna sitt stöd åt museets verksamhet.

Utställningen som kvarstod över årsskiftet, hade ordnats av förste intendenten Lagerquist med biträde av intendenterna Bonge och Resare.

Kongresser

I samarbete med Nordiska rådet för antropologisk forskning anordnade Nordiska museet under dagarna 31 maj—6 juni ett

internationellt symposium i sägenforskning. Kongressen öppnades den 31 maj i Wenner-Gren Center av professor Gösta Berg, varefter intendenten Tillhagen föreläste över symposiets huvudtema Aktuelle Probleme innerhalb der Sagenforschung, professor Lauri Honko, Åbo, över ämnet Die Sage als Glaube och intendenten Tillhagen över ämnet Die Sage als Dichtung. De fortsatta förhandlingarna var dels förlagda till Julita gård, dels till Wenner-Gren Center. Följande föreläsningar hölls: professor Svale Solheim, Oslo, Norwegische Gesichtspunkte über einen nordischen Sagenkatalog; mag. art. Bengt Holbek, Köpenhamn, Die Lochkarte als Hilfsmittel bei der folkloristischen Forschung; docent Gisela Burde-Schneidewind, Institut für deutsche Volkskunde an der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Probleme der Katalogisierung historischer Sagen; professor Karel C. Peeters, Antwerpen, Die belgische Katalogisierungs- und Kartierungsarbeit; dr Ina-Maria Greverus, Marburg, Nationale und internationale Sagenkataloge als team-work; intendent C.-H. Tillhagen, Prinzipielle Gesichtspunkte über die Sagenkatalogisierungsarbeit. Symposiet innefattade också demonstration av sägenkatalogiseringsarbetet i Nordiska museet, besök på Svenskt visarkiv, vars samlingar demonstrerades av arkivets föreståndare fil. lic. Bengt Jonsson, samt en dagslång utflykt till Uppsala, där professor Dag Strömbäck var ciceron i Landsmåls- och folkminnesarkivets samlingar och fru Ester Strömbäck vid en demonstration av Linnés Hammarby. Förutom föreläsarna deltog i symposiets förhandlingar professor Jouko Hautala, Helsingfors, och fil. kand. Bengt af Klintberg, Stockholm, i diskussionerna på Julita dessutom docenten Albert Eskeröd, förste intendenten Erik Andrén och fru Gunnel Hazelius-Berg.

Modellverkstad och konservering

Framställningen av modeller av byar och gårdar för den planerade permanenta avdelningen By och gård har under året fortgått under förste intendenten Eskeröds ledning. Verkstaden anlitas också för en del specialarbeten i samband med tillfälliga ut-

ställningar och för tillverkning av kopior av sådana föremål i skådesamlingarna, som är särskilt utsatta för stödförsök. Vid verkstaden har tjänstgjort preparator Hedblom. Konserveringen av bonader på papper och andra föremål av liknande material har ombesörjts av fröken Elsa Hansson.

Textilkonserveringsateljén

Till årets stora jugendutställning utfördes ett omfattande konserveringsarbete av såväl inlånade som egna textila föremål. Nya metoder för montering av större textilier utprovades. Även för övriga tillfälliga utställningar har konserveringsateljén varit verksam med konservering och montering av de textila föremålen. Större delen av arbetsåret har emellertid ägnats åt en grundlig genomgång av museets egna textilier, såväl utställda som magasinerade. Framför allt gäller detta utställda möbelklädslar och gardiner i högre ståndavdelningen, en serie hattar från 1800-talets början, allmogedräkter och en stor flamskvävnad. I samband med en omordning av leksaksmagasinet har 65 dockor och deras garderob grundligt renoverats.

På ateljén har arbetat textilkonstnärinnorna HKS Wulfcrona-Dagel, Elg-Carlsson och Adde-Johansson samt som extra arbetskraft vävlärarynningen Ingrid Wahlström och fröken Inger Nyman. Som rådgivare har anlitats intendent Gunnel Hazelius-Berg.

Depositioner och utlån

I Överståthållarämbetet, Stockholm, har deponerats en järnkista för placering i skatteavdelningens sessionssal.

Stockholms stadsmuseum har som deposition fått mottaga en samling stockholmsfynd.

I Göteborgs historiska museum har för permanent utställning deponerats ett par skor och en halsduk.

En anhållan från Norsk folkemuseum, Bygdøy, att för utställningsändamål som deposition erhålla ett vitt brudförkläde från Aust-Telemark har beviljats.

I Rättviks tings- och kommunalhus har deponerats en oljemålning av professor Emerik Stenberg, föreställande Korporal Blom.

För utställning i Brödinstitutets lokaler i Stockholm har deponerats en samling föremål med anknytning till institutets verksamhet.

Till följande museer, organisationer och personer har under året tillfälliga utlån beviljats:

Nationalmuseum, två senmedeltida norska träskulpturer; Tekniska museet, 17 pjäser ur den Grillska vapenservisen samt ett antal föremål belysande byggnads- och anläggningsteknik; Kungl. Svea hovrätt, en samling föremål med anknytning till äldre tiders rättsväsende; Riksarkivets heraldiska sektion i samarbete med Skandiabolaget, en nyckel, en skära och en kanna; Göteborgs historiska museum, en folkdräkt; Röhsska konstslöjdmuseet, utställningen Svensk Jugend; Värmlands museum, en bägare och en ask av silver, en brännvinsflaska; Varbergs museum, sex dräktplagg; Hallands museum, ett antal föremål från Askome socken; Kristianstads museum, en samling silver- och skråföremål med proveniens från staden; Östergötlands och Linköpings stads museum, en oljemålning; Norrköpings museum, en oljemålning; Eskilstuna stads museer, ett antal silverföremål av äldre sörmländska mästare (vandringsutställning); Karlsborgs museum, en landstormstallrik; Dalarnas museum, fem bonadsmålningar; Norrbottens museum, ett antal lapska föremål och konstverk av Nils Skum och Johan Turi; Hembygdsföreningen Arboga minne, Arboga guldsmedsämhetets skråkista; Lunds universitetsbibliotek, en samling sällskapsspel; Svenska institutet, brev från August Strindberg till Artur Hazelius; Stora Kopparbergs bergslags AB, en oljemålning och nio blyertsteckningar samt ett smedförkläde; Grängesbergsbolaget, en samling föremål med anknytning till äldre bergsbruk; Patriotiska sällskapet, Stockholm, en guldmedalj som tillhört Artur Hazelius och en samling lapska föremål; Svenska handelsbanken, en kanna, ett fixerkrus, fem föremål belysande äldre kontorsinredning samt en samling koppar-, mässings- och lergods-föremål, glas och servisdelar; Skandinaviska banken, en silverbägare; Försäkrings AB Skandia, sex

föremål, bl. a. ullsax, laggkärl och vävskyttel; Hemslöjdsförbundet för Sverige, fem par stickade vantar; Stockholms stads bosättningskonsulent, två dockor och en docksäng; Svenska brödinstitutet, en samling föremål använda vid bakning; Stockholms stadsbibliotek, en järnljusstake; Paul U. Bergströms AB, en samling lapska föremål; Annonsbyrån Svea AB, ett antal föremål belysande förpackningsmaterialets historia; Firma Georg Jensen, Köpenhamn, genom arkitekt Ibi Trier Mørch, fyra smycken.

Fältarbeten

Etnologiska undersökningen

Fortsatta fältarbeten. Under ledning av förste intendenten Ny-lén har intendenten Österman och assistenten Grape arbetat sammanlagt två månader i byn Svappavaara inom Kiruna stadsområde. Avsikten är att registrera bymiljön sådan den ter sig idag inför den utbyggnad, som pågår i samband med exploateringen av ett järnmalmsfält inom byns område. LKAB bekostar undersökningen och Nordiska museet, Norrbottens museum och Riksantikvarieämbetets uppdragsverksamhet samverkar vid dess utförande (se vidare s. 123).

Den föregående år av assistenten Grape inledda undersökningen om brödformer, brödkonsumtion etc. i Stockholm har i år fortsatts. Hittills har brödsortimentet i ett 30-tal varuhus, saluhallar, livsmedelsbutiker och bagerier inventerats och uppgifter insamlats om brödens benämning, utseende, ingredienser, härkomst, spridning o. a. (se vidare s. 143).

I samband med undersökningen i Svappavaara gjorde assistent Grape en resa inom de nordligaste samebyarna i Karesuando kommun, varvid han fotograferade och inventerade ett antal bosättningar, visten, flyttningvägar m. m. Besök gjordes bl. a. vid fjällstugulägenheten Saarikoski vid Könkämä älv, det övergivna nybygget i Liedakka och samebosättningen i Juorkastaka vid Lainio älv.

Intendenten Sommarström företog tre undersökningsresor inom ramen för Etnologiska undersökningens verksamhet, 24/6—12/7, 21—29/8 och 6/10—7/11, varvid Norrbottens samtliga lappmarkssocknar besöktes. Huvuduppgiften var att fortsätta den hösten 1963 påbörjade inventeringen av nutida nomadism, främst bostads- och flyttningförhållandena hos renskötarfamiljerna. I dessa undersökningar ingick bl. a. intervjuer med samebyarnas ordningsmän och lappväsendets instruktörer. Arbetet bekostades till stor del genom bidrag från Hjalmar Lundbohms minnesfond. Även äldre förhållanden undersöktes, i synnerhet vid två mera ortsbundna fältarbeten. Den ena av dessa gjordes 30/6—7/7, 22—26 och 29—31/10 i Arjeplog som led i den fleråriga allsidiga inventeringen hos bofasta och renskötande samer vid fjällsjön Tjeggelvas, där bl. a. gamla kåtplatser och andra fasta kulturlämningar undersöktes. Den andra undersökningen gjordes 7—21/10 inom Arvidsjaurs socken och innebar en preliminär inventering av svensk och lapsk kultur. Den utfördes gemensamt av Nordiska museet (genom intendent Sommarström) och Norrbottens museum (genom museilektor Lisbeth Malmberg och fil. kand. Inga Kindblom) i samråd med Arvidsjaurs hembygdsförening (ordf. Harald Nilsson, v. ordf. G. Martin Eriksson, f. ordf. Sven Carlsson m. fl.). Särskilt behjälpliga var dessutom vederbörande kommunala instanser samt flera enskilda, såsom f. lärarinnan Karin Stenberg (som denna höst tilldelades Artur Hazeliusmedaljen) och tvenne Etnologiska undersökningens meddelare, f. hemmansägaren Johan Anton Nordlund och trädgårdsmästaren K. G. Eriksson. Färder till byar, gårdar, rengården och andra undersökningsobjekt utsträcktes över större delen av socknen. I samband med inventeringen skänktes föremål till de två museerna och till Hembygdsföreningens samlingar i Glommersträsk.

Intendenten Tillhagen har fortsatt sina zigenarundersökningar i Närke, Värmland, Västergötland och Västmanland. I den 1962 startade och av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen bekostade stora socialmedicinsk-sociologiska undersökningen av Sveriges zigenare har han undersökt 10 familjer i Stockholm och 67 i landsorten. I samband med dessa resor har folktraditioner rö-

rande folkmedicin och folkdikt upptecknats. Den 1963 påbörjade färgfilmen över Gotländsk ölbrygd har färdiginspelats och utredigeringen påbörjats.

Påbörjade fältarbeten. Förste intendenten Nylén har följt Värmlands läns hemslöjdsförenings inventering i Blomskogs socken, gjort förberedande undersökningar angående spetsknypplingen i socknarna kring Vadstena och genomgått Ängermanlands läns hemslöjdsförenings arkiv med hänsyn till uppordnings- och registreringsprinciper.

Intendenten Olsson har i juni mätt upp, fotograferat och beskrivit samt samlat uppgifter om ett gammalt sedan 65 år orört gatehus i Viks fiskeläge i Rörums socken i Skåne.

T. f. museilektorn Nilsson har i Nås socken, Dalarna, bedrivit studier av transporter i timmerskog samt tillsammans med konstnären Olle Homman undersökt vissa byggnadsmonument inom samma socken.

Frågelistverksamheten. Tre frågelistor har skickats ut, nämligen om Familj, släkt och grannskap, om Föreningar och organisationer (även utsänd av Norsk Etnologisk Gransking) och om Skärslipare. På frågelistan om Mors och Fars dag, som gick ut i slutet av föregående år, har 99 svar inkommit. I samarbete med tidningen Vi har en pristävling ordnats kring temat Fira födelsedag, och svaren har överlämnats till museets arkiv.

En efterlysning i TV om julbilder har givit ett rikt material.

Etnologiska undersökningens fasta meddelarstab omfattar 170 personer. Av dessa har 125 med ledning av museets frågelistor sänt in bidrag under året. Arkivet har ökat med 600 accessioner, omfattande 4.616 sidor text, 234 teckningar och 1.406 fotografier.

Av den stencilerade tidskriften Meddelanden från Etnologiska undersökningen har ett nummer utkommit, som i första hand utsänts till ortsmiddelarna.

Vid Etnologiska undersökningen har under föreståndareskap av förste intendent Nylén arbetat intendent Olsson, som dock till den 1 oktober varit avdelad för särskilt utredningsuppdrag, vidare intendent Österman, assistent Grape och registrator Hullström. För särskilda arbetsuppgifter har varit anställda fröken

Carina Dorch från den 1 september och fil. kand. Barbro Philipson från den 20 oktober.

Övriga fältarbeten. Förste intendent Eskeröd har i samband med ett fältseminarium på Gotland under en vecka i maj månad gjort vissa rekognosceringar för fortsättning av den miljöundersökning av Halls socken och de undersökningar av kustkulturen, som utfördes år 1950.

Intendenten Nyman har i samband med inventeringen av fäbodkulturen i samarbete med Jordbrukarnas föreningsblad gjort vissa undersökningsresor inom Jämtland.

Intendenten Nodermann företog tillsammans med fotografen Wåger i september månad en resa till Alfta i Hälsingland för studier av där funna bonadsmålningar av sensationellt slag, som behandlas i en särskild uppsats i denna årsbok (s. 43).

Intendenten Sjöqvist gjorde vid jultiden en resa till Södra Unnaryd i Småland för studium av bonadsmålningar uppsatta till helgen.

Högre ståndsavdelningens undersökningar

Under året fortsattes och slutfördes de under det föregående året påbörjade undersökningarna av Varbergs äldre bebyggelse, som huvudsakligen berört den vid eldsvådan 1863 skonade norra hälften av staden. Undersökningen har utförts av intendenten Rosén och arkitekten Wetter i samarbete med intendenten vid Varbergs museum Bengt-Arne Person och möjliggjorts genom bidrag av staden. I samband med varbergsundersökningen utförde Rosén och Wetter snabbinventering av ett tiotal mindre herrgårdar i Halland.

En liknande inventering utfördes sedan i Kronobergs län i samband med att Nordiska museet genom arkitekten Wetter medverkade vid nedmärkningen av den gamla garveribyggnaden i Ljungby. Inventeringen utfördes av Rosén och Wetter, tidvis i samarbete med Växjö museum genom amanuensen Sam Selling.

Herrgårdsinventering har i viss omfattning pågått i Söderman-

land och Uppland med stöd av medel ur Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsfond för svensk kultur; bland annat undersöktes herrgårdarna Granhammar, Sundby, Torsätra och Tranbygge i Ryds socken med anledning av det i området planerade militära övningsskjutfältet. En undersökning av den av nya vägbyggen hotade gården Herrjärva i Solna har påbörjats med uppmätning och fotografering av norra flygeln. Dessa arbeten har utförts av intendenten Rosén, arkitekten Wetter och fröken Nordin.

I likhet med föregående år har amanuensen Stjernswärd fortsatt herrgårdsinventeringen i Skåne.

Den gamla krogen samt kommandantsbostaden i Dalarö har uppmätts och fotograferats av Rosén och Wetter.

För Skansens räkning medverkade arkitekten Wetter vid nedmärkningen av skolhuset i Väla socken i Västergötland.

Högreståndsavdelningens kulturhistoriska undersökningar har föreståtts av förste intendenten Andrén. Fast anställda har varit intendenten Rosén, arkitekten Wetter, amanuensen Stjernswärd och fröken Nordin.

Offentliga uppdrag och museal rådgivning

Museets medverkan i kulturminnesvårdens tjänst har fortsatt i samma omfattning som tidigare. Detsamma gäller den konsulterande verksamheten, som de enskilda tjänstemännen bedriver inom ramen för institutionens verksamhet. I allt högre grad söker också den intresserade allmänheten råd hos museet och den sakkunskap de anställda besitter.

Förste intendenten *Andrén* har varit av Nordiska museets nämnd utsedd leddamot av styrelsen för Stiftelsen Ingrid Göthlins minne (Nora) samt Kurt och Tora Larssons stiftelse Måtagården (Halland); medlem av kommissionen för riksinventering av de enskilda arkiven.

Förste intendenten *Eskeröd* har under året i egenskap av docent meddelat undervisning i Nordisk och jämförande folklivsforskning och i samband därmed varit förordnad som examinator i ämnet under vårterminen; liksom tidigare museisakkunnig hos Kungl. Skogs- och lantbruksakademien.

Professor *Granlund* har varit ordförande i Etnologiska sällskapet; ordförande i styrelsen för Institutet för visforskning; sakkunnig vid tillsättandet av

forskardocentur i Lund; sakkunnig vid tillsättandet av tjänsten som arkivarie vid Institutet för folkminnesforskning i Göteborg.

Styresmannen fil. dr *Hansson* har varit av Kungl. Maj:t utsedd suppleant i styrelsen för Stiftelsen Skansen; ledamot av styrelsen för Föreningen Sveriges sjöfartsmuseum i Stockholm; ledamot av Stockholms stads byggnadsnämnds namnutredning.

Intendenten *Holmquist* har varit ledamot av styrelsen i Svenska museimannaföreningen.

Förste bibliotekarien *Jansson* har varit sekreterare i Skandinaviska museiförbundets svenska sektion; vice ordförande i De vetenskapliga specialbibliotekens förening och i De vetenskapliga bibliotekens tjänstemannaförening; ledamot av styrelserna i Etnologiska sällskapet, Föreningen för svensk kulturhistoria och Nordiska vetenskapliga bibliotekarieförbundet.

Förste intendenten *Lagerquist* har varit ordförande i Föreningen för svensk hemslöjd; ledamot av styrelsen för Föreningen svensk hemslöjd u.p.a.; ledamot av styrelsen för Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund; ledamot av styrelsen och sekreterare i Föreningen för svensk kulturhistoria; ledamot av styrelsen för Samfundet S:t Erik; ledamot av styrelsen för Lidingö hembygdsförening; ledamot i Lidingö stads natur- och kulturskyddskommitté; ledamot i Lidingö stads kulturbyggnadskommitté; ledamot av styrelsen och vice ordförande i Svenska museimannaföreningens facksektion; ledamot i Postmusei nämnd.

Förste intendenten *Nylén* har varit v. ordf. i Hemslöjdsförbundet för Sverige; ledamot av styrelsen för Svenska Spetsar; ledamot av Nordiska rådet för antropologisk forskning; docent vid Uppsala universitet i nordisk etnologi; lärare i textilhistoria vid Handarbetets vännerns högre yrkeskurs för utbildning av ledarpersonal och konsulenter till hemslöjds-, heminrednings- och textilföretag; hållit föreläsningar vid Kungl. Överstyrelsens för yrkesutbildning fortbildningskurs för hemslöjdschefer och hemslöjds konsulenter samt vid Stockholms stads yrkesskolor (sömnadsskolan); inbjuden att föreläsa över ämnet Volkskundliche Innovationsforschung in Schweden vid 4. Arbeitstagung über Fragen des Atlas der deutschen Volkskunde i Bonn och i Hamburg över ämnet Kulturfixierung; deltog som Nordiska museets representant i 4:de nordkalottkonferensen, anordnad av föreningarna Norden i Kemi, Finland; deltog i Conference on the conservation of textiles i Delft, anordnad av International institute for conservation of historic and artistic works; deltog i Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbunds och Hemslöjdsförbundets för Sverige årsmöte i Göteborg och konferens på Sätergläntan.

Intendenten *Nyman* har varit av Sigtuna stad utsedd ledamot i Stiftelsen Sigtuna fornhem; ledamot i Fäbodkommittén inom Samfundet för hembygdsvård; har varit rådgivare i samband med en fäbodutställning i Ljusdalsbygdens museum.

Intendenten *Olsson* har varit sekreterare i Kungl. Statskontorets utredning om organisationen av museiverksamheten vid Nordiska museet m. m.; sekreterare i Etnologiska sällskapet; ledamot av styrelsen för och sekreterare i Svenska museimannaföreningens facksektion.

Intendenten *Sommarström* har som tidigare hållit en kurs rörande forskningar kring samerna, ingående i undervisningen i allmän och jämförande etnografi vid Stockholms universitet; varit rådgivare bl. a. för ordnandet av en

permanent samisk utställning vid Museo Nacional de Antropología e Historia, Mexico D.F.

Intendenten *Tillhagen* har tjänstgjort som sakkunnig i zigenarfrågor hos Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen och Kungl. Socialstyrelsen; har varit medlem av the Editorial Board för *The Journal of the Gypsy Lore Society*, Liverpool; medlem av styrelsen för *International Society for Folk Narrative Research* samt i denna sammanslutnings sägenkommitté med särskild uppgift att samordna det internationella sägenkatalogiseringsarbetet; vice president i *Société d'Ethnologie et de Folklore (SIEF)*; kallad att föreläsa i Seminar für Volkskunde vid universitetet i Basel; föreläst vid Institutul de etnografie si folclor i Bukarest; under april—maj föreläst 10 timmar om zigenarna inom ramen för undervisningen i etnografi vid Uppsala universitet; föreläst i folkmedicin vid Statens sjuksköterskeskola; hållit 10 offentliga föreläsningar i den statsunderstödda folkbildningsverksamheten.

Förvaltning m. m.

Anslag och donationer

Statens anslag till museets drift under budgetåret 1964/65 utgick med 3.164.000 kronor.

Under året har 40 arkivarbetare varit sysselsatta inom museet, avlönade med ett särskilt anslag på ca 450.000 kronor, som välvilligt ställts till museets förfogande av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen. Denna har även anslagit medel för avlönande av en vikarierande arbetsledare, som samtidigt tjänstgjort som amanuens vid folkminnessamlingen. Befattningen har under året innehafts av fil. kand. Bengt af Klintberg.

Stockholms stad har via skoldirektionen beviljat museet ett anslag på 17.500 kronor såsom bidrag till undervisningsavdelningens verksamhet.

Från Statens humanistiska forskningsråd har anslagits sammanlagt 10.000 kronor till utgivande av S. Erixons och O. Hommans arbete om den svenska timmerbyggnadskonsten. För samma ändamål har Ählnstiftelsen tilldelat museet ett anslag på 10.000 kronor.

För tryckning av vissa länsmansrapporter rörande jordbruket i Västernorrlands län under 1700-talet har Längmanska kulturfonden anslagit 3.000 kronor.

Förvärvet av den Grillska polykroma vapenservisen, för vilken redovisas på sid. 167, möjliggjordes genom att ett antal institu-

tioner och privatpersoner tillsköt medel, nämligen Berit Wallenbergs stiftelse, Sten Westerbergs minnesfond, Selim Karlebo Maskin AB, Svenska Industri AB, Kungl. Patriotiska sällskapet, bankir Tage Cervin, herr Hans Nicou, direktör Henrik Nordmark, rådmän Gustaf Velander, direktör Gösta Ählén, fröken Svea Öberg m. fl.

Svenska institutet har bidragit med 8.000 kronor till kostnaderna för vandringsutställningen av svensk folkkonst i U.S.A.

Genom testamentariskt förordnande av f. arkivarien vid Nordiska museet fil. dr Arvid Bäckström kommer museet att få mottaga böcker och arkivalier samt möbler och andra föremål från hans hem. Vidare har museet ihågkommit såsom testamentstagare genom förordnande av framlidna fru Greta Broberg, f. Ödmann. Museet har därigenom fått rätt att utvälja diverse smycken, möbler etc. ur hennes kvarlåtenskap samt mottagit en mindre penningssumma.

Samfundet Nordiska museets Vänner

Samfundets styrelse har under året utgjorts av: ordförande H.K.H. Prins Bertil, vice ordförande friherre J. Nordenfalk, skattmästare disponenten Nils Westerdahl samt vidare friherrinnan Susan af Ugglas, f. Lewenhaupt, advokaten friherre Carl von Plomgren, direktören Gillis Tempelman och byggnadsingenjören Lennart Hegert, de båda sistnämnda suppleanter. Museets nye styresman fil. dr Hansson valdes vid årsmötet till samfundets sekreterare. Som inköpsnämnd har fungerat H.K.H. Prins Bertil, disponent Westerdahl och styresmannen. Samfundets medlemsantal utgjorde den 31 december 1964 196 personer, av vilka 95 ständiga och 101 årligen betalande ledamöter. Årsmötet den 4 juni var förlagt till Skogaholms herrgård på Skansen, där museets tjänstemän förevisade samfundets inköp och märkligare nyförvärv till museets samlingar.

Medaljer

Artur Hazeliuss-medaljen i silver har tilldelats lantbrukarhustrun Signe Forsgren, Österbybruk, f. folkskolläraren Gustaf Hartman, Emmaboda, fröken Svea Jansson, Nötö, f. nomadlärarinnan

Karin Stenberg, Arvidsjaur, fru Anna Svanberg, Huskvarna och konstnären Thure Wahlström, Karlshamn.

Fil. lic. Carl Martin Bergstrand, Göteborg, har vid sin avgång såsom föreståndare för institutet för folkminnesforskning i Göteborg tilldelats medaljen För hembygdsvårdande gärning för sina stora insatser inom västsvensk folklivs- och folkminnesforskning. Överste Allan Cyrus har tillerkänts samma medalj för sina insatser i samband med tillkomsten av Vaxholms fästningsmuseum.

Besök m. m.

För Nordiska museet var antalet besök under hela året 114.458. Motsvarande siffra för 1963 var 98.828.

Vid institutionens kansli under året diarieförda skriftliga ärenden uppgick till 1.586, av vilka 37 remisser från offentliga myndigheter. Utgående skrivelser var enligt kopianboken 1.887. Anmärkas bör att den korrespondens Etnologiska undersökningen för med sina medarbetare inte ingår i museets diarium, då dessa skrivelser registreras i annan ordning.

Kansli och ekonomiförvaltningen

Kansliet har föreståtts av byrådirektör Granlund, och dess arbetskrafter har varit byråsekreterare Huss, kansliskrivare Bengtsson, kontoristerna Sahlin och Bergqvist, den förstnämnda t. o. m. den 30 juni och den sistnämnda som registrator med halvtidstjänstgöring, samt kanslibiträdet Robertsson. Kontoristen Carlsson har fr. o. m. den 19 oktober arbetat som registrator på kansliet.

Den ekonomiska förvaltningen har stått under ledning av byrådirektör Granlund. Vid räkenskapskontoret har tjänstgjort kamrer Wreiman, kassör Bengtsson och kanslibiträdet Sonnentheil fr. o. m. den 3 augusti samt vid behov kanslibiträdet Robertsson jämte extra arbetskrafter.

Nordiska museets nämnd

Nämnden har under året utgjorts av f. d. hovrättsrådet friherre J. Nordenfalk, ordförande, 1943¹; landshövdingen Bengt Petri, v. ordförande, 1959; överintendenten fil. dr Åke Setterwall, 1950; professor Gösta Berg, 1956; riksarkivarien fil. dr Ingvar Andersson, 1956; bankdirektören Lars-Erik Thunholm, 1959, samt styresmannen fil. dr Hans Hansson, 1964.

¹ Årtalet betecknar året för inträde som ledamot i nämnden.

Utgivna skrifter

Från Nordiska museet har utgivits:

Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok 1964. 320 sid.

I serien Svenskt liv och arbete:
Nr 29: Strängnäsminnen, av Amelie Rundberg. 152 sid.

Ernst Mankers tryckta skrifter 1925—1963. Förteckning upprättad i anledning av 70-årsdagen 20.3.1963, av Yvonne Frendel. 72 sid.

Ernst och Mimmi, av Per Wästberg. 301 sid.

Julita gård. Historik och vägledning. Text: Marshall Lagerquist, foto: Åke Grundström. 40 sid.

Papers on folk-medicine, given at an inter-Nordic symposium at Nordiska museet, Stockholm 8—10 May 1961, edited by Carl-Herman Tillhagen. 204 sid. (Särtryck ur ARV, Journal of Scandinavian folklore, vol. 18/19, 1962—63, sid. 161—362.)

Swedish Folk Art, by Albert Eskeröd. 68 sid.

Svensk ungdom, av Elisabet Hidemark. 136 sid.

Svensk ungdom, Nordiska museet 22.2—31.8 1964. Katalog upprättad av Inger Bonge, Bengt Nyström och Elisabet Hidemark. 30 sid.

Swindersvik. Vägledning sammanställd av Bo Lagercrantz och Teje Palmer. 32 sid.

A Guide to Nordiska museet. 7th edition. 32 sid.

Führer durch die Sammlungen des Nordiska museet Stockholm. Dritte Auflage. 32 sid.

Vägledning genom Nordiska museets samlingar. Tjugonde upplagan. 86 tusendet. 32 sid.

Hundra böcker från Nordiska museet. 8 sid.

Dyrgripar. Nordiska museet visar vängåvor. 8 sid.

Studiebesök på Nordiska museet, Skansen och Livrustkammaren. 4 sid.

Meddelanden från Etnologiska undersökningen. Nr 89 (stenciltryck). 20 sid.

Av LTs förlag har i samarbete med Nordiska museet och Svenska Kennelklubben utgivits:

Herre och Hund, av John Bernström. 94 sid.

Förste intendenten Andrén:

Nitroglycerin Aktiebolaget 1864—1964. 294 sid. Stockholm.

Svenskt silver. Fjärde omarb. uppla-

gan. 119 sid. Bokförlaget Forum, Stockholm.
Förord till J. E. Schuler och T. Seifert, Berömda konstskatter från fyra årtusenden. Nordisk Rotogravyr, Stockholm.

Intendenten Axel-Nilsson:

Ett särskilt hantverksarv, i Grafiskt Forum, nr 1, sid. 5—11.

Ett märkligt hantverksarv i Norstedts stiljuteri, i SLT-koncernens verksamhetsberättelse 1963—1964, sid. 18—23. Omarbetat, i samråd med författaren, Brynolf Hellner, Svenska möbler, 2:a upplagan. Bokförlaget Forum.

Granskat och bearbetat de svenska översättningarna av Ole Wanscher, Engelska möbler resp. Möbelkonstens historia. Bokförlaget Forum.

Amanuensen Bergman-Eles:

Recension i Rig.

Intendenten Bonge:

Svensk jugend. Nordiska museet 22.2—31.7 1964. Katalog (tillsammans med E. Hidemark och B. Nyström). 30 sid.

Belöningsdosa eller souvenir, i Kalmar län, årg. 52, sid. 114—115.

Unika silverföremål i skånsk ägo, i Skånes hembygdsförbunds årsbok, sid. 5—22.

Förste intendenten Eskeröd:

Swedish Folk Art. 68 sid. Nordiska museets förlag.

Needs, interests, values, and the supernatural, i Studio ethnographica upsaliensis 21 (= Lapponica. Essays presented to Israel Ruong), sid. 81—98.

Peinture paysanne de la Suède méridionale samt Peinture paysanne dalécarlienne, i Trésors d'art suédois, utg. av Allhems förlag, sid. 136—137 resp. 138—139.

Intendenten Forsby:

Föda barn på Karl XII:s tid, i Fataburen, sid. 147—152.

Bibliotekarien Frenzel:

Ernst Mankers tryckta skrifter 1925—1963. 72 sid. Nordiska museets förlag.

Byrådirektören Granlund:

Kulturminnesvården i gällande lagstiftning, utdrag av lagar och författningar. 4:e uppl. 93 sid. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Professor Granlund:

Curing "Knarren" (Peritendinitis or Tendovaginitis). A popular healing-art, i Arv, vol. 18/19, sid. 187—225.—Även i Papers on Folk-Medicine given at an inter-Nordic symposium at Nordiska Museet, Stockholm 8—10 May 1961, sid. 29—67.

Dorf- und Flurformen Schwedens, i Vorträge und Forschungen, Bd VIII, sid. 307—324.

Lapparnas lasso, i Fataburen, sid. 7—32.

Artiklarna Krigskonst, Kubbestol, Kullfiske m.fl. i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd IX.

Svensk redaktör för Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.

Amanuensen Hedqvist:

Järnåldersgravar på Frösön undersökta 1963, i Jämten, årg. 58, sid. 17—32.

Intendenten Hidemark:

Svensk jugend. 136 sid. Nordiska museets förlag.

Svensk jugend. Nordiska museet 22.2—31.8 1964. Katalog. 30 sid. (Tillsammans med Inger Bonge och B. Nyström.)

Hemslöjden som heminredningsideal, i Hemslöjden, nr 3, sid. 10—11, 22, 24.

Finsk jugend, i Form, årg. 60, sid. 474.

Förste bibliotekarien Jansson:

Konkurrent m. fl. artiklar i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd IX.

Medarbetat med bibliografiska upp-

gifter i Internationale Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1959 und 1960 (Bonn 1964).

Redigerat (tillsammans med G. Berg och M. Lagerquist) Fataburen och (tillsammans med S. Lundwall) Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek.

Förste intendenten Lagerquist:

Posthuset på Skansen. I. Byggnaden, i Fataburen, sid. 153—157.

Boknotis i Rig.

Redigerat (tillsammans med G. Berg och S. O. Jansson) Fataburen och (tillsammans med G. Berg och S. Svensson) Rig.

Intendenten Liedgren:

Folket hus Gersheden. (Skrifter från Skansen 1.) 116 sid. Stockholm.

Extra amanuens Liman:

En dalsk skinsäck, i Fataburen, sid. 222—224.

Fil. dr Ljung:

Hur gammal är gruvdriften i Tunaberg? i Sörmlandsbygden, årg. 33, sid. 29—32.

"Prelatskolan" på Fjällskäfte gård. Till ärkebiskop Nicolaus Ragvaldis biografi, i Personhistorisk tidskrift, årg. 61, sid. 41—53.

Kostplan, artikel i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd IX. Recension i Rig, årg. 47.

Arkivarien Lundwall:

Victor Hugo och arkitekturen, recension i Konsthistorisk tidskrift, årg. 34, sid. 127—128.

Sammanställt (tillsammans med S. O. Jansson) Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek, nr 1—2.

Intendenten Nodermann:

En jämtländsk kyrkmålarfamilj. 196

sid. (Heimbygdas skriftserie Heimbygdsböckerna. 6.) Östersund.

Frösö kyrka, i Jämten, årg. 58, sid. 1—16. — Äv. separat som nr 14 i serien Jämtlands kyrkor. Östersund 1964. 16 sid.

Förste intendenten Nylén:

Svensk landsbygd i omvandling, i Fataburen, sid. 175—189.

Svensk landsbygd i omvandling, i Rig, årg. 47, sid. 1—9.

Volkskundliche Innovationsforschung in Schweden, i Protokollmanuskript der 4. Arbeitstagung über Fragen des Atlas der deutschen Volkskunde (stenciltryck), sid. 22—28.

Redigerat och författat artiklar i Meddelande nr 89 från Etnologiska undersökningen.

Recension i Folk-Liv.

Intendenten Nyman:

Bondsaxar, i Fataburen, sid. 51—66.

Intendenten Olsson:

Julen för 100 år sedan. 142 sid. Tre Tryckare, Göteborg.

Bäckagården i Marbäck, i Från Borås och de sju häraderna, årg. 19, sid. 63—74.

Från landsbygd till stadsbygd, i Fataburen, sid. 190—191.

Nordiska museet förändras, i Meddelanden från Etnologiska undersökningen, nr 89, sid. 16—18.

Medarbetat i Internationale Volkskundliche Bibliographie 1959—60 (Bonn 1964).

Intendenten Resare:

En annorlunda dalahäst, i Fataburen, sid. 218—222.

Docenten Ränk:

Etnologi och historia, i Folk-Liv, tom. 26/27, sid. 40—53.

Om äldre ostkultur i övre Sveriges fjälltrakter, i Norveg 11, sid. 35—44.

Neue Beiträge zur Kenntnis der arktischen und subarktischen Religionen, i Ethnos 1963: 2—4, sid. 188—197.

Jakob Hurda rahvuslik pärand (Det nationella arvet efter dr Jakob Hurt), i EUS Paguluses, nr 36, sid. 9—11.

Eesti Rahva Muuseumi ümber (Kring Estniska nationalmuseet i Tartu), i Tulumuld 1964, sid. 198—202.

Recensioner i Kotiseutu och Folk-Liv.

Intendenten Sjöqvist:

Kulturhistorisk jul på Skansen, i Fataburen, sid. 33—50.

Posthuset på Skansen. II. Inredningen, i Fataburen, sid. 158—174.

Boknotis i Rig.

Intendenten Sommarström:

Skidor och spjut, i Fataburen, sid. 224—228.

Om samernas Canis och Kanis, i Canis 64, sid. 402—412.

Amanuensen Stjernswärd:

En schal och två porträtt, i Kalmar län 1963, sid. 80—85.

Herrgårdsundersökningar i Skåne, i Fataburen, sid. 202—206.

Intendenten Tillhagen:

Folklore Archives in Sweden, i Jour-

nal of the Folklore Institute, vol. 1, sid. 20—36.

Material and Research Methods within Folk-Medicine, i Arv, vol. 18/19 (1962—63), sid. 352—362. — Även i Papers on Folk-Medicine given at an inter-Nordic symposium at Nordiska Museet, Stockholm 8—10 May 1961, sid. 194—204.

Was ist eine Sage? Eine Definition und ein Vorschlag für ein europäisches Sagensystem, i Acta ethnographica Academiae scientiarum hungaricae, tom. 13, sid. 9—17.

Aktuelle Probleme innerhalb der Sagenforschung. — Die Sage als Dichtung. — Prinzipielle Gesichtspunkte über die Sagenkatalogisierungsarbeit. (Tre stencilerade symposieföredrag.) 40 sid.

Anmälan i Zeitschrift für Volkskunde, Jahrg. 60: 2, sid. 252—254.

Artiklar i dagspressen.

Utgivit Papers on Folk-Medicine given at an inter-Nordic Symposium at Nordiska Museet, Stockholm 8—10 May 1961. (Reprinted from ARV. Journal of Scandinavian Folklore. Vol. 18/19.) 204 sid.

Intendenten Österman:

Lucia samt Dopet, båda i Fataburen, sid. 195—198 resp. 198—201.

Befattningshavare

Styresman:

Fil. dr Hans Hansson, 64.

Administrativa och kamerala avdelningen:

Byrådirektör jur. kand. Viveka Granlund, 63.

Byråsekreterare fil. kand. Ann Marie Huss, 54, 60.¹

Kamrer fru Gunvor Wreiman, 64.

Kassör fru Eva Bengtsson, 64.

Kansliskrivare fröken Marianne Bengtsson, 63.

Registrator fru Elisabeth Bergqvist, 50.

Kontorist fru Kerstin Carlsson, 64.

Kanslibitråde fru Anna Tomasson, 24, 62.

Kanslibitråde fru Inger Robertsson, 63.

Kanslibitråde fröken Astrid Sonnentheil, 64.

Kontorsbiträde fru Ingrid Wahlqvist, 62.

Bilförare Sixten Svensson, 32.

Kontorsbud Jöran Sellerholm, 63.

Allmogevadlingen:

Förste intendent fil. dr Albert Eskeröd, 37, 47.

Intendent fil. lic. Anders Nyman, 56, 64.

Intendent fil. lic. Bo Sommarström, 62.

Intendent fil. lic. Maj Nodermann, 64.

Intendent fil. kand. Kerstin Sjöqvist, 44, 63.

Intendent fil. kand. Inga Wintzell, 50, 52 (tjänstledig).

Intendent fil. kand. Ann Resare, 62.

Extra amanuens fil. kand. Karin Bergman-Eles, 64.

Extra amanuens fil. kand. Lajla Benedy, 64.

Textilvårdarinna fröken Karin Hanses, 27.

Extra textilvårdarinna fru Märta Krantz, 28.

Preparator Sigvard Hedblom, 30.

Kontorsbiträde fröken Ewa Sundström, 63.

Arkivet:

Arkivarie fil. dr Sten Lundwall, 46, 50.

Intendent fil. lic. Rut Liedgren, 43, 58.

Intendent dr philos. Carl-Herman Tillhagen, 44, 61.

Bildregistrator fru Elsa Thorell, 27.

Kontorsbiträde fru Signe Broström, 64.

Biblioteket:

Förste bibliotekarie fil. dr Sam Owen Jansson, 29, 61.

Bibliotekarie fil. kand. Karin Ehrnberg, 47, 59.

Bibliotekarie fil. kand. Yvonne Frenzel, 58, 62.

Biblioteksbiträde Enar Eriksson, 47.

Bitr. biblioteksassistent fil. stud. Inga-Britta Sandqvist, 64.

Fru Lilly Sahlén, 48, 64.

Etnologiska undersökningen:

Förste intendent fil. dr Anna-Maja Nylén, 38, 61.

Intendent fil. lic. Marianne Olsson, 48, 60.
Intendent fil. kand. Annika Österman, 62, 64.Assistent fil. stud. Birger W. Grape, 60, 64.
Extra amanuens fil. kand. Barbro Philipsson, 64.Registrator fröken Dagmar Hullström, 37.
Kanslibitråde fröken Carina Dorch, 64.*Fotoateljén:*

Fotograf Åke Grundström, 49, 57.

Fotograf fru Märta Claréus, 27.

Fotograf fru Ulla Wäger, 52.

Fotograf Ingvar Lövnord, 64.

Kopist fru Terttu Höglund, 58 (tjänstledig).

Kopist fru Gun Östlund, 60 (tjänstledig).

Kopist fru Christina Isberg, 64.

Fotobitråde fröken Karin Bodin, 63.

Extra kopist fru Thyra Nilsson, 64.

Fröken Christina Söderström, 64.

Högreståndsavdelningen:

Förste intendent fil. dr Erik Andrén, 37, 58.

Förste intendent fil. dr Marshall Lagerquist, 36, 63.

Intendent fil. lic. Kersti Holmquist, 49, 63.

Intendent fil. lic. Elisabet Hidemark, 56, 60 (tjänstledig).

Intendent fil. kand. Christian Axel-Nilsson, 61.

Intendent fil. lic. Eva Lis Forsby-Björman, 62.

Intendent fil. kand. Inger Bonge, 60, 64.

Extra amanuens fil. kand. Sten Renthzog, 64.

Textilvårdarinna fru Lisa Eriksson, 63.

Kontorsbiträde fru Brita Bingley, 64.

Kontorsbiträde fröken Anne von Friesendorff, 64.

Högreståndsavdelningens undersökningar:

Förste intendent Erik Andrén (se ovan).

Intendent Sander Rosén, 32, 58.

Amanuens fröken Brita Stjernswärd, 31, 33.

Arkitekt Bertil Wetter, 53.

Ritbiträde fröken Eva Nordin, 64.

*Konserveringsateljén:*Konserveringsassistent textilkonstnärinna
HKS fru Marie-Louise Wulfcrona-Dagel,
52.Konserveringsbiträde textilkonstnärinna
HKS fru Birgitta Elg-Carlson, 55.Konserveringsbiträde textilkonstnärinna
HKS fru Kerstin Adde-Johansson, 64.

Extra konserveringsbiträde fru Ingrid Wahlström, 59.

Registreringsavdelningen:

Intendent fil. kand. Göran Bergengren, 62, 64.

Kansliskrivare fru Mona Palmé, 46.

Märkerska fröken Anna Sjöbom, 08.

¹ De första siffrorna anger året för inträde i museets tjänst. Då ytterligare siffror följer anger dessa det år befattningen tillträdde.

Rustmästarelaget:

Rustmästare Nils Nilsson, 30, 58.
 Hantverkare Elof Carlsson, 38.
 Tapetsrare Åke Lindholm, 39.
 Hantverkare Bertil Granqvist, 45.
 Snickare Carl-Axel Holm, 45.
 Hantverkare Tage Johansson, 47.
 Hantverkare Anthe Olsson, 59.
 Hantverkare Arne Carlsson, 39, 62.
 Hantverkare Albert Kristensson, 59, 64.
 Museibitråde Per Olof Wallgren, 61.
 Förordman Fritz Sterner, 30, 63.
 Extra hantverkare Manne Göransson, 64.

Undervisningsavdelningen och Bokförmedlingen:

T. f. museilektor fil. lic. Skans Torsten Nilsson, 63, 64.
 Intendent fil. kand. Ernst-Folke Lindberg 51, 59 (tjänstledig).
 Assistent folkskollärare Hans Medelius, 59.
 Extra assistent fru Teje Palmer, 62.
 Extra assistent fil. stud. Bo Nilsson, 64.
 Kontorsbiträde fröken Eva Brithon, 63.
 Kontorsbiträde fru Signe Broström, 64.

Vakthållning m. m.

Uppsyningsman Erik Lindstein, 24, 45.
 Maskinist Arvid Fors, 62.
 Museivakt Birger Höding, 29.
 Portvakt Carl Bäckström, 63.
 Extra vakt Birger Widing, 63.
 Extra vakt K. E. Fredriksson, 62.
 Extra vakt Birger Näslund, 63.
 Extra vakt Sven Larsson, 63.
 Extra vakt Sven Nyström, 63.
 Extra vakt Ernst Sandin, 63.
 Extra vakt Anders Appellblom, 64.
 Gärdskarl Karl Hallberg, 64.

Institutet för folklivsforskning:

Professor John Granlund, 30, 55.
 Amanuens fil. kand. Lillian Rundberg, 64.
 Kontorist fröken Lisa Löfman, 44.
 Kanslibitråde fru Marzit Stoye, 45.
 Kontorsbiträde fröken Ingrid Vallin, 61.

HÄRKEBERGA

Platsrepresentant fru Karin Pihl

JULITA GÅRD

Godsförvaltning:

Platschef kapten Jan-Carl Danielsson.
 Vaktmästare Nils Andersson.
 Byggmästare Gunnar Larsson.
 Trädgårdsmästare Sven A. Karlsson.
 Diversearbetare Axel Gustafsson.
 Diversearbetare Erland Wahlqvist.
 Museivakt fru Kersti Widell.
 Museivakt Alma Olsson.

Skogsförvaltning:

Forstmästare Axel Gustafsson.
 Byggmästare Gunnar Larsson.
 Skogvaktare Nils Bäcklin.
 Skogsarbetare Sven Andersson.
 Skogsarbetare Artur Karlsson.
 Skogsarbetare Martin Karlsson.
 Skogsarbetare Karl Johan Larsson.
 Skogsarbetare Per A. Persson.
 Apterare Evert Pettersson.
 Skogsarbetare Sven Petersson.

MATSGÅRDEN

Platsrepresentant herr Givars Anders Andersson.

NYGRÄND 2, STOCKHOLM

Platsrepresentant fru Greta Thurén.

SVINDERSVIK

Platsrepresentant fru Astrid Sandberg.

TYRESÖ

Trädgårdsmästare Hugo Alenby.
 Trädgårdsmästare Gustaf A. Johansson.

Förteckning över personer och institutioner som 1964 överlämnat gåvor till Nordiska museet¹

Gåvor till Nordiska museets arkiv:

Lilly Arrhenius Beyer; Bo Backstad, Blackstad; D. Bengtsson; G. Berg; W. Bergman; Greta Brobergs dödsbo; Berta Broman; A. T. Byberg, Växvik; D. Carlsson, Solna; Ester Dahlströms dödsbo; B. Engström; Lisa Eriksson; Maj Eriksson, Mellösa; Karin Falkman; C. Grill, Kungsbacka; Gret Hammarström, Djursholm; Gina Hazelius; Gunnel Hazelius-Berg; Kersti Holmquist; A. Håkansson, Munkfors; Hälsingborgs museum; Ragnhild Insulander, Skellefteå; Brita Johanson, Göteborg; K. Karlsson, Munkfors; B. Lagercrantz, Lidingö; Ebba Lagergren; Estrid Linder; E. Lindgren, Lidingö; T. Lindstedt, Lidingö; T. Linnells dödsbo; Livrustkammaren; I. Lundin; Emelie Lundström; B. Magnusson, Ransäter; H. Medelius; H. Mores; W. Nathanson, Vaxholm; J. V. Nordberg, Vänersborg; J. Nylunds litografiska anstalt; Mary von Rosen, Sparholm; Röhsska konstslöjdmuseet, Göteborg; Valborg Schalin; Bertha Sjögren, Bromma; Elsa Skantze, Kristinehamn; Margaretha Stiernstedt, Lidingö; Ellen Thollander; Ewa Ullgren, Stocksund; Universitetsbiblioteket, Uppsala; Berit Wallenberg; Ingrid Westerberg; Aina och S. Wetterling; J. Wising; Mary Wålstedt, Holsåker; Vår gård, Saltsjöbaden.

Gåvor till allmoge- och högreståndsavdelningarna

Elsa Adlerstråhle; Anna Ahlberg, Lidingö; V. Andersson, Arjeplog; G. Aquilon, Bromma; E. Areschoug, Bromma; Armémuseum; K. Armétygförvaltningen; V. Assarsson.

Mary Backman; Märta Berg; G. Bergengren; D. Bergman, Nässjö; J. Bernström; Ulla de Besche; A. Biörnstad s:r; A. Biörnstad j:r; Dicki Biörnstad; Sigrid Bohlins dödsbo, Solna; Gunnel Boija, Älvsjö; G. A. Boltenstern, Hållsta; Anna och Karin Borgström, Östersund; Bredenbergs dekorationsateljé; Greta Brobergs dödsbo; Berta Broman; Ester Broman; N. Brunnberg; H. Buré; Friedeborg Byström, Bjästa.

D. Carlsson, Solna; Laura Cronstedt; Signhild Curman, Rotebro.

Sofia Danielson, Lidingö; Signe Dilot, Bromma.

A. Edblad, Alnö; Elisabeth Ekedahl, Danderyd; R. Ekevik, Johanneshov; J. A. Eriksson, Södertälje; Lisa Eriksson.

Elisabeth Falk; Karin Falkman; J. E. Felt, Göteborg; K. B. Femling; Eivor Fisher; Ruth Forssberg; Rosa Frambäck.

¹ Givarens adress är Stockholm, där ej annat anges.

Ebba Geijer; B. Gerdtsen, Tågarp; L. Gillenius, Lidingö; B. Gunda, Debrecen; S. Göhle, Eskilstuna.

Anna Häffner; E. Hamilton, Lidingö; B. M. Hammarskjöld; F. Hazelius dödsbo, Uppsala; Gina Hazelius; Gunnel Hazelius-Berg; H. Helmer, London; Aina Hemberg; Elsa Herdenstam; Gunhild Hermelin, Veckholm; Stella Holmertz, Koppom; Kungl. Husgerådskammaren; Ann-Marie Huss; H. Håkanson; Jenny Hörberg.

Gunnel Jacobowsky; B. Jansson, Våxtorp; B. Jansson, Vessigebro; K. Jansson, Häverö; G. Jernelius; R. Jirlow, Västerås; Anna Jonsson, Norrflärke; Birgit Juhlin-Dannfelt, Djurholm; Olga Julinder, Bromma.

W. Karjama; Lilly Kirk-Bullivan; P. Kjellstrand; Ellinor Kochs dödsbo; Nanna Krause-Lagerquist.

Hildur Lagercrantz, Farsta; C. J. Lamm, Öregrund; Louise Larssons dödsbo, Espö; H. Lettström; C. M. Lewenhaupt; Rut Liedgren; I. E. Liljenström; Eva Liman, Vänersborg; Gusten Lind; E. Lindberg; Ruth Lindblom, Arjeplog; Paula Lindeberg; Å. Lindgren, Johanneshov; T. Linnell; Hanna Ljunglöf, Rö; Å. T:son Lovén; C. Lundin; M. och S. Lundmark, Arvidsjaur; P. Lönberg, Bromma.

E. Masreliez; A. von Mecklenburg; Sigrid Möller.

O. Niemi, Kaunisvaara; Ulrika Nilsson, Eskilstuna; AB Nordiska kompaniet; Nordiska museets Vänner; Märta Norman, Hällefors; Gertrud Nyberg. Maj Odelberg.

Mona Palmé; föreningen Philochoros, Uppsala; A. Persson Blind, Arjeplog; Edit och E. Pettersson, Nässjö.

C. Qvarnhagen.

Betty Ramberg; J. Ranbergs dödsbo, Arjeplog; L. Ranberg, Arjeplog; M. Rehnberg, Lidingö; S. Roman; Anna Rosin; Maria Rudlings dödsbo; Gunborg Runqvist; C. Rydhs dödsbo, Djurholm; Greta Rydberg.

J. Sahlgren, Uppsala; B. Schæffer, Bispberg; Valborg Schalin; G. Scheer, Lidingö; Edith Schneider; Shantungskolan; Annie Silverstolpe, Rö; Bertha Sjögren, Bromma; W. Sjöwall; Skandinaviska banken; Skansen; B. Sommarström; T. Stenström, Hägersten; Svenska Unilever AB; Agda Svensson; Signe Svensson, Bromma; Sveriges Radio-TV; H. Säfsund, Älta.

Märta Tamm-Götlind, Uppsala; Lisa och Märta Tengstrand; Ellen Tholander; A. Tondén; Stina Törne, Tävelsås.

Kerstin och Astrid Ullén, Stocksund; Ewa Ullgren, Stocksund; Maja Uppmark.

Valdemarsudde; Berit Wallenberg; J. Wallenberg; Ellen Valley; Ingeborg Wannberg; Alma Velander-Philips dödsbo; J. E. Wernström; Signe Wicander; C. Wiechel; Elisabeth Wiechel; Anne Wikland, Karlstad; Inger Wikström; Gerda Wiltons dödsbo; Margit Wirgin; J. Wising; Ellen Wollin; Mary Wälstedt, Holsåker; Värmlands hemslojd, Karlstad.

Eva von Zweigbergk.

M. Åbom, Enskede; Karin Åström, Delsbo.

Karin Öberg, Bromma; E. O. Öst, Husås.

Gåvor till Nordiska museets bibliotek

Allhems förlag, Malmö; A. Andersson; C. M. Andersson, Halmstad; Arcus förlag, Bromma; C. Axel-Nilsson, Tyresö.

E. L. Backman, Uppsala; G. Berg; Märta Berg; W. Bergman; Gunnel Boija, Älvsjö; Inger Bonge; Albert Bonniers förlag AB; B. Brandt, Falköping; E. Bratt; N.-A. Bringéus, Lund; Greta Brobergs dödsbo; AB H. Bukowskis konsthandel; C. A. Burgers, Vught.

J. W. Cappelen antikvariat, Oslo; Carl Johans förbundet, Uppsala; Centre d'études arctiques, Paris; Ciba-Gesellschaft, Basel; H. Cornell; K. Curry-Lindahl.

Dansk Landbrugsmuseum, Lyngby; Ä. Daun; Département d'art et d'archéologie, Tananarive; Drätselkammaren, Göteborg; Drätselkammaren, Kiruna.

S. B. Ek, Staffanstorp; J. F. Ekvall, Lyngby; Engelbrekts församling; S. O. Engquist, Sundsvall; Eremitaget, Leningrad; Maj och K. Eriksson, Mellösa; A. Eskeröd, Näsbypark.

E. Forssberg, Bromma; Yvonne Frendel.

J. Gardberg, Karis; Hugo Gebers förlag AB; S. A. Gillgren; J. Granlund; B. Gunda, Debrecen; E. Gustavsson, Uppsala.

L. Hagéus; H. Hansson; Gina Hazélius; D. Hedman, Göteborg; R. Hemmer, Helsingfors; Hercules Powder Co., Wilmington; P. G. Heurgren; Elisabet Hidemark; Historiska institutionen, Lund; Historisk samfund for Sønderjylland, Haderslev; K. Hjern, Göteborg; A. Hjorth Rasmussen, Lyngby; Kersti Holmquist; Dagmar Hullström, Bromma; Karl G. Hultén.

ICOM, Paris; Imperial chemical industries, Ltd, London; Informationsstelle der Basler Museen, Basel; I. Ingers, Lund; Institut Tessin, Paris; International committee on urgent anthropological and ethnological research, Wien; International secretariat for research on the history of agricultural implements, København; A. Isidoro, Porto.

Berta Jansson, Uppsala; S. O. Jansson, Bromma; A. Jespersen, Holte; R. Jirlow, Västerås; A. Johansons, Hägersten; Jönköpings historiekommitté, Jönköping.

Kalevalaseura, Helsingfors; Kungl. Kammarrätten; Den Kongelige porcelainfabrik, København; Det Kongelige bibliotek, København; Konsthistoriska institutionerna vid Stockholms universitet; H. M. Konungens bibliotek; Anna Kruse; F. Krüger, Mendoza; Kommittén för Kumlabygdens historia, Kumla; Kungl. biblioteket; Kunstindustrimuseet, København; O. Källström, Skanör.

B. Lagercrantz, Lidingö; S. Lagercrantz, Uppsala; J. P. Lamm, Lännersta; S. B. Larsson, Klagstorp; E. Leander, Broby; E. Lehmann, Ankarsrum; E. Leijonmarck; P. Leser, Hartford; A. A:son Liljecrantz, Uppsala; Liljevalchs konsthall; E.-F. Lindberg, Bromma; H. Lindblad, Lidingö; A. Lindblom; L. Lindström, Farsta; LKAB; S. Lundwall.

P. E. Malmström; E. Manker; The Mankind Quarterly, Edinburgh; C. Mellkvist, Norsbron; The Monotype Corporation Ltd, Redhill; L. Mory, München; Museo internazionale delle ceramiche, Faenza; Museo nacional de arte antiga, Lisboa; Musée de l'impression sur étoffes, Mulhouse; G. Mårtensson, Skurup.

Nationalmuseum; O. Nauclér, Perstorp; Nitroglycerin AB, Gyttoorp; Maj Nodermann, Märsta; Nordisk insulinlaboratorium, Gentofte; N. Nordqvist, Bromma; Norsk sjöfartsmuseum, Oslo; Det norske litterære ordboksverk, Oslo; Nya Murbruksfabrikens i Stockholm AB.

W. Ohlsson.

B.-A. Person, Varberg; S. Petré; Pro Caritates förlag, Göteborg; W. Pur-sche.

Red. av Beklädnadsfolket; Red. av Färgeriteknik, Göteborg; Red. av Glo-
ben; Red. av Jordan runt; Red. av Lantarbetaren; Red. av Metallarbetaren;
Red. av RLF-tidningen; Red. av Skogsindustriarbetaren; Red. av Svensk Jakt;
Red. av Svensk slöjdtidning; Red. av Tyresö tidning; Red. av Urnyheterna,
Malmö; Red. av Vi; Red. av Vår stad; M. Rehnberg, Lidingö; S. Rentzhog,
Uppsala; Rikets allmänna kartverk; Riksarkivet; Riksdagens ekonomibyrå; W.
Roukens, Nijmegen; G. Ränk, Vällingby.

Samfundet Ehrensvärd, Sveaborg; AB Sandbergs bokhandel; B. Schier,
Münster; I. Schnell, Nyköping; Ann-Sofi Schotte-Lindsten, Kalmar; S. Schou-
bye, Tønder; J. Silfving, Bromma; Sjöfartsmuseet, Göteborg; Skandinaviska
banken; Skansens kulturhistoriska avdelning; Skeppsholms församling; Kungl.
Skolöverstyrelsen; Statens sjöhistoriska museum; AB R. W. Statlander; A.
Stensberg, København; AB Stockholms bryggerier; Stockholmsgillet; AB
Stockholms spårvägar; Stockholms stadsarkiv; Stockholms stads auktionsverk;
Stockholms stadsmuseum; Stockholms universitet; Stockholms universitets hu-
manistiska bibliotek; Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsingfors; B. J. Svan-
berg, Södertälje; Ingrid Swartling; J. Svennung, Uppsala; Svenska akademiens
Nobelbibliotek; Svenska boktryckareföreningen; Svenska institutet; Svenska
kennelklubben; Svenskt visarkiv; E. Svensson, Nässjö; Sveriges bageriidkare-
förening; Sveriges hantverks- och småindustriorganisation; Sveriges juvelerare-
& guldsmedsförbund; S. Svärdström; Chr. von Sydow, Norrköping; S. Söder-
hielm, Säter; S. Söderlind, Bromma.

Éditions Tardy, Paris; Telemuseum; Bokförlags AB Tiden; Boktryckeri AB
Thule; H. Thunæus; C.-H. Tillhagen, Lidingö; Time Inc., Book Division, New
York; Förlaget Tre Tryckare, Göteborg.

K. Uldall, Lyngby; Universitetsbiblioteket, Göteborg; Universitätsbibliothek,
Heidelberg; Universitetsbiblioteket, København; Universitetsbiblioteket, Lund;
Universitetsbiblioteket, Uppsala.

Vaxholms fästnings musei vänner, Vaxholm; S. E. Vingedal, Näsbypark; G.
Virderot, Rydsgård.

S. Wallin; Wenner-Gren foundation for anthropological research, New
York; P. Wernert, Strasbourg; K. Rob. V. Wikman, Åbo; Inga Wintzell, Li-
dingö; J. Wising; R. Wolfram, Wien; Mary Wålstedt, Holsåker.

Eva von Zweigbergk.

Örebro läns jaktvårdsförening; Östgöta konstförening, Linköping; Öster-
reichisches Freilichtmuseum, Graz.

SKANSEN UNDER ÅR 1964

Kulturhistoriska avdelningen

Verksamheten vid avdelningen har bedrivits efter samma riktlinjer som tidigare.

Vårens hantverksdag hölls söndagen den 26 april, då apotekare, bagare, bokbindare, boktryckare, silversmeder, skomakare, snickare och sockerbagare arbetade i stadskvarteret för en livligt intresserad publik. Ätskilliga av borgarna bidrog till att göra stadskvarteret levande och intressant genom att utöva sina yrken där även under "stadskvarterskvällarna" varje fredag från den 3 juli till den 28 augusti. Under julmarknadsdagarna den 29 november och den 6 december visade hantverkarna för sista gången på året sina färdigheter i en samlad manifestation.

En elev från Konstfackskolan har under sommaren i två månader demonstrerat silversmidesteknik i guldsmedsverkstaden. För detta har Sveriges juvelerare- och guldsmedsförbund med sedvanlig beredvillighet lämnat ekonomiskt bidrag, för vilket Skansen betygar sin tacksamhet. Dessutom har gravören Hans Helmer under en stor del av sommaren arbetat i gravörverkstaden, och i boktryckeriet har faktor Gunnar Lundh och reklamassistent Göran Nordlund tryckt kistebrev, julkort, matsedlar och andra småtryck.

Under sommaren gjordes experimentet att liksom i fråga om krukmakeriet och glashyttan uthyra plåtslageriverkstaden att drivas som egen rörelse. Till skillnad från de nämnda verkstäderna innehåller emellertid plåtslageriet en komplett uppsättning

Korgtillverkningen på Moragården sommaren 1964. Korgmakaren är Erik Andersson från Våmhus.

äldre verktyg, vilka endast i undantagsfall fick användas i arbetet. Det blev därför nödvändigt att här ha både gamla och nya verktyg. Den moderna utrustning, som krävdes för att verkstaden skulle kunna drivas med ekonomiskt utbyte, blev emellertid ganska skrymmande och gjorde ett störande intryck. Med hänsyn härtill avbröts försöket, särskilt som ekonomin visade sig svårbemästrad, och plåtslageriet kommer i fortsättningen liksom tidigare att demonstreras endast på hantverksdagar och då någon äldre yrkesman kan vara tillfälligt verksam där.

I övriga kulturhistoriska byggnader har verksamheten bedrivits i stort sett på samma sätt som under tidigare år. Marta Eriksson kärnade smör och ystade i Älvdalsbodarna mellan den

22 juni och den 24 augusti. I Ekshäradsgården bakade Aina Schönnesson rågkakor och skrädmjölskex den 27 och 28 maj, den 10 och 11 juni samt den 8 och 9 juli. Naima Nilsson har dagligen demonstrerat kardning och spinning i Älvrosgården, och Marta Jungland i Oktorpsgården har ofta varit sysselsatt med att brodera efter gamla halländska förebilder.

Flera dagar under sommaren har Helfrid Ekblad suttit vid sin handduksväv i Oktorpsgårdens förstuhäbbare, Dagmar Gülich i Ravlundagården har arbetat med flamskväv i en enkel vävram. I Delsbogården vävde Gunilla Andersson, Kristina Hageltorn och Inger Nyman rosengångsvävnader mellan den 8 juni och den 28 augusti. Rull Erik Eriksson och Erik Andersson från Våmhus gjorde spånkorgar i Moragården den 25—30 maj och den 14—22 juli. Gustav Hedh har skurit trähästar i Marknadsgatan från den 23 maj till den 30 augusti.

Stockholms läns och stads hemslöjdsförening har under tiden från den 21 juli till den 7 augusti anordnat tre växtfärgningskurser vid Älvrosgården.

I samband med programmet "Skansen visar" söndagen den 20 september upprepades de flesta ovannämnda demonstrationer. Dessutom bakade Ida Larsson, Dagmar Gülich och Oscar Romberg spettekaka i Ravlundagården. I Älvdalsbodarna ystade Ingeborg Olsson, Marta Eriksson och Kristina Hansson bakade tunnbröd i Älvrosgården, och i Lappkåtan bakade Vivi Johansson glödkakor samt kokade renbuljong.

Den 8 oktober gästades Skansen av deltagarna i Skål-klubbens internationella kongress. Förutom de demonstrationer av textil slöjd, husliga sysslor och hantverk, som brukar förekomma under sommaren, Hantverksdagen och "Skansen visar", visades halstring av sik och sotare vid Tingsvallen av Evald Wikstrand och Sven Majlöf, och i Skogaholms herrgårdskök stekte Benneth Olsson en spädgris på spett. Genom Nordiska museets undervisningsavdelnings försorg fanns museitjänstemän och andra specialister till hands för att redogöra för de olika aktiviteterna, bl. a. kan nämnas att hovapotekare G. Krook spelade rollen av sin egen företrädare för några och hundra år sedan och att fil. dr Hans Beskow i anslutning till halstringen av fisk på Tingsvallen

berättade om svenskt fiske, sportfiske och fiskmat.

För julmarknadens räkning bakade Marta Eriksson och Kristina Hansson tunnbröd i Älvrosgården från den 25 november till den 6 december, varjämte Anna-Stina Andersson stöpte ljus i Bollnässtugan under tiden från den 16 november till den 6 december.

Julbord har under julmarknadsdagarna och julhelgen stått dukade i Ekshäradsgården och Oktorpsgården, julstänger och julkärrvar har från och med den 29 november varit resta utanför Ekshäradsgården, Moragården, Oktorpsgården och Älvrosgården. I Posthusets finrum har en julgran stått klädd samma tid.

Posttomteverksamheten i posthusets övervåning har varit livlig tiden före jul. Den frivilliga och oavlönade tomten fru Elsa Holst har med sina åtta på samma hårda villkor arbetande väninnor för nionde året mottagit och besvarat omkring 3.000 brev från barn världen runt, adresserade till Jultomten, Nordpolen eller liknande. De kommer alla via postverket till Skansens posthus, och var och en får svar med en gåva i form av någon liten sak, som svenska skolbarn gjort åt posttomten för detta ändamål.

I Seglora kyrka har högmässa hållits varje sön- och helgdag, varvid huvudsakligen präster från Stockholms församlingar officierat. I dessa gudstjänster har sammanlagt 8.822 personer deltagit. Dessutom har vid frikyrkliga och andra sammankomster deltagit 1.133 personer. Fr. o. m. den 15 maj t. o. m. den 31 augusti har i samarbete med Stockholms kyrkobödrakår aftonbön hållits varje dag. Ansvaret för genomförandet av dessa aftonböner har åvilat kantor Hellblom och kamrer N. M. Barrner. I medeltal har 52 personer deltagit i aftonbönerna per kväll. Kyrkan har under året upplåtits för 199 vigslar. Under sommaren har kyrkan dessutom upplåtits 5 söndagar för eftermiddagsgudstjänster i Stockholms frikyrkoråds regi. Frikyrkorådet har även svarat för anordnandet av konventiklar i Bollnässtugan alla söndagar i juni, juli och augusti.

Avdelningen har som rådgivare biträtt vid en filmupptagning för ett televisionsprogram om svenska julförberedelser, som inspelas av Sveriges radio för televisionsbolag i Förenta staterna.

Därvid filmades tunnbrödsbakningen i Älvrosgården och ljusstöpningen i Bollnässtugan, där också Anna Lallander för tillfället bakade gorån. Avdelningen deltog i en inspelning, som gjordes av Sveriges radio i Folkets hus den 16 december av ett radioprogram kallat En lördagskväll i Gershedens Folkets hus på Skansen.

Skansens kulturhistoriska byggnader och deras inredning utnyttjas för såväl elementär som kvalificerad undervisning. Under året har undervisningsavdelningen vid Nordiska museet haft sina visningar för Stockholms skolors sjunde klass förlagda till Oktorpsgården och Älvrosgården under tiden från den 16 mars till den 16 april samt mellan den 28 september och den 29 oktober. Speciella visningar har dessutom hållits för flera klasser, bl. a. kan nämnas att julborden i Ekshäradsgården och Oktorpsgården visades av museets undervisningsavdelning för ett trettio-tal klasser från Stockholms skolor den 14 och 15 december.

De föreläsningsserier, som hållits av tjänstemän vid Nordiska museet i textil konsthistoria för Stockholms stads yrkesskolors fortsättningskurser för vävlärarinnor, har även omfattat visningar på Skansen. Förste intendenten Nylén har haft en stor del av sin undervisning i textilhistoria för Handarbetets vänner kurs för blivande konsulenter och ledarpersonal vid hemslöjdsföreningar, inrednings- och textilföretag förlagd till Skansen.

Stockholms läns bildningsförbund har påbörjat ett samarbete med Skansen och Nordiska museet genom en kurs för folkbildningsledare, som hölls i Nordiska museet och på Skansen den 7 och 8 november med temat Hur bodde vi?

Tekniska högskolan har haft undervisning i materiallära med formbehandling förlagd till Skansen, varvid uppmättningsövningar och interiörskisser gjorts i Delsbogården, Oktorpsgården, Skogaholms herrgård samt Tottieska malmgården.

Den 20 oktober invigdes i närvaro av bl. a. statsministern och LO-chefen Folkets hus från Gersheden, Ransätters socken, Värmland. Invigningen var talrikt besökt av medlemmarna i den då pågående kongressen inom Folkets hus-föreningarnas riksorganisation. Nedmärkningen och flyttningen till Skansen ägde rum redan på hösten 1963, och återuppförandet av huset på den ut-

sedda platsen mellan Ekshärads- och Ravlundagårdarna tog sin början i januari. Arbetet har utförts av Skansens egen personal under ledning av byggmästare Hagén. Folkets hus från Gersheden byggdes 1908 men har senare blivit föremål för en rad reparationer och förbättringar, vilka dock till största delen varit planerade redan från början. De hade dock ej kunnat genomföras annat än under lång period på grund av bristande medel. Som huset nu står representerar det 1950-talets skick efter den sista stora reparationen, då bland annat innanfönstren kom till och linoleum lades på golvet i lillsalen och köket. Med detta hus har för första gången arbetarrörelsen blivit representerad på Skansen.

Planerna på att anlägga en rosengård framför Sagaliden har under våren fullföljts under ledning av trädgårdsarkitekt Walter Bauer, och den färdiga anläggningen invigdes den 9 augusti, när rosorna stod i sin vackraste blomning. Man har eftersträvat att ge anläggningen en gammaldags karaktär både i planlösningen med kvartersindelning och i valet av växter. Liksom i äldre rosplanteringar kan man här återfinna isop, lavendel, nejlikor, violer och campanula som kantväxter. De 1.744 rosenbuskarna av sammanlagt 156 sorter är en gåva av Svenska plantskolornas riksförbund och har valts med hänsyn till önskemålet att få en representativ samling av äldre och nyare sorter.

Till Rosengården flyttades i mars Emanuel Swedenborgs lusthus från sin gamla plats bakom Bergsmansgården. Det bildar nu med en både för lusthuset och Rosengården lycklig effekt en fond i anläggningen, såsom huset gjort i sin ursprungliga placering i Swedenborgs trädgård vid Hornsgatan 41—43 på Södermalm i Stockholm. Framför lusthuset har i var sitt kvarter placerats fyra små marmorputti på träsocklar. De skall enligt traditionen ha inköpts i Rom och kommer närmast från Bergshammar i Södermanland (jmf Fataburen 1956, s. 204).

Vid flyttningen av Swedenborgs lusthus, som företogs på vagn av Sellbergs åkeri AB, måste husets bakvägg rivs innanför brädfodringen. Den hade nämligen vid husets ursprungliga uppsättande på Skansen byggts av tegel, och denna extra tyngd kunde inte klaras vid en flyttning av detta slag. Risker för sprickbildning ansågs också stor. Den revs alltså och har nu ersatts med

en trävägg, invändigt försedd med vassmatta och putsad. Transporten genomfördes utan vanskligheter, sedan huset först stått en tid bredvid sin gamla plats, medan grunden flyttades. Till invigningen av Rosengården ommålades exteriören helt, medan en välbehövlig renovering av interiören däremot återstår och beräknas bli utförd våren 1965.

Under året har den planerade flyttningen av restaurang Gubbyllan avancerat så långt att byggnaden nu står under tak på sin nya plats vid Skansens huvudingång. Huset har försetts med en källarvåning, ritad av professor Peter Celsing. Utifrån kommer detta nytillskott icke att synas så när som på en trappa för nödutrymning på baksidan. I övrigt ter sig exteriören som djurgårdsvandrande stockholmare varit vana att se den de senaste 75 åren med undantag för smärre kompletteringar på baksidan. Den 1889 tillbyggda köksdelen har nämligen ej medtagits vid flyttningen. Som nämnts i föregående årsredogörelse flyttas Svenska tobaksaktiebolagets museum till Gubbyllan och kommer där att fylla nästan hela huset, inklusive den nya källarvåningen, men schweizerirummet med sin disk och spegelskänk skall återställas som det såg ut efter den stora reparationen 1889 och stå som en ren restauranginteriör.

Utvidgningen och omdisponeringen av Örtagården har påbörjats efter ritningar av trädgårdsarkitekt Walter Bauer. Arbetet beräknas bli slutfört till våren 1965.

Byggmästare Hagén samt intendenterna Biörnstad och Danielson besökte under hösten Väla socken i Västergötland för planering av rivningen av det skolhus från 1847, som församlingen skänkte till Skansen 1961. Märkning och rivning utfördes under tiden från den 20 oktober till den 26 november under ledning av snickaren Erik Gjers med hjälp av Tore Gjers samt byggmästare Bertil Larsson och snickare Ove Larsson från Lidköping. För nedtagning av kakelugnar, spis och skorstensstockar svarade murare Ahlström. Den byggnadshistoriska undersökningen i samband med rivningen utfördes av intendent Danielson samt under en kortare tid även arkitekt Wetter från Nordiska museet. I väntan på uppförandet lagras byggnadsdelarna i närheten av den utsedda platsen på Skansen mellan Hällestadsstapeln och

Hornborgastugan. Den stenmur som på tre sidor begränsade skolgården har också nedtagits och transporterats till Skansen.

Under året har vissa reparationer företagits. Seglora kyrkas torn- och långhustak har på traditionellt vis strukits med en blandning av trätjära och Falu rödfärg och tornets snickerier ommålats. Sakristians förstukvist har fått ny takbeläggning.

I Marknadsgatan har takspånen förnyats på tre av bodarna med handkluken spån på framsidan och maskinkluven på baksidan. I Bergsmansgården omlades ett stycke av takfoten på Yrstatorpsboden. Älvrosgårdens stuga har fått karmen och fodret till östra gavelfönstret omsedda, och i Bollnässtugan har några nya plankor inlagts i trappan. Skvaltkvarnens "sporre", dess drivhjul, har ett par gånger utsatts för åverkan och därefter reparerats.

Bageriets fönsterbågar och fönsterfoder har ommålats, liksom på Krukmakeriet och huset från Västgötagatan samt Petissan, där även fönsterluckorna strukits. På Bankhuset har samtliga ytterväggar utom den norra strukits med tjära och rödfärg och alla yttre snickerier ommålats. Novilla har fått sina kolonnbaser förnyade samt kolonnerna och yttertrappan ommålade.

I Håsjöstapeln blev kläppen till stora klockan stulen i början av juni månad. Bergholtz klockgjuteri har gjutit och hängt in en ny kläpp märkt 1964.

För planering av kommande års reparationer har på bekostnad av Stockholms stad ingenjör Germanus Djupsjö från Stockholms stads fastighetskontor under större delen av året genomgått samtliga byggnader på Skansen, såväl de kulturhistoriska som de övriga. Resultatet väntas föreligga under våren 1965 i form av en förteckning över alla nödvändiga reparationer och deras beräknade kostnader. Arbetet har i den mån det berör kulturhistoriska byggnader utförts i samarbete med avdelningen.

Avdelningens föreståndare har varit professor Berg. Övriga tjänstemän har varit förste intendenten Biörnstad, intendenten Danielson (från den 1 juli), kanslibiträdet Björkman (till den 15 november), kanslibiträdet Tenggren (från den 1 oktober) och hantverkaren Eriksson. Tillfälligt anställd från den 26 oktober

har varit fil. kand. Lars Olsson, som sysslat främst med arkivforskningar rörande Gubbhyllan.

Offentliga uppdrag och museal rådgivning

Professor *Berg* har varit av Kungl. Maj:t förordnad ledamot av Nordiska museets nämnd; ordförande i Skandinaviska museiförbundets svenska sektion; vice preses i Kungl. Gustav Adolfsakademien för folklivsforskning; vice ordförande i Konstfackskolans styrelse; vice ordförande i Nämnden för Löfstad-museet; av Nordiska museets nämnd utsedd ledamot i styrelsen för stiftelsen Skansen; av Kungl. Maj:t förordnad ledamot av Fideikommissnämnden; expert hos utredningen rörande förbud mot utförelse av kulturföremål; av Kungl. Maj:t förordnad ledamot av styrelsen för Nordiska institutet för folkdiktning i Köpenhamn; av Kungl. Vitterhetsakademien utsedd ledamot i Marinens museikommitté; ledamot av styrelsen för Sjöhistoriska samfundet; ledamot av styrelsen för Medicinhistoriska museets vänner; av Vitterhetsakademien utsedd suppleant i Statens humanistiska forskningsråd; verkställande ledamot i Kungl. Vitterhetsakademiens Stjernerundskommitté; ledamot av ekonomidelegerade för Humanistiska fonden; ledamot av styrelsen för Gastronomiska stiftelsen (tillhörande Gastronomiska akademien); ledamot av styrelsen för Stiftelsen Saxons Närkesarkiv; ordförande i kommittén för utgivande av Svensk släktkalender; ledamot av styrelsen för Föreningen för svensk kulturhistoria; ledamot i svenska utskottet för CIAP; medlem av den permanenta kommittén för anordnande av de internationella kongresserna för antropologi och etnografi; sekreterare i Museichefskollegiet i Stockholm.

Utgivna skrifter

I serien Skrifter från Skansen: Nr 1: Folkets hus Gersheden, av Rut Liedgren, 116 sid.; Skansens program.

Verkställande direktören professor *Berg*: Boknotiser i Rig; Redigerat (tillsammans med S. O. Jansson och M. Lagerquist) Fataburen och (tillsammans med M. Lagerquist och S. Svensson) Rig.

Intendenten *Danielson*: Nordiska vävnader i halvflossa. Stencilerade skrifter från Institutionen för folklivsforskning vid Lunds universitet (Folklivsarkivet) 1. (4), 52 sid. + kartbil.; Om abiturientseder, i Fataburen, sid. 192—194.

K l ä d k a m m a r e n

Programverksamheten på Skansen har även under detta år i hög grad tagit klädkammarrens samlingar i anspråk, varför underhåll och nyanskaffningar varit ständigt lika aktuella problem. Ett trettiotal nya dräkter och mer än 300 plagg har nyanskaffats, däribland ett hundratal skjortor och överdelar, som lämnats bort för konfektionssömnad. Likaså har danslaget fått en omgång specialbeställda skor från en fabrik i Mora. Pälsar har köpts

för julmarknadens behov. Skansen har använt ca 800 dräkter tillfälligt eller under längre perioder.

Både Kristianstads och Karlshamns jubileer har firats med parader eller krönikespel, varvid dräkter från klädkammaren kommit till användning. "Nyköpings gästabad" har framförts på Nyköpings slott med dräkter från klädkammaren. Svenska beklädnadsarbetareförbundets kongress i Stockholm anordnade en dräktparad med ett 60-tal dräkter. Svenska turisttrafikförbundet förmedlar många önskemål om dräkter vid svenska evenemang utomlands. Härmed har några av de viktigaste och mest omfattande kontakterna utom institutionen blivit nämnda.

Utom ordinarie befattningshavare, assistent Hemlin och fröken Kings-Eriksson, har fru Englén och fröken Anita Strömbom tjänstgjort på klädkammaren under det gångna året. Konsulent har varit intendenten Gunnel Hazelius-Berg.

Naturhistoriska avdelningen

Anläggningar. Planeringen av nya djuranläggningar på Nedre Sollidenområdet har pågått under hela året. I samband därmed har också nya personallokaler och karantänsutrymmen planerats. Smärre ändrings- och underhållsarbeten har utförts inom flera djuranläggningar.

Djurbeståndet. På Skansen (och Julita) fanns den 1 november 1964 följande antal djur:

	Arter	Individ
Däggdjur	46	260
Fåglar	101	ca 600
Kräldjur	4	55
Fiskar	51	ca 220
	202	ca 1.135

Följande däggdjur har förökat sig: mösskapusin, silkesapa, rhesusapa, makak, lar, varg, björn, vildsvin, kronhjort, dovhjort, ren, älg, visent och dvärgget.

Bland fåglarna har följande arter kläckt ungar: napoleonvävare, berguv, häger, vitkindad gås, gräsand, påfågel och fasan. Häckningsförsök har dessutom gjorts av flera andra arter, som lagt ägg och ruvat.

Positiva odlingsresultat har nåtts med följande fiskar: *Xiphophorus helleri*, *Xiphophorus maculatus*, *Lebistes reticulatus*, *Mollienesia sphenops*, *Macropodus opercularis*, *Barbus tetrazona*, *Hyphessobrycon rosaceus* och *Corydoras paleatus*.

Bland gävorna märkes lar, vitgrön markatta, veckelbjörnar, råvar, älg, rådjur, fältharar, kaniner, bävrar, undulater, mozambiquesiskor, ädelsångare, kinesiska näktergalar, mellanbeostare, kattugglor, påfågel, huggorm och snok.

Genom byte har en lo och två fjällugglor förvärvat och genom köp dessutom gråsäl, knobbsäl, vikare, järvar, präriehundar, viggas, brunänder, humboldtpingviner, klipp hopparpingviner, gultofspingviner och korpar.

Allmän verksamhet. Som tidigare har en betydande del av avdelningens verksamhet ägnats olika uppgifter gällande naturvård. Remisser, utlåtanden, rådgivning, korrespondens och överläggningar i in- och utländska naturvårdsfrågor utgör förpliktande uppgifter liksom också yttranden över forskningsprojekt, lämnande av uppgifter om svenska zoologiska förhållanden osv.

Samarbete med den zoologiska institutionen vid Stockholms universitet har alltjämt pågått. En del av kursen i etologi har förlagts till Skansen under docenten E. Fabricius ledning. Vidare fortsätter samarbetet med docent Fabricius och lektor Lars Wilson gällande en undersökning av bäverns biologi, som delvis utföres på Skansen.

Liksom under tidigare år har avdelningen bistått eller organiserat utländska institutioners och forskares undersökningar eller/och studiebesök i Sverige. Under 1964 har dylik hjälp lämnats till bl. a. Dr. Garret G. Clough, Dalhousie University, Halifax, Canada, som med anslag från U.S. Public Health Service arbetat med fjällämlar i Skandinavien och Finland. Samma djur föranledde under såväl 1963 som 1964 dr L. L. de Kock, University

of Aberdeen, att fältarbete i Sverige. Dr Paul Géroudet, Genève, och dr W. Thönen, Vogelwarte Sempach, Schweiz, har studerat vissa fåglar i Svealand och Norrland. Dr André Meylan, Station fédéral d'essais agricoles, Nyon, och M. Claude Vaucher, Université de Neuchâtel, Schweiz, har med anslag från Fonds national suisse pour la recherche scientifique för en cytologisk undersökning insamlat vanliga näbbmöss i olika delar av Sverige från Skåne till Lappland. Professor och Mrs. Lorus J. Milne, University of New Hampshire, Durban, har studerat vissa naturområden i södra Sverige. Dr A. van Wijngaarden, Rijksinstituut voor veldbiologisch onderzoek ten behoeve van het natuurbehoud (R.I.V.O.N.), Bilthoven, Holland, har besökt bäverområden i Skandinavien och Finland.

Biblioteket. I fråga om biblioteket fortsätter avdelningens samarbete med Nordiska museet på samma sätt som tidigare. Bibliotekets tillväxt sker snabbt genom den ström av litteratur, som tillföres avdelningen eller dess chef från in- och utländska institutioner och forskare. Särtryckssamlingen har nu vuxit till ca 14.800 separat. Ett stort antal böcker och skrifter har erhållits från institutionen i Australien genom de kontakter förste intendenten Curry-Lindahl knöt under en resa i nämnda land 1964. Vidare har under året ytterligare ett stort antal böcker erhållits från institutioner och forskare i Sovjetunionen och Rumänien, som förste intendenten Curry-Lindahl gästade 1963.

Antalet löpande tidskrifter vid avdelningen uppgick vid 1964 års slut till 359.

Fältarbeten, expeditioner och övriga undersökningar. De sedan 1956 pågående undersökningarna över vissa djurarters ekologi och biologi har under året fortsatt dels i fält i Blekinge och på Gotland, dels i laboratorier vid de zoologiska institutionerna i Lund och Stockholm. Vidare har bearbetning av det under tidigare år hopbragta materialet pågått. Dessutom har bearbetning pågått av en i Östersjön utförd internationell inventering av alfågel.

Dessa fältundersökningar har bedrivits enligt följande (redogörelserna avser budgetåret 1963—1964):

Vitkindade gåsen. Fältundersökningarna, som påbörjades 1961, har under ifrågavarande verksamhetsår utförts av fil. kand. Anders Bjärvall och fil. kand. Arnold Samuelsson. Under augusti 1963 gjordes kontrollen av provytor på tre av vitkindade gäss frekventerade holmar längs Gotlands östkust, nämligen Storholmen, Skenholmen och Furillen. Det är till dessa lokaler, som provyteundersökningarna koncentrerats under de senaste årens fältarbeten. På Storholmen hade provytorna tyvärr raserats, uppenbart kort tid innan kontrollbesöket gjordes den 22 augusti. På Skenholmen och Furillen var provytorna däremot intakta. På Skenholmen kunde man konstatera en obetydlig skillnad i vegetationen på och utanför provytorna. Torrviktsbestämning av vegetationen resulterade här i 1,8 g/dm² innanför provytorna och 0,5 utanför desamma. På Furillen kunde någon för blotta ögat påvisbar kvantitativ skillnad inom resp. utanför provytorna icke iakttagas, men torrviktsbestämningarna gav följande värden: för provyta I 2,6 g/dm² inom resp. 3,4 g/dm² utanför och för provyta II 1,6 g/dm² inom resp. 1,9 g/dm² utanför. Sålunda föreligger här en kvantitativ övervikt för den i övrigt likartade vegetationen på av vitkindade gäss betade ytor i jämförelse med obetade sådana.

Under våren 1964 igångsattes fältarbetena den 9 april. Samtidigt anlände de första vitkindade gässen. De hade tydligen då ännu inte hunnit besöka någon av de tre undersökningsområdena, ty ingen spillning kunde anträffas där. Emellertid slog en flock på 140 vitkindade gäss ned på Storholmen den 9 april, och samma dag sågs ca 10 gäss utanför Furillen. Vegetationen innanför och utanför föregående års provytor var vid kontrollerna i april likartad. Ytterligare två nya provytor upprättades på Skenholmen. För övrigt har under 1964 samma inhägnade provytor använts som under 1963. Nästa kontrollserie på de tre holmarna gjordes med början den 24 maj, då flertalet vitkindade gäss hade lämnat Gotland. Endast en flock på ca 15 fåglar iaktogs på Storholmen.

I de 16 prover, som togs på Storholmen och Skenholmen, kunde en tydlig kvantitativ skillnad iakttagas mellan de inhägnade provytorna och omgivningen. Vegetationen inom prov-

ytorna var genomgående högre än utanför dem, vilket bekräftats av senare bestämmningar av lufttorrvikten. Rikligt med spillning av vitkindade gäss förekom denna gång på båda holmarna. Får hade släppts ut på Skenholmen ca 10 dagar tidigare.

Furillens betydelse som rastplats för vitkindade gäss torde åtminstone vissa år inte vara särskilt stor. I maj 1964 kunde någon för blotta ögat synlig skillnad mellan vegetationen inom provytorna och områdena runt omkring inte skönjas. Den nästan totala frånvaron av gässpillning på holmen tyder också på att den inte frekventerats i större utsträckning. Det verkar som om de vitkindade gässen huvudsakligen använder sig av Furillen som rastplats, då de av olika anledningar blir skrämde från Skenholmen.

Senare provytekontroller har utförts under innevarande budgetår. I september besöktes undersökningsområdena av försteintendenten Curry-Lindahl.

Undersökningen är nu i sin slutfas. Efter sensommarens och höstens provytekontroller kan slutbearbetningen av materialet igångsättas.

Kanadagåsen. Fältundersökningarna i Blekinge och östra Skåne, som påbörjades 1961, har som tidigare utförts av amanuensen Björn Nilsson. Undersökningen har fortgått enligt de uppjorda riktlinjerna. Som tidigare har ett stort antal furagerings- och övernattningslokaler rutinmässigt inspekterats. Deras antal har under det gångna året ytterligare utökats, och dessutom har en del av dem blivit föremål för speciella avkastnings- och biotopundersökningar.

Den gångna säsongen har mycket skilt sig från föregående. Vintern blev visserligen relativt långvarig i Sydsverige, men varken värdena för temperatur eller snödjup närmade sig föregående års. Trots att betingelserna för övervintring sålunda var relativt gynnsamma sträckte gässen mot SW via Skåne till Nordtyskland och Holland, från vilka områden observationer föreligger.

I mitten av september 1963 hade antalet gäss i Blekinge nått ett antal av ca 500, och denna nivå höll sig till början av no-

vember, då antalet kom att uppgå till ungefär 1.000. Här efter skedde en avtappning, och första veckan i december flyttade slutligen samtliga gäss från landskapet. I slutet av mars 1964 återvände så gässen och besatte sina häckningsrevir, först i skärgården, sedan, efter hand som sjöarna blev isfria, i inlandet. Under hela vintern fanns emellertid i Skåne smärre flockar av kanadagäss på olika ställen och då i synnerhet i närheten av Kristianstad, där en flock på ungefär 300 fåglar betade bl. a. höstråg. I Blekinge var betningen av höstgrödor obetydlig, och endast i ett fall förekom någon längre tids betning (höstvet). De betade områdenas utveckling har följts upp, och avkastningsprover kommer att ge närmare besked om betningens inverkan. Dock kan redan nu sägas att någon skada i form av uppryckta plantor ej kunnat konstateras vad gäller dessa grödor. Som komplement till fältiakttagelserna har ett mindre antal gäss nedlagts för maginnehållsanalys.

Ett intressant förhållande, som undersökningen för närvarande närmare studerar, är att kanadagässens bortflyttning nu tydligen sker både tidigare och mera fullständigt än för bara några år sedan. Huruvida gässen i detta avseende håller på att ändra övervintringsvanor är ännu för tidigt att uttala sig om.

Häckningssäsongen förefaller detta år ha varit gynnsam, och på vissa håll i Blekinge har klagomål förekommit på att flockar av ungfåglar och ruggande äldre kanadagäss betat på badplatser och därvid förorenat, så att de badande fått filtat m. m. nersmutsade av spillning. Betningen har skett tidigt på morgnarna, då folk ännu ej infunnit sig på stranden.

Kanadagässens förhållande till andra gåsararter, i detta fall grågås, har i möjligaste mån studerats. Dock har mycket få andra gäss än kanadagäss observerats i Blekinge denna säsong. En liten grågåsstam finns emellertid häckande i anslutning till Mara biologiska försöksstation i Hällaryds kommun.

Arbetet har såsom tidigare utförts i samarbete med hushållningssällskap, länsjaktvårdare och enskilda lantbrukare. Efter ytterligare en säsongs fältarbeten beräknas att så mycket material erhållits, att bilden av den sydsvenska kanadagäspopulationens ekologi skall börja klarna.

Anslag för ovannämnda två undersökningar har erhållits av Viltforskningsrådet.

Ryggradsdjuren i fjällen. De sedan länge pågående fältundersökningarna i fjällkedjan fortsatte under året. I juli företog förste intendenten Curry-Lindahl en expedition i Sarekområdet, Lule lappmark. Härutöver utfördes fältarbeten i andra fjällområden i samband med inventeringar (se nedan under Inventeringsarbeten, s. 257). Särskilt studium har alltjämt ägnats åt fjälllämeln. Samarbetet med University of California, Berkeley, beträffande denna art har ytterligare byggts ut, så att patologiska analyser av i de svenska fjällen insamlade fjälllämlar utföres av dr W. B. Quay vid Museum of Vertebrate Zoology vid nämnda universitet i Berkeley.

Huggormen. Skriftställaren John Bernström har tidvis fortsatt sitt arbete med att färdigställa en monografi över huggormens biologi, ekologi och fysiologi. Härför har avdelningen erhållit anslag från Statens naturvetenskapliga forskningsråd.

Jämförande undersökning av Gamla och Nya världens hägrar. I april—maj företog förste intendenten Curry-Lindahl en expedition i Florida, U.S.A., där han i Everglades National Park, i sjön Okeechobee och längs Florida Keys utförde etologiska och ekologiska undersökningar av där förekommande hägrar i syfte att försöka utreda släktskapsförhållandena hos Gamla och Nya världens hägerarter. För denna undersökning, som utgör ett led i tidigare studier av hägrar i Europa och Afrika, har anslag erhållits från Statens naturvetenskapliga forskningsråd, Helge Ax:son Johnsons stiftelse och American Museum of Natural History, New York, samt materiell hjälp av United States National Park Service.

Biologiska undersökningar på Nimba, Liberia. Sedan ett år har förste intendenten Curry-Lindahl på uppdrag av International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) och UNESCO fört underhandlingar med Grängesbergsbolaget och Lamco angående önskvärd-

heten av botaniska och zoologiska undersökningar på Nimba-massivet i Liberia, där Lamco exploaterar bergets järnmalm. De båda bolagens ledningar har insett det berättigade i att dylika undersökningar företas. Lamcos styrelse har därför lämnat anslag för dessa undersökningar, som administreras av en av IUCN tillsatt kommitté, "Nimba Research Committee", vars medlemmar är förste intendenten Curry-Lindahl (ordförande), professor Maxime Lamotte, Paris, och professor Théodor Monod, Dakar. Härigenom har Naturhistoriska avdelningen handlagt flertalet ärenden beträffande forskningsverksamheten på Nimba. En forskningsstation vid Nimbas fot med ett annex på bergets krön jämte ett bostadshus för engagerade forskare har ställts till förfogande av Lamco. Fältarbetena igångsattes den 1 augusti. Under året har forskningslaget vid Nimba bestått av dr Malcolm Coe, Kenya (gruppleddare), dr J. G. Adam, Sénégal, Mr. Peter Adames, England, Mr. Charles Steiner, Schweiz, och Mr. Edward Yallah, Liberia, vartill kommer flera liberianska assistenter. I december 1964 besökte förste intendenten Curry-Lindahl Nimba för planering av de fortsatta fältarbetena.

Inventeringsarbeten. Ett flertal stora undersökningar har utförts i områden av Norrland, där omfattande vattenregleringar planeras eller förberedes. På uppdrag av Statens naturvårdsnämnd och Kungl. Vetenskapsakademien organiserade förste intendenten Curry-Lindahl de vertebratzoologiska undersökningarna, medan motsvarande undersökningar gällande evertebrater organiserades av professor Per Brinck, Zoologiska institutionen, Lund, och gällande växtvärlden av professorerna G. E. Du Rietz och Hugo Sjors, Växtbiologiska institutionen, Uppsala. Dessa undersökningar har utförts för medel, som dels erhållits från Kungl. Vattenfallsstyrelsen, dels utgjort av Kungl. Maj:t fastställda s. k. villkorsmedel för att medgivna regleringar skall få utföras samt av Kungl. Kammarkollegium hos respektive sökande begärda medel.

Årets undersökningar utfördes under maj—juli resp. september i sex områden fördelade på fyra undersökningsgrupper bestående av sammanlagt 11 forskare, tillfälliga medarbetare oräknade. Un-

dersökningsområdena var följande: Åreälvens vattenområde, Jämtland (ensam undersökare: amanuens Björn Nilsson); Ajaure resp. Laisan-Överuman resp. Gräsvattnet i övre Umeälsområdet (gruppleddare: amanuens Sven Mathiasson); Tärnasjöområdet, Lycksele lappmark (gruppleddare: fil. lic. Hans-Ebbe Lindskog) samt Vietasvagge och Satisjaure i Stora Sjöfallets nationalpark resp. i Sjaunja fågelskyddsområde, Lule lappmark (gruppleddare: förste intendenten Curry-Lindahl). Som undersökningsledare vistades förste intendenten Curry-Lindahl dessutom kortare perioder också i de övriga undersökningsområdena i Lycksele lappmark och Jämtland.

Alfågeln. Bearbetningen av det under vinterinventeringen 1961—1962 införskaffade materialet har utförts av amanuens Sven Mathiasson. Han har fortsatt enligt samma riktlinjer som tidigare, dvs. ett försök har gjorts att samordna de skilda uppgiftslämnarnas uppgifter till en samlad bild över alfågeln förekomst och numerär inom övervintringsområdena i norra Europa.

En ytterligare bearbetning av det svenska materialet har genomförts. Sålunda har resultatet från några mera omfattande och över längre tid löpande inventeringar behandlats grafiskt och de därav vunna resultaten diskuterats.

Under året har dessutom det från övriga Nordeuropa insamlade materialet blivit tillgängligt. Med de olika ländernas inventeringsresultat som grundval göres en samlad bearbetning av hela materialet. Denna tidskrävande arbetsprocedur försvåras emellertid av den växlande kvalitet de olika uppgifterna visar. Sålunda är det ytterst svårt att presentera några tillförlitliga siffror på det i Östersjö- och Nordsjöområdena övervintrande alfågelbeståndet. Det ställer sig emellertid betydligt lättare att med någorlunda säkerhet fastslå artens viktigaste uppehållsområden samt ankomsten och bortflyttningen därifrån.

Också uppgifter som lämnats avseende oljeskadade och i samband därmed påträffade döda eller avlivade alfåglar är under bearbetning.

För såväl inventeringen som bearbetningen har anslag erhållits av Viltforskningsrådet.

I n s a m l i n g s a r b e t e. Under femte året i följd bedrevs i Camargue, Frankrike, under medverkan av dr Luc Hoffmann, föreståndare för Station Biologique de la Tour du Valat, insamlings- och prepareringsarbeten av gulärlor, vilka under vårflyttningen från tropiska Afrika till norra Eurasien rastar i Camargueområdet, där de befinner sig ungefär halvvägs mellan övervintrings- och häckningsområdena, vilka utgör start respektive mål för vårflyttningen. Detta material har direkt samband med förste intendenten Curry-Lindahls fysiologiska undersökningar av nordiska flyttfåglar i tropikerna. För arbetena i Camargue har anslag erhållits av Statens naturvetenskapliga forskningsråd.

A n s l a g. För undersökningar, expeditioner, symposier, utländska sammanträden och konferenser samt för publiceringsverksamhet har avdelningen eller dess chef under 1964 erhållit följande anslag:

Statens naturvetenskapliga forskningsråd	25.484: 98
Statens naturvårdsnämnd	20.000: —
Kungl. Vetenskapsakademien	12.027: 95
Nordiska museet och Skansen	9.059: —
Viltforskningsrådet	6.600: —
Helge Ax:son Johnsons stiftelse	3.000: —
Kungl. Ecklesiastikdepartementet	2.000: —
Svenska naturskyddsföreningen	1.000: —
Sveriges ornitologiska förening	1.000: —
Nimba Research Committee, Liberia	128.500: —
American Museum of Natural History, New York	5.170: —
Chanticleer Press, New York	2.570: —
International Council for Bird Preservation, London	430: —
	<hr/>
	216.841: 93

P u b l i k a t i o n e r. I Acta Vertebratica har under året utkommit en avhandling av lektor Nils-Gerhard Karvik, The terrestrial vertebrates of Dalsland in southwestern Sweden (Acta Vertebratica 3:1, 239 s.). Tryckningskostnaden för denna av-

handling har täckts genom anslag från Statens naturvetenskapliga forskningsråd. Redaktionen av *Acta Vertebratica* har bestått av förste intendenten Curry-Lindahl, professor Bertil Hanström och professor Alf G. Johnels.

Övriga vid avdelningen under året publicerade skrifter redovisas på s. 264 f. under namnen Curry Lindahl och Pinter.

Resor, kongresser och symposier m. m. I april höll förste intendenten Curry-Lindahl inledningsföredraget vid ett av International Council for Bird Preservation arrangerat symposium gällande europeiska ugglor och rovfåglar, som avhölls vid universitetet i Caen, Frankrike, i samarbete med Europa-Rådet och andra internationella organisationer samt franska statens naturvårdsmyndighet. Samma månad deltog Curry-Lindahl vid sammanträden med UNESCO i Paris respektive med Förenta Nationernas Special Fund i New York gällande forsknings- och naturvårdsfrågor i tropiska Afrika. I april och maj arbetade han i fält i Everglades National Park i Florida med en komparativ undersökning gällande Gamla och Nya världens hägerarter. En del av fältarbetena förlades till Okeechobesjön i mellersta Florida samt till Florida Keys i sydligaste delen av staten samt till den isolerade ögruppen Dry Tortugas i Mexikanska bukten. Detta projekt finansieras av Statens naturvetenskapliga forskningsråd, Helge Ax:son Johnsons stiftelse, U.S. National Park Service, Washington, och American Museum of Natural History, New York. I juni var förste intendenten Curry-Lindahl svensk delegat vid den europeiska sektionens av International Council for Bird Preservation konferens i Newcastle, Irland, där han även fungerade som sekreterare. Senare i juni deltog han i styrelsesammanträde med Fondation Internationale Scientifique i Bryssel, varefter han fortsatte till London för att där delta i ett av International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, International Council for Bird Preservation, International Union of Directors of Zoological Gardens och Zoological Society of London arrangerat symposium gällande zoologiska trädgårdars roll inom naturvården, handeln med djur m. m. Under uppehållet i London deltog han även i sammanträden med styrelsen för

Charles Darwin Foundation for the Galapagos Islands resp. med Survival Service Commission. På inbjudan av Kungl. Domänstyrelsen deltog förste intendenten Curry-Lindahl som Kungl. Vetenskapsakademiens representant i en under augusti anordnad resa i Stora Sjöfallets och Padjelanta nationalparker i Lule lappmark, där överläggningar gällande dessa parkers framtida skötsel och utveckling ägde rum med statliga och kommunala myndigheter. I augusti bevistade han ett sammanträde med UNESCO i Paris och arbetade under två dagar på Musée Royal de l'Afrique Centrale i Tervuren, Belgien. I september deltog förste intendenten Curry-Lindahl som svensk styrelseledamot i International Wildfowl Research Bureau's sammanträden i Århus, Danmark, varvid tillfälle gavs att besöka biologiska institutioner på Jylland. I oktober bevistade han såsom ledamot av International Commission on National Parks ett sammanträde i Bangkok med representanter för Thailands regering och andra myndigheter gällande riktlinjer för en konferens om naturvårdsproblem i sydöstra Asien, avsedd att äga rum under 1965. Därefter fortsatte han till Sydney för deltagande i International Union of Directors of Zoological Gardens årskonferens, där han höll föredrag om Conservation of nature — a duty for zoological gardens. Denna konferens följdes av överläggningar i Sydney i syfte att åstadkomma en internationell konvention gällande handeln med djur. Under den senare delen av sitt uppehåll i Australien var förste intendenten Curry-Lindahl gäst hos det federala forskningsorganet The Commonwealth Scientific and Industrial Research Organisation, varunder han besökte denna institutions forskningsanläggningar i Canberra och annorstädes samt även nationalparker, naturreservat, zoologiska trädgårdar och akvarier i olika delar av Australien. Av The National Capital Development Commission, ett organ som på den federala regeringens uppdrag arbetar med huvudstadens planering, inbjöds han att intill Canberra bese alternativa områden, avsedda för en zoologisk trädgård resp. naturreservat, varefter han sammanträdde med kommissionen för att därvid lämna sina synpunkter på projektet. Efter vistelsen i Australien besökte han institutioner, naturreservat, zoologiska trädgårdar och akvarier på New Zealand samt naturreser-

vat på Fijiöarna och Tahiti. Färden ställdes därefter till Honolulu, där längre studiebesök gjordes vid två moderna akvarier och en zoologisk trädgård, varjämte en arbetsdag tillbringades på Bishop Museum. Under uppehållet i Hawaii var han gäst hos U.S. National Park Service, som arrangerade ett tvådagars besök med flyg i Haleakala National Park på ön Maui resp. i Hawaii Volcanoes National Park på ön Hawaii. Härutöver inbjöds han av Hawaii State Department of Land and Natural Resources på en tvådagars exkursion på ön Oahu för att där bese naturreservat. Under ett veckolångt uppehåll i Californien besöktes zoologiska trädgårdar, akvarier och forskningsinstitutioner i Santa Barbara, Los Angeles, Palos Verde, San Diego och La Jolla, varjämte en arbetsdag tillbringades på Los Angeles County Museum. Under vistelsen i Californien var han gäst hos University of California, varvid han föreläste vid de zoologiska institutionerna i Los Angeles och Santa Barbara. I New York studerades New York Zoological Societys nya akvarium och dess nya anläggningar i den zoologiska trädgården i Bronx. Vidare deltog han i sammanträden med Förenta Nationernas Special Fund gällande Kongo resp. med direktionen vid American Museum of Natural History. Från New York reste förste intendenten Curry-Lindahl till Genève för att delta i sammanträden med styrelsen i International Union for Conservation of Nature and Natural Resources resp. Survival Service Commission. Dessa följdes av sammanträden i Paris hos UNESCO med styrelsen för Charles Darwin Foundation for the Galapagos Islands resp. med Nimba Research Committee. I december avreste han i egenskap av ordförande i Nimba Research Committee till SÉNÉGAL och Liberia för att i Dakar respektive i Nimbaområdet ha överläggningar med de botanister och zoologer, vilka sedan mitten av 1964 arbetat i Nimbamassivet. Dessa undersökningar har organiserats vid Skansens naturhistoriska avdelning. I samband med förste intendenten Curry-Lindahls besök i Liberia hade överläggningar arrangerats i Monrovia med utrikes-, jordbruks- och undervisningsministrarna samt med tjänstemän i departement och verk jämte University of Liberia. Från Monrovia begav han sig till Léopoldville för att på inbjudan av Kongos regering delta i en konferens med tjänste-

män i jordbruks- och undervisningsdepartementen gällande naturvård och nationalparker.

Besök. Bland utländska besökare, som i studiesyfte eller för diskussionsändamål under en eller flera dagar besökt avdelningen märkes: konservator Edvard K. Barth, Zoologisk Museum, Oslo; M. G. Basilewsky, Cros-de-Cagnes, Frankrike; dr J.-A. Brassard, Quebec Zoological Garden, Orsainville, Canada; dr Garret C. Clough, Zoological Laboratory R. Y., Dalhousie University, Halifax, Canada; professor Donald S. Farner, Department of Zoology, Washington State University, Pullman, U.S.A.; dr Paul Géroudet, Genève; Mr. and Mrs. Randolph Guggenheimer, City Planning Department, New York; dr George A. Jemison, Forest Service, U.S. Department of Agriculture, Washington; Mr. William Littlewood, Amerikanska ambassaden, Stockholm; dr André Meylan, Station fédérale d'essais agricoles, Nyons, Schweiz; Mr. Lorrimer Moe, Amerikanska ambassaden, Stockholm; Mr. Ronald T. Reuter, Cleveland Zoo, Cleveland, U.S.A; dr Khalaf A. Robaae, Bagdad; dr Willy Thönen, Vogelwarte Sempach, Schweiz; M. Claude Vaucher, Institut de zoologie, Université de Neuchâtel, Schweiz; dr A. van Wijngaarden, Rijksinstituut voor veldbiologisch onderzoek ten behoeve van het natuurbehoud (R.I.V.O.N.), Bilthoven, Holland; professor Albert Wolfson, Department of Biological Sciences, Northwestern University, Evanston, U.S.A. och professor Herbert S. Zim, Tavernier, U.S.A.

Personal. Naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Curry-Lindahl. Under hans vistelse i Afrika, Amerika, Asien och Australien tjänstgjorde docenten Karl Borg som t. f. föreståndare. Docent Borg har dessutom under hela året fungerat som avdelningens veterinär och jämväl vikarierat för föreståndaren under dennes tjänsteresor och övriga bortovaro. Under några kortare perioder har vet. dr Nils-Olof Lindgren och veterinär Bernt Thafvelin vikarierat för föreståndaren och dessutom periodvis svarat för vissa veterinära uppgifter. Sekreterare har varit fröken Morell med fil. kand. Gun Rosencrantz som vikarie. Förman Johansson har förutom funktionen som fodermästare även haft det direkta överinseendet av arbetena i de sju djurvårdaredistriktet. Vikarie för honom har varit vice förman Borg och under kortare perioder förste djurvårdare Glemmefors. Engagerade forskare för de ekologiska undersökningarna m. m. redovisas på s. 252 ff.

Offentliga uppdrag och museal rådgivning.

Förste intendenten *Curry-Lindahl* har varit ordförande i Nimba Research Committee, Stockholm och Liberia; ordförande i Föreningen för biologiska

resepensionier; ordförande i en av Kungl. Vetenskapsakademien tillsatt kommitté gällande Tärnasjön i Lappland; vice ordförande i Survival Service Commission, Morges (Schweiz); vice ordförande i Société Belgo-Suedoise; sekreterare i International Council for Bird Preservation, London, och dess svenska sektion; styrelseledamot i International Wildfowl Research Bureau, Tour du Valat (Frankrike); styrelseledamot i Charles Darwin Foundation for the Galapagos Isles, Bryssel; styrelseledamot i Fondation Internationale Scientifique, Bryssel; styrelseledamot i Academy of Zoology of India, Agra; styrelseledamot i FitzPatrick Institute of African Ornithology, University of Cape Town, Kapstaden; ledamot av International Commission on National Parks, Washington; ledamot av International Ornithological Committee, Oxford; ledamot av International Advisory Committee of the Friends of Africa in America, New York; ledamot av Nordiska aktionsutskottet för oljeskydd till sjöss, Stockholm; research associate vid Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale, Lwiro (Kongo); research associate vid Musée Royal de l'Afrique Centrale, Tervuren (Belgien); ledamot av Kungl. Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté; av Svenska naturskyddsföreningen utsedd ledamot av Svenska jägareförbundets överstyrelse resp. förtroenderåd; ledamot av Svenska naturskyddsföreningens styrelse och arbetsutskott; ledamot av Sveriges ornitologiska förenings styrelse och arbetsutskott; av Nordiska museet utsedd ledamot i styrelsen för Stiftelsen Blekinge naturvård; av Kungl. Vetenskapsakademien utsedd ledamot av Jakttidsberedningen; ledamot av Svenska turistföreningens publikationsnämnd; såsom sakkunnig ingått i av Statens naturvårdsnämnd och Kungl. Vattenfallsstyrelsen tillsatta arbetsgrupper för naturvårdsfrågor inom övre Vindelälvens och Laisälvens resp. Stora Lule älvs källsjöområden; av Statens naturvårdsnämnd och Kungl. Vetenskapsakademien utsedd undersökningsledare för vertebratzoologiska undersökningar i Norrland; medarbetare i Svenska Dagbladet. Tillfälliga offentliga uppdrag redovisas under "Resor, kongresser och symposier m. m.", s. 260 ff.

Utgivna skrifter

I serien Acta Vertebratica:

Vol. 3, No. 1. The Terrestrial Vertebrates of Dalsland in Southwestern Sweden. A Zoogeographic Study. Av Nils-Gerhard Karvik. Sid. 1—239.

Förste intendenten *Curry-Lindabl*:

Europe. A Natural History, 300 sid. Random House, New York; Random House of Canada, Toronto, och Hamish Hamilton Ltd, London.

Fiskarna i färg. Femte uppl. 231 sid. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Birds of Prey and their Environment, i Report on the Working Conference of Birds of Prey and Owls at Caen, 10—12 april 1964, sid. 11—24.

Conservation of Nature — a duty for zoological gardens, i Proceedings of the Nineteenth Annual Conference of the International Union of Directors of Zoological Gardens, held at Sydney 26th—30th October 1964, sid. 1—4 (stenciltryck).

Donaus delta, i Jorden runt, nr 5, sid. 1—8.

Esquisse écologique des rapaces d'Europe, i Le Courrier de la Nature, sid. 1—8.

Grey Seals in the Baltic, i The Countryman, Winter 1964, sid. 1—3.

Istoriija zaselenija Skandinavii pozvonočnymi životnymi, i Izvestija Akademii Nauk SSSR, ser. geogr., Nr 1, sid. 123—134.

Milieu montagnard tropical (tillsammans med M. Lamotte), i The Ecology of Man in the Tropical Environment. Proceedings of the Ninth Technical Meeting of the International Union for Conservation of Nature and Natural Resources held at Nairobi. IUCN Publications, new series, No. 4, sid. 146—162.

Om sävsångaren i södra Lappland, i Fauna och Flora, vol. 59, sid. 224.

Preliminary report of a census of the Long-tailed Duck (*Clangula hyemalis*) in Swedish marine waters during the winter 1961—62, i Proceedings of the First European Meeting on Wildfowl Conservation, St. Andrews, Scotland, 16—18 October, 1963, sid. 69—71.

Problems of Nomenclature: the Need for Definitions (tillsammans med C. F. Brockman), i First World Conference on National Parks, Seattle, Washington, June 30—July 7, 1962. National Park Service, United States Department of the Interior, sid. 366—367.

Sven Ekman zum Gedächtnis, i Zeitschrift für Säugetierkunde, vol. 29, sid. 184—187.

The Congo National Parks since Independence, i Oryx, vol. 7, sid. 233—239.

The situation of Ducks, Geese and Swans in Norway, Sweden and Finland, i Proceedings of the First European Meeting on Wildfowl Conservation, St. Andrews, Scotland, 16—18 October, 1963, sid. 3—13.

Tranans (*Grus grus*) ruggning, i Vår fågelvärld, vol. 23, sid. 191.

Vier Nationalparks in Schwedisch-Lappland (Schweden), i Geschützte Wildnis (red. av H. Wirth, A. Ziemsen Verlag, Wittenberg Lutherstadt), sid. 31—61, 16 pl.-bl.

Yellow Wagtails (*Motacilla flava flavissima*) found in great numbers on Mount Nimba, Liberia, i The Ibis, vol. 106, sid. 255—256.

Recensioner i The Journal of Wildlife Management, vol. 28, sid. 413—414 och 599—600, och i Vår fågelvärld, vol. 23, sid. 85—86.

Redigerat (tillsammans med B. Hanström och G. Johnels) Acta Vertebratica.

Redigerat serien Djur i natur, vari under 1964 utkommit Bäver av Lars Wilsson och Lavskrika av Arne Blomgren (Bonniers förlag).

Förste djurvårdare *Pinter*:

Artificiell uppfödning av rådjurskid, i Zoologisk revy, årg. 26, sid. 52—59.

Barber som akvariefiskar, i Akvariet, årg. 38, sid. 68—71.

Beobachtungen an Brutpflegenden Fischen, i Die Aquarien- und Terrarien-Zeitschrift, vol. 17, sid. 14—17.

Die Ichthyophthiriuskrankheit und ihre Behandlung, i Die Aquarien- und Terrarien-Zeitschrift, vol. 17, sid. 284—286.

Papagájokról, Tartásukról és Tenyésztésükrol, i Búvár, vol. 9, sid. 203—207.

Gåvor till Naturhistoriska avdelningen¹

B. Andersson, Farsta; Kerstin Bankefors, Bromma; K.-J. Bergström, Stockund; G. Breidne; Linnea Bäckström, Strömtorp; B. Florén, Bärby; Märta Forsman, Näsbypark; A. Gustavsson, Viggbyholm; E. Holm; Rai Lindgren, Stuvsta; N. Ljung, Södertälje; Anna Mårtensson, Tyresö; E. Ohlman; A. Pers-

¹ Givarens adress är Stockholm, där ej annat anges.

son, Gustavsberg; Polisen, Märsta; Statens bakteriologiska institution; Eva Tunebrand, Spånga; G. Wennergren, Huddinge; K. Viklund, Johanneshov; Anna-Lisa Wästberg, Karlholms bruk; L.-E. Åhlström, Bandhagen.

Högtider, fester och andra programinslag

Programverksamheten har bedrivits efter samma riktlinjer som tidigare. Med hänsyn till konkurrensen såväl från nöjesbranschen som från radio och television söker man alltmer utnyttja Skansens egen miljö som bakgrund för olika publikarrangemang. Marknadsaftnarna och stadskvarterskvällarna är sådana inslag liksom de verksamheter som i samråd med kulturhistoriska avdelningen bedrivs i byggnaderna. För dessa senare redovisas s. 242 ff.

Under vintersportlovet den 17—22 februari anordnades skid-, skidskytte- och skridskotävlingar, rebusjakt, rundvandring bland djuren och i de kulturhistoriska byggnaderna samt trolleriföreställningar på Högloftet. "Skansens piruettflicka", dvs. segrarinnan i skridskotävlingen för ungdomar under 13 år, blev Louise Braun, 9 år. Tävlingen gick nionde året i följd. Skridskobanan var anordnad på Karpdammen. Några uppvisningar hade på grund av otjänlig väderlek ej anordnats.

Vårens sedvanliga idrottsarrangemang Typernas gångtävlan och Sleipners terränglöpning ägde rum den 22 mars respektive den 5 april. Svenska Dagbladets stafett gick den 24 maj.

Vårmarknad arrangerades den 19 april av Lions Club Stockholm-Östermalm med bl. a. studentorkester och Stockholms gosskör. Söndagen den 26 april var det Hantverksdag (se härom vidare s. 241).

Valborgsmässoafton firades med sedvanlig studentuppmarsch och sång av Stockholms studentsångarförbund, konsert av Spårvägmännens musikkår, eldar och fyrverkeri. Program förekom under maj månad i huvudsak endast på sön- och helgdagar samt lördagar. Stockholms studentsångarförbund medverkade den 1 maj. Den 3 maj var finalen och prisutdelningen i Expressens vårparad med skådespelare Svenerik Perzon som konferencier som

vanligt förlagd till Sollidenestraden. Nykterhetsfolkets dag med bl. a. tal av borgarrådet Per-Olof Hansson firades Kristi himmelfärdsdag den 7 maj. Polisens dag med sedvanliga uppvisningar av polisrytteriet, tjänstehundar, motorcyklister m. m. samt konsert av Stockholmspolisens musikkår ägde rum den 10 maj. Högtidstalare var överståthållare Allan Nordenstam. "Syttende maj" firades av norska kolonin på sedvanligt sätt med barntåg och högtidsprogram på Solliden, där bl. a. operasångare Kolbjörn Höiset medverkade. Körsångens dag arrangerades av Stockholms körförbund lördagen den 30 maj under medverkan av ett 20-tal körer. Samma dag presenterades årets "Mälardrottning" i Barnens dags regi på Solliden, sedan hon först avlagt ett besök i den nyanlagda Rosengården och där planterat en ros. Svenska ungdomsringen anordnade sin årliga festdag den 31 maj. Omkring 500 folkdansare och spelmän medverkade med massuppvisningar och i grupper på olika gårdar. Borgarrådet Gunnar Dalgren var högtidstalare. Vid ett specialprogram på Solliden samma dag välkomnade han ävenledes årets Fröken Skansen, Ingalill Salomson från Stockholm, liksom tidigare år uttagen genom en omröstningstävlan i tidningen Året runt.

Svenska flaggans dags festprogram var andra året i rad förlagt till Skansen och ägde rum på Solliden i närvaro av kungaparet, kronprins Carl Gustaf, prinsessan Sibylla, prinsessan Margaretha med fästman John Ambler och prinsessan Christina samt representanter för hovet, regeringen, ämbetsverken och de utländska beskickningarna. Hovsångare Sigurd Björling, Stockholms sångarförbund under Hilding Asker och L:a militärmusikkåren under ledning av Marc de la Berg svarade för den musikaliska underhållningen, och vidare medverkade KFUM:s elittrupp och Skansens folkdanslag. Sigurd Björling gav senare under kvällen en egen konsert, medan Stockholmspolisens musikkår konserterade tidigare på dagen. Kyrkans dag arrangerades den 7 juni fjärde året i följd av Stockholms stiftsråd med friluftsgudstjänster, kyrkospel, konserter m. m. Vid en lyrikandakt i Seglora kyrka medverkade Margareta Krook och Gösta Nilsson. Biskop Helge Ljungberg höll dagens högmässa med nattvardsgång i Seglora kyrka. Vid en orgelkonsert medverkade Anders Öhrwall. De fyra

*Dans kring julgranen en vintrig julmarknadssöndag.
Foto Ingvar Lövnord.*

sistnämnda arrangemangen jämte programmet Europa sjunger i Sveriges radios programserie *Musique aux Champs Elysées* direkt-sänt från Solliden under medverkan av artister från ett tiotal länder inföll under Musikfestivalen den 26 maj—12 juni.

Den 1 maj startade Skansens barnteater med Noaks ark av Per Edström. Föreställningar gavs alla lördagar, sön- och helgdagar under sommaren t. o. m. september månad. Gubben Noak spelades av Gunnar Schyman och Gumman Noak av Brita Billsten. För övrigt medverkade barn ur publiken med specialgjorda djurmasker.

Midsommarhelgen firades den 19, 20 och 21 juni på traditionellt sätt med dans kring majstången, lekar, folkdans och folkmusik samt sång av Gunilla och Thord Slättegård samt musik av Bofors musikkår. På midsommardagen medverkade dessutom Sven-Bertil Taube.

Fr. o. m. andra veckan i juni började efter hand sommarsäsongsens stående underhållningsprogram, nämligen radioprogrammen Jazz under stjärnorna på måndagarna och Bästa man på Skansen på onsdagarna, vidare Riksparaden på tisdagarna, lekvall och Klas Burling-kväll på torsdagarna, Stadskvarterskväll på fredagarna och marknadsafton på lördagarna och slutligen en serie av 5 radiokonserter Sommarsöndag på söndagarna.

Radioprogrammet Jazz under stjärnorna sändes sjätte året i följd på sen kvällstid från Sollidenestraden fr. o. m. den 19 juli alla måndagar t. o. m. den 24 augusti. Konferencier och programledare var Olle Helander, och Arne Domnérus orkester svarade för musiken. I varje program medverkade svenska och utländska artister, bl. a. George Benson, Don Douglas Singers, Jac Mc Duff, Jack Dupree, Bill Evans trio, Benny Golson, James Holloway, Lars Lystedts kvintett, Sahib Shihab, Eje Thelins kvintett, Joseph Thomas, Rudolf Tonsits och Leo Wright.

Riksparaden — talangtävling arrangerad av tidningen Året runt — gick av stapeln varje tisdag fr. o. m. den 30 juni t. o. m. den 18 augusti. Utom själva tävlingen i de olika klasserna utvaldes genom omröstning en "Publikfavorit" varje spelkväll. Priser utdelades såväl till vinnarna som till publiken i omröstningstävlingen. Som konferencier och tävlingsledare fungerade Allan Beer. Fröken Skansen var lillvärdinna, och som gästartister medverkade Rolf Björling, Caroline Christensen, Christina Gorne, Lars Lönndahl, Sonja Norin och paret Truxa. Finalen ägde rum söndagen den 23 augusti i samarbete med Barnens dag.

Egon Kjerrman ledde åttonde året i följd radioprogrammet Bästa man på Skansen alla onsdagar fr. o. m. den 10 juni t. o. m. den 26 augusti. Till seriens 100:e gång, som inföll onsdagen den 5 augusti, var ett stort jubileumsprogram arrangerat, som tyvärr helt spolierades av regn.

Lekvallen — sedan 30 år fredagarnas populära lek- och dansarrangemang för ungdom — ägde detta år rum på torsdagarna, alltjämt i arrangemang av Svenska ungdomsringen med Knut Ringqvist och vikarierande Bertil Dalkrans, Bengt Andersson och Gunnar Dahlquist som ledare.

Ett nytt serieprogram förlades till Galejan och ägde rum alla

torsdagar fr. o. m. den 4 juni t. o. m. den 27 augusti i pausen på dansbanan. Konferencier och programledare var Klas Burling, och följande artister och orkestrar medverkade: Leif H. Andersson, Bobby Angelo and The Hi-Grades, Larry Finnegan, The Jailbird Singers, Jimmy Justice, Billy J. Kramer (endast för intervju), Jan Rhode and The Wild Ones, Johnny Vallon and The Deejays samt The Excheckers, The Mascots, The Phantoms, The Shamrocks, The Strepplers och The Violents.

På fredagarna under tiden från den 3 juli till den 21 augusti arrangerades i likhet med föregående år Stadskvarterskväll för 100 år sedan under ledning av regissör Per Edström. I verkstäderna pågick arbete, och på garveriets gård spelades teater, nämligen Hans tredje hustru eller Amerika och Södermalm, dramatiskt upptåg med sång i en akt. I rollerna medverkade Bellan Roos, Lars Edström och Tor Isedal. I Tottieska malmgården bjöds på musikalisk underhållning av Ann Forsell och Thomas Olofsson. Som kringvandrande musikanter uppträdde Hai och Topsy Frankl samt Heinz Goldstein m. fl.

På lördagarna under tiden från den 19 juni till den 8 augusti anordnades Marknadsafton 1897. Per Edström var även denna gång regissör för arrangemanget och fungerade dessutom som "tivolidirektör". Kasperteater, lekar, tävlingar, kraftmätare och annat marknadsgyckel ägde rum på och kring Bollnästorget. Skansenorkestern konserterade i egenskap av "Brukets mässingsorkester" på Bollnäs dansbanan, och gatumusikanterna Hai, Topsy och Heinz sjöng skillingtrycksvisor. För trolleriföreställningarna svarade Max Torello och Max Wärnling. Tor Isedal medverkade i en sketch. På Orsakullen hölls auktion med auktionsutroparna Hilding Bielkhammar från Ringarum, Axel Kling från Arvika, "Tjock Anders i Delsbo" alias Anders Persson, Valfrid Johansson från Enviken och "Hästhandlare" Erik Persson från Nykvarn. På Solliden framträdde samtidigt följande artister, nämligen Per Aabel, Margareta Kjellberg, Karl-Anton, Lars Kåge med familj, Lars Lennartsson och Sonja Norin, "Gluntarna" Richard Ringmar, Carl-Olof Jakobsson och Folke Bohlin samt Sven-Bertil Taube.

Radiokonserterna Sommarsöndag direktsändes den 28 juni, den

12 och 26 juli samt den 9 och 23 augusti och utfördes av följande orkestrar och solister, nämligen Rättviks-Boda spelmannslag med Busk Margit Jonsson, Stockholms spårvägmäns musikkår med Ileana Peterson samt underhållningsorkestern med respektive Uno Stjernquist, Rolf Björling och Laila Andersson. Dirigenter har varit Egon Kjerrman, Åke Jelving och Gunnar Johansson.

I samarbete med Stockholms musikbildningskommitté arrangerades sjätte året i följd Skogaholmskonserter Liten kvällsmusik i herrgårdsmiljö. Sommarens åtta konserter genomfördes under ledning av musikdirektör Karl-Erik Andersson och med ekonomiskt bidrag från kulturdelegationen. Repertoaren bestod i likhet med tidigare år av verk från 1700- och 1800-talen. Dessutom var ett program utformat som en litterär och musikalisk afton med sagor och sånger under rubriken En kväll med H. C. Andersen. De medverkande, som uppträdde i kostym, var Laila Andersson, Roland Bengtsson, William Clausen, Lennart Ericsson, Jan Byron, Dorrit Kleimert, Karin Langebo, Rolf Leandersson, Ove Meyer-Leegard, Åke Nygren, Saulesco-kvartetten (Mircea Saulesco, Claes Nilsson, Holger Hansson och Åke Olofsson), vidare Elisabeth och Erik Sædén samt Edith Thallaug. Som värdar fungerade Åke Engström och Harry Olt.

Följande regelbundet återkommande "dagar" har firats på sedvanligt sätt. Garnisonens dag den 14 juni, Frälsningsarméns årliga musikfest den 29 juni och Sverige-Amerikadagen den 2 augusti med tal av "årets svensk-amerikan" Werner Poul Gullander och överståthållare Allan Nordenstam. Grevinnan Estelle Bernadotte överlämnade plaketten och sång utfördes av Brita Heiner och "Vasabarnen" från Amerika. Söndagen den 9 augusti invigdes den nya Rosengården i anslutning till den s. k. Rosendagen, arrangerad i samarbete med Stockholms blomsterhandlareförening och Svenska plantskolornas riksförbund. Tor Isedal med en blåsartrio medverkade vid invigningen. På Solliden gavs en radiokonsert, omnämnd i annat sammanhang, och trädgårdsdirektör Sven Green kåserade. FCO:s folkfest hölls den 16 augusti med bl. a. tal av socialminister Sven Aspling. I underhållningsprogrammet ingick bl. a. en redan nämnd operaföreställning. Barnens dagsprogrammet hade förlagts till Skansen den 22 och 23 augusti

med bl. a. Lars Holmquist som lekledare och konferencier. Stor final i Riksparaden, Lars Kåge med familj, Anna Sundquist, radiokonsert och gymnastiktruppen Veteranerna var andra inslag i programmet.

Lördagen den 29 och söndagen den 30 augusti hade en sammanslagning av två program ägt rum, nämligen Fiskets dag och Stekaresöndag. På Tingsvallen demonstrerade yrkesfiskare från Stockholms skärgård och Mälaren samt Norrland rökning, halstring och tillredning av olika fisksorter, medan Slakteriförbundet i likhet med tidigare år visade tillredning av helstekta grisar och får över öppen eld. Gratis avsmakning förekom på bägge platserna. I Sommarhagen hade ordnats ett antal lammfällor med olika fårraser, och en orientering om svensk fårskötsel gjordes av agronom Ali Goldkuhl. I stället för den insjuknade Evert Taube medverkade Sven-Bertil Taube. Arrangemangen på lördagen måste på grund av ihållande regn delvis inställas.

Ny i raden av "dagar" var Spårvägens dag den 12 juli, då fritidsrådet och PR-avdelningen vid Stockholms spårvägar med en serie demonstrationer och programarrangemang ordnade en propagandadag. Tal hölls av borgarrådet Helge Berglund.

Skansenorkestern bestående av fem resp. åtta man stod under ledning av Elmar Fogelman och konserterade alla dagar utom måndagar på eftermiddagarna i lilla musikpaviljongen på Solliden och medverkade dessutom i kvällsprogrammen.

Isa Quensel hade även i år sammanställt och regisserat en serie av sex föreställningar, kallad Ett operaspektakel, med elever från Operaskolan och med benäget bistånd från Kungl. Teatern beträffande dräkter, kulisser och rekvisita. De medverkande var Laila Andersson, Lars Carlsson, Monica Ivan, John Erik Jacobsson, Anne-Lie Kinnunen, Dorrit Kleimert, Åke Ljungholm, Martin Lundquist, Karin Mang, Torbjörn Munthe-Sandberg, Ileana Peterson, Christer Solén, Stig Tysklind samt Per-Åke Andersson vid flygeln. Isa Quensel medverkade själv som "berättaren" i den bekanta "schaltantens" gestalt.

Sällskapet Värmlänningarna från Arvika gästade åter Skansen och uppförde sångspelet Värmlänningarna på Solliden den 4 och

5 juli. I samband med Nordisk musikpedagogisk unions kongress gavs den 11 augusti elevkonserter på Bollnässtorget, Solliden och i Seglora kyrka med bl. a. Sten Frykberg som gästdirigent. Omkring 500 unga musikanter från hela landet deltog i konserten.

Utöver i annat sammanhang nämnda har följande artister, körer, musikkårer m. m. medverkat, nämligen Sven-Erik Wikström, Mary Wallskogs flickor, Älvsjö damkör, Tromsö kor, Saxdalens folkdanslag, Jössehäringarnas folkdanslag, en folkdansgrupp från Bastia på Korsika, folkdanslaget Styria-Gruppen från Österrike, en grupp från Finlands ungdomsinstitut, Frälsningsarméns hornmusikkår, Handelshögskolans blåsorkester Mercblecket, "Kårsdraget", Ila skoles guttemusikcorps från Trondheim, Malmö hemvärns musikkår, Militärmusikkåren i Strängnäs samt Svea livgardes musikkår.

Mora bygdelag hade sin årliga sammankomst med bl. a. vesper i Seglora kyrka den 23 maj och Orsaföreningen Slipstenen den 19 september. Fadderortsföreningen hade anordnat en Finlandsafton vid Finggården den 21 maj. I samband med Svenska riksbbyggens jubileumskongress anordnades på företagets bekostnad ett festprogram på Solliden den 15 juni under medverkan av Ulla Sallert, Spårvägens musikkår samt Skansens folkdanslag och spelmän.

Under hösten anordnades större program endast på söndagarna. Sålunda var det Frikyrkodag, arrangerad av Frikyrkorådet, den 6 september med gudstjänster, väckelsemöten, bibelutställning, konsert, gårdsmöten m. m. Idrotts- och familjesöndag ordnades av Stockholms korporationsidrottsförbund den 13 september med tal av statsrådet Gunnar Lange, demonstration av olika motionsidrotter, flergrenstafett m. m. Skansen visar hette programmet den 20 september, då det i en rad av Skansens hus och gårdar pågick demonstration av olika hantverk och hemsysslor. Scoutdag arrangerades av K.F.U.K:s och K.F.U.M:s scoutförbund den 27 september med läger, tävlingar, uppvisningar och underhållning. De Blindas dag arrangerad av De Blindas förening den 4 oktober hade ett stort underhållningsprogram på Solliden med en rad kända artister bl. a. Jan Byron, Ann-Louise Hansson, Lars Lennartsson, Lill Lindfors, Carl-Gustaf Lindstedt, Anna-Lena

Löfgren, Jan Malmsjö, Oscar Rundqvist, Anna Sundquist och Sven Erik Wikström.

Ett osedvanligt stort och krävande arrangemang ägde rum torsdagen den 8 oktober, då Skansen gästades av ca 500 deltagare i Internationella skållklubbens kongress i Stockholm. Gästerna, som representerade ett 30-tal länder, omhändertogs av guider och fördes i mindre grupper dels till fots och dels med Lilla tåget efter förut uppgjorda planer runt Skansen, där en mängd demonstrationer och specialvisningar pågick under sakkunnig ledning. Bl. a. visades bakning av tunnbröd och glödkakor, bokbinde och boktryck, drejning, glasblåsning, halstring och rökning av fisk, helstekning av spädgris, ljusstöpning, spinning, ystning och vävning. I Seglora kyrka utfördes orgelmusik, och folkdanslaget och ringleksbarnen dansade på Bollnästorget. Besöket avslutades med lunch på Solliden.

Säsongens sista evenemang ägde rum den 22 oktober, då Folkets hus från Gersheden invigdes, vilket skildras på annan plats (s. 245 f.).

Skansens vattenspel på Solliden spelade en gång varje kväll under augusti månad. Ljud- och ljusspelet En Skansensaga av Carl-Axel Moberg upprepades även i år med föreställningar varje kväll under augusti månad. Två gånger i veckan visades även den engelska versionen.

Skansens folkdanslag och ringleksbarn har alternerande under sommaren dagligen visat folkdanser och ringlekar.

Skansens vaktparad har stått under Ivar Lundgrens ledning och medverkat på lördagar och söndagar från april till november med undantag för juli månad.

För den moderna dansmusiken har svarat Leif Kronlunds orkester med Barbro Skinnar som vokalist, Bo Söderman med Swing, Sing Seven och Four Hits samt Anita Olovs och Svante Turesson som vokalister, Rune Lundquist med The Evergreens och The Screeners samt Staffan Ehrlings orkester. Eric Östs spelmanslag har spelat till gammaldansen på Bollnästorget med Sven Englund, Axel Andereds och Spel-Olles spelmanslag som vikarier. Gammaldans ägde ej rum på måndagar. Ungdomsringen har under maj och juli anordnat en kurs i gammaldans på dansbanan

Barnprogrammet Gubben Noak av Per Edström spelades på Orsakullen sommaren 1964. Gubben Noak spelades av Gunnar Seligman och Gummnan Noak av Brita Billsten. Foto Ingvar Lövnord.

på Galejan och i anslutning därtill gammaldans för allmänheten till Torsten Lindströms kapell. Fr. o. m. den 13 juli var det modern dans även på måndagarna på Galejan.

Intill Lektugan i gamla Bragehallen har bilbana och karusell för barn varit i gång, och det Lilla tåget har kört från april till oktober.

Skansenteatern har varit upplåten åt produktionsledaren Lorens Marmstedt, som givit *Cyrano de Bergerac* av Edmond Rostand med Per Oscarsson i titelrollen.

Julmarknaden ägde rum den 29 november och 6 december med de traditionella arrangemangen. Auktionsförrättare var Hilding Bielkhammar från Ringarum. "Lill-Stintan" Birgit Leander sjöng och berättade historier i Delsbogården.

Söndagen den 13 december var två Luciatåg arrangerade, dels ett barntåg från Matteus folkskola i Bollnässtugan och dels ett

efter äldre förebild i Folkets hus med Lucia, 4 tärnor och 2 bagare. Skansens stjärngossar har stått under ledning av kantor Gustaf Hellblom och uppträdde i gårdarna och på restaurangen sön- och helgdagar fr. o. m. annandag jul t. o. m. trettondag.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program har närmast svarat intendent Tullander, fru Sonja Lindström (januari—februari), fru Francke (fr. o. m. den 1 mars) och kapten Kuylenstjerna, som tjänstgjort som inspektör på Skansen. Direktör Eliasson, chef för Sveriges radios underhållningsavdelning, har medarbetat som programavdelningens specielle konsult sammanlagt 30 dagar under året. Fröken Nilsson har förestått varulagret för julmarknaden och souvenirförsäljningen, en verksamhet som sorterar under programavdelningen.

Befattningshavare

Direktion

Verkställande direktör:
 Professor Gösta Berg, 64.
 Sekreterare fru Margit Schüssler, 64.
 Ekonomidirektör, tillika vice verkst. direktör: Jur. kand. Karl-Erik Nygren, 62.
 Sekreterare fröken Margareta Meeths, 63.

Kulturhistoriska avdelningen

Professor Gösta Berg, 64.
 Förste intendent fil. lic. Arne Biörnstad, 64.
 Intendent fil. kand. Sofia Danielson, 64.
 Kanslibitråde fröken Karin Björkman, 39 (jan.—okt.).
 Kanslibitråde fru Anna Tenggren, 64 (okt.—dec.).
 Hantverkare Bror Eriksson, 46.
 Gårdsvärdinna fru Naima Nilsson, 31.
 Gårdsvärdinna fru Hildegard Hedlund, 41.

Naturhistoriska avdelningen

Förste intendent Kai Curry-Lindahl, 54.
 Sekreterare fröken Harriet Morell, 57.
 Djurvårdarförman Albert Johansson, 39.
 Vice djurvårdarförman Sven Borg, 32.
 Förste djurvårdare Torsten Glemmefors, 32.
 Förste djurvårdare Roland Ackelman, 38.
 Förste djurvårdare Torsten Celvander, 38.
 Förste djurvårdare Ivar Åke Nord, 54.
 Förste djurvårdare Sven Oscar Rydh, 57 (tjänstledig).
 Förste djurvårdare Helmuth Pinter, 58.
 Djurvårdare Stig Franzén, 57.
 Djurvårdare Anders Wiklund, 57.

Allmänna avdelningen, sektion 1, programverksamhet etc.

Intendent fröken Margareta Tullander, 37.
 Konsult direktör Georg Eliasson, 57.
 Sekreterare fru Barbro Francke, 64.
 Kanslibitråde fru Ester Nilsson, 47.
 Seglora kyrka: kantor Gustaf Hellblom, 51.

Allmänna avdelningen, sektion 2, vakthållning etc.

Inspektör kapten Stig Kuylenstjerna, 62.
 Vaktförman Sven Amberg, 32.
 Förste vaktmästare Tore Bergsten, 41.
 Förste vaktmästare Einar Forsberg, 35.
 Förste vaktmästare Einar Spångberg, 37.
 Förste vaktmästare Ivar Bergqvist, 33.
 Förste vaktmästare Stig Hedblom, 33.
 Förste vaktmästare Karl-Erik Andersson, 56.
 Förste vaktmästare Märten Mårtensson, 56.
 Vaktmästare Sven Hörnfeldt, 63.
 Vaktmästare Rune Kirsch, 64.
 Vaktstugan: fru Karin Persson, 55.
 Gästgiveriet och stallet: Förste djurvårdare Gunnar Stegblad, 32.

Allmänna avdelningen, sektion 3, Klädkamaren

Assistent fru Maj-Britt Hemlin, 60.
 Biträde fröken Maria Kings-Eriksson, 42.
 Biträde fru Ingeborg Englen, 61.

Administrations- och ekonomiavdelningen

Kamrer civilekonom Sam Hegnell, 38.

Kassa och bokföring:

Huvudkassör Henning Gustavsson, 52.
 Kansliskrivare fru Inga-Lisa Kjell, 42.
 Kansliskrivare fru Elsa Forsman, 54.
 Kassabitråde fröken Karin Frisk, 56.
 Kassabitråde fröken Agneta Kanold, 62 (tjänstledig).

Expedition:

Kansliskrivare fru Karin Hagelin, 27.
 Kontorsbiträde fröken Lena Olsson, 64.
 Kontorsbud Ola Landin, 63.
 Avlöning och statistik:
 Biträdande kamrer Alvar Nyblin, 47.
 Kansliskrivare Arnold Zaren, 51.
 Arskortsexpedition:
 Kansliskrivare fru Lillemor Kihlskog, 44.
 Inköp och förråd:
 Förrädsförvaltare Hans Nilsson, 31.
 Vice förrädsförvaltare Sune Berg, 36.
 Förrädsman Nils Pettersson, 36.
 Telefonväxel:
 Telefonist fröken Birgit Lindström, 39.
 Telefonist fru Brita Giding, 59.
 Telefonist fru Helny Vala, 50.

Byggnadsavdelningen

Anläggningsarbeten:
 Byggmästare Elov Hagén, 34.
 Fogde Gustaf Henningsohn, 29 (jan.-juni).
 Snickare Anders Petters, 30.
 Snickare Helge Sjöberg, 30.
 Snickare Erik Gjers, 32.
 Snickare John Gjers, 36.
 Murare John Ahlström, 37.
 Park och trädgård:
 Trädgårdsmästare Edwin Arvidsson, 30.
 Trädgårdsförman Birger Moreau, 31.
 Trädgårdsförman Erik Eriksson, 33.
 Trädgårdsarbetare Sigfrid Flodin, 37.
 Trädgårdsarbetare Sven Hedlund, 44.
 Trädgårdsarbetare Axel Lundström, 56.
 Elverkstaden:
 Förste montör ingenjör Einar Levander, 29.
 Montör Philip Lundin, 31.
 Värme, vatten, avlopp- och pumpanläggning:
 Maskinist Bror Brickman, 32.
 Hantverkare Gustaf Holmström, 31.
 Målareverksstad:
 Textare Robert Adolfsson, 33.
 Målare Erik Gudmunds, 42.
 Diverselaget:
 Diversearbetare Robert Bergqvist, 28.
 Diversearbetare Harry Holmqvist, 29.
 Diversearbetare Henning Sundén, 31.
 Diversearbetare Karl Otto Kimbratt, 63.
 Chaufför: Rune Kjellgren, 63.

Skansens restauranger

Direktör Sture Håård, 51.
 Sekreterare fru Alice Pollit, 64.
 Restaurangchef Carl-Gustaf Lindbohm, 36.
 Bitr. restaurangchef Lou Hagéus, 56.
 Köksmästare Bo Spjuth, 48.
 Chefskonditor Arnold Magnusson, 48.
 Kamrer Sune Eklund, 56.
 Bokföringschef fröken Astrid Pettersson, 32.
 Kassör Gunnar Modin, 44.
 Lagermästare Birger Berg, 32.

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1963

Stiftelsen Skansen konstituerades genom en urkund som den 28 juni 1963 undertecknades av Kungl. Maj:t, Stockholms stad och Nordiska museet. I denna blev bestämt, att stiftelsen skall verka i nära kulturellt och vetenskapligt samarbete med Stiftelsen Nordiska museet. För att främja samarbetet träffade de båda stiftelserna den 8 november en särskild överenskommelse, där Skansen bl.a. utfäster sig att i hävdvunna former driva det kulturhistoriska Skansenmuseet. I stiftelseurkunden anges ändamålet vara att med särskild hänsyn till Skansens karaktär av friluftsmuseum bedriva en verksamhet som bygger vidare på och utvecklar det nuvarande Skansen genom insatser för att levandegöra svensk kultur och natur samt genom att kring ett centrum av kulturminnen skapa en levande miljö för olika fritidsintressen.

Stiftelsen förvaltas av en styrelse bestående av en ordförande och sex andra ledamöter, av vilka en skall vara vice ordförande. Till ordförande har Kungl. Maj:t utsett hovrättspresidenten Sture Petré och till vice ordförande har Stockholms stad utsett direktören Carl Albert Anderson. Av Kungl. Maj:t utsedd ledamot är professor Sven B. F. Jansson, av Stockholms stad utsedda borgarrådet Gunnar Dahlgren och förbundsordförande Wilhelm Forsberg samt av Nordiska museets nämnd hovrättsrådet friherre J. Nordenfalk och professor Gösta Berg. Suppleanter är av Kungl. Maj:t utsedda styresmannen för Nordiska museet fil. dr Hans Hansson och direktör Arne Wickberg, av Stockholms stad författaren Per Anders Fogelström, arkitekten Jon Höjer och direktören Bertil Lidgard, av Nordiska museet landshövdingen Bengt Petri och överintendenten Åke Setterwall.

Som t.f. verkställande direktör tjänstgjorde den 1 juli—31 december 1963 ekonomidirektör Karl-Erik Nygren.

Till verkställande direktör för stiftelsen utsågs den 23 november professor Gösta Berg, som vid årsskiftet lämnade sin befattning som styresman för Nordiska museet. Ekonomidirektören K.-E. Nygren förordnades vid samma tillfälle att vara vice verkställande direktör.

Inrättandet av den självständiga Stiftelsen Skansen från Nordiska museet ägde rum den 1 juli 1963. För Stiftelsen Skansen skall fortfarande kalenderår gälla som räkenskapsår, varför denna första styrelseberättelse omfattar allena andra halvåret 1963.

I huvudsak har verksamheten fortgått i samma former som tidigare. Bland större anläggningar, som under halvåret blivit utförda eller igångsatta märkes nyordnandet av gradängerna på Sollidenplanen, omläggning av parkbelysningen mellan Petissan och Seglora kyrka, ombyggnad av kaféanläggningen i Torslunden m.m. — Dessutom har anordnandet av en rosengård innanför Hasselbacksporten påbörjats liksom förberedelser vidtagits för flyttningen av Gubbhyllan från sin gamla plats invid Hasselbacken till en tomt nära Skansens huvudingång. Byggnaden skall där inrymma de historiska samlingar som tillhör Svenska Tobaksbolaget. Långt framskridet var vid årsskiftet uppförandet i Skansens sydöstra del av en Folkets Husbyggnad från Gersheden i Ransäters

socken, Värmland. Arbetet på en stillfilm över Skansen har påbörjats.

På Nedre Solliden har den förändringen beslutats, att samtliga nöjesanordningar, som funnits utplacerade bland de zoologiska anläggningarna, flyttas till området övre plan invid den moderna dansbanan.

Förarbeten har under halvåret igångsatts på planläggningen av Skansens fortsatta utveckling. Genomförandet av hithörande åtgärder blir emellertid beroende på vederbörande instansers ställningstagande.

Besöksantalet under hela året 1963 utgjorde 1.740.120 (1962 1.725.284). Beslut har fattats om borttagandet fr. o. m. 1964 av den särskilda avgiften för begagnandet av rulltrappan, entréavgiften i portarna för barn upp till 8 år, entréavgifterna till Skogaholms herrgård och fotolicensavgifterna.

Rörande den ekonomiska förvaltningen får styrelsen och verkställande direktören för Stiftelsen Skansen härmed avgiva berättelse för tiden 1 juli—31 december 1963.

Efter verkställda avskrivningar och reserveringar redovisas ett överskott av 2.063:05 kronor, vilket belopp överföres till år 1964.

I berättelsen ingår balansräkning för Nordiska museets och Stiftelsen Skansens gemensamma fondförvaltning. Fördelningen av fonderna är beroende på Kungl. Maj:ts godkännande.

Det ekonomiska resultatet av stiftelsen Skansens verksamhet under redovisningsperioden samt den ekonomiska ställningen den 31 december 1963 framgår av nedanstående balans- samt vinst- och förlusträkningar.

Balansräkning den 31/12 1963

Tillgångar

<i>Kassa, postgiro, banker</i>	4 307 692: 08
<i>Diverse fordringar</i>	
<i>Fordringar enl. reskontra</i>	286 826: 15
<i>Förskotterat för vissa ändamål</i>	
<i>Zoologisk fältforskning</i>	8 581: 69
<i>Skansens materiellager</i>	4 788: 99
<i>Restaurangernas varulager</i>	467 741: 74
<i>Restaurangernas inventarier</i>	293 618: 05
<i>Bilar och traktorer</i>	18 000: —
<i>Balanserade anläggningskostnader</i>	133 646: 87

Kapitaltillgångar

<i>Restaurangbyggnader</i>	4 345 000: —	
<i>Zoologiska anläggningar</i>	405 000: —	
<i>Cirkus</i>	300 000: —	5 050 000: —
	<u>Kronor</u>	<u>10 570 895: 57</u>

Skulder

<i>I förskott uppburna inkomster</i>	
Årskort avs. 1964	44 988: —

SKANSEN UNDER 1964

Diverse skulder

Leverantörer	1 071 748: 08	
Källskatt	363 840: —	
Upplupna skuldräntor	52 472: —	
Förskottsbet. inkomsthyror	27 720: —	
Retroaktiva pensionsavgifter etc.	206 000: —	
Övriga skulder	182 050: 44	1 903 830: 52

Reserverat för olika ändamål

Anläggningar och byggnadsunderhåll	286 951: 17	
Zoologisk fältforskning	45 017: 02	
Övriga ändamål	78 537: 75	410 505: 94

Intecknings- och reverslån

Lån hos försäkringsbolag	3 131 257: —	
„ „ Sandrew-Ateljéerna	32 000: —	3 163 257: —

<i>Pensionsstiftelsen</i>		241 415: 40
---------------------------------	--	-------------

Kapitalkonto

Kvarstående från tidigare år	1 804 835: 66	
Tillskott från staten och Stockholms stad ..	3 000 000: —	4 804 835: 66

Vinst- och förlustkonto

Överskott 1/7—31/12 1963		2 063: 05
	Kronor	10 570 895: 57

Vinst- och förlusträkning för tiden 1/7—31/12 1963

Inkomster

Inträdesavgifter och årskort	1 819 814: 75	
Ränteinkomster	69 281: 56	
Inkomsthyror	271 796: 27	
Försäljning och uthyrning	316 839: 61	
Intäkter av speciell verksamhet	154 581: 78	
Anslag från Stockholms stad	19 000: —	
Utnyttjade reserver	10 461: 31	
Skansens restauranger	215 507: 97	
Övriga inkomster	3 805: 62	
	Kronor	2 881 088: 87

Utgifter

Löner, pensioner, pensionsavgifter etc.	1 138 792: 60
Annonser och reklam	127 021: 18
Programkostnader	323 647: 60
Byggnadsunderhåll	417 069: 98
Inventarier, inköp och underhåll	27 923: 95
Djurföda och övriga utgifter för Zool. avdelningen	169 947: 50
Expeditions- och kontorskostnader	18 735: 92
Telefonkostnader	12 038: 04
Utgiftsarronden	23 090: —
Ränteutgifter	129 512: 41
Försäkringspremier	6 253: —
Gas, elektricitet, vatten och värme	143 262: 61
Parkvård, renhållning och vägunderhåll	174 929: 53
Avskrivningar å anläggningar	89 285: 69
Övriga utgifter	77 513: 81
Överskott 1/7—31/12 1963	2 063: 05
	Kronor 2 881 088: 87

Nordiska museets och Stiftelsen Skansens gemensamma fondförvaltning
Balansräkning den 31/12 1963

Tillgångar	
Värdepapper	2 431 682: 21
Banker	49 980: 51
Statsanslag	1 274 533: 24
Upplupna fondräntor	17 797: 79
	Kronor 3 773 993: 75

Skulder

Fondkapital

Nordiska museets fonder	3 123 691: 18	
Skansens fonder	650 302: 57	3 773 993: 75
	Kronor 3 773 993: 75	

Enl. särskild utredning fördelas de gemensamma tillgångarna å kronor 3 773 993: 75 enl. ovan mellan de båda stiftelserna på följande sätt:

	<i>Nord. museet</i>	<i>Skansen</i>
Värdepapper	1 956 411: 49	475 270: 72
Banker	39 765: 82	10 214: 69
Statsanslag	1 112 335: 13	162 198: 11
Upplupna fondräntor	15 178: 74	2 619: 05
	Kronor 3 123 691: 18	650 302: 57

Stockholm den 3 april 1964.

STURE PETRÉN
GUNNAR DALGREN
SVEN B F JANSSON

CARL ALBERT ANDERSSON
WILH. FORSBERG
J NORDENFALK
GÖSTA BERG
KARL-ERIK NYGREN

Ovanstående balansräkning och vinst- och förlusträkning överensstämmer med Stiftelsen Skansens räkenskaper, vilka granskats på sätt angivits i revisionsberättelsen av den 29 maj 1964.

STURE ROMANUS
SVEN HAGSTRÖM

OLLE ERIKSSON

*Nordiska museets och Skansens gemensamma fondförvaltning.
Värdepapper den 31/12 1963 i sammandrag.*

	<i>Nom. värde</i>	<i>Bokf. värde</i>	<i>Kursvärde</i>
Obligationer	702 692: 97	690 859: 71	626 397: —
Förlagsbevis	347 000: —	342 600: —	332 010: —
Aktier	539 260: —	735 222: 50	1 542 434: —
Inteckningslån	663 000: —	663 000: —	663 000: —
Kronor	<u>2 251 952: 97</u>	<u>2 431 682: 21</u>	<u>3 163 841: —</u>

Efter avdrag av värderegleringsreserv den 31/12 1963 återstår ett bokfört värde å fondförvaltningens värdepapper å kronor 2 364 101: 83 eller c:a 800 000 kronor lägre än kursvärdet enl. ovan.

Fondförvaltningens värdepapper fördelade efter %/o-satser

<i>Obligationer</i>	<i>.Bokf.</i>	<i>Nom.</i>	<i>Bokf.</i>	<i>Nom.</i>
3 %/o	35 000: —	26 990: —		
3,25 %/o	5 000: —	4 850: —		
3,5 %/o	431 000: —	428 242: 50		
4,5 %/o	433: —	69: 23		
4,75 %/o	60 000: —	59 500: —		
5,25 %/o	56 000: —	56 000: —		
5,5 %/o	115 000: —	115 000: —		
6 %/o	<u>259: 97</u>	<u>207: 98</u>	<u>702 692: 97</u>	<u>690 859: 71</u>
<i>Förlagsbevis</i>				
3,5 %/o	50 000: —	49 750: —		
4 %/o	140 000: —	138 185: —		
4,5 %/o	5 000: —	5 000: —		
5,5 %/o	91 000: —	87 460: —		
5,75 %/o	20 000: —	19 800: —		
6 %/o	<u>41 000: —</u>	<u>42 405: —</u>	<u>347 000: —</u>	<u>342 600: —</u>

Aktier

539 260: — 735 222: 50

Inteckningslån

5,75 %	65 000: —	65 000: —		
6,5 %	120 000: —	120 000: —		
6,6 %	60 000: —	60 000: —		
6,75 %	210 000: —	210 000: —		
7 %	185 000: —	185 000: —		
7,75 %	23 000: —	23 000: —	663 000: —	663 000: —

 Kronor 2 251 952: 97 2 431 682: 21

Stiftelsernas värdepapper förvaltas på följande sätt

	Nom. belopp	Bokf. belopp
Hos Stockholms stads fondförvaltning	1 448 710: —	1 605 050: 50
För allmänna fondförvaltningen		
Avkastningen utgör säkerhet		
för Nordiska museets lån hos		
Stockholms stad å Kr. 150 000: —		
Hos Skandinaviska banken		
För Ebba Lindaus fond	10 600: —	20 009: —
Hos Stockholms Enskilda Bank		
För Lagergrens fond	355 900: —	375 859: 50
„ Allmänna fondförvaltningen	58 892: 97	54 092: 21
Hos Svenska Handelsbanken		
För J. Bäckströms familjefond	205 000: —	201 800: —
Hos Sundsvalls Enskilda Bank		
För A. G. Jansons fond	172 350: —	174 866: —
I eget förvar		
För allmänna fondförvaltningen	500: —	5: —
Kronor	2 251 952: 97	2 431 682: 21

Fonder den 31 december 1963

	Belopp	Nordiska museets fonder	Skansens fonder
Allmänna fonden	103 522: 47	103 522: 47	
Herman Fritjof Antells fond ..	100 000: —	100 000: —	
Carl o. Sophie Lundströms fond	10 000: —	10 000: —	
Hilmer Åbergs fond	40 640: 90	40 640: 90	
Bobergiska fonden	82 697: 33	82 697: 33	
Museibyggnadens underhållsfond	200 000: —	200 000: —	
August och Thérèse Hazelius ..	50 000: —	30 000: —	20 000: —
O. Gröndahls donationsmedel ..	7 240: —	7 240: —	
Valter Fevrells svenska fond ..	6 562: 45	6 562: 45	
Alexander och Sigrid Skånbergs fond	442 827: 28	442 827: 28	
E. W. Tryggelins donation	16 260: 73	16 260: 73	
Henrik Krooks fond	21 401: 30		21 401: 30
Peter och Malin Beijers fond ..	25 800: —		25 800: —
Axel Wilhelm Casséns testa- mentsmedel	30 000: —		30 000: —
Oscar Hirschs fond	25 000: —		25 000: —
Ebba Lindaus fond	20 000: —		20 000: —
Hilda Kumlins fond	25 211: 03		25 211: 03
Byggmästare A. G. Jansons fond	110 803: 87		110 803: 87
Constance Anderssons fond	50 000: —		50 000: —
Grosshandlare Teodor Ericsons fond	51 951: 14		51 951: 14
Jenny Maria Dahlqvists donat.	121 353: 58		121 353: 58
Folkets Hus-fonden	113 483: 72		113 483: 72
Markisinnan Mary Moore Lager- grens fond	369 540: —	369 540: —	
Grosshandlare J. Bäckströms fond	206 175: 41	206 175: 41	
Fonden "Kyrka och kultur" ..	31 396: 80	31 396: 80	
Apotekare Ivar Röings fond ..	40 000: —	40 000: —	
Walter och Wilhelmina Hall- wyls donationsfond	774 795: 35	774 795: 35	
Walter o. Wilhelmina Hallwyls pensionsfond	252 636: 42	252 636: 42	
Sundbornsprostens donation ..	21 642: 06	21 642: 06	
Artur Hazeliusfonden	50 000: —	50 000: —	
Johan August Hazelius fond ..	100 000: —	100 000: —	
H. Lichtensteins fond	3 556: 60	3 556: 60	
Professorkan Thérèse Kjellbergs minnesfond	75 374: 72	75 374: 72	
Fritz Ottergrens fond	25 954: 63	25 954: 63	
Artur Hazelius fond av 30/11 1901	10 572: 46	10 572: 46	

SKANSEN UNDER 1964

Artur Hazelius monumentsfond	58 860: 46	58 860: 46	
Östgötagårdens fond	14 284: 25		14 284: 25
Gunnar Hazelius fond	7 499: 54	7 499: 54	
Grillska förnyelsefonden	9 368: 87		9 368: 87
<i>Tillkommer</i>			
Fondförvaltningens värderingsreserv	67 580: 38	55 935: 57	11 644: 81
Kronor	<u>3 773 993: 75</u>	<u>3 123 691: 18</u>	<u>650 302: 57</u>

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1963

I egenskap av revisorer i Stiftelsen Skansen får vi härmed lämna följande berättelse för tiden 1 juli 31 december 1963.

Vi har tagit del av räkenskaper, protokoll och andra handlingar, som lämnar upplysning om Stiftelsens ekonomi, granskat årsredovisningen samt vidtagit de övriga granskningsåtgärder vi ansett erforderliga.

Räkenskaperna har detaljgranskats av Sven Hagströms Revisionsbyrå.

Vi tillstyrker,

att den i årsredovisningen intagna av oss påtecknade balansräkningen per den 31 december 1963 fastställs samt

att ansvarsfrihet beviljas styrelseledamöterna och verkställande direktören för förvaltningen under den tid redovisningen omfattar.

Stockholm den 29 maj 1964

STURE ROMANUS

Utsedd av Kungl. Maj:t

OLLE ERIKSSON

Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige

SVEN HAGSTRÖM

Auktoriserad revisor

REGISTER 1951—1965¹

	Årg.	Sida
AFZELIUS, NILS, Bellmans familjebibel i autografsamlarhänder ..	1951	163
— Jakob Wallenberg lägger ut texten	1961	113
AHLSTRÖM, OTTO, Från brännglaset till mikroskopet jämte en undersökning av mikroskopen i Nordiska museet	1953	133
ALMGREN, EINAR, Svindersvik	1957	125
ANDRÉN, ERIK, Bebyggelsen på Svindersvik	1951	33
— Salsta slotts arkitekt	1952	57
— och LINDBLOM, ANDREAS, Hovmarskalkinnans paviljong ..	1952	163
— Ekshäradsgården på Skansen	1954	13
— och GRUNDSTRÖM, ÅKE, Gamla prästgården i Härkeberga by	1956	7
— En sommarsöndag på Svindersvik 1748	1959	45
— Kaffekanna i rokoko från 1780	1960	228
— En grupp Bogesundsmöbler	1960	231
— och ÅBERG, ALF, Arvid Horns trofétavlor och övergången av Düna	1963	7
— Bordsur från tiden omkring 1820	1963	205
— Claes Grills porcellaine	1965	167
ASPLUND, KARL och GRUNDSTRÖM, ÅKE, Näs i Rö. Ett levande 1700-talshem	1960	7
AXEL-NILSSON, CHRISTIAN, "Ett hus- och rese-apotheque"	1962	142
— Kungliga Boktryckeriets stilgjuteri i Stockholm	1963	45
BAGGE, FREDRIC, Om matsedlar	1956	67
BENGTSSON, BENGT, Rationalisering hos hantverkare under 1700-talet	1952	111
— En ABC-bok med silverpärmar	1957	119

¹ Register till Meddelanden från Nordiska museet 1884—1903 och Fataburen 1906—1930 har utgivits separat 1932. Register till Fataburen 1931—1950 återfinnes i Fataburen 1950.

	Årg.	Sida
BENGTSSON, BENGT, Skulptur i vestibul. Några kommentarer till en bildserie	1957	147
— Amiralgeneralens "lathund"	1959	58
— Från Skråtuna till Skansens stadskvarter	1959	105
— Brukspatronens finvåning. Restaureringen av Skottsbergiska gården i Karlshamn	1960	145
— och SJÖVALL, ALF, Nelsons "Victory" i Blekingeskären ..	1961	101
BERG, GÖSTA, Per Nordqvists porträtt av Böret Gregesdotter	1951	189
— Värmland och Skansen	1954	7
— En jordbruksbild av Jean Eric Rehn	1955	133
— Om ostron	1957	15
— "Skålen, som bruktes i tolfte Carls tid". Ett dalsländskt minne i Kungl. Livrustkammaren	1958	25
— Kräftorna i svensk matkultur	1962	63
— Kringlor och pepparkakor	1963	61
— Tama björnar, dansande björnar och björnförare	1965	93
BERG, JONAS, Österhaninge inför strukturförändring	1963	147
BERGENGREN, GÖRAN, En skolslöjdare	1963	177
— Polska pappersklipp	1963	191
BERGSTRAND, INGRID, Sänglinne från Uppland	1962	135
BERNSTRÖM, JOHN, P. A. Wästfelt och Belvédären på Tallbacken ..	1957	61
BRÖNSTAD, ARNE, Mässing i Loshult	1955	179
— "Pundstol" för pepparrot	1958	213
— Vi samlar korgar	1959	172
— Interiör i allmogestil	1960	203
— Emballage	1961	204
— En svarvarverkstad från Stockholm	1962	153
BONGE, INGER, En rar fågel	1961	196
— Kunglig koppar	1962	145
— Fyrfat av mässing	1963	210
BRINGÉUS, NILS-ARVID, Surrogat för kyrkklockor i sägen och verk- lighet	1956	93
BRUNIVS, JAN, Statsminister Dues reseschatull. Schatullet och dess innehåll	1958	115
— En modell av Vikhus säteri	1958	222
— Världsdelarna. Fyra figurer av terrakotta från Bredsjö pors- linsfabrik	1959	176
— Ett skrivbord från 1700-talets förra del	1959	184
— En tunnbindareverkstad från Stockholm	1959	191
— Krukor från Höganäs	1960	214
BYSTRÖM, OLOF, Bellman hos börsarkitekten	1951	179
BÄCKSTRÖM, ARVID, Vildsvinet och Valfisken. Gustav III:s gon- doler och badbåten i Brunnsviken	1952	67

	Ärg.	Sida
BÄCKSTRÖM, ARVID, En lustfärd till Rosersberg 1826	1955	95
CLEVE, NILS, Till bielkekåornas genealogi	1965	15
DANIELSON, SOFIA, En "opstadgogn" från Nordnorge	1958	210
— Handarbetets vänners textilsamling	1961	213
— En silhuettklipperska från Öland	1961	226
— Skånsk textiltradition	1963	145
— Om abiturientseder	1964	192
ERIXON, SIGURD, Något om landskapsgillen i Stockholm och sär- skilt om Östgöta gille	1955	143
— Den sydsvenska fyrkantsgården	1958	175
ESKERÖD, ALBERT, Carl Georg Stjernsvärd och Engeltofta. En skiss kring en jordbruksreformatör och hans verk	1952	43
— Den dansk-skånska gården och Hinterpommerns fyrkants- gårdar. Till frågan om vandring eller lokal utveckling	1957	165
— Fågelmakaren och hans fåglar	1960	83
— Stjärngossar	1961	228
— Ett slätteröl på Svartsjö	1962	33
— Spiritus	1963	189
— Modell av ett plogspann från Skåne	1965	184
FISCHER, ERNST, Några norska flamskvävnader i Nordiska museet	1964	67
FLOUD, PETER, Om engelskt koppartryck på tyg	1960	41
FORSBERG, KARIN, Svindersviks ägare	1951	15
— Claes Grill, en frihetstidens mecenat och handelsfurste	1951	119
FORSBY, EVA LIS, En tobaksdosa och ett saltkar från Eldfalds Porphyrvverk	1963	207
— Föda barn på Karl XII:s tid	1964	147
FREDBÄRJ, TELEMAK, Om floran på Svindersvik	1954	193
FRENDEL, YVONNE, Skansenteatern — vår första friluftsscena ..	1962	109
Från landskapsmuseer och hembygdsgrändar ... 1950	1951	241
— ... 1951	1952	191
— ... 1952	1953	203
— ... 1953	1954	213
— ... 1954	1955	201
— ... 1955	1956	189
GEIJER, AGNES, Från Jönköping till Bahamas	1957	57
GENTZ, LAURITZ, Några Berzeliusminnen i Nordiska museets ägo	1954	87
— Kristus avbildad såsom apotekare	1957	107
GRANLUND, JOHN, Yxefallstavlan. Ett monument över en östgöta- by	1951	195
— Olov Anderssons till Säby och Christer Oxehufwuds jorde- böcker. Ett herrgårdsdokument från yngre vasatid	1955	59
— Cecilias bod. Ett uppländskt 1500-talsmonument	1960	117

	Ärg.	Sida
GRANLUND, JOHN, Lapparnas lasso	1964	7
GRAPE, BIRGER W., Bröd i Stockholm 1964	1965	143
GRENANDER-NYBERG, GERTRUD, Ett textilredskap och dess användning	1963	166
GRUNDSTRÖM, ÅKE, och REHNBERG, MATS, Matsgården i Östbjörka, Rättvik. En bildserie med text	1955	33
— och ANDRÉN, ERIK, Gamla prästgården i Härkeberga by. Med en bildserie	1956	7
— och LAGERQUIST, MARSHALL, Julita gård i Södermanland. Med en bildserie	1957	29
— och WALLIN, SIGURD, Markisens slott. En bildserie från Tyresö	1958	72
— och ASPLUND, KARL, Näs i Rö. Ett levande 1700-talshem. Med en bildserie	1960	7
— och LINDBLOM, ANDREAS, Lillies och Fersens Löfstad. Med en bildserie	1961	7
HAMILTON, EDWARD, Statsminister Dues reseschatull. Schatulletts ägare	1958	109
HAMMARSKJÖLD, CARL, Livet på Svindersvik under 1900-talet ..	1953	121
HANSSON, HANS, Nordiska museet och framtiden	1965	7
HAZELIUS-BERG, GUNNEL, "Anjala-smycke" eller örhänge?	1955	75
— Curmanska villan i Lysekil	1958	207
— Om hattens rätta bruk	1963	107
HENSCHEN, INGEGERD, De "ryska" tröjorna	1953	71
— "Jämväl i Norden"	1958	47
HILLGREN, BROR, Mästaren till Hammarsvallsmålningarna	1954	123
HOLMQUIST, KERSTI, Matbestick i rokokko	1952	141
— Ett silverskrin från stormaktstiden	1954	173
— Den grillska toalettspegeln	1956	153
— En "collier de chien"	1958	214
— Två nyförvärv i silver	1959	196
— Kniv och gaffel vid 1600-talets mitt	1960	237
— Drottning Lovisa Ulrikas toalettservis	1961	172
— Gossen Albert Ivar Stenbocks resebestick	1961	178
— Vinkannen från Almesåkra	1961	181
— En sengotisk ring	1962	137
— Ett empirediadem av guld	1962	139
— En rysk guldsål	1963	133
— Presenterbrickor	1963	198
In memoriam, Gotthard Gustafsson, † 16/9 1950	1951	231
— Sune Ambrosiani, † 23/1 1950	1951	235
— Viktor Almquist, † 25/8 1951	1952	187
— Elsa Forss, † 20/6 1954	1956	195

	Ärg.	Sida
In memoriam, Wilhelm Sahlstedt, † 30/10 1960	1961	243
— Eerik Laid, † 15/9 1961	1962	169
— Arvid Bäckström, † 25/4 1964	1965	187
JANSSON, ANTON, Ett naturreservat under Julitagodset. En närkes- biolog ser på sörmländska hjälmaröar	1952	17
JANSSON, SAM OWEN, Det Stenbockska fideikommissbiblioteket	1953	95
— En norsk kalenderstav	1963	186
— Kalendertavlor	1965	113
JUNGMARKER, GUNNAR, Svindersvikstavlan i Stadsmuseet, ett verk av Jean E. Rehn?	1953	45
JÄFVERT, ERNFRID, Lyskulan eller skomakarkulan. Ett bidrag till belysningens historia	1954	161
KRUSE, HANS, Pepparrotsodling. Ett viktigt näringsfång i 1800-ta- lets Enköping	1959	75
Kungorsord om Skansen. Tal av H.M. Konungen vid Sollidens invig- ning den 29 april 1952	1953	7
LAGERCANTZ, Bo, Släkten Grills vapenporcelain	1951	87
— Fyra Gustav Adolfsminnen	1953	189
— I Ostindiska kompaniets tjänst	1956	137
— En kanna i "flamandska genren"	1957	161
— Mörnerska porträttsamlingen på Tyresö	1958	59
— Att leva flink floribus	1959	194
— Ett stycke 1700-talsnordism i nordstjärnans tecken	1960	217
— Snibbskålen från Stora Dala	1961	185
— Nyheter i ståltsning	1961	199
— "Kredens med 8 pokaler att dricka utur"	1962	150
— Fattigmans silver	1963	203
— Faktorierna i Kanton	1964	207
LAGERQUIST, MARSHALL, Möblerna på Svindersvik	1951	67
— Hauptepoken	1953	109
— Haupt i Paris	1954	97
— Det karolinska Julita. Ett bidrag till dess historia	1955	81
— och GRUNDSTRÖM, ÅKE, Julita gård i Södermanland	1957	29
— Svenskt konsthantverk från dess guldålder. Nordiska museets vandringstutställning	1957	157
— Skrin av fajans	1958	219
— Armfeltiska gåvan till Skogaholm	1959	131
— Ett golvr i götisk stil	1959	186
— Paradsängen från Höja	1959	188
— Khevenhüller i dikt och verklighet	1960	53
— "Ting kring måltiden"	1960	225
— Blomstermålning i trä	1962	51
— Posthuset på Skansen. I. Byggnaden	1964	153

	Årg.	Sida
LAGERQUIST, MARSHALL, Karl XII i Kina	1965	155
LENK, TORSTEN, Svindersviksflaggan	1951	111
LIEDGREN, RUT, Hazeliushuset i malmgårdsmiljö	1952	87
— Strömbäcks glasbruk	1954	129
— Kulinariska studier i 1800-talets Stockholm	1956	49
— Severin Nilson som fotograf	1958	7
— Lärokursen för fruntimmer	1960	97
LIMAN, INGEMAR, En dalsk skinnsäck	1964	222
LINDBLOM, ANDREAS, Svindersvik räddat	1951	7
— Det banérska familjestycket. Ett minne från Linköpings blodbad	1952	7
— och ANDRÉN, ERIK, Hovmarskalkinnans paviljong	1952	163
— Bråvalla slag	1953	59
— Sollidens konstnärliga utsmyckning	1954	145
— Ekshäradsgårdens invigning	1955	195
— "Folklivet i levande drag". Några reflexioner om museiprinciper i anslutning till Nordiska museets nyordnade avdelning för de högre ståndens husgeråd	1956	33
— Profetens underverk i Spånga	1956	111
— och GRUNDSTRÖM, ÅKE, Lillies och Fersens Löfstad	1961	7
LUNDBERG, GUNNAR W., Ett rokokoporträtt och dess tillkomst	1960	135
LUNDWALL, STEN, I Mora socken på 1670-talet. Ur länsman Mats Ersson Normans anteckningar	1951	219
— Solur	1953	163
— C. U. Palm och Nordiska museet	1955	17
— L. J. von Röök. En museiman under romantiken	1957	77
— Axel Nyströms göticism	1959	7
— En renässansfantasi av F. W. Scholander	1960	207
— Nils Edvard Hammarstedt som friluftsmålare	1962	85
MANKER, ERNST, Fynd och forskning i Lappmarken	1958	136
— Veje-Abram och Stalomyten	1959	31
MORRIS, BARBARA, Engelskt tygtryck. En fortsatt identifiering ..	1963	81
NATHORST-BÖÖS, ERNST, Pengar i plånboken. Anteckningar rörande sedelavbildningar	1959	142
NISBETH, ÅKE, Det karolinska Äs	1964	129
NODERMANN, MAJ, De nyfunna bonaderna i Alfta	1965	43
— Ett skåp från Skåstra	1965	181
Nya Solliden	1953	191
NYLÉN, ANNA-MAJA, "Herrgårn" och bygden	1954	23
— Familjealbumet	1955	161
— Från grannhjälp till serviceyrke	1958	195
— En fjällby. Något om en byundersökning i Härjedalen	1958	197
— Tradition och nutid	1961	77

	Ärg.	Sida
NYLÉN, ANNA-MAJA, Två buntar tyg	1961	221
— Kretongmönster för industrin	1961	223
— Från forskningsfältet	1963	144
— Svensk landsbygd i omvandling	1964	175
— Från bybo till industriarbetare	1965	123
NYMAN, ANDERS, Bondsaxar	1964	51
NÄSSTRÖM, GUSTAF, Linnés århundrade — en svensk blomst- ringstid	1962	7
OLSSON, MARIANNE, Borgerlig möblering i Stockholm på 1600- talet	1957	137
— Båtbygge vid Mälaren	1958	191
— Bebyggelse i Noraskog	1959	168
— Hos en båtbyggare i Mälaren	1963	23
— Älvdalens skjutfältsområde i Dalarna	1963	158
— Från landsbygd till stadsbygd	1964	190
PALMSTIERNÄ, CARL-FREDRIK, "Opposition c'est conspiracy". Kring en kunglig snusdosa	1961	161
PHILIPSON, BARBRO, Kring mors och fars dag	1965	135
REHNBERG, MATS, Bomärken som hjälpmedel i forskningen	1951	205
— Småländsk syn på Skåne	1952	155
— Etnologkongressen 1951	1952	185
— Arbetsvandringar från Småland	1953	147
— och GRUNDSTRÖM, ÅKE, Matsgården i Östbjörka, Rättvik. En bildserie med text	1955	33
RESARE, ANN, Ting från vår nutida hemslöjd	1963	181
— Julgranskarameller	1963	193
— Två säregna blomkrukor	1963	196
— En annorlunda dalahäst	1964	218
RÄNK, GUSTAF, Springgåsen. En studie i kulturförbindelser över Östersjön	1958	158
VON SCHOULTZ, GÖSTA, En arkitekts resa i Värmland	1961	145
SELLING, OLOF H., Arkiatern på Hammarby	1962	23
SJÖQVIST, KERSTIN, Inredningen på "Herrgårn"	1954	41
— Kulturhistorisk jul på Skansen	1964	33
— Posthuset på Skansen. II. Inredningen	1964	158
SJÖVALL, ALF, och BENGTTSSON, BENGT, Nelsons "Victory" i Ble- kingskären	1961	101
SOMMARSTRÖM, BO, Spånren från fjällsjön Tjeggelvas	1963	184
— Skidor och spjut	1964	224
— Lappmarksinventeringarna	1965	128
STAVENOW, ELISABET, Arbetarhem i Gävle. En undersökning och en utställning	1958	179
— Textilier från tidigt 1700-tal	1958	216

	Årg.	Sida
STAVENOW, ELISABETH, Korsstygnsförlagor	1959	91
— Randigt och rutigt. Hemslöjdskonst under drygt 30 år	1959	199
— Skridskosport i 1880-talets Stockholm	1960	242
— Ett par gustavianska guldbraceletter	1961	169
— Örngott från westfaliska fredens år	1961	209
— Vera Cedergrens textilsamling	1962	158
STJERNSWÄRD, BRITA, Ur skissböcker från Sävstaholm	1954	187
— En Bellmansbild på Björnstorp	1957	114
— Skånska slottsprojekt av Ragnar Östberg	1959	158
— Från Gustaf Bondes "grand tour"	1960	163
— Undersökning av skånsk herrgårdskultur	1964	202
STRIDSBERG, LAURA, Museal mellantid. Glimtar från tre decennier	1958	95
STRÖMBOM, NILS, Bonadsmålare och möbelmålare i Knäreds-		
trakten	1956	165
— Anders Bengtsson i Södra Fagerhult. Ett nytt namn inom det		
sydsvenska bonadsmåleriet	1963	161
SUNDQUIST, NILS, Julita kloster	1951	153
SVÄRDSTRÖM, ELISABETH, En skål för "goda, sköna och söta		
flötor"	1964	215
SVÄRDSTRÖM, SVANTE, Bibel på väv och mur. En norrländsk må-		
larskola under stormaktstiden	1953	27
— Häradsrättens avslutande speglat i en Leksandsmålning	1963	35
— Dalmålningar från Härjedalen	1964	211
TEGNÉR, TORSTEN, Alice Tegnér's Tegnabo	1955	115
TILANDER, GUNNAR, Tapet med romantiskt litterärt motiv	1964	113
TILLHAGEN, CARL-HERMAN, "Thet folket, som fara omkring" ..	1961	37
UNNERBÄCK, REINE, Den nya orgeln i Seglora kyrka på Skansen	1963	139
UPMARK, MÄRTA, Modejournal en miniature	1965	149
WALLIN, SIGURD, På kungens platå under Carl XIV Johans kron-		
prinstid	1951	129
— Konstnärsfamiljen Kylberg på Sätenäs	1952	125
— Johan Udbyes danska möbler i Karl-Johanstidens Stockholm	1953	27
— Umgänge med Årstafrun	1954	105
— Det kulturhistoriska museiföremålet	1955	7
— Timlig odödlighet. Önskedrömmen om museiföremålet	1956	85
— Museidamm	1957	7
— och GRUNDSTRÖM, ÅKE, Markisens slott	1958	72
— I. A. Udbyes möbelsnickarestämpel	1960	210
— Adelshovets heraldik	1961	61
— Palbitzki i vapenlunden	1962	97
— Barocksängar i kyrkobrük	1963	93
— Årstafruns ekeflaskfoder	1963	213
— Rak rokokko	1964	89

WALLIN, SIGURD, Tapetmåleri från Carl Fredrik Torsselius motiv- krets	1965	77
WESTER, BERTIL, Orglar och orgelpositiv i Nordiska museet ..	1953	177
WIKLAND, INGA, Människor och miljö på "Herrgårn"	1954	71
— En rosele från Nordkoster	1954	127
WIKMAN, K. ROB. V., Förskrivning till djävulen	1960	193
WINTZELL, INGA, Hallandsstickning	1957	93
— Ur en färgares anteckningar	1960	200
— En rya från Roslagen	1961	219
— Den kvinnliga prästdräkten	1962	131
— Flamskvävnad med enhörningar	1963	175
— Hemslöjd från Blekinge	1963	179
ÅBERG, ALF, och ANDRÉN, ERIK, Arvid Horns trofétavlor och övergången av Düna	1963	7
ÖSTERMAN, ANNIKA, Lucia	1964	195
— Dopet	1964	198

NORDISKA MUSEETS BÖCKER

SÄLJS I BOKHANDELN OCH GENOM MUSEETS BOKFÖRMEDLING

*Variationsbredden i ämnesområden och priser kan belysas med följande urval
ur museets rika bokproduktion:*

Bastu och torkhus i Nordeuropa	48:00	Kommunalarbetar- minnen	7:00
Broderier	5:00	Lantarbetaren och bo- ken	8:00
Bruksherrgårdar i Gästrikland	45:00	Leksaker och spel	6:00
Byggnadsarbetar- minnen	5:00	Leva i brukssamhälle	12:00
Dalmålningarna och deras förlagor	18:00	Ljusen på gravarna	48:00
Flaskor och glas	9:00	Modedräkter från 1600—1900	7:00
Fotografiet under 100 år	3:00	Nordsvenska studier och essayer	30:00
Forskarna bland fol- ket	1:00	Organisterna i Väster- ås stift	40:00
Gardiner och gardin- uppsättningar	12:50	Parkettläggarna	10:00
Generationsväxlingen inom romantikens klassicism	40:00	Rallarminnen	6:00
Gubbyllan	20:00	Skolseder från Skara	5:00
Gustafsberg. Sveriges äldsta badort	30:00	Smycken i svensk ägo	24:00
Handelsminnen	7:00	Snickarminnen	7:00
Helgerum i Tjust	14:00	Stockholms kannaju- tarskrå	120:00
Hästslakt och rackar- skam	40:00	Studier i svenskt rep- slageri	40:00
Järnbruksminnen	7:00	Svensk Jugend	17:50
Järnsmidet i vasati- dens dekorativa konst	20:00	Så bodde vi. Arbetar- bostaden som typ- och tidsföreteelse	15:00
Klockringningsleden i Sverige	40:00	Tapeter	9:00
Kvarnarna på Tjörn	50:00	Torsselius tapet- målarbok	75:00
		Tradition och nutid	2:50
		Uppländskt torparliv	4:00
		Ur och urverk	18:00
		Väderkvarnar och vattenmöllor	45:00

